

КЛЕР БЕРЖЕРОН

СКРИПКА
СПІРІТ
ЛЕВКУ

роман

Переклад Ростислава Немцева

*Cet ouvrage a bénéficié des soutiens du Programme d'aide
à la publication Skovoroda de l'Ambassade de France en Ukraine/
Institut français d'Ukraine et des Programmes d'aide
à la publication de l'Institut français.*

*Це видання було здійснене за підтримки Програми сприяння
видавничій справі «Сковорода» Посольства Франції в Україні/
Французького інституту в Україні та видавничих програм
Французького інституту.*

*Nous remercions le Conseil des arts du Canada
de son soutien pour cette traduction*

*Дякуємо Раді мистецтв Канади
за підтримку в реалізації цього проекту*

Canada Council
for the Arts

Conseil des arts
du Canada

Claire Bergeron

**LES AMANTS MAUDITS
DE SPIRIT LAKE**

DRUIDE

Клер Бержерон

**СКРИПКА
СПІРІТ ЛЕЙКУ**

---

*З французької переклав
Ростислав Немцев*

**ВИДАВНИЦТВО АНЕТТИ АНТОНЕНКО
ЛЬВІВ**

УДК 821.133.1(71)

Б-48

Клер Бержерон

СКРИПКА СПІРІТ ЛЕЙКУ

Роман

З французької переклав Ростислав Немцев

Перекладено за виданням:

Bergeron, Claire, 1946-

Les amants maudits de Spirit Lake: roman

(Reliefs)

ISBN 978-2-89711-262-2

I. Titre. II. Collection: Reliefs

© 2016 Éditions Druides inc.

Змушена покинути Україну 1914 року, юна талановита скрипалька Олена Ловенець і її брат Віталій вірили, що прямують до країни справжньої свободи. Коли ж вони прибули до Канади, розпочалася війна, і вони опинилися серед сімей в'язнів у таборі Спірит Лейк. Зраджена, позбавлена майна, Олена повинна ухвалювати рішення, які назавжди змінять хід її долі.

Зустрівши Александра Лявальєра, вона змушена визнати, що, незважаючи на війну, все ще є щасливі люди. Чи має вона право мріяти, захоплена вихором подій, які перевертають її життя з ніг на голову? Її заборонене кохання, про яке стає всім відомо, викликає презирство в її оточенні. У свідомості людей вона й Александр тепер клятві коханці...

На початку Першої світової війни, підштовхуваний зростанням ксенофобії населення, уряд Канади створив двадцять чотири табори для ув'язнення по всій країні, зокрема й табір Спірит Лейк в Абітібі. Там утримували турок, німців, але в переважній більшості були українці. Тільки два з цих таборів могли прийняти сім'ї в'язнів, і Спірит Лейк був одним із них. Саме у цьому маловідомому місці відбуваються події захопливого, інформативного та зворушливого роману Клер Бержерон.

Усі права застережено. Жодну частину цього видання не можна перевидавати, перекладати, зберігати в пошукових системах або передавати у будь-якій формі та будь-яким засобом (електронним, механічним, фотокопіюванням або іншим) без попередньої письмової згоди на це **ТОВ «Видавництво Анетти Антоненко»**.

© 2016 Éditions Druides inc.

© Ростислав Немцев, український переклад, 2021

© «Видавництво Анетти Антоненко», 2021

ISBN 978-617-7654-59-8

*Народам цим, що йдуть вперед,
цим тіням безіменним
у пошуках прихильної землі.
Могли б краї, де царює свобода,
відкрити їм свої обійми.*

*Хай царює свобода. Бо ще ніколи сонце не ясніло
над більш достойним звершенням людей.*
Нельсон Мандела

1

Амос, 1 червня 1916 року

У каплиці монастиря сестер Вознесіння витав міцний дух ладану. На дерев'яній лаві перед вітварем сиділа й плакала Олена Ловенець і навіть не намагалася стримати сльози. Розчавлена драматичними подіями, що на неї впали останніми днями, юна українка почувалася кинutoю на волю подіям, вихор яких усе закручувався, і жодного проблеску надії не було видно.

Вдалині чутно гудок поїзда, і вона лине думками до Александра Лявальєра — хлопця, у якого була закохана. На борту тої величезної маси заліза його відправили до Монреалю у супроводі військового ескорту. Після того, як кілька днів тому їх заарештували, все сталося так швидко, що Олені здавалося, ніби вона застрягла в жахливому мареві, від якого намагалася прокинутися й не могла. Якщо бути до кінця чесним і відвертим, їхнє заборонене кохання, доступне погляду всіх і кожного, викликало презирство. У розумінні людей Олена Ловенець й Александр Лявальєр були клятими коханцями.

Минуло менше ніж два роки, відтоді як вона ступила на землю Америки, але Олену гнітило відчуття, що з кожним її кроком вона наближалася до нової перешкоди, яку повинна була подолати. Проте, полишаючи Україну, вони з братом думали, що їдуть на землю свободи.

Молода двадцятирічна жінка тремтячою рукою лащила величезний живіт, що випинався під її вовняним светром.

— Нам бракує твого тата, — прошепотіла вона до дитини, яка заворушилася у неї під грудьми. — Сподіваюся, ми будемо разом, щоб привітати тебе у цьому світі. Нехай ми швидко з'єднаємося.

Позад неї тихо прочинилися двері каплиці, й сестра Йоланд-Марі, директорка жіночого монастиря, нечутно наблизилася до майбутньої мами.

— У мене для вас сюрприз, — сказала вона пошепки їй на вухо.

Олена підвела на черницю згаслий погляд, який одразу ж спалахнув, коли вона побачила у її руках шкіряний футляр.

— Моя скрипка! — скрикнула вона, підскачивши. — Хто вам її віддав?

— Сержант Лепін, кілька хвилин тому.

— Він вам сказав, де знайшов її?

Сестра Йоланд-Марі вагалася.

— На купі сміття в таборі Спіріт Лейк, — зізналася вона зі смутком.

Олена здригнулася.

— Чому люди так ненавидять мене? Я ніколи нікому не бажала зла!

— Сержант передав мені й оце, — додала монахиня й простягнула їй м'ятий аркуш, на звороті якого було написано *Аля* — ім'я, яке дав їй Александр, коли вони тільки познайомилися.

Рука Олени тремтіла, коли вона брала складений папір. Вона гарячково розгорнула його, а сестра Йоланд-Марі тактовно відвернулася.

Альо, кохання моє,

Я кохаю тебе і кохатиму завжди. Не дай нікому переконати себе у зворотному. Наша дитина і ти, люба моя, — найдорожче, що є в моєму житті. Довіримося щасливій зірці, яка дозволила нашим шляхам перетнутися; наше щастя десь чекає на нас, і ми його знайдемо.

Я повернуся до тебе. Присягаюсь. Утрьох, разом, ми поїдемо далеко від тих, хто не сприймає нашого кохання.

Твій навіки

Александр.

Схвильована неочікуваним посланням і відчуючи себе не такою самотньою, молода жінка піднесла його до губ.

* * *

Зупинившись на вокзальній платформі, Лявальєри чекали на свого сина, який цього дня мав відбути поїздом. Вони бачили, як він ішов вимощеною гравієм дорогою, що вела від

мерії до вокзалу, в оточенні батальйону озброєних військових. Селяни зібралися вздовж шляху, яким ішли солдати, і тихо коментували. Усі знали Александра, юнака двадцяти п'яти років, симпатичного й веселого, ідеального зятя, про якого мріяла будь-яка мати дівчини на виданні в Амосі. Навіть якщо кожен знав, що за п'ять миль від села розташовується табір, солдати тут з'являлися нечасто. А ще цей підрозділ, що просувався стройовим кроком і вів одного з них, був справжнім страхіттям, яке нагадувало їм усім, що війна лютувала і всі без винятку жили в армійському ярмі.

Група дісталася до вокзального перону й минула Лявальєрів, Александр не міг навіть зупинитися. Імельда зробила крок до нього, але не змогла підійти ближче; солдатам нетерпеливилось, і вони його просто змусили піднятися на борт. Коли він проходив через вагонні двері, то обернувся до батьків і посміхнувся їм, та мати добре його знала: за цією напускною впевненістю вона прочитала глибокий розпач.

— Яка ганьба, — сказав начальник вокзалу, що спостерігав за сценою. — Усі оті українці, німці й турки, яких канадська влада зачинила в Спіріт Лейку, — вороги нашої країни. Якщо вони вирішили повбивати один одного, то чому підозра впала на одного з наших?

— Мій син мав нещастя закохатися в ту Олену Ловенець, заміжню жінку. Я впевнена, що винна вона, — виголосив Едмон, батько Александра. — Повірте мені, я зроблю все, що в моїх силах, щоб вона сама відповідала за той злочин, у якому звинувачують мою дитину. Я знаю одного чудового адвоката в Монреалі, знаного спеціаліста з кримінального права. Завтра я поїду до міста!

— Від того часу, як ті чужинці прибули до Спіріт Лейку, я завжди знала, що вони неотесані, — визнала Імельда, яка страждала від трагедії, що торкнулася її сім'ї. — Ця жінка — справжня гадина! Зовні як Єва із земного раю, вона спокусила нашого сина, а він, бідний дурник, дозволив себе спокусити. Не варто було нам погоджуватися на будівництво цього концентраційного табору так близько до Амоса.

— Не змішуй усе на світі, — втрутився її чоловік, добре розуміючи, що тисяча триста в'язнів, які жили за табірним парканом, а також військовий підрозділ урятували його магазин від банкрутства. — Більшість з інтернованих у Спіріт Лейку — звичайні люди; для більшості одним-єдиним їхнім проступком є те, що вони — вихідці з країн, які воюють із нашою.

— Нашого сина везуть у Бордо*, а ти хочеш, щоб я хвалила цю сволоту?

— Я згоден із тобою, що нема роду без вироку, як ця жінка...

— Ти, як твій син — занадто добрий. А я його попереджала щодо цих варварів. На старому континенті** вони вже два роки вбивають наших.

Едмон наморщив лоба й не відповідав, йому було прикро визнати, що в одному його дружина мала рацію. Коли Александр захопився Оленою, молодою освіченою вісімнадцятирічною блискучою скрипалькою, мати йому напророчила, що його увага до українки, та ще й заміжньої, обернеться йому тільки нещастям. Батько сімейства взяв бік Александра. Йому хотілося вірити, як той і пояснював, що його зацікавленість неперевершеною музиканткою була всього симпатією до тої, кого канадська ксенофобія запроторила до табору. Тепер він картав себе, що втратив пильність, але було вже пізно. Його двадцятип'ятирічного сина звинуватили у вбивстві, і їм разом доведеться протистояти правоохоронній системі.

* * *

Зворушена тим, що віднайшла свого вірного друга ще з часів дитинства, Олена уважно перевірила інструмент. Цінна скрипка начебто не дуже постраждала на смітнику. Вона обережна приклала її до лівого плеча. Взяла смичок і, заплющивши очі, провела ним по струнах. Одразу ж чиста прозора мелодія огорнула її. У пам'яті спливали уривки спо-

---

* Бордо — назва провінційної в'язниці й центру досудового утримання підозрюваних на острові Монреаль.

** Старий континент — іноді на Американському континенті так називають Європу.

гадів про щасливі дні, коли вона мирно проводила час у колі сім'ї в Калуші, в Україні.

Вона грала щонайбільше кілька хвилин, як до неї докотився відгомін скандалу. Вона нагостила вухо, але слів не можна було розрізнити. Раптом двері каплиці зі стуком відчинилися. У світлі дня вона побачила Імельду, матір Александра. Пускаючи поглядом блискавки, жінка кинула їй в обличчя:

— Єзавель*! Ось хто ви є! Під вашою святенницькою невинністю ховається найгірша з розпусниць. Ви безсоромно спокусили мого сина, щоб долучити його до власного падіння, та у вас не вийде цим скористатися сповна, згадайте моє слово.

— Мадам Імельдо, — запротестувала Олена слабким голо-
сом, — я кохаю Александра, і дитина, яку я ношу, — ваш онук...

— Як наважуєтесь ви так безглуздо натякати? Ви — заміжня жінка, як мені відомо! Навіть не намагайтеся приписати Александру батьківство свого... свого вилупка. Вам ніхто не повірить.

— А ваш син мені усе ж вірить.

— Ви підкорили його своїм диявольським шармом! Та повірте материнському передчуттю: коли він через вас опиниться сам один у буцегарні, до нього повернеться його здоровий глузд, і ви зостанетесь у його житті тільки неприємним спогадом, який він захоче забути.

Під натиском образ Олена, роздавлена, опустила очі. Гострий біль пронизав низ її живота й по ногах потекла гаряча рідина.

— Що зі мною? — закричала вона, різко підводячись.

Води текли на підлогу каплиці — здивована Імельда відступила на крок. Сестра Йоланд-Марі, яка супроводжувала відвідувачку від моменту її появи тут, підійшла до майбутньої матері.

— Ви незабаром народите, — пояснила вона співчутливо. — Ходімо, я відведу вас до вашої кімнати? Ми покличемо повитуху.

---

* Єзавель (івр. אִיזָבֶל) — дружина ізраїльського царя Ахава, дочка сидонського царя Етбаала, який посів престол шляхом братовбивства. Ім'я Єзавель стало згодом синонімом усякого нечестя (Об. 2:20).

Монахиня йшла, не звертаючи уваги на Імельду, у якої не було іншого вибору, як відійти в бік, щоб дати їм дорогу. Проходячи повз неї, Олена зупинилася:

— Клянусь життям маляти, яке народиться, що це — дитина Александра, — прошепотіла вона на одному подиху.

Імельда, відблискуючи поглядом ненависть, стисла губи й нічого не відповіла. Повернувшись спиною до інтриганки, вона пішла до виходу, зумисне стукаючи підборами по добре натертій підлозі монастиря сестер Внебовзяття.

Двадцять чотири години по тому Олена ще не народила. Воскова блідість, вкрите потом тіло, вона вигиналася від болю на своєму ліжку. Акушерка мадам Орфа Дюран була стривожена.

— Як сталося, що лікар Адам і досі не прийшов? — бідкалася вона до Розен, молодій індіанки, яка асистувала їй, щоб навчитися азів ремесла. — Таке зрідка буває, що його так довго немає. І треба ж, що таке сталося саме тепер, коли він нам терміново потрібен. Пологи перебігають дуже погано, і я почуваюся безсилою.

Вона знічено розвела руками. Зайшов вікарій Жозеф Лявальєр, якого повідомили про ситуацію.

— Сестра Йоланд-Марі покликала мене благословити породіллю, — повідомив він. — Їй потрібна Божа благодать.

Акушерка й Розен відійшли, залишивши його наодинці з Оленою. Може, вона захоче сповідатися. Жозеф підійшов до ліжка й поклав прохолодну долоню на її гаряче чоло.

— Доброго дня, — просто сказав він.

Майбутня мама, знесилена, її волосся прилипло до лоба — не відповіла.

— Я вчора супроводжував Александра до поїзда, і він заприсягнувся мені, що дитина, яку ви носите, його.

Олена повернула до нього обличчя.

— Я вірю своєму братові, — додав священник.

Ціною великих зусиль породілля видавила посмішку. А тоді під впливом сильних переймів вигнулася на ліжку.

— Допоможіть мені! — закричала вона. — Я більше не можу.

— Я закликаю на вас благодать нашого Творця, — сказав Жозеф, благословляючи її. — З висот небесних Господь знає душу кожного з нас, і я переконаний, якщо Александр вас так кохає, це тому, що ви достойні його кохання.

Слова священника омивали душу Олени, як джерельна вода омиває рану, що кровить. Вона заспокоїлася.

— Будь ласка, скажіть мадам Дюран, що найважливіше — врятувати маля!

Вікарій схилив голову на знак згоди.

— Пообіцяйте мені, мосьє кюре, якщо я помру, ви особисто опікуватиметеся дитиною Александра, допоки він не повернеться. Я хотіла б, щоб ви були його хрещеним батьком.

— Ви обоє житимете, — заспокоїв її Жозеф, — та з огляду на можливість, про яку ви згадали, я обіцяю діяти відповідно до вашого побажання.

— У мене є ще одне прохання до вас, — додала вона з натугою, на межі власних сил, на її обличчі відбилосся глибоке страждання.

— Кажіть.

— Віталій, мій брат, він хворий, у табірній лікарні в Спіріт Лейку. Можете його навідати й нагадати, як я його люблю? Я обіцяла йому, що нас ніщо не розлучить.

— Виконаю!

— Якщо мені судилося покинути цей світ, упевніться, що хтось із добрих людей піклуватиметься про нього, але не Тефаняки, вони...

Не в змозі закінчити фразу, молода жінка знову вигнулася від сильного болю. Здогадавшись, що їй більше потрібна повитуха, ніж він, Жозеф підвівся, щоб іти, та Олена затримала його, вхопивши за рукав сутани.

— У чохла для скрипки, під атласною підкладкою, там адреса батьківського нотаря в Лондоні. Передайте її Віталію. Відправляючи нас із братом до Канади, тато сказав: якщо якийсь нещастя розлучить нас, то саме за допомогою цього правника ми зможемо відшукати один одного. Та через війну...

Нова потуга перервала її слова.

Жозефу Лявальєру було шкода, що в таку важливу мить їхнього життя Александра немає поруч із жінкою, яку він

кохає. Беручи вологу Оленину руку, він ніжно потиснув її, думаючи про брата, який у глибинах своєї каталажки напевне переживає за неї та своє ще не народжене дитя.

На монастирській кухні Імельда, яка прийшла за новинами під приводом, що супроводжує свого сина вікарія, тихо розмовляла з мадам Дюран.

— Ви ж знаєте, що цю жінку звинувачують у вбивстві, — сказала вона. — Тож бажано, щоб у неї забрали дитину із самого народження.

— Я, як і ви, ненавиджу отих чужинців, — запевнила її Орфа. — Рауля, мого старшого, торік убили в Бельгії. Він назавжди zostався в далеких краях.

— Ви можете оголосити, що дитя народилося мертвим, — порадила Імельда. — Я його віддам годувальниці, а потім усиновлю. Ніхто ніколи нічого не дізнається.

— Якщо подивитися, як усе перебігає, то є великий шанс, що мені не доведеться брехати, — відповіла Орфа. — У дитини погане положення, і, якщо в мене не вийде його повернути, він помре. Час піджимає. Хіба що трапиться диво, але я вже не сподіваюся їх урятувати — її та дитину.

Імельда схрестила руки. Що там станеться з тією Єзавель її мало обходить, і глибоко в душі, хоч навіть собі не зізнавалася, їй хотілося, щоб малюк вижив. Може, й справді то був її онук чи онучка.

— А ще, хоч я й ненавиджу цю українку і схожих на неї, — зізналася повитуха, — я не зможу зробити так, як ви пропонуєте. З поваги до власної професії.

— Пробачте мені, Орфо, — перепросила Імельда, свідома того, що дала лишку. — То від біди, лихий поплутав. Я не до вас мала звертатися з цим проханням, а до Азеда Фортена, начальника поліції. Я піду до нього і попрошу втрутитися. Навіть уявити важко, щоб новонароджена дитина лишилася під опікою злодійки, навіть якщо вона його мати!

— Я повністю вас підтримую. Як тільки вона зможе встати з ліжка, якщо виживе, звичайно, цю вбивцю відправлять до в'язниці, і тільки Богу відомо, на який строк.

Уже у дверях Імельда обернулася до акушерки й наважилася сказати:

— Якщо можна буде врятувати тільки когось одного, то нехай то буде дитина!

Їхню розмову перервав довгий крик болю з Оленої кімнати. Розен поспішила до неї, а відразу за нею й Орфа. Жозеф Лявальєр із матір'ю полишили монастир, а черниці зібралися в каплиці просити Бога врятувати матір і дитину.

У вранішніх сутінках 3 червня 1916 року, через тридцять дев'ять годин після того як відійшли води, Олена принесла у світ хлопчика. Після своєї появи, бадьорий, незважаючи на всі муки пологів, новонароджений закричав і розвів руки, відкриваючи себе життю.

— Я можу його побачити? — прошепотіла Олена ледь чутно.

Розен загорнула дитину у фланелеву ковдру й обережно поклала біля матері.

— Прекрасна дитинка: гарний хлопчик, здоровий, просто викапаний батько, — повідомила індіанка. — У нього такі самі ямочки на щічках.

Олена повернулася до свого сина й трішки підняла кінець пелюшки, що закривав маленьку голівку.

— Ти маєш рацію, Розен, він схожий на Александра.

Відчуваючи присутність своєї мами, немовля вхопило її за палець і розплющило очі. Коли її погляд зустрівся з поглядом дитини, Олену, підхоплену хвилею любові, переповнило небувале щастя, змішане зі сумом її безпросвітнього існування.

— Допоможіть мені! — закричала Орфа. — У нашої породіллі кровотеча.

Залишивши зворушливу картину з матір'ю й сином, Розен поспішила до акушерки, яка потребувала її допомоги.

Зачудована, Олена вивчала кожну деталь прикритого тканиною гарного личка. У неї раптом з'явилось відчуття, що вона позбулася ваги власного тіла і стала такою ж легкою, як пір'їнка, яку носить весняний вітерець. Вона піднялася над ліжком, повільно пливла і бачила притиснутого до своїх грудей сина. У цьому спокійному оточенні її нещастя розвіялися й поступилися місцем безтурботній радості. Вдалині, у промені світла, вона побачила одягнутого в біле Александра, вільного, який простягав до них руки.

Відень, 28 червня 1914 року

До великої радості перехожих, які ліниво прогулювалися цієї неділі на початку літа, чарівні помаранчевого відтінку сутінки огортали Відень й пломеніли у водах Дунаю мерехтливими бурштиновими полісками. Під арками імператорської придворної опери дорого вдягнені дами в прикрасах із золота й коштовного каміння, спираючись на руки своїх супроводжувачів, неквапом просувалися до великої зали. Австрійська столиця була гоноровою, що зуміла виплекати музичну традицію, якою тепер пишалася. Їхній оркестр знала вся Європа, а престижні постановки симфонічних, ліричних і хореографічних п'єс притягували численних відвідувачів.

Стоячи за товстою велюровою завісою кольору бордо юна Олена Ловенець поглядала в залу. Її погляд ковзнув по імператорській ложі, бо ширилися чутки, начебто старий імператор може бути тут цього недільного вечора. Вона боялася, тому що це був перший її виступ у Відні. Сьогодні її таємна мрія здійснилася. Із самого раннього дитинства її зачарувала музика; батько сміявся, кажучи, що коли вона народилася, якась фея поклала скрипку в ноги її колиски. Слава про її обдарованість швидко вийшла за кордони України, і її, якій ледве виповнилося вісімнадцять, запросили доєднатися до найпрестижнішого в Австрії симфонічного оркестру.

— Олю, час уже йти готуватися, — наполягав Антон, її батько, поклавши руку їй на плече.

Їїго доня пригорнулася до нього.

— Думаєте, мама почує мої соло на скрипці? — запитала вона тихим, сповненим надії голосом.

— Так, — відповів чоловік, схвильований таким питанням своєї доньки. — Пам'ятаєш, перш ніж піти, вона казала нам, що достатньо тільки поглянути на небо, а вона завжди буде там, щоб піклуватися про нас.

Олена звела очі до гарно освітленого склепіння над залою.

— Я гратиму для тебе, мамо, — прошепотіла вона.

Побачивши, як палахкотять іскорки щастя в погляді його дитини, Антон ніжно пригорнув її до себе. Вона була ще надто юна й недосвідчена, щоб перебраться до Відня й жити самостійно. Але відточеність її мистецтва минула цей етап. На щастя, він знайшов для неї прекрасний сімейний пансіон, і господиня, пані Юлія Грuber, пообіцяла за додаткову платню супроводжувати її на репетиції й концерти. Олена була артисткою, яка часто губилася у власних мріях. Іноді вона навіть забувала, котра година, і тоді їй доводилося бігти, щоб встигнути на заняття в школу. Після смерті її мами Антон лишився сам на сам із завданням ростити цю дитину з розвинутою уявою, в той час як сам був раціоналістом. Але він був певен, що добре зіграв цю роль. Наділене від народження пристрасною натурою, його дитя розвинуло в собі соціальні навички, які їй знадобляться, коли вона пізніше посяде належне їй у суспільстві місце. Звичайно, вона завжди розраховувала на нього в організації свого життя, і їй бракувало впевненості. Він також попередив пані Юлію, що його донька потребує особливої уваги. Дама заспокоїла його; у неї було три доньки, усі щасливі й добре влаштовані в житті. Антон міг повертатися в Україну зі спокійною душею — за його дитиною пригляне достойна довіри людина.

Завіса піднялася, і всі погляди звернулися до сцени. Гамір стих, швидко поступившись місцем повній тиші. Диригент Гергард Ляйнер із гордістю повернувся до притихлих музикантів. Елегантний змах палички — і зазвучали перші ноти. З його точних рухів народжувалася прекрасна музика Концерту для скрипки з оркестром ре-мажор Брамса, чия мелодія легко злітала, огортаючи присутніх чарівною атмосферою. Потім оркестр замовк, і Олена ступила в коло світла, піднявши очі на паличку маестро. Вона обережно приклала скрипку до лівого плеча й чекала сигналу до початку свого соло. Маестро й скрипалька знали яка ця п'еса вимоглива; всього кілька виконавців могли її зіграти, але обидва були впевненими — Олена мала віртуозність, яка потрібна для виконання цього концерту.

Усі погляди були звернуті на артистку, одягнену в білий шовк. Її довге світле волосся, стягнуте ззаду орхідеєю, спадало каскадами аж до поясу. Ще не прозвучали перші ноти, а краса цієї артистки, яка ледве вийшла з підліткового віку, вже підкорила публіку. Ніжна й легка у відблисках сяйва, яке освітлювало велику сцену, вона була втіленням витонченості.

Після виконання першого періоду Олена взялася за другий — Адажіо фа-мажор. Публіка була зачарована. Огорнута етерною аурую, майже містичною, Олена відчувала, як злітає її дух, розчиняється, повністю підкоряючись музиці Брамса.

Раптом над захопленою публікою поплив шепіт, порух на межі сприйняття, що почався в ложі. То був грукіт перекинутого крісла, невиразні голоси, забарвлені неясною стурбованістю, і чутка, що поширювалася. Погляди звернулися в глибину зали. В імператорській ложі запрошені стояли й, жестикулюючи, розмовляли. Серед присутніх уже прокотилася новина, яка всіх схвилювала. Виходило так, що на спадкоємця австро-угорського трону було скоєно напад у Сараєво, в Боснії. Хтось казав, що ерцгерцог Франц Фердинанд мертвий, інші вважали, що від пострілів анархіста загинула його дружина. Ті, хто не зрозумів причини такого збудження через безлад різних голосів, підводилися й нашорошували вуха, забувши про солістку, поспішали до виходу, щоб більше дізнатися про трагедію, що нещодавно сталася.

Поглинута музикою, Олена не відразу помітила паніку, яка все наростала у великій залі. Коли її смичок зупинився, маестро стояв обличчям до присутніх, а багато музикантів поспішно полишали сцену. Скрипалька побачила батька, який ішов до неї. Вона поспішила за куліси, тримаючи в руках скрипку.

— Чому люди такі занепокоєні? — запитала вона пригломшено.

Обличчя Антона видавало його здивування.

— Тату, — благала вона, — скажіть, що сталося.

Перш ніж відповісти, чоловік обійняв доньку.

— Якщо правда те, що я чув, — нарешті спромігся мовити він, — то в Боснії щойно застрелили ерцгерцога Франца Фердинанда з дружиною.

І занепокоєно додав:

— Цей замах може мати важкі наслідки. Я не здивуюся, якщо всі дипломатичні зусилля, залучені для подолання криз, які спричинили балканські війни, буде зведено до нуля.

У повному сум'ятті Антон із донькою долучилися до публіки, що поспіхом полишали концертну залу, і кожен на свій лад коментував цей замах, який змінить хід історії.

Назавтра всі розмови точилися навколо вчорашньої події, і хвиля непевності ширилася Європою. Коли Антон перетинав місто, щоб дістатися опери й нарешті зустрітися з маестро Ляйнером, над австрійською столицею нависла атмосфера страху, змішаного з гнівом.

Старий чоловік зустрів його у своїй ложі, яка одночасно слугувала йому кабінетом.

— Думаєте, після цього замаху англійські монархи не скасують запрошення Олені виступити з квітетом у Букінгемському палаці? — поцікавився Антон.

— Напевне! — відповів метр. — Буде докладено зусиль, щоб зберегти мир. Культурні обміни між нашими двома країнами якраз і є частиною тих засобів, що дозволять знизити напругу.

— Чи будете ви супроводжувати артистів до Лондона?

— Ні, на жаль, здоров'я не дозволяє. Та ми можемо розраховувати на Мирослава, віолончеліста, чоловіка зрілого, який багато подорожував Європою.

— Дякую, що заспокоїли мене. Моя донька ще така юна й недосвідчена! Ураховуючи обставини, я турбуюся про її безпеку. Але не хочу позбавляти її нагоди грати перед членами британської королівської сім'ї.

— Ваша дитина — справжнє диво, — засвідчив маестро. — Мрія кожного диригента оркестру зустріти колись на своєму шляху артиста, чий таланти були би такі самі, як у неї. Гра Олени — радість, що прикрасила мої останні роки з Віденським симфонічним оркестром. Саме тому я й наполягав перед можновладцями, щоб вона могла приєднатися до нас.

— Дякую, — відповів батько, потішений словами метра. — Я маю повертатися в Україну, справи не чекатимуть. Якщо

можна, я хотів би, щоб ви дали Олені кілька днів відпочинку перед її відбуттям до Англії.

— Учора на концерті ви впевнилися, що ваша донька готова грати перед англійськими монархами. Проте згоден із вами, що відпочинок піде їй тільки на користь. Репетиції були довгими й виснажливими.

— Не бійтеся, вона повернеться до Відня за тиждень, щоб сісти в поїзд разом з іншими учасниками квартету.

* * *

Калуш, 3 липня 1914 року

Антон Ловенець нервово міряв кроками вітальню своєї резиденції в Калуші — українському місті, відомому своїми соляними шахтами. Він був єдиним сином, спадкоємцем трьох поколінь Ловенців, багатих промисловців, яким належала переробна фабрика. Та йому судилося наразитися на важкі обставини. Конфлікти на Балканах, а ще розділення України між Росією й Австро-Угорською імперією робили політичну ситуацію невизначеною. Тож уже кілька років він намагався продати своє підприємство й переїхати до Канади — країни, яка запрошувала й була відкритою до іммігрантів.

Як і кожної середи, Олег Севчук, який викладав мову його дітям, був у нього, щоб займатися з ними англійською. Відколи Дарія, його дружина, померла, він ростив дітей сам із допомогою Софії — гувернантки, яка працювала у їхній сім'ї з народження Олени. Саме після смерті Дарії він почав плекати думку покинути Галичину, буферний регіон між Австро-Угорською імперією й імперією царською. Далі на схід вивчення української мови було заборонено; навіть вибрати українське ім'я було не вільно. Цар змінив назву Україна на Малоросію, й десятки тисяч росіян перетнули східний кордон, щоб там поселитися й розвивати свою власну промисловість. Антон був переконаний, що це тільки питання часу, коли, зіткнувшись із російською конкуренцією, доходи його фабрики впадуть; настав час продати, перш ніж усе втратити.

Окрім того, якби почалася війна, то Україну, яка опинилась би у центрі збройного конфлікту, одразу захопили б, і вона стала б театром кривавих боїв.

Такі роздуми спонукали його вибрати Канаду як країну для виїзду. Він із дітьми говорили не лише українською, а й ще добре володіли французькою, мовою, якою користувалася європейська еліта. І через те, що більшість канадців говорили англійською, він найняв учителя, сподіваючись, що в разі переїзду до Америки, його сім'я швидко адаптується в новій країні.

Того дня Олег повідомив йому, що це заняття — останнє, він сам наступного тижня їде з України, вирішивши податися до Америки.

— Убивство ерцгерцога може кинути Європу в протистояння, якого я волію уникнути, — заявив він. — У свої тридцять років я ризикую бути мобілізованим, тож вибрав осісти з іншого боку Атлантики. Я збирав гроші, передбачаючи цей від'їзд. Мені далеко ще до бажаної суми, та якщо буду економним, проживу, доки не знайду роботу в новій країні.

— Мене також турбує перспектива збройного конфлікту, — сказав довірливо Антон. — Я не здивуюся, якщо імператор оголосить війну Сербії, щоб помститися. Тоді ми опинимося між двох вогнів.

— Маєте рацію. Видається мені, що конфлікту не уникнути.

Антон задумливо підійшов до столу з акації, на якому стояла карафка арманьяку. Він наповнив дві склянки й простягнув одну Олегові.

— Якщо я допоможу вам фінансувати вашу подорож, чи погодитеся ви, щоб мої діти поїхали разом із вами до Канади? Я дам вам достатньо грошей, щоб жити, доки продам свою фабрику й приєднаюся до вас.

Учителя пропозиція явно здивувала. Він зробив ковток бурштинового напою, а потім задумливо повернувся до великого вікна. Така домовленість зробила б поїздку привабливішою.

— Це — велика відповідальність. Якщо не враховувати мою роботу вчителем, я не надто вмію поводитися з молоддю.

— Олена вже не дитина. Навіть якщо до цього часу вона завжди розраховувала на мене, вона досить метка. Що ж до

Віталія, він розумний, як на свої десять років, а відколи померла їхня мати, Олена навчилася приглядати за ним.

— Я визнаю, що вони добре освічені. Я навчаю їх уже п'ять років. Ми добре знаємо один одного. — На коротку мить чоловік замислився. — Гаразд, — нарешті погодився він. — Я згоден супроводжувати їх у поїзді. Та по приїзді в Канаду я маю обґрунтувати свою присутність поряд із ними. Можливо, мені буде нелегко потрапити до країни з дітьми, які не мої рідні.

— Я дам вам усі папери, щоб ви могли представлятися їхнім опікуном. А ще я знаю декого в Монреалі, хто з радістю вас зустрине. Ідеться про Миколу Тефаняка. Цей чоловік працював на мене кілька років. Він прекрасний механік. Після його від'їзду із сім'єю ми обмінялися кількома листами, і я повідомив йому про наше бажання емігрувати до Канади. Я написав йому з Відня наступного дня після вбивства ерцгерцога і запитав, чи він зможе зустріти моїх дітей і поселити в себе на кілька днів, допоки вони не знайдуть підходящу квартиру. Та на випадок якщо мого послання він не отримав, я дам вам ще й рекомендаційного листа до нього. Маючи когось, хто зможе вас зустріти й усе пояснити, вам буде простіше інтегруватися в чужій країні.

— Якщо я правильно розумію ваші слова, ви хотіли б, щоб я жив із вашими дітьми до вашого приїзду.

Антон по-дружньому поклав йому руку на плече.

— Я знаю вас краще від Тефаняків, і ваша освіта підходить моїм дітям краще, ніж їхня. Олена й Віталій навряд чи пам'ятають цю сім'ю і, хоча вони й дуже відповідальні, їм ще потрібен хтось із дорослих, щоб ними керувати. Ви приходите до нас щотижня; ви для них більше, ніж учитель, вони почали бачити в вас свого друга. Ваша компетентність і те, який ви відданий моїй сім'ї, свідчать, що я можу спокійно вам довіряти.

— Ваша оцінка робить мені честь. А як бути з кар'єрою вашої доньки? Ви не боїтеся, що від'їзд до Канади покладе край її сподіванням стати першою скрипкою симфонічного оркестру?

— Її життя важливіше за кар'єру. Олена ще молода. Я впевнений, що її талант здобуде визнання і в Америці. Моя

донька не просто музикант. Вона надзвичайно обдарована, — закінчив батько, гордо випрямившись.

Сховавшись за дверима, Олена чула розмову. Вона вихором увірвалася до кабінету — її очі палали незгодою.

— Тату, ви не можете змусити нас поїхати без вас!

— Не бійся, — прошепотів він, притискаючи її до себе, — розлука не буде довгою.

— Тож ми зачекаємо, допоки ви будете готові, і поїдемо всі разом.

Відсторонившись від батька, вона додала:

— Не забувайте, що я маю виступати в Лондоні наступного тижня. Якщо я підведу учасників квартету, вони мене більше не захочуть бачити. Грати для англійських монархів — шанс, який неможливо переоцінити, й ніхто не бажає його втрачати. Джордж V, король Англії, — кузен царя й імператора Німеччини; якщо йому і його сім'ї сподобається наша гра, відчиняться двері й інших дворів Європи.

Ловенець був свідомий, якої жертви вимагав від доньки, але перспективи війни були жахливими, в той час, як Україна була затиснута поміж двох сил, що протистоятимуть одна одній у разі конфлікту. Знаючи про страшні наслідки воєн, він волів захистити своїх дітей.

— Ми поїдемо до Лондона, як і передбачено, — заявив він.

— Ми? Хочете сказати, що супроводжуватимете мене до Англії?

— Так, Віталій теж поїде. Ми будемо на вашому концерті в Букінгемському палаці. Після цього я відвезу вас, Олега, твого брата й тебе в порт Саутгемптона, де ви сядете на корабель до Канади.

Олена схопила батька за руку.

— Тату, благаю, не змушуйте нас їхати без вас.

Антон лагідно провів рукою по досконалому овалу обличчя доньки.

— Будь певна, наша розлука буде тимчасовою. Я готую наш від'їзд уже протягом деякого часу, та через те, що в мене є справи, які маю владнати, ви поїдете першими. Я боюся за вашу безпеку, і, враховуючи події останніх днів, військове

протистояння може початися дуже швидко. Тоді буде важко виїхати з країни.

В погляді Олени відчувалося розчарування.

— Постався до цього від'їзду, як до розважальної подорожі. Ви з Віталієм відкриєте нову культуру, яка відрізняється від нашого світу. Канада — велика гарна країна. Ви її полюбите, я певний.

— Ви швидко приєднаєтеся до нас?

— Так, обіцяю. Мені вже зробив пропозицію російський промисловець із Соледара; не таку, на яку я сподівався, але в теперішніх умовах я погоджуся.

Антон легенько поплескав доньку по щоці.

— Бачиш, мої справи майже владнано. Я швидко приєднаюся до вас, і ми почнемо нове життя.

Трішки заспокоєна, Олена притулилася до Антона.

Віталій, який повернувся після катання на велосипеді, вбіг до кімнати, увесь розчервонілий від зусиль.

— Що відбувається? — поцікавився він, побачивши Олену в батьківських обіймах.

Антон запропонував йому приєднатися. Його син був дитиною веселою, щирою й для свого віку великодушною. Він часто брав із собою на обід стільки, що можна було б нагодувати цілу армію, як зауважила їхня гувернантка Софія. А через те, що ввечері вже нічого не лишалося, Антон здогадався, що його син думав і про своїх менш забезпечених друзів, які не мали що їсти. І пишався ним.

Прийшла Софія, щоб повідомити, що обід готовий. Антон запросив Олега пообідати з ними, на що той до великої радості дітей погодився.

Для промисловця було великою жертвою відрядити дітей так далеко, коли ще тиждень тому він боявся лишати доньку саму у Відні. Але відчутна напруга, що охопила Австрію після вбивства Франца Фердинанда, змушувала боятися найгіршого. Німеччина вустами свого канцлера Теобальда фон Бетманна-Гольвега заявила, що вона підтримує Австрію за будь-яких обставин.

Цієї ночі Антон не міг заснути. Він усе зважував своє рішення, а темрява підживлювала його сум'яття. Коли ж він нарешті заснув, ці кілька годин відпочинку були наповнені кошмарами, у яких Олена й Віталій, притулившись один до одного, були розгубленими посеред густого лісу. Вдалині чулося вовче виття, що наближалось, а його діти, настрашені, тягли до нього руки. Антон був у розпачі, він хотів їх урятувати, та його ноги ковзали по снігу, що вкривав землю. Тремтячи від холоду, Олена й Віталій віддалялися.

Відень, 7 липня 1914 року

Убивство ерцгерцога Франца Фердинанда довело до точки кипіння столицю Австро-Угорської імперії. Дипломати з багатьох європейських країн змінювали один одного перед імператором Францом Йосифом, хтось прагнув невідкладної військової інтервенції проти Сербії, а хтось віддавав перевагу розв'язанню дипломатичним шляхом. Після того, як на зустрічі в Потсдамі австрійці заручилися німецькою підтримкою, зібрався Рейхсрат й ультиматум уже був готовий, щоб його відправити сербському уряду. Після розвалення Оттоманської імперії 1913-го й 1914 років Сербія стала впливовою силою на Балканах. До того ж ультиматум ризикував посилити й без того відчутне напруження між двома державами.

Прибувши до Відня, Антон зовсім не здивувався, коли маестро повідомив йому, що запланований у Лондоні концерт скасовано. Європа затамувала подих, і початок цього літа зовсім не надавався до культурних обмінів між країнами на грані конфронтації.

— Повернімося додому, — наполягала Олена. — Війну ж не оголосять протягом кількох днів. Ви зможете продати фабрику, а тоді всі разом і поїдемо.

Антон мав своє бачення. Щоб вибухнула діжка пороху, достатньо маленької іскорки. Вбивства спадкоємця корони було цілком достатньо, щоб підпалити гніт. Він був упевненим, що війна не забариться й охопить більшу частину Європи, яка стала справжнім пороховим погребом. На його думку, не буде нічого дивного в тому, що здійснений замах зведе до нуля всі дипломатичні зусилля, залучені для того, щоб розв'язати кризу, спровоковану балканськими війнами.

— Ми все ж поїдемо до Лондона, — нарешті вирішив він. — Звідти зможемо оцінити напругу, що панує між різними країнами. Англійський король є родичем правителям Німеччини й Росії — двох держав, які будуть у різних таборах у разі збройного конфлікту. Його Величність точно не бажає, щоб сім'я була розірвана по живому!

— Ми зустрінемося з королем? — поцікавився Віталій.

— Ні, — розчулено відповів батько, — та мій банкір може поділитися якимись відомостями; людям, які керують грошима, завжди довіряють сильні світу цього.

— Англія ж далеко. Ви знаєте дорогу туди? — запитав хлопчик.

— Канада ще далі! Я не хочу туди, — проказала вперто Олена.

— Давайте поки що не будемо про Америку. Найперше — подорож до Лондона. Німеччину ми перетнемо поїздом, як і Бельгію, а ще маленький шматочок Франції, до Кале. Звідти корабель доправить нас до Дувру, а потім і до Лондона. У нас буде дуже приємна пригода. Ви побачите чудові краєвиди країн, у яких ще не бували.

— Я марила цією подорожжю, — зізналася Олена, — але щоб виступити як скрипалька в Букінгемському палаці, а не для того, щоб втікати до Канади. Я не боюся війни, тату. Якщо вона й буде, то недовго.

— Упевнений, що ми найсильніші! — вигукнув Віталій, підносячи стиснуту в кулак руку. — Ми переможемо!

Батько сумно посміхнувся своїм двом дітям. Розлука з ними, навіть недовга, була для нього жакливим випробуванням. Та найперше — їхня безпека, і його рішення було незворотним.

Наступного дня під гарячим літнім сонцем сім'я разом з Олегом Севчуком сіла в поїзд. Не підозрюючи про трагічні події, які вже маячили на горизонті, природа розпростерла перед ними свої чудові краєвиди гір, широких степів і квітучих полів. Картина була мирною, далекою від справ війни.

Пасажири поводитися тихо, занурені в глибини власних думок. Учитель мови, який уже давно мав намір дістатися до Канади, був радий подорожувати в компанії Ловенців. За п'ять років, протягом яких він щодня їх відвідував, бачив, як росли діти. Олена, яка тоді була тринадцятирічним підлітком, перетворилася на надзвичайно гарну молоду жінку, сором'язливу, але наділену харизмою, яку поки що не усвідомлювала. Віталій же, п'ятилітній карапуз, говіркий і приязний, сприймав навчання англійської як гру і просунувся далеко. Тепер Олег був задоволений роботою своїх учнів, як і гордий тим, що їхній батько вважав його гідним стати їхнім опікуном.

Зі свого боку Олена думала про скасований концерт, який квартет мав запропонувати увазі англійським суверенам. Чи її від'їзд на інший бік Атлантики покладе край її кар'єрі? Вона так раділа, коли її запросили до Віденського симфонічного оркестру! Як вона зможе пристосуватися у невідомім краї за відсутності батька, який завжди керував подіями її життя?

Щодо Віталія, то його вік дозволяв йому насолоджуватися теперішнім, і він радів усьому, що бачив, — стаду корів на пасовищі чи дітям, які бігли вздовж залізниці, махаючи руками, щоб привітати пасажирів поїзда.

«Для цих маленьких селян, одягнених у ганчір'я, локомотив, що мчить по металевих рейках, — обіцянка іншого світу, якого вони ніколи не пізнають», — замислено промовив Антон, сподіваючись, що шлях, який він проклав для себе і своїх дітей, приведе їх у кращий світ.

* * *

Саутгемптон був містом гамірним, дуже завантаженим морським портом, де зустрічалися дуже зайняті байдужі один одному люди. Антон знайшов дві каюти першого класу на борту лайнера, який відпливав з Англії 11 липня й прямував у порт Галіфакса*, що в Новій Шотландії**. Було домовлено, що Олег відправить телеграму Тофенякам, як тільки корабель причалить у Канаді. А звідти, як пояснив Антону морський офіцер, його діти зможуть сісти в поїзд, який доведе їх до Монреаля.

Напередодні від'їзду, сидючи зі своїми за столом у шикарному ресторані англійського портового міста, батько давав їм останні настанови. Олена, схрестивши руки, невдоволено кривилася. Ніколи раніше батько нічого не вирішував, не порадившись із ними — з нею й братом. Міркуючи разом, вони знаходили розв'язання проблем, що виникали. Чому цього разу він був непохитним?

Добре усвідомлюючи, якої жертви вимагав від доньки, й той біль, який завдавав їй, Антон лишався переконаним, що для них так буде краще.

* Столиця провінції Нова Шотландія.

** Одна з десяти канадських провінцій, розташована на південно-східному узбережжі країни.

— Олено, — мовив лагідно, — ти тепер жінка і маєш чинити відповідно. Я розраховую на тебе, що ти приглянеш за Віталієм, доки мене не буде. Адже він ще малий!

Він поклав на стіл шкіряний портфель і, стишивши голос, звернувся до неї, а ще до Віталія й Олега.

— У цьому портфелі достатньо грошей, щоб ви могли жити рік, а то й довше, якщо будете економними. Там є фунти стерлінгів, а ще облігація на пред'явника, яку зможете обміняти в будь-якому канадському банку.

— А якщо вас не буде через рік? — запитав Віталій зі стурбованим виглядом. — У нас не буде грошей, і ми помremo з голоду.

Таке зауваження викликало пожвавлення.

— Ні, звичайно, — відповів батько, обіймаючи сина за плечі. — Не бійтеся, за кілька місяців я буду з вами. Ми вже майже уклали угоду з моїм покупцем із Соледача.

Назавтра на борту пришвартованого корабля, який мав доставити його дітей до Америки, в Антона було важко на душі. Проте він був переконаний, що його рішення правильне.

— Тату, — зробила останню спробу Олена, — я боюся більше ніколи не побачити своєї країни. Так, є загроза війни, але ж Галичина — вона наша. Ми з Віталієм вирости в Калуші. Для нас немає нічого кращого у всьому світі. Благаю, ти ще можеш змінити свою думку! Ми хочемо лишитися з тобою.

Стоячи біля великого ілюмінатора в каюті дітей, Антон заплющив очі й глибоко вдихнув. Він мав приборкати гупання свого серця. Доклавши надзвичайних зусиль, щоб опанувати емоції, він підійшов до одного з ліжок.

— Ходіть сюди, у мене для вас сюрприз.

Він відкрив свою теку зі шкіри. Перспектива отримати подарунок освітила обличчя Віталія.

— Ось!

Він простягнув їм гарно оздоблену дерев'яну рамку, в ній було фото, на якому був він із дружиною Дарією, коли вони їздили у весільну подорож до Венеції. Олена взяла її тремтливими руками, підійшов Віталій і обидва зажурено дивилися на щасливі обличчя батьків.

— Після смерті вашої матері це фото було зі мною скрізь, куди б я не їхав. Завдяки оцій цінній речі ми з мамою будемо завжди з вами за будь-яких обставин. Тепер ваша черга нею опікуватися.

Дівчина притиснула рамку до грудей.

— Я зможу просити вас про все, що захочу? — запитав Віталій.

— Так, — відповів Антон. — Ба більше, якщо ти справді в те віриш і слухаєш своє серце, ми виконаємо твої бажання.

Олена підняла фото й висловила перше побажання.

— Бажаю, щоб тато якнайшвидше приєднався до нас у Канаді.

— Твоє перше бажання буде виконано, — запевнив її Антон.

— Я виглядатиму тебе щодня, — пообіцяв Віталій.

— На той випадок, якщо ми загубимось і втратимо зв'язок, — додав батько, — ось адреса мого нотаря в Лондоні. Його офіс буде нашим місцем зустрічі, допоки ми знову не будемо разом.

Він подивився на Олега, щоб упевнитися, що той усе зрозумів. Учитель ствердно кивнув.

Пролунало оголошення про відплиття; відвідувачі мали покинути корабель. Антон обійняв дітей і востаннє поцілував їх.

— Ми незабаром зустрінемося, обіцяю. Олено, приглядай за братом, а ти, Віталію, з цієї миті, ти маєш бути справжнім маленьким чоловіком.

Він змушений був відірватися від дітей, проковтнути схлипування й зійти на берег.

Дощ над Саутгемптоном посилювався. Спершись на перила, Олена з Віталієм прощалися, махаючи руками, а їхні сльози губилися серед крапель, що падали з похмурого неба. Олег підійшов до них і поклав руки їм на плечі. Цей дружній жест зменшив Антонову тугу. Незважаючи ні на що, незважаючи на небезпеку, від якої він намагався їх уберегти, він не міг заборонити собі відчувати глибокий смуток.

Незважаючи на грім і блискавки, він досить довго стояв на причалі, допоки міг бачити лайнер, який у своїх металічних нетрях ніс ці дві душі, за які він, не сумніваючись, віддав би своє життя. Коли корабель став маленькою точкою на гори-

зонті, він пішов під зливою, прохаючи Небо берегти дітей. Відчуття, наче Дарія спиралася на його руку й підтримувала його рішення, принесло полегшення. Та Антон знав, що кошмари переслідуватимуть його вдень і вночі, аж доки він, своєю чергою, не зійде на борт лайнера, який відбудуватиме до Канади.

* * *

Олена з Віталієм уважно дивилися на краєвиди, що пропливали перед їхніми очима. Прибуття до Галіфакса 18 липня стало для них початком справжніх здивувань. Архітектура будинків з їхніми кольорами й гостроверхими дахами сильно відрізнялися від того, що вони бачили у Європі! Та найбільше здивування викликав одяг — без вишивок він здався їм тьмяним, а хустки, які носили українські жінки, замінили на капелюшки. Це відкриття відвертало їх від їхніх страхів.

Пасажири, які під час плавання жили на нижніх палубах, мали проходити санітарний контроль, перш ніж перетнути канадський кордон, в той час, як ті, хто мандрував першим класом, мали тільки показати чинний паспорт і повідомити мету перебування в Канаді.

— Ми приїхали з візитом до друзів у Монреалі, — пояснив Олег прекрасною англійською.

Чоловік волів промовчати про їхнє бажання іммігрувати, вважаючи за краще зробити це тоді, коли до них приєднається Антон.

— Це ваші діти? — спитав митник, вказуючи на Олену й Віталія, які трималися за руки, й були явно схвильованими.

— Я — їхній опікун, — заявив учитель, простягаючи документ, що дав Антон і яким визначалася його роль.

— Я бачу, ви українці. Я здивований, що ви так добре говорите англійською. А ви, — продовжив він, звертаючись до Олени й Віталія, — ви теж володієте нашою мовою?

— Ми говоримо також і французькою, — відповіла сором'язливо Олена мовою Мольєра.

Митник задумливо дивився на неї. Вказуючи на футляр, який вона притискала до грудей, він запитав:

— Ви граєте на цьому інструменті? Можна глянути?

Олена зробила крок назад. Вона не любила, коли хтось торкався до її цінної скрипки. Та Олег зробив знак, що вона має підкоритися. Вона надзвичайно обережно поклала футляр перед офіцером.

— Ця скрипка не має ціни для мене.

Чоловік відкрив валізу й дістав із неї інструмент, який крутив на всі боки, на щастя, обережно.

— Маєте рацію, — погодився він, — ваша скрипка прекрасна! Я великий прихильник музики. За інших обставин я попросив би вас заграти.

Він приязно повернув її власниці.

— Ласкаво прошу до Канади, — додав він. — Бажаю вам гарного перебування.

Перш ніж полишити морський вокзал, Олег кинув оком на чергу з іммігрантів, у якій він теж мав би стояти, якби подорожував третім класом. Діти плакали, чіплялися за спідниці своїх матерів, а старші штовхалися в очікуванні своєї черги пройти санітарний контроль. Вирішивши, що йому поталанило, бо він не мав там стояти, Олег підвів голову й рушив до виходу.

Оскільки корабель прибув рано вранці, вони змогли сісти в поїзд до Монреалу того самого дня, але найперше Олег зайшов до банку, де обміняв частину фунтів стерлінгів на канадські банкноти. Коли дістався до залізничного вокзалу, то відправив телеграму Миколі Тєфаняку, аби попередити, що діти Ловенці й він сам будуть у Монреалі назавтра в кінці дня.

Коли вечеряли, Олена поділилася з Олегом своєю стурбованістю.

— Я не хочу везти гроші, які нам дав наш батько. На борту корабля наші статки були в безпеці в сейфі нашої каюти, та тепер, якщо я загублю валізу, в нас не буде ні цента.

— Тому що вона більше дбає про свою дорогу скрипку, ніж про власну валізу, — закинув нахабно Віталій. — Тому нам варто скласти всі наші гроші до футляра її дорогоцінного інструмента.

— Чи у твій мішечок з олов'яними солдатиками, — засміялася сестра. — Тоді ми точно їх не загубимо!

Хоча Олега й веселили ці дитячі підсміювання, він визнав, що вона має рацію.

— Звичайно ризиковано, — погодився він. — Які ваші пропозиції, мадемуазель Олено?

— Ми з Віталієм не мали досвіду поводження з грошима. У вас досвіду більше. Що ми маємо зробити?

— Тому що мосьє Віталій ще досить юний, раджу розділити готівку між нами двома і сховати акцію на пред'явника у футлярі вашої скрипки, хоч би на деякий час. Ваш брат не так уже й помилявся, коли пропонував таке рішення. Ваш музичний інструмент ніколи не загубиться. Коли ж облаштуємося в Монреалі, обміняємо його, а ще візьмемо сейф, щоб лишати там наші гроші.

Коли закінчили вечеряти й розійшлися по купе, Олена і Віталій притулилися один до одного.

— Я боюся! — пожалівся Віталій.

Олена намагалася бути впевненою й ніжно притиснула брата до свого плеча, перш ніж витягти з валізи рамку рожевого дерева, яку їм дав їхній батько.

— Допоки ми будемо всі разом, нічого не станеться, Віталію. Я обіцяла татові оберігати тебе, і ніколи тебе не кину. А ще мама. Вона захищає нас згори, я впевнена.

Вказівним пальцем вона ніжно провела по матеріному обличчю. Хлопчик узяв рамку й обережно поцілував дорогоцінне зображення. Олена скуйовдила його чорне волосся.

— Ти схожий на маму, — прошепотіла вона.

— Я можу спати з тобою, у твоєму ліжку? — спитав благально Віталій.

— Звичайно, — відповіла сестра, натягуючи на них простирadlo.

Рука в руці, діти Ловенці заснули, забувши про прийдешні дні, сповнені див і невпевненості. За Атлантикою, на континенті, який вони щойно полишили, держави починало трусити в центрі незворотних подій.

Монреаль, 19 липня 1914 року

На Віндзорському вокзалі стояло відлуння суміші голосів тих, хто прибував до Монреаля, і тих, хто від'їздив. Микола Тефаняк разом зі своїм сином Петром чекали на поїзд із Галіфакса. Телеграма від Олега Севчука, яка повідомляла про приїзд дітей колишнього патрона, його здивувала. Вбивство ерцгерцога Франца Фердинанда мало призвести до неабияких потрясінь у Європі, щоб Антон Ловенець наважився відправити їх із Європи самих. Упевнений, що Ловенці подорожували з багатьма валізами, він позичив в одного із сусідів воза, досить великого, щоб усе вмістилося. На щастя, була неділя, і він із сином мали вихідний. Микола не міг дочекатися новин із Батьківщини.

— Олена з Віталієм, я майже не пригадую їх, ми насправді жили в різних світах. Олена ходила до приватного коледжу, а я тоді кинув школу після п'ятого класу, щоб піти працювати на фабрику її батька.

— Коли ми поїхали з Калуша, малій було тринадцять років, а її брату лише п'ять. Вони напевне сильно змінилися.

— Мені було сімнадцять, коли я полишив Україну. Єдине, що пам'ятаю про цю дівчину, те, що вона була досить снобістським підлітком, яка ніколи не виходила з дому без гувернантки чи батька.

— Ти ще маєш пам'ятати, що панянка Ловенець мала неабиякий хист до музики.

— Так, вона грала на скрипці в церкві щонеділі, — згадав Петро, імітуючи відповідний рух. — Ну справжня маленька кривляка, яка намагалася бути принцесою!

Їхню розмову перервало прибуття поїзда. Микола легко упізнав дітей Ловенців по їхньому за українською модою гарно вишитому одягу.

— Щастя, що ми найняли досить великого воза, — бурчав Петро, закидаючи важкі валізи на підводу.

Олена роздивлялася незвичний транспорт, якого тягнув величезний кінь із довгою шерстю біля копит. То був такий собі прямокутний ящик, поставлений на чотири колеса; дошка спереду слугувала сидінням.

— Сідайте біля мене, — запропонував їй Микола. — Олег із вашим братом сядуть ззаду.

«Хоч дощу немає», — подумала вражено молода жінка.

Свідомий того, що панянка Ловенець звикла до більшого комфорту, Петро допоміг їй забратися на сидіння з насмішкувато вигнутими кутиками губ. Потім він усівся ззаду на підлогу разом із Віталієм і Олегом.

— Ви живете далеко звідси? — запитав учитель, не наважуючись скаржитися на недостатній комфорт.

— Доїдемо за пів години. Ми живемо на південному заході міста, в робітничому районі, який франкоканадці називають *малясовим передмістям*.

— І що означає така назва? — занепокоєно запитав Олег.

— Відчуєте, коли проїжджатимемо повз пристані, — відказав Петро. — Величезні цистерни з малясом, з яких іде такий цукристий дух, що неможливо сплутати.

— У нашому районі є українська громада, — повідомляє Микола. — Тому що поруч фабрики й порт, легше знайти роботу. Нам із Петром пощастило. Ми працюємо на взуттєвому складі.

— Тому що останнім часом у Монреалі багато безробітних, навіть серед франкоканадців.

— Правда, стільки, що міські служби змушені були організувати народні супи, щоб дати змогу людям без доходів їсти хоча б раз на день.

— А що таке народні супи? — запитав Віталій. — Їх так називають, бо вони найкращі в Канаді?

Микола не зміг втриматися від посмішки.

— Для людей, які голодують, вони справді найкращі у світі.

— Але серед наших земляків багато хто не хоче туди йти, — вів далі Петро. — Вони бояться, що їх заарештують за бродяжництво й відправлять назад до України. Тож вони збирають їжу, де тільки можуть, щоб вижити.

— Якщо помирати з голоду, то вже краще у своїй країні — проказала Олена, яка й досі жаліла, що полишила рідну землю.

— Ви не знаєте, про що кажете, — відповів їй гнівно Микола. — У Канаді немає війни, і ніхто не зобов'язаний нести військову службу проти власного бажання. Двох моїх синів забрали до російської армії, а я нічого не міг вдіяти. Старший загинув на Тихому океані, коли японський флот потопив його корабель. Другого депортували до Сибіру, бо втік, став дезертиром після смерті старшого брата. Можу запевнити вас, що я ніколи не жалітиму, що перебрався сюди.

У його словах відчувався такий батьківський біль, що ніхто не мав бажання сперечатися, і поміж них запала важка мовчанка. Перервав її Віталій.

— Ми житимемо у вас?

— На певний час ми потіснимосся, щоб усім вистачило місця. Ми тільки сьогодні зранку дізналися, що ви приїздите й не встигли знайти для вас житло.

Невдовзі підвода зупинилася перед триповерховим будинком. Будівля була обкладена цеглою темного червоного кольору; зовнішні сходи вели до кожного з поверхів.

— Великий будинок, — здивувався Олег.

— Ми живемо на третьому, — уточнив Петро.

Олена приголомшено розглядала споруду в дуже поганому стані. З фасаду звішувалася черепиця. Здавалося, що дерев'яні сходи от-от заваляться; перша сходинка небезпечно похилилася направо й бильця були без решіток. Тільки-но вона ступила на землю, відразу підійшла до Олега.

— Ми маємо їхати в готель, — прошепотіла йому на вухо. Поки Тефаняки займалися багажем, він не заважав.

— Зачекайте, всього на кілька днів, ми точно знайдемо щось пристойніше.

Огрядна жінка, одягнена за українською модою, збігла хиткими сходами, що вібрували під нею. Вона підійшла до прибулих і розвела руки для привітання. Хлопчик, на вигляд того самого віку, що й Віталій, тримався за неї, наче тинь.

— Панянку Олено, ласкаво просимо до нас, — сказала вона обіймаючи гостю. — Мене звати Ліна, я дружина Миколи.

Її доброзичлива простота сподобалася дівчині. Щира теплота господині змусила її забути на якийсь час незугарний вигляд цього місця. Віталій підійшов до хлопчика, що повис на материній руці, й усміхнувся.

— Радий із тобою познайомитися, — сказав він. — Сподіваюся, ми станемо друзями, бо всі мої друзі лишилися в Калуші.

Замість того щоб відповісти, хлопчик сховав обличчя в материній спідниці.

— Толя, наш син, він глухонімиий. Він побоюється незнайомих, бо не може добре спілкуватися.

Віталій виявив наполегливість, смикаючи його за рукав.

— Поглянь, — сказав, показуючи мішечок із маленькими олов'яними солдатиками, який завжди мав із собою, — можемо гратися разом.

Толя не чув Віталієвих слів, але, відчувши його руку на своїй, він повернув голову й уздрів мішечок, наповнений іграшками. Його погляд загорівся, і невпевнена усмішка проступила на блідому обличчі.

— Ваш брат робить дива, — заявила Ліна. — Мій син ніколи не цікавився незнайомцями. Через його ваду від нього тікають діти його віку. Вони вважають його дурником і сміються з нього. Тож він найчастіше буває один. Його єдиний друг — брат Петро. Він завжди його чекає з роботи. Ці двоє добре ладнають.

Вона була явно гордою за своїх синів.

Ліна повела Олену до ненадійних сходів.

— Може, буде трішки тіснувато, та ми раді вас прийняти. Ми не забули ласку вашого батька до нас. Коли п'ять років тому ми поїхали з України, він хотів допомогти моему Миколі, і його гроші стали нам у великій пригоді тут, у Канаді. Тож нам приємно, що можемо, своєю чергою, допомогти вам.

— Будьте певні, ми заплатимо свою частку за той час, доки житимемо з вами, — поспішила уточнити дівчина.

Піднявшись сходами нагору, вона слідом за Ліною ввійшла в помешкання Тефаняків. І відразу спитала, де туалет.

— Мені потрібно освіжитися, — сказала вона. — У поїзді завжди багато пилу.

— Для цього ми користуємося раковиною на кухні, — відповіла Ліна. — Мені шкода...

Олена схилилася до неї й прошепотіла на вухо:

— Насправді, мені терміново потрібно в туалет.

Лініні щоки почервоніли. Взявши Олену за руку, вона завела її до спальні й зачинила двері.

— Жінки в нас користуються ось цим, — показала вона на горщик біля ліжка.

Олена збентежено дивилася на строкатий керамічний горщик, який накритий кришкою був радше схожий на казанок для приготування їжі.

— А як же чоловіки?

— Надворі є туалети. Потрібно мати ключ, щоб у нього зайти. У кожній квартири — свій. Улітку ми з Поліною теж туди іноді ходимо. Я зачекаю вас на кухні.

Коли Олена повернулася до головної кімнати, яка видалася їй замалою, щоб там розмістилася вся сім'я, то поцікавилася:

— Скільки вас тут живе?

— Ми з чоловіком, наші сини Петро і Толя, а ще наша донька Поліна, з якою ви поки що не знайомі. Вона — посудомийка в ресторані. Прийде ввечері.

Ліна подивилася на дівчину й здогадалася про її побоювання.

— У нас три кімнати, — запевнила вона. — Допоки ви лишатиметеся в нас, то спатимете з Поліною. Ваш брат спатиме в іншій кімнаті — з Толею...

— Я переберуся на горище, — сказав Петро, перебиваючи матір.

Повернувшись до Олега, вів далі:

— Ви можете піти зі мною. Я майже задурно роздобув два матраци на блошиному ринку. Звісно, що взимку там спати не можна, але влітку — досить практично. А ви зможете знайти житло до перших холодів.

Балкон позаду квартири виходив на провулок. Після того, як поїли, Олег з Оленою сиділи там, доки Ліна мила посуд. Олена запропонувала їй допомогти, але та відмовилася.

Учитель мови розумів, що ця квартира не придатна для його протеже, але плата, яку попросили Тефаняки, була мінімальною, а він не знав, коли Антон зможе приєднатися до них. А ще, казав він собі, вони можуть лишатися тут хоча б улітку. Безсумнівно, до вересня Антон приїде, і сім'я зможе облаштуватися в будинку, який їм сподобається.

У понеділок вранці, коли Олена встала, Микола й Петро вже пішли на фабрику, а Поліна теж готувалася йти на роботу. Олег, сидячи за столом, гортав газету, якій уже було кілька днів. Олена підійшла до кухонного вікна.

— У Монреалі завжди так гарно? — спитала вона, дивлячись на пустир, на якому бігали діти й намагалися запустити змія.

— Вам пощастило, що приїхали в липні, — відповіла Поліна, направляючись до дверей. — Зима в Канаді довга й холодна. Тож до вечора!

Сидячи на підлозі, Віталій розставив своїх олов'яних солдатиків і грався ними, змушуючи битися одну їх частину проти іншої. Толя, мов зачарований, сидів біля нього й наслідував кожен його жест.

— Думаєте, тут десь можна знайти спокійне місце, щоб попрактикуватися на скрипці? — запитала Олена.

Ліна подивилася на дівчину, яка намазувала повидло на шматок підсмаженого хліба. У її погляді була глибока туга. Вона розуміла, що вісімнадцятирічній дівчині було важко опинитися самій із молодшим братом у чужій країні. Вона й сама пам'ятала, як їй було сумно, коли вони тільки обжилися в Монреалі.

— Звичайно! — відповіла вона. — Я піду з вами. Ми в десяти хвилинах ходу від тінистого куточка над річкою Святого Лаврентія, який для цього наче створений. Його просто дивом якимось не зайняв ні порт, ані якась фабрика. Там величезні в'язи, і коли під них заходиш, здається, що потрапив у собор.

— Я піду з вами, — заявив Віталій, який долучився до сестри й тягав їжу з її тарілки.

Олена ніжно скуйовдила йому волосся.

— Перестань гратися моїм сніданком. Якщо ти голодний — візьми печиво. Ліна напекла, і воно смачно пахне, — сказала вона, вдихаючи запах кориці.

На ріці плавала качина сім'я, лишаючи за собою тремтливу хвилю на тихій воді малюсінької затоки. Сховавшись у густому листі в'язів, пташки оживляли цей напрочуд мирний краєвид усього за кілька кроків від фабрик, які плювали в небо своїми довгими стовпами сірого диму.

Віталій знайшов піщану галявинку й розставив там своїх солдат, за ним спостерігав Толя, підкорений тим, що цей хлопчик погодився з ним гратися.

Ліна сіла на лавку й витягла плетіння. За ним її душа полинула в минуле. Її матір померла під час пологів. Коли їй було всього чотири роки, її батько помер від тифу, і вона, маленька, сором'язлива й тиха дівчинка, опинилася в сиротинці. Батька вона не пам'ятає зовсім. Зустріч із Миколою, його люб'язність до неї, а ще його бажання створити сім'ю стали для неї одкровенням щастя. Вони жили бідно, але щасливо в будиночку в Криму. Там вона привела у світ чотирьох дітей — трьох хлопчиків і дівчинку. Хоча політичний клімат був нестабільним, Миколі вдавалося забезпечувати свою сім'ю. Тефанякам же більше нічого й непотрібно було від життя. А потім, 10 лютого 1904 року, японський імператор оголосив війну Росії. Навіть якщо мета конфлікту була простою, від того вона не стала менш важливою; політичний контроль і володіння територіями у Східній Азії давали перевагу перевагу постійного доступу до Тихого океану. Військові втрати призвели до того, що юнаків, здатних тримати зброю, мобілізували до царської армії. Щоб захистити сім'ю, Микола вирішив переїхати на Західну Україну, до Галичини, бо ця частина належала Австро-Угорській імперії, яка не воювала. На жаль, його синів, яким тоді було, відповідно, вісімнадцять і двадцять років, влада знайшла до того, як вони дісталися мети, і ті змушені були піти у військо. То було навесні 1904 року, Ліна була вагітна Толею. Коли хлопчик народився глу-

хонімім, вона сказала собі, що дитина має такі вади, тому що йому болить доля старших братів.

Підвівши голову від плетіння, Ліна побачила Олену, яка трохи далі вибрала плоский камінь у тіні й легенько плескала ногами у воді. За якусь мить, натхненна власними мріями, вона дістала з футляра скрипку. Перш ніж почати грати, задумливо вдихнула аромат інструмента, який ще зберігав запах батьківського дому, а потім піднесла його до плеча, шанобливо приклала до шиї й провела смичком. Спочатку, для розігріву, виконала кілька гам, а тоді заграла *Ще не вмерла України*, патріотичну, сповнену любові до своєї країни, пісню.

Почувши її, Ліна знову занурилася в минуле. Вона бачила своїх дітей, які босоніж бігали широкими рівнинами її рідної землі. Як було добре тоді! Увечері з роботи повертався Микола й грався з малечєю з одного боку столу, доки вона поралася біля печі. Ей, не так довго то все було! Добре, що тепер вони живуть у країні, у якій свобода є священним і невіддільним правом.

Молода скрипалька грала *Ave Maria* Шуберта, коли до неї наблизився служитель Церкви з молитовником у руці.

— Я приходжу сюди щодня молитися, слухаючи птахів, — сказав він, — та вперше їх хор супроводжує така гарна музика. Ви справжня артистка, мадемуазель.

Ліна підійшла привітатися, і священник упізнав одну з українок, які ходили до його церкви.

— Олена з братом приїхали лише вчора. Вони зупинилися в нас, доки не підберуть собі квартиру.

— Мадемуазель, — вів далі кюре Ернест Бельвіль, — ви можете подумати, що це зухвалість, адже ми з вами ще не знайомі, та для мене й моїх парафіян буде великою радістю, якщо ви погодитеся грати в нашій маленькій церкві.

Здивована запрошенням, Олена не знала, як реагувати. Вона запитливо глянула на Ліну.

— Мадемуазель Ловенець — добра католичка. Вона із задоволенням поділиться з нами своїм талантом, — відповіла та.

— Я згодна, — відказала злякано Олена.

Пастор був задоволений.

— Зайдіть до мене в будинок настоятеля сьогодні по обіді, десь о другій. Вам підходить? Я поговорю з нашим органістом і нашими хористами. Упевнений, що вони вас із радістю зустрінуть.

Наступної неділі після меси українці зібралися на церковному паперті; вранішні газети повідомили, що Сербія за підтримки Росії відкинула ультиматум австрійського імператора з вимогою, щоб австрійська поліція брала участь у розслідуванні вбивства спадкоємця австро-угорської корони. Олег Севчук перекладав українською статті з французької.

— Дипломатичні відносини між двома державами розірвано. Телеграфні повідомлення з Великої Британії вказують, що мир у Європі під загрозою.

— Наші брати не уникнуть війни, — бідкався Микола.

Олена, повна відчаю, стисла братову руку.

— Думаєте, тато скоро приїде? — запитала вона в Олега.

Учитель мови не міг, на жаль, дати відповідь на її запитання. У разі збройного конфлікту пересуватися стане важко.

— Пан Антон — винахідливий підприємець, — нарешті промовив він тоном, який мав заспокоїти. — Якщо ваш батько вирішив, щоб ви їхали першими, це — щоб ви були у безпеці, а ще, щоб мати більшу свободу рухатися, якщо йому доведеться поспіхом полишати країну.

Якщо подумати, то Олена була рада, що вона в Канаді. Але ця країна ще була для них чужою, і невпевненість тиснула на неї так, що їй аж млосно ставало. На щастя, поряд був Олег.

Дорогою до квартири Тефаняків вона взяла його попід руку. Зустрічні нагороджували їх злими поглядами, а дехто навіть викрикував образи. Вони й до цього були неприємними, але погіршилися, порівнюючи з минулими днями.

— Думаєте, на нас дивитимуться, як на ворогів? — запитав Петро в батька. — Тут нас сприймають як австрійців, а Англія — союзниця Сербії.

Чоловік не відповів; він волів не робити передбачень; ще буде час, щоб хвилюватися, якщо конфлікт усе ж вибухне.

Олег ішов швидко, з Оленою попід руку. Хоча й стояла липнева спека, дівчина тремтіла під тонкою одежею.

— Не хвилюйтеся, — проказав він тихо, — ми в безпеці в Канаді, і ваш батько скоро буде з нами, не сумнівайтесь.

Та Олена боялася. Вона кликнула Віталія, який вистрибував перед ними, взяла його за руку і міцно тримала.

Пізно ввечері, не в змозі заснути, вона підвелася з ліжка, яке ділила з Поліною, і вийшла надвір. Сидячи на східцях, вона розглядала зоряний небозвід, на якому блищав молодий місяць. То була тиха спокійна липнева ніч; їй видавалося не-ймовірним, що з іншого боку океану, який вони нещодавно перетнули, світ трусило, і той готувався до борні. Їй бракувало батька. Олег був приемним і робив для них усе що міг, але, незважаючи на всі його зусилля, вона не відчувала себе поряд із ним у такій же безпеці, як поряд із батьком. З'єднавши руки, вона молила небо, щоб її батько швидше приїхав до Канади.

Монреаль, 14 серпня 1914 року

Полум'я війни, яку Австрія оголосила Сербії, швидко охопило Європу. Росія підтримала Сербію, в той час як Німеччина стала на бік Австрії. Слідуючи союзницьким зобов'язанням щодо Сербії, Франція й Англія як колоніальні імперії залучили свої заморські сили, включно з Канадою, яка запропонувала свої послуги Великій Британії. Поспіхом звели військовий табір у Валькартє біля Квебека, і там рекрути-добровольці отримували початковий навчальний курс.

Сидячи на малюсінській кухні у квартирі мелясового передмістя, Олег кинув газету, яку читав вголос.

— Просто жахливо! — вигукнула Олена, яка уважно слухала. — Росія оголосила війну Австрії. Що станеться з нашою країною, затиснутою поміж цих двох сил? Бідна Україна! Наші земляки опиняться між двох вогнів. Думаєте, наші брати воюватимуть один проти одного?

— Сподіваюся, що все це не затягнеться, — висловив побажання Олег. — У ці останні тижні ми могли тільки пересвідчитися, що тут, у Канаді, населення сприймає нас, як австрійських переселенців, тобто ворогів Британської імперії. Ця помилка грає проти нас, і мене все більше й більше непокоїть, яким чином канадська влада реагуватиме на нашу присутність на своїй території.

Втрутилася Ліна.

— Але ж ми друзі цієї країни. Вона нас прийняла. Якщо ми переїхали у Квебек, то тому, що хотіли стати канадськими громадянами.

— Не фантазуй, жінко, — відповів їй Микола, який тільки ввійшов разом із сином. — Ситуація загострюється.

— Та так, що сьогодні нас із татом виставили з фабрики.

— О, ні! — скрикнула Ліна.

— Перед лицем народного невдоволення в патрона не було іншого виходу, як попросити нас піти, — уточнив Ми-

кола. — Одного з наших жорстоко побили вчора ввечері, коли він вийшов із роботи. На нього напала група безробітних, які звинуватили його, що він краде їхні робочі місця.

— Ті самі безробітні погрожували сплюндрувати фабрику, якщо на ній і далі працюватимуть «вороги нації», — додав Петро.

Ліну ця новина добила.

— Що з нами буде? — скрикнула вона з перекошеним від болю обличчям. — Ваші дві платні ледве покривали плату за квартиру й харчі.

— Мій батько дав нам грошей, ми можемо ними скористатися, доки ви не знайдете роботу, — запропонувала Олена.

— У моєї вихованки — щедра натура, — сказав Олег, — але сума насправді невелика. Як тільки Антон Ловенець буде тут, ми зможемо більше допомогти, але поки що мусимо економити ті кілька копійок, що в нас є.

— Те, що ви нам платите за житло, вже дуже добре, і в Поліні є робота, — зауважила Ліна, яка намагалася опанувати себе. — Я надалі продаватиму на ринку вовняні шкарпетки, які в'яжу. Сподіваюсь, усі разом ми якось виборсаємося. У будь-якім разі в нас немає вибору. Будемо жити одним днем. Побачимо, що з нами ще трапиться. Я впевнена, що війна буде короткою.

— Сподіваймося, що Канада не змусить нас повернутися до Галичини, — стурбовано проказав Петро.

Олена мріяла повернутися до Калуша, щоб знайти батька, але вона усвідомлювала, що повернутися туди тепер — це наразити себе на жакливий ризик. На щастя, її молодшому брату було всього десять років. Якщо ж канадська влада вирішить відіслати їх в Україну, їх не призвуть під знамена, як двох старших Ліниних синів.

У кутку на кухні Віталій і Толя гралися олов'яними солдатиками у війну.

* * *

За кілька днів, 18 серпня, канадський уряд ухвалив закон про воєнні заходи, яким збільшив свої повноваження аж до

довільної депортації іммігрантів, яких оголосили підривними елементами, і без можливості оскарження.

Для Теофаняків, як і для кожної родини, що підпадала під його дію, ризик заборони на перебування й висилка до Європи в самий розпал конфлікту став щоденною загрозою. Люди намагалися не виходити, особливо чоловіки, бо боялися бути заарештованими. Жінки виходили за найнеобхіднішими покупками, але поспішали повернутися додому. На вулицях люди ходили швидким кроком, із похиленою головою, намагаючись стати непомітними.

Якось увечері, повертаючись додому, Поліну перестріли троє молодих людей, серед яких був офіціант із ресторану, у якому вона працювала посудомийкою.

— Ей! Гарнюне, поцілуй-но мене! — закричав до своєї колеги по роботі один із них, найфанфароністійший.

Він заступив їй дорогу й потягнув за шарф.

— Видно, австріячки не такі вже й люті, — сказав він, стискаючи їй рота, — поцілуй мене!

На щастя, увагу поліцейського, який робив обхід, привернули крики Поліни.

— Облиште її, — наказав він трьом розбишакам.

— Це — австрійська підстилка, — відповів хлопець. — Вони, не вагаючись, стріляють у наших солдат.

Поліцейському не хотілося підігравати їхню агресію.

— Не вам зводити рахунки в ім'я нації. Відпустіть її!

Недоросток, перш ніж штовхнути Поліну на землю, притягнув її обличчя до свого й укусив за губу, а потім плюнув зверху. Троє шибеників пішли, викрикуючи образи й обзиваючи її австрійською шлюхою.

— Ходімо, — сказав поліцейський, допомагаючи Поліні підвестися, — я доведу вас додому. Вам не варто виходити одній, бачите, що робиться. На щастя, не всі канадці такі шовіністи, як оті троє.

Тремтячи, Поліна дістала з кишені хусточку й витерла обличчя. Вона хиталася, і поліцейський змушений був підтримувати її за талію, щоб вона могла йти.

Олена, побачивши, що вона повернулася із закривавленою губою, поспішила до неї.

— Ти поранилася в ресторані? — спитала вона, простягаючи їй чисту хустинку замість вологої.

— Ні, на мене напали хулігани. Мені пощастило, що неподалік був поліцейський.

Дізнавшись, що на його сестру напали, Петро розгнівався.

— Ми в Канаді вже п'ять років. Як можуть вони так до нас ставитися?

— Під час воєн ксенофобія часто затуманює розум, — проказав Олег.

Роздратований, Петро кинув на вчителя розлючений погляд.

— Ви про що? Що то таке ваше ксено щось там?

Олег хотів, було, відповісти, як зайшов Віталій, за ним — Толя, який плакав ридма. Хлопчик обома руками тримався за голову. Ліна кинулася до сина. Віднявши його руки, вона побачила велику гулю на голові, а лоб був темно-синього кольору.

— Хто йому таке зробив? — запитала вона.

Віталій тремтів. Олена підійшла й обійняла його.

— Що таке собачий син? — запитав він.

— Це лайка, яку кажуть, коли хочуть зробити комусь боляче, — пояснила вона.

— Чому люди такі жорстокі до нас?

Дорослі мовчали, бо не знали, що сказати десятирічній дитині, яка наразилася на злобу дорослих. Сидячи біля вікна, Микола стримував гнів. Він утік від війни в Україні, щоб урятувати своїх синів, але людська дурість виявилася сильнішою. Що він тепер може зробити, щоб не повторити помилок і допомогти своїм? Через психоз, який охопив населення, їхнє майбутнє видається похмурим.

* * *

Якось увечері в кінці серпня батько сімейства повернувся явно наляканий.

— Українців із будинку, що поряд, арештували просто на вулиці. Чоловіків звинуватили в бродяжництві. Нечувано!

— Швацька майстерня Стефана Бойка згоріла минулої ночі, — додала Ліна. — Поліція відмовилася проводити роз-

слідування, стверджуючи, що йдеться про нещасний випадок, та Бойки переконані, що хтось зумисне підпалив.

— Закон про заходи під час війни дає багато влади поліцейським, — зауважив Олег. — Вони вже не повинні керуватися чинними законами й не мусять звітувати. В часи криз по правах меншин часто просто топчуться.

— Якщо вас заарештують, тебе, Миколо, тебе, Петре, і вас, Олеже, — припустила Ліна, — я питаю себе, чим я стану, одна, з дівчатами й дітьми.

Учитель зі схрещеними руками міряв кроками невеличку кухнюку, намагаючись віднайти рішення.

— Сьогодні, — нарешті проказав він, — я був у Читальні, що при церкві, і чув, як люди казали, що хочуть перебратися до Сполучених Штатів. То нейтральна країна, і з усього видно, що на ткацьких фабриках і заводах є достатньо роботи для всіх.

— Але ж у Штатах говорять англійською.

— Хтось мене запевняв, що в штаті Мейн, біля кордону, створилася франкомовна громада, а ви дуже добре володієте цією мовою. Якщо вирішимо їхати, я міг би бути для вас перекладачем, допоки ми не облаштуємося. А Олена й Віталій уже добре говорять англійською.

— Про що мова? — запитала Олена, яка повернулася з парку зі скрипкою під рукою.

Олег розказав їй про плани, які були в нього в голові.

— Ми не можемо поїхати з Канади, доки тато не приїде, — заявила вона.

— Пригадуєте, панянку Олено, що ваш батько передбачив таку можливість. Ми домовились про кабінет його лондонського нотаря як місце контакту на той випадок, якщо обставини змусять нас шукати притулок поза Монреалем. Тільки-но ми облаштуємося у Сполучених Штатах, надішлемо нотарю листа й повідомимо нашу нову адресу.

Дівчина схилила голову. Олег мав рацію. Напруга в Монреалі примушувала непокоїтися. Вона ще раз переконалася у цьому, коли була в парку і хтось освистав її музику.

— Але ви усвідомлюєте, якщо нас спіймають на спробі перетнути кордон зі Сполученими Штатами, то нам загрожує негайне інтернування, — попередив Петро.

— Якщо ми зостанемося тут, то теж ризикуємо, що нас заарештують. Декого вже ув'язнили за слова, які комусь видалися крамольними, — наголосив Олег.

— Я нічого не розумію з того, що ви кажете, — пробурмотів Петро, — але я погоджуюся: ми маємо перейти кордон.

Пригадуючи фатальний досвід, який вони мали десять років тому, коли тікали від російської армії, Микола сумнівався. Здогадавшись про причини його нерішучості, Ліна сказала йому.

— Якщо хочеш знати мою думку, ми повинні їхати.

— Гаразд, тоді організуємо наш від'їзд, — вирішив він. — Ви маєте рацію, Сполучені Штати — країна нейтральна, а ще ми там знайдемо роботу. Бо принизливо, коли не можеш забезпечити свою сім'ю.

— Панянко Олено, а що думаєте ви? — спитав стурбовано Олег. — Чи маємо ми спробувати влаштуватися в іншому місці, допоки в нас ще є для цього достатньо грошей, і дочекатися завершення збройного конфлікту в Європі?

Дівчина мовчала. Вона дуже хотіла б знати думку свого батька! Вона не відповідала, тож Олег додав:

— У нейтральній країні ставлення людей буде іншим. Але не бійтеся, якщо ви вирішите зостатися, я не поїду без вас і Віталія, обіцяю.

— Олеже, ви краще від мене можете передбачити майбутнє. Я довіряю вам.

* * *

Два дні потому, у п'ятницю 28 серпня, Ловенці й Тєфаняки полишили Монреаль у супроводі Олега Севчука. З дозволу Олени той купив підводу й двох коней.

— Я все це отримав за шматок хліба. Чоловік, який продав мені упряж, не мав грошей, щоб годувати тварин.

Одягнені з такої нагоди за канадською модою, вони о третій ранку вирушили в дорогу на південь, розраховуючи проминути Монреаль перш ніж на дорогах з'явиться багато військових. Якби їх дорогою зупинили, вони б сказали, що їдуть на весілля в Шамблі, що на південному березі.

— У нас достатньо грошей, щоб купити те, чого нам бракуватиме, коли переберемося до Сполучених Штатів, — сказав Олег своїм підопічним. — Я знайду роботу, і ми спокійно житимемо, доки не закінчиться війна.

Щоб не викликати підозр у міліції, із собою брали тільки найнеобхідніше, і Поліна, яку заворожив Оленин гардероб, засмутилася, побачивши, скільки та всього лишила.

— Шкода кидати такі гарні сукні!

— У мене немає нагоди їх носити. Тому мене це не засмучує. Можеш вибрати собі одну чи дві, я їх тобі дарую.

Вона вказала на велику валізу, привезену з України.

— Бачиш, оті, що там, мені немає куди їх одягати. Та хто зна, в Сполучених Штатах ми знову ходитимемо в оперу чи театр, і тобі буде потрібне гарне вбрання!

Телефаняки ніколи не були в таких місцях, і Поліна, якій щойно виповнилося вісімнадцять, навіть не сподівалася колись туди потрапити. Однак вона вирішила змовчати, побоюючись, що Олена відмовиться їй щось дарувати. Найпершу вона вибрала шовкову сукню кольору бірюзи, а другим — бордовий осінній вовняний костюм. Одяг потрібно було трішки підігнати, бо вона була нижчою від Олени й ширшою в талії, та мати зможе все вправно перелицювати. Провівши з насолодою долонею по тканині, вона поклала розкішні подарунки у свій багаж. Уперше у своєму житті вона уявила себе жінкою, яка прогулюється гарними салонами, під великими кришталевими люстрами. Та то була тільки мрія. Насправді вона не хотіла балувати себе такими виходами — одна лише думка про це лякала її.

Щоб поїздка не була такою виснажливою для подорожніх, змушених сидіти позаду, Ліна на дно підводи поклала подушки й ковдри. Сама ж сіла на передньому сидінні, поряд із Миколою.

Найважливішою людиною для Олени був Віталій. А найдорожчою річчю — її скрипка. Усе решта для неї мало важило. Вона не змушувала себе просити й видерлася на віз, де вже сиділа Поліна, спершись спиною на подушку. Ця подорож була в радість тільки Віталію. На ньому були шорти й картата

сорочка. Олег наказав йому мовчати, якщо їх зупинять, бо їхній акцент може їх видати. Тож він скукобився калачиком на дні підводи й удавав глухонімого, як його друг Толя. Обидва давилися сміхом, показуючи один одному знаки, які, здавалося, розуміли. З міркувань безпеки олов'яних солдатиків у гостроверхих шоломах, що мали дуже європейський вигляд, сховали на дні Олениного наплічника.

Дорога була нерівною, але сонце вигулькнуло незабаром після їхнього від'їзду. Чудові краєвиди по берегах річки Рішельйо наводили радше на думку про відпустку, ніж про поспішну втечу до чужої країни.

Пізно ввечері Петро зупинив воза за чверть милі від американського кордону. Він був переконаний, що треба дочекатися ночі, перш ніж наважитися на перехід. Сховавши підводу під деревами, Петро відвів коней на водопій, який знайшов поруч.

Один із Миколиних друзів порекомендував переходити в Руз Пойнт, через який ходило багато франкомовних робітників на роботу на американських фабриках. Цю маленьку ґрунтову дорогу пильнували найменше. Але тепер, коли Канада вступила у війну, нагляд посилювався, канадський уряд особливо насторожено ставився до іноземців, які намагалися втекти з країни. Чоловіків за підозрою в шпигунстві відразу заарештовували й інтернували. Жінки й діти лишалися самі, без захисника й годувальника, залежні від благодійності громади.

— Ми хвилини за десять ходи від кордону, — сказав Петро. — Пропоную, щоб ми з Олегом пішли на розвідку. Якщо все тихо і нікого немає, перейдемо всі разом, якщо ж хтось є, то Олег, який добре говорить французькою й англійською, зможе переїхати підводою, видаючи себе за франкоканадського робітника, що повертається на свою фабрику. А ми перейдемо лісовою стежкою й зустрінемося з ним уже там.

Олена й Віталій тісніше притислися один до одного. Олег їх заспокоїв.

— Немає ніякої небезпеки. Найгірше, що може статися, — нас арештують і доправлять назад до Монреалю.

— Думаєш, солдати можуть вистрілити в нас? — запитав хлопчик.

— Звичайно, ні!

— Ми повернемося за пів години, найпізніше — за годину, — сказав Петро. — Коли повечеряєте, лягайте спати на возі — так буде для вас краще. Перетнувши кордон, нам доведеться їхати ще добру частину ночі.

Ліна витягла кошик із провіантом. Обидва розвідники взяли по бутерброду й попрямували на південь. Інші ж повсідалися, хто на землю, а хто на стовбур дерева, щоб мовчки з'їсти свою скромну вечерю. Вночі було душно й волого. Жоден вітерець не колихнув ні листочка. Та це був усе ж час відпочинку від цілоденної втечі під спекотним сонцем. Повечерявши, Віталій із Толею відразу поснули біля підніжжя дубу. Олена з Поліною лягли на підводі, а Микола й Ліна пішли до коней.

Близько п'ятої ранку Микола підскочив зі сну. Стомлений, він навіть не відчув, як заснув. Рожевий промінчик сонця пробивався на сході. Він стривожено штовхнув дружину, яка спала поряд.

— День починається. Не розумію, чому Олег із Петром ще не повернулися...

— Господи, — скрикнула Ліна, — зроби так, щоб їх не заарештували.

— Я не повинен був спати, — бідкався Микола. — Кордон поруч. Піду пошукаю їх.

— Тільки обережно! Мене зовсім не тішить zostатися самій із дітьми.

— Я не можу сидіти тут і нічого не робити. Може, Олег із Петром уже арештанти.

Поліна підійшла до батьків, коли Микола збирався йти. Вона була схвильована.

— Толя зник, — випалила вона на одному диханні.

— Він, мабуть, відійшов, щоб зробити свої справи.

— Я обдивилася скрізь біля підводи й навкруги. Його ніде немає. Хоча, ще досить густі сутінки.

— А Віталій?

— Він спить під деревом.

Ліна запанікувала.

— Можливо, він прокинувся, побачив, що Петра ще немає, і вирішив піти його шукати. Він не почувається в безпеці,

коли поряд немає старшого брата. Ти ж знаєш, Миколо, він ще змалечку липне до Петра й всюди за ним ходить.

Їхню розмову перервав звук кроків, що наближалися від повороту дороги. Під ногами того, хто важко йшов, скрипів пісок. Силует видався їм знайомим. У тиші, що запала, до них долинуло прохання про допомогу, голос був глухим, ледве чутним. Микола поспішив назустріч чоловікові, який, накульгуючи, прямував до них. У перших вранішніх променях він упізнав Петра.

— Сину! — здивувався він. — Що сталося? А де Олег?

— Тату, дай йому перевести подих, — втрутилася Поліна. — Іди сядь, Петре, й розкажи, що сталося.

— Ти бачив Толю? — запитала Ліна, яка підійшла до них.

— Ні. А він не з вами?

— Кажі! — наполягав Микола.

Від звуку їхніх голосів прокинулася Олена. Щойно вона побачила напухле Петрове обличчя, стривожилися.

— Де Олег? Він хоча б живий?

— Мені шкода... — почав хлопець.

— Він загинув! — скрикнула Олена, прикриваючи долонями рот.

Розбуджений криками, Віталій видерся на воза й обійняв сестру.

— Олег загинув? — також запитав він.

Петро дивився на дітей Ловенців із глибоким співчуттям.

— Мені шкода, але він утік.

— Що?

— Останнє, що я пам'ятаю, він наблизився до мене з палицею, вдарив мене збоку в обличчя, і я впав непритомлений. Коли отямився, побачив, що він украв гроші, що ви мені довірили, панянку Олено, і зник.

Вражена, Олена відчула, що втрачає свідомість. Деревина над її головою почали кружляти, а нудота підступала до губ.

— Не можу повірити, що Олег зрадив нас. Ми давно його знаємо!

— Отже, ми все втратили. Зосталися без копійки, — у відчаї сказав Микола. — Цей юда обдурив нас. І що з нами буде?

Олена виринула зі свого кошмару.

— Він не все вкрав, — заявила вона, — у мене лишилася акція на пред'явника. Вона коштує набагато більше, ніж готівка, яку я довірила Олегу.

Олена зняла свій наплічник, з яким навіть спала, а от із футляром для скрипки так вчинити не могла, і почала шукати всередині. Акції, великого складеного листка в коричневому конверті, там не було. Але ж вона була певна, що поклала її туди, коли вони виїжджали з Монреалю. Різким рухом вона вивернула сумку на дно підводи. Її там і справді не було. Потім, пригадавши, що після прибуття до Монреалю, вона поклала її у футляр для скрипки, поспішно відкрила його й пошукала під атласною обшивкою. Але там її не було й поготів.

— Олег і її забрав! — вигукнула вона, впадаючи в ступор. — Він узяв його напевне ще до того, як ми виїхали з Монреалю, бо мій наплічник був на мені всю дорогу.

— Акцію на пред'явника можна обміняти будь-кому будь-де. Як так сталося, що батько не виписав її на ваше ім'я? — запитав Микола докірливо.

— Через ідентифікацію. Він боявся, що так буде складніше. Я мала б наполягти, щоб зробити так, як він радив, і покласти акцію в банк одразу після приїзду до Монреалю, але Олег казав, що вона буде в нас у більшій безпеці. Він не довіряв банкам; здається, вони часто банкрутують.

— Поплачемо пізніше, — закричала Ліна. — Нумо шукати Толю.

— Олено, лишається з братом тут, — кинув сухо Микола. — Приглядатимете за возом. Було б прикро зостатися на додачу ще й без транспорту!

По його розлюченому тону дівчині здалося, що він її звинувачує в тому, що вона загубила свої гроші.

Телефаняки пішли шукати свого сина.

— Як ми можемо його знайти? — почала впадати у відчай Ліна. — Малий нас не чує і не може кричати, щоб показати нам, де він.

— Ясно, що він пішов мене шукати, — сказав Петро, у якого не було часу пожалітися на свої рани. — Ходімо в напрямку

кордону, розділившись, щоб оглянути місцевість обабіч дороги. Поліно, ходи, ми підемо зі східного боку.

Віталій учепився в сестру.

— Думаєш, вони його знайдуть? — запитав він.

— Так, твій друг скоро повернеться.

— Олено, пообіцяй, що ти не втечеш, як Олег.

— Звичайно, що ні! Ми з тобою завжди будемо разом і піклуватимемося один про одного, як і обіцяли татові.

— Якщо в нас більше немає грошей, ми помремо з голоду?

Вона схилилася до брата, який явно зголоднів.

— Учора, коли ми їли, я сховала яблуко, — сказала вона йому, протягуючи фрукт.

— А ти, ти не хочеш їсти?

— Хотіла. Але в мене було їх два. Інше я з'їла до того, як ти прокинувся.

Заспокоєний, Віталій захрумкотів яблуком. Сестрі ж не вдавалося вигнати з голови Олегову зраду. Засмучена, вона намагалася забути це й тому запропонувала Віталію оглянути околиці, не відходячи далеко від підводи. Боязкий хлопчик не міг відійти далеко. І вона мала рацію — всього за кілька хвилин вони побачили Толю, який скрутився клубочком під деревом, сховав обличчя у згині ліктя й схлипував.

— Бідне дитя, — сказала Олена, схиляючись до нього. — Ти, мабуть, перелякався, коли загубився в лісі!

Коли вона торкнулася його плеча, Толя підскочив, але впізнавши її, кинувся до неї в обійми.

— Дорогий мій, як жахливо бути замурованим у мовчазному світі, — шепотіла вона, знаючи, що він не міг нічого почути.

Від теплого тембру її голосу дитина заспокоїлась.

За дві години вони побачили, що повертається Микола із сім'єю у супроводі озброєних солдатів. У групі були й інші затримані. Щойно Ліна угледіла Толю, у її погляді сум змінився радістю. Не звертаючи уваги на солдатів, вона кинулася до сина й стисла його в обіймах. Жінка не була небезпечною, тому вояки не перешкоджали їй виплеснути материнські почуття.

Найстарший за званням гучним голосом англійською звелів запрягати коней і наказав жінкам і дітям сідати на

підводу. Тефаняки, які зовсім не розуміли мови, якою віддавалися команди, запитально подивилися на Олену. Зблідла і невпевнена, вона повторила українською наказ лейтенанта.

Крім того, що її боягузливо зрадив той, кому вона безмежно довіряла, так вона ще й стала втікачкою, арештанткою канадської міліції. Історичні книги у її країні розказували про незліченні жахіття, які доводилося переживати полоненим, тож їй довелося зробити над надлюдське зусилля, щоб приборкати свій страх і угамувати тремтіння. Вона раптом зрозуміла, що у цьому світі все досягнуте є непевним. Два місяці тому вона була солісткою Віденського симфонічного оркестру, вільна й щаслива, виконувала концерт Брамса.

Зворотним боком долоні вона витерла сльози, що зібралися на її повіках, і підвела голову. Їй варто набратися мужності й рішучості, якщо вона хоче захистити Віталія.

Крик брата повернув її у реальність. Військовий забрав у нього його олов'яних солдатиків. Не роздумуючи, Олена, коли побачила благання й страх у Віталієвому погляді, наблизилася до солдата і вирвала мішечок із його рук.

— Це — іграшки, — сказала вона йому українською, — а Віталій — дитина!

Заскочений неочікуваним жестом тендітної дівчини, а ще підкорений її розлюченими очима, солдат намагався порозумітися знаками.

— *Me... Етьєн... soldier... Only check...*

Вояки зупинилися й дивилися на сцену.

— Спробуй французькою, — запропонував один із них.

— Я... солдат... перевірити лише, — пробелькотів той.

Олена віддала йому мішечок.

— Ці олов'яні солдатика надзвичайно дорогі для мого брата, — пояснила вона англійською.

І відразу додала французькою:

— Тримайте обережно.

Солдат не зміг стримати посмішку.

— Через вас я виставив себе посміховиськом, мадемуазель! — пробурчав він удавано сердито. — Бачу, ви говорите багатьма мовами.

Він дістав кілька солдатиків із полотняного мішечка.

— У ваших солдат смішні гостроверхі шоломи.

— Оцей — солдат армії кайзера.

— А ось цей?

— Царської армії.

— Яка з цих армій переможе у війні? — запитав Етьєн, повертаючи іграшки Віталію.

— Канадська армія, звичайно, — виголосила Олена хоробро.

На обличчі військового можна було прочитати захоплення. Юна втікачка з розкуйовдженим волоссям і вкрита пилюкою, але зі жвавим розумом. Сержант Лепін віддав честь братові й сестрі, а потім приєднався до свого підрозділу.

Колона, що складалася з чоловіків, жінок і дітей, рушила. Знесилені, іммігранти просувалися, похиливши голови. Малюк плакав на материних руках, а Віталій із Толею взялися за руки і йшли в ногу, наслідуючи солдат. Притискаючи до себе скрипку, Олена ніяк не могла зрозуміти, як Олег міг обікрати їх і втекти. Батько якось сказав їй, що людська істота буває іноді багатогранною, і потрібно навчитися недовіряти. Але ж Олег? Вона вважала його своїм найкращим другом! Смуток, що вона відчувала через його зраду, затьмарював факт їхнього арешту на американському кордоні. З важким серцем вона слідувала за земляками. Вона ніколи ще не відчувалася такою самотньою й кинutoю. Пришвидшивши ходу, Олена наздогнала Віталія й узяла його за руку — хлопчик їй посміхнувся. Вона має бути сильною й гідною батьківських очікувань. Хіба не їй довірив він її брата?

Монреаль, 1 вересня 1914 року

Повернення до Монреалю тривало три дні. На щастя, армія годувала своїх затриманих, але спати було незручно. У Сен-Жан-сюр-Рішельйо* до них приєдналася інша група військових, які вели під конвоєм ще три сім'ї. Як і вони, ці люди хотіли втекти до нейтральної країни.

Після повернення до Монреалю Миколу і Петра як підірваних елементів запроторили до першої відкритої для відповідного контингенту в'язниці, яку розмістили в приміщенні федерального бюро імміграції за адресою вулиця 1726 Сен-Антуан. Озброєні солдати охороняли їх день і ніч.

Жінок і дітей відпустили після реєстрації. Через те що Ліна зі своїми пішла тихцем, не попередивши власника, вони змогли повернутися у свою квартиру. Коли дісталися дому, Оленіні розчарування тим, що їхня пригода не мала очікуваного завершення, притлумив лист від батька, який вона знайшла в скриньці, — його туди кинули, коли їх не було вдома.

— Якби ми не були змушені повернутися до Монреалю, ви б не отримали лист від Антона, — зраділа Ліна. — Сподіваюся, що в нього добрі новини, і він повідомляє, що незабаром приїде!

Сама не своя від радості, Олена відкрила пом'ятий конверт. Лист було відправлено 27 липня, наступного дня після того, як Австрія оголосила війну Сербії.

Дорогі мої діти!

З усього серця бажаю, щоб ви лишалися в доброму здоров'ї, і я впевнений, що зустріч, яку вам приготувала Канада, гідна цієї гарної й великої країни.

Я нарешті продав свою фабрику, дешевше, але хоча б скоро приїду до вас. Лишається тільки завірити продаж у мого нота-

---

* *Saint-Jean-sur-Richelieu* — місто в провінції Квебек (Канада), в адміністративному регіоні Монтережі, що на південь від Монреалю в бік американського кордону.

ря, з яким у мене і мого покупця зустріч завтра. Як тільки мої справи буде вирішено, я поспішаю до Англії й сідаю на перший корабель до Канади.

Видається, що тут війна неминуча. Сербія відкинула ультиматум нашого імператора, і боюся, що Францу Йозефу не лишається іншого вибору, як взятися за зброю.

Серце моє б'ється частіше від думки, що незабаром вас побачу. Привіт від мене Олегу й Тэфанякам. Я безмежно їм удачний.

Ніжно вас цілую.

Ваш батько

Антон

— Яка добра новина! — скрикнула Олена.

У захваті вона потягла Віталія, і вони почали танцювати посеред кухні.

— Тато приїжджає! Тато приїжджає! — повторював хлопчик.

Толя, сидячи на підлозі, дивився на них і нічого не розумів, але насолоджувався їхньою веселістю. Дівчина взяла скрипку й заграла мелодії своєї країни. Поліна теж приєдналася до їхніх веселощів, вибиваючи ритм долонями. Тільки Ліну загальне піднесення не зачепило; ясно, що приїзд Антона Ловенця обіцяв краще життя, давав упевненість, що вони виберуться зі скрути, але вона воліла краще дочекатися його, а потім радіти. Лист було відправлено більше як місяць тому. Скільки всього сталося звідтоді!

Її сумніви зовсім скоро підтвердилися. Вересень минув без новин від Антона, уже й осінь вистромила носа в розмаїтті кольорів, але й із першими заморозками жінки ходили на народні супи щодня, щоб дістати трохи хліба, овочів, а іноді й невеличкий шматочок м'яса. І поспішали повернутися додому, щоб не надто довго терпіти образи від канадських матерів, які обзивали їх крадійками їжі й кричали, щоб вони поверталися до своєї країни.

Олена грала на скрипці у церкві щонеділі. Щоб віддячити їй, кюре Бельвіль давав щоразу кілька центів. Він шкодував, що іммігранти опинилися в такій безрадісній ситуації, з тим, що єдиною їхньою помилкою було відгукнутися на політи-

ку Канадського Домініону, який їх запросив «скуштувати» процвітання у вільній країні. Приїхавши сюди, щоб знайти прихисток, вони втрапили в хаос, схожий на той, що був у їхній вітчизні.

Поліна і далі працювала в ресторані, але з її невеликим заробітком разом із тим, що заробляли її мати й Олена, вони навіть не могли заплатити за квартиру. Наближалася зима, і страх перед холоднечею все наростав.

Американський Генеральний консул пообіцяв допомогти українським сім'ям, у яких чоловіків ув'язнили і у яких закінчилися гроші. Перед обличчям усе більшого знедолення господар будинку запропонував їм зменшити плату за житло, доки він знайде когось на їхнє місце або доки вони отримають обіцяну допомогу.

Віталія не взяла в школу, мотивуючи тим, що вже минув час для запису. У сестри ж склалося враження, що дирекція навчального закладу боялася, щоб юний українець не став джерелом конфлікту. Тож вона навчала його сама вдома, віддаючи цьому передобідній час. Після цього хлопчина йшов гуляти. Насправді ж Віталій ішов у порт і гуляв по причалу в надії побачити корабель, на борту якого приплив батько.

Якось гуляючи, хлопчина помітив, що з підвід падає вугілля, і ніхто на це не звертає увагу. Він розповів Олені, яка відразу ж вирішила скористатися нагодою. Озброївшись полотняною торбою, брат і сестра намірилися збирати, скільки зможуть знайти, й приносити додому свої дорогоцінні знахідки.

— Ти маленький розумник, зробити таке відкриття, — повторювала Олена йому. — Я пишаюся тобою!

Дитя сповнилося гордості, бо визнали його внесок у спільну справу.

Якось теплої післяобідньої пори, назбиравши вугілля, скільки змогли, брат із сестрою сіли на лавку під великими в'язами, там, де у своїй новій країні Олена вперше грала на скрипці. Дивлячись на річку, вони віддалися ностальгічним думкам.

— Думаєш, ми знайдемо тата, і він забере нас до нашого гарного будинку в Калуші? — спитав Віталій, притулившись до сестриноного плеча. — Я скучаю за ним, а ще, я боюся.

— Потерпи, він незабаром приїде, — відповіла Олена, змушуючи замовкнути власні страхи. — Ти ж знаєш, у нас там війна. Потрібно почекати, коли настане мир, перш ніж повертатися в Україну.

— Тато казав, що Канада гарна й гостинна. Мені ж здається, що тут холодно й люди злі до нас.

— Вони такі, бо йде війна. Страх змінює світ.

— І через неї тато поки що не з нами?

— Звичайно. Інакше вже б давно був тут.

— Тоді я ненавиджу армії й битви. Я більше не гратимуся своїми олов'яними солдатиками!

— Згадуєш щось приємне, коли ми жили в Калуші, — порадила Олена, цілуючи його в лоба. Тоді ти менше сумуватимеш.

— Ми візьмемо сьогодні ввечері рамку з фото тата і мами у Венеції й понесемо до себе в ліжку. Ти згодна, Алю?

Дівчина посміхнулася до молодшого брата, шкодуючи, що не може повернути йому минуле щастя.

— Ти пам'ятаєш маму? — запитав Віталій, бо я без фото не можу уявити її обличчя.

— Тобі ледве виповнилося п'ять, коли вона померла. Звичайно, ти забув той час, коли вона жила з нами. Мої спогади теж блякнуть під впливом часу, її образ стає все більш розмитим. На щастя, тато подарував нам це фото.

* * *

Одинадцятого жовтня, як і щонеділі, відколи заарештували її чоловіка і старшого сина, Ліна прийшла до федерального імміграційного офісу, де їх утримували.

— Я боюся, — сказала вона їм. — настає осінь, і я питаю себе, як ми даватимемо собі раду без вас.

— Від Антона Ловенця жодних новин? — запитав Микола.

Ліна зневірено похитала головою.

— Кюре Бельвілль віддає Олені свої старі газети, і вона нам їх читає. В Україні хаос. Російські солдати, були, захопили Галичину, але їх відігнали німці, і ті відступили з боями. Через ті бої Антон, мабуть, не зміг виїхати з Калуша. Мала з братом усе ще сподіваються, та я сумніваюся, що побачу його тут, в усякому разі не раніше, як ця війна закінчиться.

— Бідна Україна, — засумував Микола.

— Як сумно жити на світі! — додала його дружина. — Стільки бід і горя! В Канаді ми хоча б не попадемо під обстріли.

— Я б пішов воювати, — заявив Петро. — Я вже не можу нічого не робити.

— А до якої армії ти приєднався б? — запитав його батько.

Питання заскочило Петра зненацька. Не знаючи, що відповісти, він забився в куток і замовк.

— А у вас тут як? — поцікавилась Ліна.

— Годують поганенько, але ми хоча б не помираємо з голоду. На жаль, арешти тривають, і вже стає тісно в камері. Військові щодня додають розкладачки, ми вже змушені тулитися один до одного. Про якийсь затишок і не йдеться, до того ж часто спалахують сварки.

— Найважче, — пробурчав Петро зі свого закутка, — коли вони кидаються якимись командами, завжди англійською. Ми не розуміємо тої їхньої тарабарщини.

— Так і є, — втрутився чолові'яга, що сидів поряд. — Якщо ми не підкоряємося, вони кричать і б'ють нас, але ми все одно від того краще не розуміємо.

— Тому що нас напихають, як сардин у банку, багато хто хворіє. Послухайте... Тут постійний кашель, у цій чортівій в'язниці, — вів далі Петро.

Ліна зачула, що тут весь час хтось кашляє, і їй відразу стало ніяково.

— Тут більшість арештантів — бідняки. Міста не здатні їх прогудувати й намагаються спекатися, передаючи уряду. Половина в'язнів прибувають сюди вже хворими.

Не в змозі щось змінити, Тefаняки замовкають і обводять поглядом приміщення: озброєні солдати стоять на варті, а явно змучені чоловіки мали побачення із сім'ями. У повітрі висів кислий, всепроникний запах, запах немитого тіла — це місце було заражене.

Щоб перервати мовчанку і додати радісну ноту у їхню розмову, Ліна поділилася успіхами їхнього молодшого сина.

— Олена така турботлива до Толі. Вона навчила його писати своє ім'я.

— І в нього виходить? — здивувався батько.

— Вона робить усе, граючи, у цій грі бере участь і Віталій. Вона малює буквами наші імена й вигадусе, як пояснити йому їхнє значення. Зізнаюсь, я пишаюся своїм хлопчиком. Він пише своє ім'я й сміється, б'ючи себе в груди. Я впевнена, що він знає, що ті значки означають.

— Радий чути. Професори думали, що через свої вади він не зможе нічого навчитися.

— Я намагаюся думати тільки про такі невеличкі радощі.

Вона підвелася, щоб іти. Микола передав їй торбинку яблук.

— Якраз сезон, і їх нам дають із кожною їжею. Ми з Петром назбирали для вас.

— Чудово! Я вчора отримала трохи борошна, тож приготую пиріг. Діти будуть раді, вони вже давненько не куштували нічого солодкого.

За кілька днів під тиском наполегливого власника, який казав, що вже не може довше чекати на квартплату, Ліна змушена була здати свою спальню двом українкам, чиїх чоловіків також заарештували. Вона спала з Поліною, а Олена — зі своїм братом у кімнаті хлопців. Толя ж перебрався на верхнє ліжко. Старша з нових квартирантів, Анастасія, утрималася на роботі. Вона була нічною прибиральницею на одній із фабрик. Цей невеличкий додатковий прихід заспокоїв Ліну, вона могла сплатити за квартиру, і її сім'ї не загрозувало бути викинутою на вулицю посеред зими. З іншого боку, якщо економити вугілля, яке Олена з братом назбирали біля пристані, вони не померзнуть.

Першого листопада Олена пішла з Ліною, коли та навідала своїх, як робила щонеділі.

— Жодних новин від батька? — запитав Микола.

— Я дуже непокоюся, — відповіла вона. — Газети пишуть про німецькі підводні човни, що, як і надводні військові кораблі, торпедують комерційні судна з цивільними на борту. Сподіваюся, що тата не було на одному з них!

Микола сподівався на приїзд Антона Ловенця. У того були гроші, а отже, і влада. Він міг переконати канадську владу, що

в них були добрі наміри, коли вони переїхали сюди, і міг би стати гарантом для них. Вирватися з того багна, у яке вони із сином ускочили, було пріоритетом для Миколи, та тільки одним із багатьох.

— Гадаєте, вас відпустять до зими? — запитала Ліна.

— Навпаки, — відповів гнівно Петро, — вони хочуть зачинити нас у концтаборі. Якийсь офіцер приходив до нас цього тижня з перекладачем. Оголосили, що частину в'язнів відправлять до Петавави, в Онтаріо, вже у четвер, 5-го листопада. Нас тут занадто багато у цьому імміграційному офісі.

— Але ж вони не можуть розділити вас із сім'ями, таке просто неможливо! — скрикнула мати.

— Наразі ті, кого відібрали, — одинаки, але вони не забаряться відіслати нас іще кудись, — зітхнув Микола.

Петро, своєю чергою, також пробурчав:

— Я не зрозумів, що казав перекладач, а офіцер, жирний нахаба, відмовився відповідати на мої запитання.

— А що ви хотіли в нього запитати? — захвилювалась Олена.

— Чи правда, що вони говорять про те, щоб розсіяти в'язнів по таборах по всій Канаді.

— Та ти помиляєшся, — заявила Ліна. — Чим стануть жінки й діти, якщо батьків ув'язнять на весь час війни? Влада має подумати, як повернути одружених чоловіків у сім'ї. Я впевнена, що ви повернетесь додому на свята.

Петро звернувся до Олени:

— Ти добре говориш англійською. Можеш піти зі мною розпитати чергового офіцера? Сьогодні на чергуванні сержант Сміт, він кричить менше від інших. Може, він погодиться щось нам сказати.

— Із задоволенням, сказала Олена, рвучко підводячись, щоб слідувати за ним.

Гарі Сміт привітно зустрів молоду жінку. Він здивувався, коли почув, що вона зверталася до нього прекрасною англійською.

— Серед австрійців мало тих, хто говорить нашою мовою і...

— Якщо дозволите, — перебила його Олена, яка пишалася своєю національністю, — ми українці, а не австрійці.

— А є різниця? — запитав сержант. — У Європі ваших два народи воюють пліч-о-пліч.

Олена хотіла заперечити, але подумала, що буде на краще уникати довгих пояснень про ставлення у її країні до австрійських завойовників. Єдине, що мало значення, так це сьогоднішня й уготоване для них майбутнє. З чарівною посмішкою вона запитала про табори для затриманих, про які чули арештанти.

— Моє начальство секретами зі мною не ділиться, — відповів офіцер, радий, що може прислужитися такій гарній жінці. — Як і ви, я чув, що постала нагальна потреба знайти місце, де можна було б розмістити в'язнів. Одним із таких стане арсенал у Бопор — від учора маємо вже підтвердження. Якщо вашого чоловіка відправлять туди, ви можете слідувати за ним і переїхати до міста Квебек. Це дуже гарне місто.

Олена розсміялася. Петро, який не зрозумів, чому вона так веселиться, дивився на неї запитливо.

— Цей військовий вирішив, що я твоя дружина, — сказала вона йому їхньою мовою.

— А що в цьому такого смішного? Ти могла б бути моєю дружиною! Я не дебіл і не стариган!-

— Вибач мені, Петре, — відповіла Олена, тамуючи свій нестримний сміх, — я вважаю тебе радше братом.

— Ти хоча б запитала в нього? — наполягав він, роздратований її ставленням.

Перш ніж розказати йому, вона подякувала офіцеру.

— Приходьте за новинами. Завжди радий вас бачити.

Він відсалютував їй підняттям правої руки до каски й дивився їй у слід. Вона була чарівною у своїй соболиній шапочці. Він знав ціну цьому надзвичайно рідкісному хутру, бо був сином кушніра. Якщо така вишукана особа була дружиною одного з цих чужинців, тож не всі вони хами.

Монреаль, 29 листопада 1914 року

Зведення численних таборів у Квебеку і в Канаді перестало бути тільки чутками. Навіть якщо канадський уряд і намагався тримати своє рішення в секреті якомога довше, новина ширилася, як порохований дим, і розпалювала уяву в'язнів. Такі заходи переважно мали на меті заспокоїти населення, стурбоване присутністю на своїй території чужинців, у яких вбачало ворогів.

— На північному заході провінції солдати почали готувати концентраційний табір, — повідомив Микола своїй дружині, коли вона прийшла відвідати їх 29-го листопада.

Ліна слухала з недовірою.

— Може, знову чутки.

— Військові явно отримали наказ не патякати, бо не хочуть про це говорити. Але брат Стефана Бойка, шевця, чия майстерня згоріла у серпні, дістався аж до Абітібі* в пошуках роботи, і йому запропонували працювати в одному з місць, призначених для в'язнів.

— Бойко тут із вами?

— Так, його заарештували. Його документи, що засвідчують особу, згоріли в майстерні під час пожежі, але офіцер, який його зупинив, відмовився вірити. Його інтернували, бо він був безробітним й ішов на народний суп, щоб поїсти.

— Він заїка, тому міліція могла подумати, що він не сповна розуму, — зауважила Ліна.

— Маєш рацію, не так багато треба, щоб мати нормальний вид, якщо не говориш мовою країни.

— Думаєш, вас теж туди відправлять?

— Усе можливо. Бойко казав, вони звели вишки, і робітники натягують колючий дріт довкола будівель. Ясно, що не для того, щоб зробити там зону відпочинку.

— А де це — Абітібі?

— Не знаю, але десь дуже далеко на півночі, якщо я правильно зрозумів.

---

* Адміністративний регіон, розташований на північному заході провінції Квебек.

Ліна заплакала. «Ми приїхали до Канади з надією, що більше не боятимемося за нас і наших дітей, — подумала вона, — і ось мій чоловік і син — в'язні. Їх навіть збираються відіслати в концтабір».

— Я навіть уявити не могла, що з нами станеться таке тут, в Америці, — з жалем мовила вона вголос.

— Ти занадто довірлива, мамо, — втрутився Петро, який до цього часу мовчав. — Начальство скрізь однакове, що в Україні, що в Канаді. А бідняки, як ми, мають мовчати й підкорятися. Ми не багато значимо у їхніх очах. Для одних ми — гарматне м'ясо, й нічого більше, а для інших — небезпечні вороги.

Повертаючись післяобідньої пори додому, Ліна заглянула до церкви. Вона не могла допомогти своїм, тому сказала собі, що тільки молитва може їх хоч якось захистити.

У середині грудня Микола й Петро дізналися, що вони в списку тих, кого перевозитимуть на північний захід провінції Квебек. Дата ще не була визначена, але перекладач повідомив їм, щоб готувалися. Групи направлятимуть, починаючи із середини січня.

— Підготуватися! Наче в нас великий багаж, що маємо брати із собою! — похмуро ображався Петро.

Майор, який повідомив їм новину, дав зрозуміти, що більшість утримуваних буде переведено у табір Спіріт Лейк.

— Як каже Бойко, Богом забуте місце посеред тайги, за чотириста миль від Монреаля, — уточнив батько, — але хоча б зостанемося у Квебеку. А є й такі, кого відправлять на канадський захід.

За кілька днів, після меси, Ліна й Олена запитали кюре Бельвілля про географічне положення Спіріт Лейку. Він запросив їх до пресвітерської.

— Міріам, додайте два місця до мого столу, — сказав він служниці. — Ці дами обідатимуть зі мною.

Стара покоївка окинула презирливим поглядом обох жінок. Її хрещеник тільки-но переправився на той берег, як тут казали, щоб битися на боці британців. Тож ці дві австро-угорські українки були небажаними в місці, яке вона вважала своєю пресвітерською.

Пообідавши зі своїми гостями, кюре Бельвілля провів їх до свого кабінету, де на всю стіну висіла карта світу. А поряд

висіла карта Квебеку. Олена зупинилася перед першою з них й обвела контур України, думаючи про свого батька. Де він тепер, Антон Ловенець?

— Ходіть гляньте, сказав їй священник, указуючи рукою на північний захід провінції.

— Жодної назви міста там, куди ви показуєте, — зауважила Ліна.

— Абітібі — нова територія, яку Квебек приєднав усього шістнадцять років тому, а моя карта набагато старша. Бачите оці простори вздовж онтарійського кордону? Амос десь тут.

Він показав пальцем місце поряд із річкою Аррікана.

— Якщо в мене правильні дані, то табір Спіріт Лейк звели всього за кілька миль від поселення.

— Ви чули про нього? — здивувалася Олена.

— Загально. Минулого тижня я отримав лист від одного з моїх колишніх вікаріїв, Жозефа Лавальєра, він тепер живе в Амосі. Він згадав, що почалися якісь роботи, і регіон отримав нове дихання. Тоді я не пов'язав ці факти, та чим більше думаю, тим більше переконуюся, що говорив він саме про будівництво цього табору, куди направлять Миколу й Петра. Щоб обладнати його, потрібно багато робочих рук.

— Видається, що той куток відірваний від усього, — зауважила Ліна.

— Тільки минулого року, пізньої осені, було укладено останні рейки трансконтинентальної дороги, що з'єднала Квебек із Вінніпегом. Тепер, коли залізниця перетинає Абітібі, ця частина Квебеку відкрита для колонізації. Я постійно отримую листи від нашого єпископа, які маю читати з кафедри, щоб заохочувати парафіян туди переселятися. Абітібі — величезний регіон, який сприймають як територію майбутнього, особливо тепер, коли він став доступним.

— Може, для канадців і звучить як запрошення, та для нас — то концентраційний табір, — засмутилася Ліна. — До того ж, якщо вірити вашій карті, це майже кінець світу. Наводить на думку про Сибір, природну в'язницю, звідки ніхто не може втекти.

Мати знала, про що казала. Засуджений на довічне ув'язнення її другий син поїхав на заслання до Сибіру, і вона не

отримала від нього жодної звістки, як попросилася на пероні сім років тому. Вона боялася, що на Петра чекає така сама доля.

— Я розпитаю своє керівництво, — запевнив їх пастор, — а ще напишу Жозефу Лявальєру. Намагайтеся не надто переживати. Канада — країна, яка виконує Гаазьку конвенцію. За відсутності свободи з вашими чоловіками мають поводитися відповідно.

— Дякую, — сказала Ліна, — потискаючи руку священнику, який явно був обізнаним у їхніх справах.

— Я триматиму вас у курсі щодо своїх кроків, — пообіцяв кюре, провіджаючи їх до дверей пресвітерської.

Напередодні Різдва Микола попередив дружину, що вони з Петром відбудуть до табору Спїріт Лейк у січні. У Ліни запаморочилося в голові. Повернувшись додому, вона, розпачлива, повідомила новину Поліні й Олені.

— Учора в ресторані, — відповіла донька, — я чула, як українські пані казали, що дружини арештантів і їхні діти зможуть приєднатися до своїх чоловіків навесні.

— Знову, мабуть, чутки, — припустила нажахана Олена. — Якщо ви всі поїдете, що станеться з нами, зі мною і Віталієм?

На це запитання відповіді не було. Ліна з дочкою не могли ніяк її утішити. До цього часу Олена голодувала й мерзла, але вони були всі разом. За кожного удару долі вони підтримували одна одну, додавали сил. Якщо вона зостанеться одна з братом у ворожо налаштованій країні, на кого вона зможе покласти, щоб бути в безпеці?

Засмучена, вона підвелася, взяла скрипку, тепло одяглася й вийшла. Холод щипав за шкіру, і сльози проклали дві крижані борозни на її щоках. Ноги привели її до церкви, вона ввійшла. Олена сіла на останній лавці в глибині нефа. Священники ковзали, наче тіні, готуючи вівтар до опівнічної меси. Вона стала навколішки. Плакала й молила Господа привести до неї батька. Саме він був їй потрібний. Хіба ж Різдво не день для дива?

Перші ноти *Minuit, chrétiens** прорізали тишу святого місця. Вони здійнялися аж до арок мирної церкви. Скрипалька

---

* *Minuit, chrétiens* — відома французька різдвяна пісня, автор Пласід Каппо. Виконується на Різдво у католицьких церквах.

дістала свій інструмент й акомпанувала органісту. Вони часто грали разом, і сьогодні ввечері вона приєдналася до нього на лекторії для опівнічної меси. Допоки вона віддавалася музиці, її думки линули до Калуша. У великому батьківському будинку потріскував вогонь і в повітрі плавали приємні запахи спецій. Голос Антона долинув до неї так ясно, наче він був поруч. «Кожна проблема має своє розв'язання, — сказав він. — Наша сім'я нікого не кидає напризволяще. Тобі достатньо пошукати — і ти знайдеш».

Органіст грав *Тиху ніч*^{*}, знамениту різдвяну австрійську пісню, яку написав Йозеф Мор, священник з австрійських Альп. Молода жінка заплющила очі й отримала подих свого краю, як відповідь на її запитання. «Довіряй життю», — десь глибоко прошепотів голос, схожий на голос її матері.

Олена відчула в собі нову силу. Вона пішла в холод, до бідної квартири, яку вони з братом ділили з Тефаняками. Під ногами скрипів сніг, і місяць, який ще низько стояв над горизонтом, заливав Монреаль синюватим світлом. Був переддень Різдва, вечір. Створений для щастя, а юна українка плакала, одна в чужій країні.

Раптом, поруч неї з тіні з'явився чоловік і схопився за ручку футляра від скрипки.

— Пусти, — закричала вона, намагаючись вирвати футляр із його рук.

Олена тримала його з усіх сил та злодій не відпускав, і ручка порвалася. Вона впала горілиць, випустивши інструмент, ударившись головою об землю. На якусь мить Олена втратила зв'язок із реальністю. Коли отямилась, зрозуміла, що скрипки немає. Із запамороченою головою вона незграбно намагалася підвестися. Над нею у світлі місяця проступив чоловічий силует. Вона налякалася, перш ніж зрозуміла, що то кюре Бельвіль.

— Я нагодився вчасно, — сказав він, простягаючи їй руку допомоги. — Той поганець відірвав ручку від вашого футляра, і вона теліпається. Ходімо у пресвітерську, думаю, я зможу її полагодити.

---

* Тиха ніч (нім. *Stille Nacht*) — християнська різдвяна пісня, яку написав композитор і церковний органіст Франц Грубер в Австрії 1818 року.

Тремтячи, Олена пішла за пастором.

— Мені було так страшно, і я почуваюся такою самотньою! Бачите, мені варто зробити всього кілька кроків однієї, без супроводу, щоб на мене напали.

— У Монреалі страшна бідність, — зауважив церковник. — Той крадій хотів отримати трохи грошей, продавши ваш інструмент. Якщо вам потрібно вийти, хай вас супроводжують Ліна чи Поліна. І ви супроводжуйте їх так само. Нікому з вас не варто ходити по одинці.

— Сьогодні я дізналася, що наступної весни Ліна з дітьми, можливо, зможе приєднатися до чоловіків, яких триматимуть в Абітібі. Я питаю себе, що стане зі мною й Віталієм...

— Не тривожтеся завчасно, — заспокоїв її кюре, — ще нічого не відомо достеменно. В'язнів ще не відправили. Довіртеся Богу, Батьку нашому Небесному. Він ніколи не кине своїх ягнят. Вирішення ваших труднощів знайдеться, коли настане час.

Знайшовши викрутку і тюбик клею, він оглянув те, що мав ремонтувати. За кілька хвилин він повернув футляр власниці.

— На щастя, ваш футляр якісний. З одного боку ручка витримала, і він знову як новий.

Олена подякувала й підвелася, щоб іти.

— Зачекайте. Я візьму пальто і проведу вас до Тефаняків. Приходьте, якщо вам буде потрібна моя допомога. Я тут для своєї пастви.

Кілька годин по тому парафіяни зібралися на опівнічну месу. Разом з органістом Жаном-Полем Олена супроводжувала хор, який щойно виконав *Minuit, chrétiens*. Чарівне звучання! Сидячи на лекторії, Віталій захоплено дивився на старшу сестру. Постаць її вирізнялася у світлі свічок, і йому пригадувалося найкраще з Різдвяних ночей у Калуші. Найбільше йому хотілося, щоб різдвяна магія повернула йому батька, але його бажання, здається, загубилося посеред гуркоту гармат, що лунав над його країною. Витягнувши з-під пальта світлинку, що поцупив із наплічника Олени, він усміхався батькам. Звук скрипки нагадав йому, що Олена опікується ним і нікому не дозволить заподіяти йому щось зле. Йому пригадалися щасливі миті: ніч, щоб якось зігрітися, він тулиться до неї

в ліжку, у якому вони сплять разом. Іноді Олена плакала уві сні, і тоді наставав його час турбуватися про неї. Він обіймав її і пестив обличчя, щоб заспокоїти.

У спокій опівнічної меси ввірвалися крики ззовні. Віряни почали прислухатися. Він повернув голову й помітив помаранчеві відблиски, що проникали через вкриті ожеледдю вітражі.

Служка, який стояв у кінці нефа, кинувся відчиняти двері. І відразу святе місце заповнив дим.

Розуміючи, що десь зайнялося, віряни поспішили до виходу. На центральній вулиці, за двісті метрів від церкви, палала будівля.

— З таким вітром, — крикнув якийсь чоловік у натовпі, — згорить увесь район.

Коли Ліна вийшла на сходи, у неї все похололо. Горів сусідній з їхнім будинок, Поліна лишилася вдома, щоб доглядати за Толею, який уже спав, бо ніколи не ходив на релігійні відправи. Разом з Оленою, яка однією рукою тримала скрипку, а другою — свого брата, вона побігла додому. Її серце мало не вискакувало з грудей. Віталій вільною рукою стискав футляр від скрипки, який не забув прихопити. Коли вони прибігли до свого будинку, його стінка з боку сусідньої будівлі, що горіла, вже зайнялася, і язики вогню лизали вікна третього поверху, кімнати, яку вони віддали тим двом жінкам, яких, на щастя, не було вдома. Але ця кімната була поруч із тією, де спав Толя. Ліна швидко оглянула натовп, хотіла знайти своїх дітей, але їх там не побачила. У ту мить, коли вона кинулася до будинку, який швидко охопив вогонь, якийсь чоловік, що здогадався про її намір, зупинив її порив.

— Там дуже небезпечно! — крикнув він перекриваючи гул натовпу.

Мешканці другого поверху спускалися в піжамах. Одна з жінок несла на руках дитину, яка плакала. А двері на третьому так і лишалися зачиненими. Ліна волала, намагаючись вирватися. Звук пожежного дзвону наближався, та вогонь усе збільшувався...

Олена, на яку ніхто не звертав уваги, відпустила Віталієву руку й кинулася до будинку. Вона злетіла по хитких сходах. На щастя, вони були з протилежного боку від будівлі, яка горіла й

уже завалилася. Ускочивши в квартиру й побачивши вогненні сполохи за вікном, вона щосили закричала, щоб розбудити Поліну. Секундою пізніше віконне скло луснуло й розлетілося на друзки. Відступивши на крок, Олена закрила обличчя шарфом. Вогонь уже взявся за віконну раму. Не можна було втрачати ні секунди.

Знаючи, що Толя не може її почути, вона кинулася до спальні: хлопчик спав на своєму ліжку, не відаючи про нещастя. Вона потрясла його, та він не прокидався. Дівчина схопила його за плечі й потягла з кімнати, накульгуючи від напруги. Якийсь незнайомець прийшов на допомогу. Він узяв Толю й виніс назовні.

Обернувшись, Олена побачила Поліну, яку взяв у полон вогонь. Охоплена панікою, вона кричала про допомогу. Олена зняла пальто й почала збивати ним вогонь, щоб допомогти їй урятуватися. Поліна, скориставшись цією можливістю, вирвалася зі своєї в'язниці. Блузка її піжами вже загорілася. Вона дошкандибала до порогу квартири й впала на підлогу. Пожежник, який щойно дістався місця, видерся нагору по сходах, поспіхом загасив на ній полум'я й поніс униз.

— Слідуйте за мною, — наказав він Олені.

Не маючи чим дихати від диму, смілива дівчина сіла на сходах. Вона через силу переставляла ноги з однієї сходинки на іншу, аж до кінця сходів. Виснажена, вона впала на засніжену землю. Потім відчула, як хтось волочив її, щоб відтягнути далі від огнища.

Олена не могла досягнути реальність. Поліна з почорнілим, дуже обпеченим обличчям лежала поруч. А якась обпечена долоня вся в клаптях тремтить над її головою. Може, її власна? Десь далеко вона чула, як плаче Віталій, його плач зміщувався з гомоном голосів, що стояв довкруг. Виснажена, вона провалилася в туман, втративши свідомість.

Амос, 25 грудня 1914 року

Скуте морозом і кригою у цю різдвяну ніч село Амос засипало снігом. Високі стовпи білого диму виривалися з коминів і здіймалися до зоряного неба. Ледве закінчилася меса, як люди поспішили розійтися по домівках, щоб зустріти за столом Святвечір. Коні бігли риссю й передзвін дзвіночків линув у далину, лишаючи по собі музику свята.

Комерсант Едмон Лявальєр зібрав у себе все впливове товариство Амоса, щоб гідно відсвяткувати кінець цього 1914 року, що став неймовірно багатим на різні приємні сюрпризи. Довгий дубовий стіл, який йому привезли поїздом всього два дні тому, був гарно прикрашений.

Імельда, господиня дому, востаннє оглянула свій витвір, щоб пересвідчитися, що нічого не бракує, а потім запросила гостей приєднатися до неї у їдальні. Усі захоплено вдихали приємні запахи індички й гвоздики, що витали в повітрі. Нагода святкувати в молодому Абітібі випадала зрідка. Колонізація змушувала до тяжкої праці й давала мало перепочинку, та в цю різдвяну ніч потрібно було зупинитися.

Едмон сів у голові столу. Як тільки його гості посідали, він розгладив свої пишні вуса лівою рукою й підніс склянку.

— Я п'ю за наші цьогорічні звершення, — сказав він, — і звертаюся в першу чергу до вас, дорогий Екторе, і до вас, Артуре-Альберте. Відповідно як мер і президент Торговельної палати ви змогли завдяки своєму постійному втручання переконати федеральний уряд будувати саме тут, на озері Духа, табір для інтернованих, який передбачувалося облаштувати біля Белькурта. Ми вам невимовно вдячні, і я говорю від імені всіх комерсантів нашого муніципалітету. Дякуємо за вашу наполегливість, панове! Хочу побажати, щоб цей величезний проєкт усього лише за п'ять миль від Амоса забезпечив нам економічне процвітання на весь час, потрібний для того, щоб ми добре облаштувалися в нашому прекрасному краї Абітібі.

Вибух аплодисментів був йому відповіддю. Усі цінували роботу Ектора Отье й Артура-Альберта Друена.

— Завдяки будівництву табору лісопильня працює на повну потужність, — зауважив Фелікс Тюркот.

— Що два дні я відвантажую хліб робітникам і солдатам, які зводять бараки Спіріт Лейку, — підхопив пекар Аркан.

— Перепис, який ми провели наприкінці осені, — наголосив мер, — засвідчив, що нас шістдесят вісім сімей, які проживають у селі Амос і його околицях, загалом п'ятсот чотири мешканці. У таборі Спіріт Лейк на додаток до гарнізону щонайменше у двісті солдатів до кінця 1915 року передбачається тисяча двісті в'язнів.

— А ще мені сказав комендант, що навесні сім'ї, які виявлять бажання, зможуть приєднатися до своїх чоловіків, — додав Друен.

— Вип'ємо за цю неочікувану манну небесну! — вигукнув Едмон, здіймаючи свою склянку.

Перед тим як знову сісти, він виголосив останній тост:

— За наших дружин, цих хоробрих жінок, які погодилися їхати з нами на малопривабливі землі Абітібі. Без вас поруч із нами, пані, жодна з наших мрій не здійснилася б. Саме ваша вірна присутність надихає й дає нам такі необхідні сили в боротьбі з ворожим кліматом й відстанями, які часто вважаються нездоланими в регіоні, що переживає своє становлення. Колись жити в Абітібі стане добре!

Допоки чоловіки зверталися до своїх дружин, щоб їм подякувати, Едмон дивився на Імельду, але його дружина йому навіть не усміхнулася. Коли розмова продовжилася, вона підвелася й пішла до Алави, індіанки, яка працювала на кухні. Перетинаючи салон, вона зупинилася біля сімейного портрета, який висів над каміном. Червонясті полиски полум'я танцювали на округлому склі й оживляли обличчя. Вона народила трьох синів.

Антуан, старший, який вивчав медицину, був в Англії. Він відбув 3 жовтня з першим контингентом солдатів-добровольців, перетнув Атлантику й приєднався до англійської

армії. Заява Вільфріда Лор'є* пройшла по всіх газетах: *Нашим завданням є дати зрозуміти Великій Британії, її союзникам та її ворогам, що канадці запалені єдиним спільним почуттям і гуртуються разом із батьківщиною-матір'ю*. Та для Імельди, яка походила з франко-канадської сім'ї, що протистояла англійській окупації 1837 року, матір'ю-батьківщиною Англія не була. Сама думка втратити сина на тій війні викликала в неї спротив. Едмон разом з іншими радів швидкій появі в'язнів у Спіріт Лейку, а для неї то були вороги її країни. Їхні співвітчизники, що лишилися в Україні чи Австрії, могли будь-якої миті стріляти по її хлопчику.

— Сподіваюсь, мені не доведеться зустрічатися з тими варварами, — сказала вона колючим голосом своєму чоловіку минулої осені, коли будівництво Спіріт Лейку успішно просувалося.

— Цей концентраційний табір — запурука нашого виживання, — відповів їй Едмон. — Фермери купують землю, але не поспішають сюди переїжджати, і наші доходи падали. Ти це знаєш, як і я, бо саме ти ведеш бухгалтерію. Якби нічого не змінилося, нам довелося б пакувати валізи й повертатися в Монреаль. Але армія вже наступного року планує мати в Спіріт Лейку більше тисячі в'язнів, а ще солдати, які їх охоронятимуть. Від початку робіт у вересні наші цифри стрімко зростають. Ти розумієш це, я впевнений. Тож прийми як даність, що чужинці житимуть в Спіріт Лейку. В будь-якому разі ми з ними не зустрічатимемося. Перевага, що йдеться саме про в'язня, в тому, що він є зачиненим.

Та дружина ніяк не оцінила його жарт.

Коли прийшов Жозеф, її другий син, Імельда повернулася до Святвечора. Разом із ним у коридор увірвався сніг, і білий туман підійнявся до стелі. Тремтячи, вона щільніше закуталася в шарф, що був у неї на плечах.

— Чекаємо тільки на тебе, щоб почати їсти, — сказала вона, беручи його пальто.

---

* Сер Вільфрід Лор'є (фр. *Sir Wilfrid Laurier*; 20 листопада 1841 року, Сен-Лен, Нижня Канада, нині — Сен-Лен-Лаврентид, Квебек — 17 лютого 1919, Оттава, Онтаріо) — сьомий прем'єр-міністр Канади, перший франкомовний керівник канадського уряду, адвокат.

Вона сказала йому, щоб той ішов за стіл до гостей. Побачивши, як він заходить, Едмон із гордістю підняв склянку:

— За мого сина Жозефа, нового вікарія Амоса!

Священник подякував гостям і сів на відведене йому місце. Прибувши до Амоса в середині листопада, він добре почувався в парафії, де його тепло зустріли. Село розрослося, але, незважаючи на всі свої зусилля, кюре не встигав за всім. А далеко від цивілізації релігійні принципи ризикували розгубитися, якщо їх не підтримуватимуть служителі віри. Відстань між фермами була величезною. А ще священник, який мав хрестити новонародженого, бути біля приреченого на смерть чи супроводжувати лікаря на будівництво, щоб вислухати сповідь того, хто втрапив у нещасний випадок чи дати йому останнє причастя, часто бував довго відсутнім. У них із кюре й так було повно роботи, а ще, напевне, їм доведеться час від часу правити в церкві у таборі Спіріт Лейк, бо серед в'язнів, більшість з яких, як очікується, становитимуть українці, є багато католиків.

Вікарій сів біля свого брата Александра, наймолодшого із синів Лявальєрів. Александр народився після трьох викиднів. Ця диво-дитина була на сім років молодшою від Жозефа й безумовно ще й материним улюбленцем. Він із великим задоволенням поїхав за батьками в Абітібі, бо ненавидів навчання й любив життя на природі. Риболовля й мисливство були його улюбленими заняттями, особливо після того, як познайомився із сином Алави Аранком, індіанцем одного з ним віку, для якого в лісі не було жодних таємниць.

— Я погодився, щоб ти кинув навчання й переїхав із нами в Абітібі, — якось сказав його батько, — але тільки тому, щоб ти допомагав із магазином. Жозеф — священник, Антуан — лікар, тож тобі успадковувати справу. Купець така сама поважна професія, як і у твоїх братів, але за умови, що ти докладеш зусиль, щоб чогось навчитися.

У свої двадцять три роки Александр був високим і кремезним парубком. Розкуйовджене волосся й смішинки в очах надавали йому вигляду пройди, який приваблює дівчат. Хоча він і усвідомлював, що збуджує інтерес у жінок, та віддавав перевагу вилазкам зі своїм другом, а не галантним побаченням.

Святвечір минув у гармонії й радості. Під неспішну розмову куштували смачні страви, які подавала Алава.

— Маємо скористатися затишшям між Різдвом і Новим роком і навідатися до табору Спїріт Лейк, — запропонував Ектор Отъє. — Роботи мали вже просунутися, тому що на перших в'язнів очікують у середині січня.

— Так скоро! — скрикнула засмучено Імельда.

— Хороша думка, — сказав захоплено Едмон. — Я не бував там відколи почалося будівництва на початку вересня. Мені казали, що роботи просуваються з разючою швидкістю.

— Не знаю, як ви, шановні, — заявила Імельда, — а мене ніскільки не цікавить місце, де зручно розташуються вороги нашої країни. Ми занадто добрі до всіх отих людей.

— Не кажіть так, мамо, — втрутився Жозеф. — Українці, австрійці, німці, турки приїхали до Канади в пошуках нової гостинної країни. Вони не їхали з наміром перемогти нас тут.

— Невже? То чому ж канадський уряд зачинає їх у таборах?

— Ксенофобія під час війни — згубне зло.

Після слів Жозефа запанувала бентежна тиша. Тільки після зауваження Бландін, дружини Омера Аркана, пекаря, за святвечірній стіл повернулися веселощі. Вона проголосила:

— Я мерзлячка і така прогулянка на санях не для мене! А ще я боюся вовків.

Усі присутні дами підхопили її слова. У цей час Алава принесла десерт — різдвяний пудинг.

— Цей сливовий пудинг — рецепт ще моєї бабусі, — оголосила Імельда. — Він подається зі смачним лимонним соусом.

— Де ви дістали цитрини у цей час року? — заінтриговано поцікавилася мадам Друен.

— Мій чоловік замовляє їх щороку на свята спеціально, щоб я могла приготувати цей десерт, — наголосила Імельда, нагородивши Едмона вдячним поглядом.

— Перевага бути торговцем, — припустив Артур-Альберт. — Тож скористаймося шансом і спробуймо ваш різдвяний десерт.

І тільки вранці, коли місяць поволі ховався за небокрай, гості розходилися по домівках, піднесено святкові, в захопленні від часу, проведеного в приємній компанії.

Монреаль, 25 грудня 1914 року

Різдвяного ранку світанок сховався над свіжим згарищем. Ця трагедія викинула на вулицю багато сімей — переважно українців. В той час коли жарини ще потріскували на згарищі, у підвалі церкви центр невідкладної допомоги уже приймав потерпілих. Пожежа, підсилювана вітром, перекинулася на чотири сусідні будівлі. Пожежникам вдалося припинити поширення вогню, і вони очікували, коли зможуть оглянути руїни. Нічого не було відомо про долю п'яти людей. На підкріплення покликали солдат канадської армії. Потрібна була допомога потерпілим, і їх мали десь розмістити.

Розпростерта на розкладачці, яку надали військові, Олена поволі приходила до тями. Здригаючись від нападу невгамовного кашлю, вона повертала голову то в один бік, потім в інший, намагаючись ковтнути чистого повітря. Раптом зрозумівши, де вона, випросталася.

— Де Віталій? — занервувала вона.

Ліна, яка сиділа біля неї, поклала їй руку на чоло.

— Заспокойтесь, із ним усе добре.

Та дівчина, здавалося, не чула. Окремими шматочками їй згадувалися події минулої ночі. Її почала бити лихоманка. Ліна підвелася й узяла вовняну ковдру, що лежала поряд на столі.

— Накиньте на плечі, зігрієтесь.

— Я не бачу ні Віталія, ні Поліни, ані Толі. Де вони? — занепокоїлася вона, здивована тим, що їх немає. — Вони загинули на пожежі?

Вона скинула ковдру на ноги.

— Поліну відвезли до лікарні, — заплакала Ліна. — На ній багато тяжких опіків — на тілі й обличчі. Швидка допомога відмовилася мене взяти із собою, але ж у мене ще Толя, з ним мав хтось лишитися, та...

— Де Віталій? — скрикнула Олена, перебиваючи Ліну.

Стривоженим поглядом вона обвела приміщення. Єдине, про кого вона зараз турбувалася, це був її брат, і вона його не

бачила. Ліжка, на яких лежали постраждалі від пожежі, стояли двома рівними рядами.

Її мовчання стало нестерпним.

— Де він? — благально питала вона. — Скажіть, що він не помер...

— Відпочивайте, солдати забрали його з двома іншими дітьми.

Олена полегшено зітхнула. Щонайменше, він живий.

— Чому вони його забрали? Вони вам сказали, куди його відвезли?

— Військові говорили англійською. Я нічого не зрозуміла з того, що вони казали. Бачите там чоловіка, — вона показала на сивого чоловіка, що схилився над малям, яке плакало, — він був з ними як перекладач.

— І що солдати хотіли довідатися?

— Чи Віталій мій син. Я сказала, що ні, але ви — його сестра.

Олена мовчки чекала продовження.

— Один з офіцерів спитав про ваш вік. Коли я сказала, що вам вісімнадцять, він вирішив забрати Віталія із собою.

— Чому? Ви мали утримати його!

— Я не зрозуміла, але він щось пояснював... Мені шкода, я не добре зрозуміла, про що вони говорили. Хоч я й говорю трішки французькою, але розумію її дуже погано в надзвичайних ситуаціях, коли нервуюся.

— Той сивий чоловік, хіба він вам не пояснив?

— Він повернувся до своєї сім'ї, мабуть, вирішив, що я все зрозуміла.

Їй було ніяково. Відчувши тривогу своєї подруги, Олена взяла її за руку.

— Ви переживаєте за Поліну?

— І за Толю, — додала Ліна.

— Толя? А де він?

Вона раптом зрозуміла, що глухонімого хлопчика теж ніде не видно. Але ж вона пам'ятала, що винесла його з вогню. Вона гучно висякалася.

— Толя рознервувався, — мовила Ліна. — Полініні опіки його налякали. Коли солдати несли сестру на ношах, він побіг за ними й почав їх бити кулаками. Офіцер, який наглядав

за операцією, схопив його й підвів до мене. Він щось питав англійською, я не зрозуміла. А потім, мабуть, віддав якийсь наказ, бо вони забрали Толю, а я нічого не могла вдіяти.

— Куди вони його відвезли?

— Я не знаю, Олено, тому так і нервуюся. Але тепер, коли ви прокинулися, ви зможете про все довідатися.

Олена ледь підвелася зі свого ліжка й пішла до сивого чоловіка. Вона майже втрачала свідомість, коли підійшла до нього. Її тіпало.

— Мадемуазель, вам не варто підводитися, — проказав незнайомиць, підтримуючи її, щоб не дати впасти. — Фельдшер вам зробив укол, щоб ви відпочили. Ви наковталися диму, коли рятували своїх друзів. Ходімо, я відведу вас на ваше ліжко.

Майже зомліла, Олена дозволила довести себе до ліжка.

— Як вас звати? — запитала вона, сідаючи.

— Артур.

Вона підвела на нього благальний погляд.

— Артуре, сьогодні вранці солдати забрали мого брата і сина моєї подруги. Можете сказати, куди?

— Не хвилюйтеся, він у безпеці. Вашого брата і двох дівчаток, чії батьки зникли, помістили до сиротинця. Черниці опікуватимуться вашим братом, допоки ви не зможете забрати його.

— Чому до сиротинця? Є ж я, щоб піклуватися про Віталія! Я його родина.

— Ви були без свідомості. А ще сержант, який цим займався, вирішив, що ви занадто юна, щоб опікуватися десятирічною дитиною.

— Але ж є Ліна, ми живемо разом.

— Так, але мадам погано зрозуміла запитання армійського офіцера, бо сказала, що ви й ваш брат не належите до її сім'ї.

Ліна слухала цю розмову, нічого не розуміючи, бо вони говорили англійською.

— Військові забрали Толю, — вела далі Олена, — сина моєї подруги. Ви не знаєте, куди його відвезли?

— Ви говорите про того хлопчика з дивною поведінкою, який бив солдат, намагаючись щось сказати, видаючи горлові звуки?

— Він глухонімий.

— Коли офіцер Геллоуей підійшов і сказав йому, щоб той сів, але хлопчик тряс головою й вдарив його ногою. І навіть плюнув на нього.

— І що зробив цей Геллоуей?

— Він вирішив, що дитина має психічні вади й наказав відправити його до притулку.

— О Господи! — вигукнула Олена, закриваючи обличчя долонями.

— Можу сказати, що поведінка хлопчика призвела до прикрої помилки, — сказав збентежено Артур. — У надзвичайних обставинах офіцери швидко ухвалюють рішення й не завжди найкращі. Та я бачу, що ви дуже добре говорите англійською. Ви зможете їм усе пояснити.

— Вони сказали вам, коли я можу забрати Віталія із сиротинця?

Вона заходилася від сильного нападу кашлю.

— Відпочивайте, ваш брат у безпеці, у нього все добре. Підете завтра.

Заслабка, вона могла тільки підкоритися.

— Ви надзвичайно смілива людина, — додав Артур. — Я бачив, як ви ввійшли в охоплений вогнем будинок, щоб урятувати друзів — глухонімий хлопчик і його сестра зобов'язані вам життям. Сподіваюсь, що мадемуазель видужає й рубців не зостанеться. Її опіки видалися мені серйозними.

Він повернувся до своєї сім'ї, Олена ж повернулася до Ліни, яка спрагло дивилася на неї, бо нічого зі сказаного не зрозуміла.

— Цей чоловік... він сказав, куди забрали Толю? — запитала вона.

— До лікарні. Він у безпеці, — відповіла Олена, не бажаючи тривожити її ще більше уточненнями про притулок. — Відпочиньте, а завтра, коли мені стане краще, ми звернемося за допомогою до кюре Бонвілля й підемо разом забирати Віталія й Толю.

— Дякую.

— Поліна була притомна, коли її забирали рятувальники? — стурбовано запитала Олена, яку переслідували жахливі спогади про те, як дівчина опинилася в полоні полум'я.

— Ні, і я божеволію від тривоги. Я не знаю, у яку лікарню її відвезли. Жахливо, коли не розумієш, що говорять люди довкола. На щастя, ви тут!

Жінки обійнялися. Чи зможуть вони пережити цю нову трагедію? У них не було житла, не було одягу й не було, що їсти. Їхнє майбутнє, і так нерадісне, стало ще більш непевним.

Післяобідньої години цього різдвяного дня сусіди, яких помилював вогонь, прийшли в підвал церкви відвідати погорільців — то в більшості своїй були українці, але серед них траплялися й канадці. Прийшли вони з повними руками гостинців, сподіваючись відвернути їх від їхнього лиха й надати щиру підтримку у цей святковий день.

Під вечір прийшов і кюре Бонвілл у супроводі добровольців із канадського Червоного Хреста. Вони ходили між розкладачками й кожного запрошували вибрати теплі речі, які лежали на облаштованій посеред зали стійці.

— Ми підтримуватимемо зв'язок, — запевняв кожного з парафіян священник, потискаючи руки. — Разом із представниками з Червоного Хреста ми зробимо все, щоб ви могли хоч десь жити.

Олена любила кюре. Він теж не проминув наголосити на її хоробрості. Вона подякувала, та компліменти їй були неважливі. В душі вона вважала, що просто виконала свій обов'язок щодо сім'ї, яка їх так доброзичливо прихистила. Що для неї було насправді важливим, так це знайти брата, і вона сподівалася на допомогу пастора.

— Віталія відправили до сиротинця. А Толю — до притулку. Ми з пані Теофаняк хочемо забрати їх звідти, але нас навіть слухати не захочуть. Чи могли б ви знайти когось, щоб пішов із нами?

— Мені ще до Поліни треба піти, — зітхнула Ліна, — і чоловіка потрібно попередити, бо він хвилюватиметься, якщо довідається від будь-кого іншого, що наша квартира згоріла.

Священник намагався їх заспокоїти. Він був глибоко засмучений масштабом цієї нової трагедії, що зачепила його вірян.

— Ходімо, знайдемо вам дещо з одягу замість того, що ви втратили в пожежі.

Підходячи до стійки, Олена побачила жінку років п'ятдесяти, дорого одягнену, яка допомагала мамам вибрати одяг для своїх дітей. Вона, не вагаючись, брала малюка на руки чи давала іграшку дитинці, яка плакала. Жінка видавалася приємною, здавалося, її не бентежив їхній статус чужинців. Тож Олена підійшла до неї.

— Мадам, — сказала вона бездоганною англійською, — я безмежно вдячна вам, що ви перейнялися клопотами про нас у цей різдвяний вечір, хоча могли б святкувати його в колі сім'ї. Знайте, мої співвітчизники і я, ми цінуємо вашу щедрість і доброзичливість, яку ви виказуєте до нас.

Дама підвела очі на ту, яка так добре говорила, а коли побачила її, то здригнулася від несподіванки. Олена не усвідомлювала, який жалюгідний вигляд вона мала. Її обличчя було поцятковане сажею, а волосся на голові скуйовдилось.

— Мене звати Мері-Ен Робертс, — назвала себе жінка. — Я — волонтер Червоного Хреста. Ходіть, ми причешемо вас й уміємо ваше гарненьке обличчя.

Вона посадила Олену біля миски й почала так лагідно розчісувати її волосся, що в неї аж затуманилися очі.

— У вас хтось загинув у вогні? — запитала мадам Робертс, простягаючи їй намілену серветку, щоб та вмилася.

Побачивши себе в дзеркалі, Олена відсахнулася. Вона ледве впізнала себе в тій розкуйовдженій бруднуді.

— Я маю жахливий вигляд, — проказала вона.

— Навпаки, ви чудова, — утішила її Мері-Ен спокійним голосом. — Вмийтеся, а потім я причешу вас. Ви знову станете вродливою юною жінкою з гарними темно-синіми очима.

Вона енергійно терла обличчя холодною водою, а коли знову глянула на себе в дзеркало, то на серці трохи відлягло — вона стала значно привабливішою.

— Ви могли б допомогти мені забрати мого молодшого брата Віталія? — запитала вона, доки дама зачісувала її.

— Звичайно, я зроблю все, що зможу. Розкажіть мені свою історію.

Дама відвела її до ліжка. Сидячи між нею й Ліною, вона слухала розповідь юної українки. Олена була сповнена надії. Вперше з часу її приїзду до Канади хтось, здавалося, зацікавився її історією. Тefаняки були добрими до неї, але через ті самі труднощі, що спіткали і їх, вони не могли їй поспівчувати.

Мері-Ен побачила футляр зі скрипкою, яку підібрав Віталій, коли вона кинула її на сніг, щоб кинутися на допомогу друзям.

— Ви вмієте грати на ній?

— Так.

— У вас стане сил заграти нам щось із різдвяної музики? Упевнена, що погорільці із задоволенням вас послухають.

Перш ніж прикласти інструмент до плеча, Олена ніжно провела по ньому долонею й поправила струни. Щонайменше на ньому можна було грати. Повільно, заплющивши очі, вона грала *Тиху ніч*. Люди в приміщенні замовкали й зворушено слухали музику, що нагадувала їм їхню країну в часи, коли в ній панував мир і ще було дозволено мріяти.

Перш ніж піти, Мері-Ен поцікавилася в колег із Червоного Хреста, чи відомо їм щось про те, де чекають на погорільців із малясового передмістя.

— Уже завтра їх направлять до жіночого монастиря, що неподалік, який належить Сірим сестрам*, — повідомила їй керівниця. — У сестер уже живуть жінки різних національностей, чиїх чоловіків інтерновано.

— Жахливо, що ненависть може породити стільки страждань, — сказала сумно волонтерка.

— Можете бути певні, якщо інші ненавидять ці сім'ї, то ми тут, щоб про них подбати. Ми робимо все можливе, аби допомогти якомога більшій кількості людей. На жаль, як ви кажете, ми можемо подбати про небагатьох цих нещасних, — сумно проказала колега.

Мері-Ен пообіцяла Олені повернутися.

---

* Монастир Сірих сестер розташовано в центральній частині Монреала. Орден Сірих сестер було засновано 1738 року в Монреалі за участі Маргаріт Д'Ювіль.

— Підемо разом до сиротинця й подивимося, що зможемо зробити для вашого молодшого брата.

— Ще є Толя, — наполягала Олена. — Хлопчик не дебіл, він лише глухонімий. Його потрібно забрати з притулку, бо він справді може збожеволіти серед усіх отих хворих. Толя дуже губиться, коли не відчуває підтримки.

Глибина драми, яку переживали ці сім'ї, вразила волонтерку. Їх втягнули в протистояння, до якого вони не мали жодного стосунку, поза їхньою волею.

Перш ніж піти, вона обійняла Олену, шукаючи заспокійливі слова, але для ситуації, у якій опинилася ця вісімнадцятирічна жінка, слів не знайшлося. Тож вона ще раз запевнила, що допоможе найближчими днями.

Стоячи біля свого похідного ліжка, Олена бачила, як мадам Робертс покидає напівпідвальне приміщення церкви, щоб повернутися у своє життя успішної жінки. Менш як шість місяців тому вона також жила у тому світі достатку — час, який видався їй надто далеким. Вона запитувала себе: чи Мері-Ен виконає обіцянку. Без цента в кишені, маючи одну теплу річ — бордове вживане пальто, яке їй дали волонтери Червоного хреста, — Олена не мала іншого вибору, як довіритися їй.

Вона знову згорнулася клубочком на своєму похідному ліжку й молила свою матір не полишати їх. Рамка з рожевого дерева зі світлиною батьків зникла з її сумочки; вона хотіла, щоб то Віталій витяг її й мав при собі, аби вона зігрівала його у глибинах його самотності.

«З кожної проблеми можна знайти вихід», — прошепотіла вона, пригадуючи батькові слова. І цей вихід достатньо просто знайти. Змучена, вона нарешті заснула після того, як продумала тисячу варіантів того, як вона змогла б повернути Віталія. Вони були так потрібні один одному!

Амос, 27 грудня 1914 року

У неділю після меси Аранк разом із сестрою прийшли в магазин Лявальєрів, щоб рушити до табору Спіріт Лейк. Молоді індіанці були на санях, запряжених чудовими гаскі; собакам хотілося знову бігти, й вони від нетерпіння тремтіли.

— Ти впевнений, що Розен упорається з такими гарячими собаками? — занепокоївся Едмон, переймаючись своєю безпекою і безпекою своїх гостей.

— Сідайте й не бійтеся, — відповів Аранк, — сестра має добрі навички керування такими упряжками. Вона кращий водій за багатьох хлопців.

Едмон разом із Жозефом і Александром сів у сани, якими керувала молода індіанка, а мер Ектор Отъє і президент Торговельної палати Артюр-Альбер Друен сіли один проти одного на хутра, якими Аранк вистелив власні сани. Коли пасажери добре замоталися у вовняні ковдри, кавалькада рушила в дорогу. На чарівній стежці, що зміїлася тайгою, сани ковзали легко, не підскакували, і всі насолоджувалися красою засніжених околиць. День був сонячним, купи снігу, що випав учора, стікали з голих гілок, і його сріблясті кристали вигравали у холодному повітрі.

За двадцять хвилин собаки подолали п'ять миль, що відділяли Амос від Спіріт Лейку й навіть не стомилися. Індіанці зупинили упряжки на великому місі, з якого було видно весь табір для ув'язнених.

Підполковник Вілсон Борден вийшов із великої споруди — офіцерської їдальні, біля якої щойно зупинилися собаки, й радо привітав новоприбулих.

— Месьє, — сказав він, привітно потискаючи руку кожному, — ласкаво прошу в Спіріт Лейк.

— Я ніколи не думав, що це буде таким великим! — здивувався Едмон, його погляд був звернутий до величезного простору нижче, де працювали численні робітники навіть у неділю. Місце, оточене колючим дротом і вишками, з рядами

бараків, із плацом і службовими приміщеннями, саме так я уявляв концентраційний табір, — запевнив Друен.

— Цей табір може вмістити більше як тисячу двісті в'язнів, — повідомив задоволений полковник, — не беручи до уваги військових, які його охоронятимуть. Бачите, серед службових приміщень, про які ви казали, є громадська кухня, пекарня, магазин, бараки для солдатів і пост охорони.

— Оті два ряди бараків із кожного боку центрального плацу, то житло для в'язнів? — поцікавився Ектор Отъє.

— Точно! Коли завершимо будівництво, у нас буде таких дванадцять.

«Чим і забезпечите процвітання нашої торгівлі», — подумав Едмон.

Коли підполковник і гості зайшли до офіцерської їдальні, Аранк із сестрою відійшли до краю лісу, перед цим уклавши собак на сніг. Александр приєднався до них.

— Коли дивлюся на цей обнесений залізним дротом табір, мені стає страшно за інтернованих сюди людей, — сказав він друзям.

— І хто ці в'язні? — запитала Розен.

— Вороги Канади, як мені сказали, іммігранти, чия національність непокоїть уряд.

— Вони можуть піти проти вас зі зброєю?

— Якщо вони приїхали жити тут, то точно не для того, щоб воювати з нами, радше, щоб втекти від бойових дій.

— Свобода дуже важлива! — заявив Аранк. — Мені боляче, коли думаю про людей, що будуть в'язнями в такому чарівному місці, як Спіріт Лейк. Насправді сумно.

— Згоден із тобою, друже, природа тут занадто красива, щоб не насолоджуватися нею у повному спокої, — вигукнув Александр, охоплюючи поглядом засніжений пейзаж, що вилискував під опівденним сонцем.

— Ти підеш з нами на полювання на Новий рік, як і домовлялися? — запитала Розен.

— На жаль ні, наступного разу. Батько доручив мені поїхати в Монреаль зробити закупки для магазину, і я вирішив скористатися нагодою, щоб побачити старих друзів із району, де ми жили, перш ніж переїхали до Абітібі.

Він кинув сніжкою в дівчину, не попереджаючи її. Заскочена зненацька, Розен нагнулася й кинула дві пригорщі білих сніжинок в Александра. Почалася битва сніжками, яку її бійці супроводжували вибухами сміху.

Окрик Едмона перервав їхню гру.

— Ми хочемо спуститися, — заявив він.

Усі сіли на свої місця в санях, і з радісним гамором компанія дісталася місця, що незабаром стане зловісним місцем ув'язнення, де людей, що приїхали до Канади в пошуках кращого життя, утримуватимуть озброєні солдати, які матимуть право стріляти в них, якщо ті надумують тікати.

* * *

Монреаль, 27 грудня 1914 року

На ранок після Різдва пішов сніг. Сильні опади й дужий вітер паралізували найбільше канадське місто на три довгих дні. У порту стояли кораблі, навіть поїзди не їздили. Потерпілі від пожежі змушені були лишатися у підвалі церкви на Святвечір, очікуючи, коли вщухне буря. Для цих викинутих на вулицю дванадцяти сімей, здебільшого жінок і дітей — чоловіків уже було заарештовано як ворогів — майбутнє було непевним. Працівники Червоного Хреста, які обіцяли їм допомагати й переселити в інше місце, не могли цього зробити через обставини, що перешкоджали їм виїхати з дому.

Кюре Бонвілл був єдиним, хто приходив їх утішати.

— Я зайшов до магазину, що напроти церкви, і ще до обіду власник принесе вам молока, масла, хліба...

Він ніжно поглянув на дітей.

—... і джему, — додав. — Це до того, що вам учора принесли сусіди.

— Дякуємо! — сказала, підходячи до нього, Олена. — Ми вдячні вам за вашу доброту й щедрість.

— Обов'язок пастора — годувати свою паству.

Поява працівника продовольчого магазину відвернула увагу. Зголоднілі діти побігли до нього, тоді як жінки йшли

не поспішаючи. Олена скористалася нагодою, щоб поставити священнику кілька запитань.

— Мосьє кюре, коли буря вщухне, чи погодились би ви піти зі мною до сиротинця, у який відправили Віталія?

— З задоволенням, — відповів пастор, — але не варто так бідкатися. Тепер ваш брат у безпеці й теплі. І, зауважте, їсть тричі на день.

— Але він там сам-один, а йому всього тільки десять років. Він, мабуть, боїться, щоб нас не розлучили назавжди. Я обіцяла йому ніколи його не кидати.

— Ви не кидали його, дороге дитя. Це сьогоднішня досить жорстке до більшості з вас. На щастя, уряд бере на себе відповідальність за сім'ї, чиїх чоловіків ув'язнено: вас поселять у монастирі Сірих сестер, допоки ви не зможете самі собою опікуватися.

Чотири дні по тому, коли місто тільки починали розчищати від снігу, у підвалі церкви з'явилася Мері-Ен. Разом із з нею прибули військові автомобілі й волонтери Червоного Хреста, щоб перевезти людей на нове місце проживання.

— Мої сани чекають, — повідомила вона Олені. — Ми поїдемо до сиротинця Сен-Арсен, яким опікується братство Сен-Габрієля. Я дізнавалася, саме там і є ваш брат.

— А кюре Бонвілль із нами не їде?

— Важливо, щоб хтось зостався із сім'ями тут, і не лише перекладати накази солдат.

— Ви не знаєте, коли я зможу забрати Толю, — поцікавилася Ліна, сидючи на розкладному ліжку поруч. — Мені сказали, що він у притулку. А ще, треба навідати Поліну. Я просто божеволію, не знаючи, як там вона; вона так обгоріла! Я втратила надію й нічого не можу робити.

Мері-Ен усміхнулася зболілій матері.

— Ваш хлопчик у лікарні Сен-Жан-де-Дьйо. Нею опікуються сестри з конгрегації Божого Провидіння. Я домовилася на завтра про зустріч із Предстоятелькою, і цього разу кюре Бонвілль поїде разом із нами. Він краще знає вашу дитину й переконливіше намалює портрет його психіки. Щодо ва-

шої доньки, то я довідаюся й повідомлю вас, як тільки щось знатиму.

— А Олена зможе поїхати з нами до... Я забула назву, яку ви казали. Я відчуваю себе більш захищеною, коли вона поруч.

— Звичайно, — запевнила її Мері-Ен, питаючи поглядом згоди у Олени.

— Не хвилюйтеся, Ліно, я вас не кину. Допоки чекаю на приїзд батька й до того ж ця зрада Олега, ви — моя єдина сім'я тут. Завтра ми доведемо тим сестрам Божого Провидіння, що наш Толя не божевільний!

* * *

В Олени стиснулося серце, коли вона входила в кімнату для відвідувань сиротинця Сен-Арсен. Чоловік, який їх супроводжував, був привітним, одягненим у чорну сутану, але саме місце було холодним і занадто вилощеним — нічого спільного з доброзичливим сімейним теплом.

— Армія передала нам Віталія, — сказав отець Філемон, зустрічаючи обох жінок. — Ви не зможете забрати його сьогодні, тому що, як нам відомо, ви не маєте місця проживання й користуєтеся громадською благодійністю.

Шокована його словами, Олена не знала, що йому відповісти — відповідь завмерла на її губах. Отець казав правду.

— Я лишу вас з нашим новим вихованцем на кілька хвилин. Потім зустрінемося в моєму кабінеті, й ми поговоримо про майбутнє хлопчика.

Побачивши сестру, Віталій радісно закричав і кинувся в її обійми. Учепившись у неї з усіх своїх десятилітніх сил, він розридався. Олена запустила долоню в його кучеряве волосся й пестила його, намагаючись заспокоїти. Коли він угамувався, вони сіли на стілець праворуч від мадам Робертс.

— Олено, забери мене звідси! — попросив Віталій, щойно вони сіли.

— Не хвилюйся, я ж обіцяла, що нас ніщо не розлучить, щоб не трапилось. Я дотримаю слова.

Відворотом рукава своєї сорочки хлопчик витер очі. У його погляді відблискувала безмежна довіра. Олена тут, і вона все владнає. Він міг звіритися на неї.

— Як тут? — поцікавилася Мері-Ен. — Тебе не ображають? Віталій повернувся до тої, що заговорила.

— Познайомся з мадам Робертс, — промовила Олена. — Ця добра пані погодилася нам допомогти. Подякуй їй.

Хлопчик увічливо підвівся й простягнув руку Мері-Ен — її вразили його хороші манери. Ці діти явно походили із заможної сім'ї, мали добре виховання. А ще вони спілкувалися трьома мовами, що трапляється не так часто серед українських іммігрантів.

— Відповідаючи на ваше запитання, — сказав Віталій сідаючи, — я боюся.

— Але чому?

Він нахилив голову. Стиснув тремтячі долоні.

— Що відбувається, Віталію? Кажі, я хочу знати, що тебе непокоїть, — наполягала Олена, схилившись до його вуха. — Ти можеш розказати мені все.

— У мене все добре, — запевнив він тихо, — та є один хлопчик мого віку, який ще й досі упісюється в ліжку.

— Буває, — погодилася мадам Робертс. — Нічого страшного. Дитя пережило щось жахливе й досі перебуває під впливом подій, які зруйнували його життя.

— Я знаю, але наглядачка спального корпусу не думає так, як ви.

— Що змушує тебе так думати? Вона лається на нього?

— Гірше. Вона змусила його стояти у їдальні в мокрій піжамі; він мав стояти так протягом усього сніданку. Він тремтів від холоду й сорому і плакав. Я хотів заспокоїти його, та вона веліла мені сісти на місце, бо той *сцикун* отримав по заслугі, і так буде щоразу, коли він пісятиме в ліжку.

Співчуваючи нещасному хлопчику, обидві жінки слухали Віталія — їхні серця заходилися від жалю.

Віталій зупинився й вів далі вже зі сльозами в голосі:

— Я боюся, що і зі мною може таке трапитися. Увечері я погано засинаю.

— Ти вже давно не впісюєшся в ліжку, — заспокоїла його сестра.

— Але я боюся. Бідний хлопчик! Коли б ти тільки бачила, як він тремтів перед наглядачкою.

Олена поцілувала його в лоба.

— Скажи, ти брав рамку фото тата й мами, — запитала вона лагідно.

Віталій покаюнно глянув на неї.

— Сподіваюсь, ти її не забереш, я витягнув її з твоєї сумки ще до меси.

— Звичайно, не заберу! Хай лишається в тебе. Так батьки будуть із тобою.

— Я попрохав їх, щоб ти прийшла за мною. І ти тут!

Олена пригорнула брата до серця, зариваючись обличчям у його густу кучеряву шевелюру.

— Ми поки що не маємо де жити, тому я не можу забрати тебе сьогодні, але я незабаром повернуся.

Зайшов брат Філемон і наказав Віталію повертатися до своїх товаришів. Хлопчик учепився в сестру й не хотів її відпускати.

— Іди до своїх друзів, — сказала йому Олена. — Довірсья мені, я знайду спосіб зробити так, щоб ми знову жили разом.

Спустошений, Віталій погодився полишити кімнату для побачень. В Серце Олени краялося, коли вона дивилася, як він виходить. Разом із мадам Робертс вона пройшла за священником у його кабінет.

— Мені шкода, — звернувся він до Олени, — але ви — єдина Віталієва сім'я, а вам усього вісімнадцять років.

— Ми живемо з нашими друзями Тэфаняками.

— А хіба чоловіків цієї сім'ї не інтерновано? Як мені відомо, їх заарештовано за підривні дії проти канадської нації...

— Справді, їх заарештували, але все інше — неправда. Проблема в тому, що ми є українськими біженцями, а наша країна походження і ваша воюють у протилежних таборах. Ми не ваші вороги, навпаки, ми вдячні вам за наданий притулок.

Отець Філемон говорив тихо, та його погляд, яким він дивився на дівчину, не виказував жодного співчуття.

— Я належу до тих, хто вірить у вашу щирість. На жаль, страх змінює світ, і ненависть часто керує людською поведінкою. Уряд не має іншого вибору, як діяти з метою захистити населення й заспокоїти його, бо інакше настане анархія.

Він відкрив тонюсіньку теку, що лежала перед ним.

— Однак це ніяк не допомагає знайти вихід із нашої ситуації. Ви одна й занадто молода, щоб опікуватися десятирічною дитиною.

— Я людина відповідальна, знаєте, і добре даю собі раду. Є дівчата мого віку, які вже заміжні.

— Якби ви були заміжні, чоловік би опікувався вами двома. Ситуація була б іншою. Проте тут нема про що говорити, — додав він і махнув рукою. — Нині ви не маєте досвіду, ви одна й без цента в кишені.

— Мій батько має приїхати незабаром, — запевнила Олена в останньому намаганні забрати Віталія.

— Щойно він буде тут, повідомте нас, і ми із задоволенням дамо вашому брату можливість повернутися в сім'ю. Ми не любимо розділяти сім'ї, але, повірте мені, зважаючи на обставини, тут Віталій у більшій безпеці.

По тону отця Філемона Мері-Ен зрозуміла, що думку він не змінить. Вона подумала, що як тільки Олена обживеться в монастирі Сірих сестер, вона знову може спробувати повернути собі брата. Вона подякувала священнику. Бесіда закінчилася.

Дівчина змушена була погодитися, що пастир у дечому мав рацію. У неї не було ні цента, а пожежа викинула їх на вулицю посеред зими. Але розуміння цього не полегшувало її болісного страждання. Вона не могла протистояти владі цього чоловіка, тож ввічливо попрощавшись з ним, вже почала будувати плани, як повернути брата. Вона була готова на все, навіть викрасти його, якщо не знайде іншого шляху.

Мадам Робертс відвезла свою пасажирку в монастир Сірих сестер, де та тимчасово мешкала. Щоб упевнитися, як зустріли тут погорільців, вона вирішила теж зайти. Симпатична черниця вийшла їм назустріч, потиснула руки й провела на третій поверх, у величезній спальні вона вказала новій мешканці на одне з ліжок.

— Я — сестра Анжель. Тут ви спатимете. Цієї осені через війну більшість сімей наших учениць вирішили тримати їх удома, тож нам довелося зачинитися в очікуванні, що конфлікт завершиться. Ми зробимо все, що зможемо, аби ви почувалися у нас добре. Дуже сумно, що пожежа викинула вас на вулицю на Різдва!

На ліжку Мері-Ен побачила одяг. Вона підійшла, взяла його і розгорнула. То було велюрове пальто з підкладкою із соболя.

— Це ваше? — запитала вона, повертаючись до Олени.

— Так. Але, як бачите, низ дуже пошкоджено, я гасила ним полум'я, коли намагалася врятувати Поліну.

Мадам Робертс роздивлялася багате хутро.

— Я знаю прекрасного шевця, — мовила вона. — Думаю, він зможе його полагодити.

— Я вдячна за вашу турботу, але в мене немає грошей за-платити за таку послугу. З мене буде досить драпового пальта, що на мені, яке я отримала від Червоного Хреста.

— Я належу до групи дам-доброчинниць. У нас є невеличкий бюджет...

— Дякую, мадам, — перервала її Олена, — та я певна, що є інші потреби, і лагодити розкішний одяг не є прерогативою.

— Дитя моє, — наполягала Мері-Ен, — пальто з хутряною підкладкою — не розкіш у Канаді. Це стане подарунком із мого боку за вашу хоробрість.

Вона поклала руку на плече юної українки, яка їй подякувала.

— Сорок років тому я разом із батьком полишила Ірландію, — вела далі дама. — Мені було десять, як Віталію тепер. На жаль, тато помер на кораблі під час подорожі. Тож у порт Квебека я прибула сиротою, загубленою серед людей, яких я не знала. І мене відправили у сиротинець, як вашого брата.

— Я дуже перепрошую, я не знала, що ви пережили таке нещастя, — вигукнула Олена.

Та розповідь змусила її подивитися по-іншому на багату волонтерку, що взяла її під свою опіку.

— За місяць після мого приїзду одна ірландська дама, у якої померла донька мого віку, в дочерила мене. Бачите, мені пощастило, доля зглянулась на мене, і я була щаслива у своїй новій сім'ї. Ніколи не втрачайте надію.

— Мені так завжди казав мій батько.

— Коли стала дорослою, щоб віддячити Святе провидіння за все, що воно зробило для мене, я запропонувала свою допомогу Червоному Хресту. Мені хотілося допомагати людям,

які потрапили в біду, найперше сиротам. Я розповідаю все це, щоб запевнити вас: для мене стане справжньою радістю полагодити ваші хутра. Напевне вони — частина ваших спогадів про Україну...

— Це подарунок мого батька, — прошепотіла юна дівчина. — Тисячу раз дякую, мадам Робертс!

Вдячна за все, вона провела свою добродійку до дверей монастиря. Знадвору крутився м'який сніг. Добігав кінця ще один важкий день. Відтоді як вона приїхали до Канади, нещастя тільки побільшало. Олегова зрада не лише лишила їх без жодного centa, так ще й ТEFаняків заарештували, а вогонь викинув їх на вулицю, розлучивши із Віталієм. І батько все ніяк не приїде...

Вона машинально застібнула пальто, щільніше насунула капелюх із соболиного хутра й вийшла під сніг. Після надзвичайно холодних останніх днів стало трохи тепліше. Останні полиски дня згасали за небокраєм, поступаючись темряві. Вона йшла безцільно, захоплена красою пейзажів, які виблискували під ліхтарями. Її увагу привернули високі ліхтарі в далині, під яким витанцьовували сніжинки. Наблизившись до них, почула гомін щасливих голосів, а за сніговими заметами побачила ковзанку. По ній, обійнявшись, граційно кружляли пари, а молоді люди весело крутилися чи ганяли один за одним зі сміхом. Олена зупинилася, щоб подивитися на них. Вона усвідомила, що безтурботне життя, яким вона жила менше як рік тому, існувало й у Монреалі. Просто вона до нього не належала.

Голос позаду перервав її роздуми.

— Щось мені підказує, що ви мрієте приєднатися до цих ковзанярів. Чи, може, я помиляюся?

Здивована, Олена повернула голову. Кремезний молодий хлопець із лукавою посмішкою на краєчках губ звертався до неї.

— Я прийшов поковзатися, — додав незнайомиць, показуючи ковзани, що гойдалися на його плечі, — а коли побачив вас таку задумливу, то подумав, що ви хочете приєднатися до нас, щоб насолодитися таким гарним кінцем дня.

— У мене немає ковзанів, — незграбно вибачилася Олена.

— Це легко вирішити, — заперечив хлопець. — Он там, у тій будочці, можна позичити. Не ідеально, та стає в пригоді недбалим панянкам, які забувають ковзани вдома.

Олена весело роздивлялася того, хто говорив до неї так, наче вони були знайомі з дитинства. У нього були гарні ямочки на щоках, а оті очі зі смішинкою викликали довіру. Але хоча він і видавався чесним, вона нічого про нього не знала, а батько завжди радив їй не довіряти чужинцям.

— Я не взяла свого гаманця, — зізналася вона, задоволена, що знайшла можливість викрутитися.

— І навіть так не вийде! — вигукнув незнайомец нетерпеливо. — У мене в кишені завалюсь кілька центів. Ходімо! Ходіть зі мною.

Він простягнув їй руку. Оленина нерішучість запалила в його погляді грайливі сполохи.

— Б'юся об заклад, що ви не зустрічаєтеся з незнайомця-ми. Тож дозвольте представитися — Александр Лаявальєр. Я жив у цьому районі, коли був підлітком. Тут мешкають люди чесні й усі — добрі сусіди. Бачите, там колись був пансіонат для дівчат, і черниці супроводжували вихованок на ковзанку в повній безпеці.

Він показав на монастир Сірих сестер. Натяк на місце, у якому вона тепер жила, змусив Олену усміхнутися. На мить їй здалося, що вона — одна з тих вихованок із хороших сімей, яку випустили в люди.

— Мене звати Аля, — назвалася вона, простягаючи руку в рукавичці.

— У вас приємний акцент, — зауважив Александр, потискаючи простягнуту руку. — У вас чудова французька, та закладаюся, що ви не з франкоканадців.

— Так, менше ніж рік тому я ще жила в Європі.

— Війна змусила вас покинути старий континент?

Від згадки про конфлікт, що розділив їх із батьком, погляд Оленин затьмарів. Вона опустила очі.

— Вибачте, якщо розбуркав болісні спогади, — перепросив Александр.

— Не вибачайтеся, — запротестувала дівчина, у якої раптом виникло нездоланне бажання втекти від проблем і трішки розважитися. — Я погоджуюся на ваше запрошення. Ходімо на ковзанку!

Радий із такої відповіді, Александр взяв її за руку й швидко повів до будки. Їй було важко поспівати за ним по снігу, але вона голосно сміялася щоразу, коли незграбно ступала. Її супутник поспішав підтримати її, не стишуючи ходи. Діставшись входу до маленького павільйону, з розчервонілими від бігу щоками, вони попадали на дерев'яну лавку.

Александр пішов узяти ковзани. Надівши свої, він допоміг зашнурувати й супутниці, а тоді допоміг їй підвестися. Дорогою до ковзанки, дівчина спіткнулась, нога неочікувано ковзнула по кризі, і вона ледве не впала. Він підхопив її впевненою рукою.

— Тримайтеся за мене, я підтримаю.

Коли вони приєдналися до інших ковзанярів, Александр обхопив ззаду Оленину талію й повів її на лід. Молода українка підладила свій крок під крок партнера і відразу відчула себе безтурботно.

— У вас добре виходить! — сказав він, схиляючись до неї. — Коли ви ледве не впали, я подумав, що ви не вмієте ковзати.

З викличною посмішкою на вустах Олена відсторонилася від свого супутника й граційно поїхала; вона крутилася довкола себе і, ковзаючи вперед спиною, набрала швидкість, перш ніж зробити пірует із легкістю великого крилатого птаха. Раптом усвідомивши, що на неї дивляться, вона злякалася й повернулася до Александра.

— Ви неперевершена! — сказав він.

Згадуючи прекрасні вечори на ковзанці в Калуші, вона притулилася до плеча партнера й дозволила заповонити себе цьому майже сімейному порозумінню. Вони ковзали мовчки, насолоджуючись близькістю, яку дозволяв цей спорт.

Церковний дзвін, що пробив до вечірньої молитви, зруйнував магію цієї миті. Олена з жалем вивільнилася з дружніх обіймів свого супутника.

— Якщо не хочу запізнитися й лягти спати з порожнім шлунком, маю повертатися.

— Я проводжу вас.

— Не варто! Мене не зрозуміють, якщо прийду з незнайомцем.

Доки Олена розшнуровувала ковзани, Александр сів поруч.

— Чи можу я сподіватися побачити вас іще раз? Я в Монреалі на тиждень. Зупинився у тітки — за кілька вулиць звідси. Щодня близько п'ятої я приходжу на ковзанку.

Олена ніжно глянула на нього.

— Миті, проведені з вами, були чудовим.

Свідома того, що має повернутися до свого іммігрантського життя, вона нічого не додала.

— Я чекатиму на вас щовечора, — пообіцяв Александр, допомагаючи їй підвестися.

Під впливом миті, як щасливе дитя, якому зробили чудовий подарунок, вона зіпнулася навшпиньки й поцілувала свого супутника у щоку.

— Дякую, — сказала просто.

І зникла серед снігу.

— Я чекатиму на вас, — повторив Александр, торкаючись рукою щоки, ще вологої від поцілунку.

Тендітна постать не обернулася. Від її кроків здіймалися й кружляли тоненькі сніжинки, коли вона поволі віддалялася. З наповненим надією серцем Александр зрозумів, що ніколи не забуде прекрасні сині очі, що дивилися на нього достатньо довго, щоб зародити в ньому мрію.

Допоки Олена шукала сенс свого іммігрантського життя, не маючи й цента в кишені, світ довкола не зупинився. Люди й далі сміялися та веселилися, не переймаючись війною, що породжувала лютю з іншого боку Атлантики. У її уяві сірі очі Александра накладалися на вологий від сліз погляд молодшого брата, що переслідував її. Цього вечора, щораз як у неї виходило задрімати, наляканий голос Віталія кликав її з темряви, змушуючи підхоплюватися з ліжка. Вона страждала, що не могла розвіяти братові страхи.

Прокинувшись наступного ранку, Олена вирішила, що збереже ці приємні миті із цим гарним Александром у своїй скриньці спогадів. Її життєва ситуація не спонукала до флір-

ту. У її пам'яті зостануться відбитки приемних миттевостей, які вона пережила на схилі дня, прорив приемного, що допоможе їй витримати болісні моменти, які тільки й знають, що накопичуватися, та вона вже вирішила — на ковзанку не повернеться.

Коли прийшов кюре Бонвілль у супроводі мадам Робертс, вона гризла пончик. Залишивши сніданок, Олена разом із Ліною підвелися, щоб іти в госпіталь Сен-Жан-де-Дьйо. Сани Мері-Ен чекали біля дверей монастиря.

— З Червоного Хреста мені повідомили новини про Поліну, — сказав священник дорогою до притулку.

— Як там вона, — миттєво відгукнулася схвильована мати.

— Її здоров'ю нічого не загрожує.

— Дякувати Господові! Я так молилася за неї! Мої діти живі завдяки вам, — звернулася вона до Олени. — Якби не ваша відвага, вони обоє загинули б у пожежі.

— Я рада, що в Поліни й Толі все гаразд. Ви прихистили нас у себе, те, що я зробила — цілком природно.

— Мало хто з людей кинеється в полум'я, навіть для того, щоб урятувати чиєсь життя, — зауважив Ернест Бонвілль. — Не применшуйте важливість вашого вчинку, дитя моє.

— Я передала Миколі записку, яку ви мені дали, — сказала мадам Робертс, звертаючись до Ліни. — Ваш чоловік із сином, мабуть, хвилюються. І ваше коротке повідомлення їх дещо заспокоїть.

Коли під'їхали до лікарні Сен-Жан-де-Дьйо, обидвох українок, які вперше бачили цю споруду, вразила монументальна її архітектура із сірого каменю й нажахала своєю суворістю.

У великій залі Ернест Бонвілль упізнав черницю, яка йшла їм назустріч. Він з явним задоволенням привітався з нею.

— Сестро Емілі-де-ля-Круа! Я не очікував зустріти вас тут. Світ тісний, — додав він на адресу дам, що його супроводжували, — Емілі була кращою подругою моєї старшої сестри Еви.

— У віці десяти років ваш добрий кюре був справжнім дияволом, — піддразнила його сестра Емілі. — Він увесь час намагався розсердити нас з Евою. Як бачите, ніщо не минає дарма.

У важкій атмосфері, що панувала у закладі, такі дружні стосунки спонукали всіх до дружньої розмови.

— Хлопчик, якого доправили до нас солдати, — ваш син? — запитала черниця Ліну французькою.

— Так, Толя — моя дитина, але він не божевільний, знаєте. Він просто глухонімий.

— Він був надто схвилюваний, коли потрапив сюди. Він і тепер такий.

— Він наляканий, — втрутилася Олена. — Я в останню мить витягла його з полум'я будинку, що горів, він бачив свою старшу сестру в жахливому стані: з неї шкіра злазила клаптями, обличчя все обпечене.

— Ви знаєте його краще від мене, — визнала черниця, запрошуючи їх до свого кабінету, — та перш ніж лікар погодиться вам його повернути, ми маємо впевнитися, що він зможе жити в суспільстві й не створювати проблем. Тепер, коли нам його довірили, нашим завданням є захистити не лише його самого, а й тих, хто довкола.

— Я багато разів зустрічався з цією дитиною, — заявив Ернест своїй давній подрузі. — Його інвалідність робить із нього людину сором'язливу й стриману, що ховається у складках матеріної спідниці, якщо щось трапляється. І я ніколи його не бачив сердитим, не бачив, щоб він погрожував комусь. Звичайно, тому, хто його не знає, він може видаватися недорозвинутим. Але якщо його поведінка видається дивною, то саме через його німоту.

— Толя не розуміє нічого з того, що відбувається довкола, а ми не можемо йому цього пояснити, — додала Олена. — Тож коли він відчуває загрозу, іноді реагує неадекватно. На його місці ми робили б так само.

— Ви можете привести його сюди? — поцікавився кюре Бонвілль.

— Звичайно! Я попрошу одного з наших лікарів супроводжувати його. Він може пересвідчитися, як він поводить з кожним із вас.

— Ви натякаєте, що ця зустріч стане діагностикою? — розхвилювалася Мері-Ен, яка до цього часу не втручалася.

— А чому ні? Хіба ви не хочете, щоб він якнайшвидше повернувся до своєї сім'ї?

— Але ж він давно не бачив свою матір! Він упевнений, що втратив її назавжди. Він може розхвилюватися.

— Так, ми й хочемо бачити його реакцію в кризовій ситуації.

Черниця вибачилася й вийшла з кімнати, щоб привести хлопчика.

— Заспокойтеся, — сказала Олена, звертаючись до Ліни. — Він здивується, коли нас побачить, але швидко заспокоїться. Важливо, щоб ми були абсолютно спокійними.

За кілька хвилин повернулася сестра Емілі у супроводі чоловіка в лікарському халаті й Толі, який ішов, похнюпивши голову, одягнутий у підв'язаний на талії білий жакет.

— Познайомтеся — доктор Бланшет, — сказала черниця, увійшовши в кабінет.

Глухонімий хлопчик підвів голову. Побачивши матір, він відкрив рота, наче хотів закричати, але зміг вичавити тільки хрипи. Сміючись і плачучи водночас, він кинувся у простягнуті до нього руки. Вчепившись у Лінину шию, він тремтів і здригався. Підійшов лікар і поклав руку йому на плече, намагаючись посадити його поруч на стілець. Толя повернувся до нього і глянув так, наче обпик поглядом. Однак доктор Бланшет наполягав, і він ударив його кулаком, змушуючи відступити.

Підвелася Олена.

— Дайте я спробую його заспокоїти, звернулася вона до лікаря.

Він відійшов, поступаючись їй місцем. І далі чіпляючись за материну шию, хлопчик сором'язливо поглянув на неї, але відмовився відпустити маму. Вона хотіла доторкнутися до нього, та він розхвилювався.

— Іншим разом, коли він буде спокійнішим, ми дамо йому пройти тести, — запропонувала Емілі-де-ля-Круа.

— Вам не здається, що вам достатньо тих проблем, які вже є, щоб додати ще й цю? — сказав доктор Бланшет, підводячись і наближаючись до виходу з кімнати.

— Мій син ніяка не проблема! — дорікнула Ліна, образившись.

Усе, що відбувалося, було болісним для кюре Бонвілля й мадам Робертс, але як вони могли повернути дитину сім'ї, ураховуючи думки кожного з присутніх?

Раптом в Олені виникла ідея. Вона звернулася до сестри Емілі.

— Можете позичити мені папір і олівець?

— Звичайно.

Вона взяла зі столу блокнот й олівець і простягнула їх Олені.

— Не йдіть, — наполягла Олена, звертаючись до лікаря.

Заінтригований, той знову сів на своє місце біля сестри Емілі-де-ля-Круа.

Олена написала на листку своє ім'я й показала його Толі. А потім поклала листок на столик поруч із ним. Хлопчик відпустив материну шию й поглянув на нього. Його обличчя просвітлилося. Він спокійно взяв блокнот і дуже зосереджено щось намалював у ньому, а потім простягнув Олені. Букви були широкими й нерівними, але він написав своє ім'я. Та у захваті розвернула блокнот, щоб усі могли побачити.

Потім вона намалювала серце. Хлопчик зворушливо поцілував малюнок і посміхнувся їй. Те, що для нього було грою, врятувало його від ув'язнення.

Доктор Бланшет відступив — його переконали.

— Ця дитина глухоніма, але не божевільна, — задоволено проказав він. — Солдати помилилися, вважаючи його ненормальним. Було б жорстоко відривати його від сім'ї.

Він простягнув руку Олені.

— Браво, мадемуазель, дякую за науку! Я підпишу папери на звільнення. Можете забрати його вже сьогодні.

Почувши його слова, Ліна з полегшенням зітхнула й розплакалася. Радісна, вона дякувала Олені за її витримку, а більше, що та навчила Толі писати своє ім'я. Здогадавшись, що відбувається, хлопчик повернувся до тої, яка повернула йому свободу, і простягнув до неї руки. Олена з радістю обійняла його й пригорнула до себе. Тепло цієї дитячої голівки, що притулилася до шиї, наповнило її щастям. Якби ж вона могла так усе зробити й з Віталієм!

Монреаль, 31 грудня 1914 року

Це була остання ніч 1914 року, року, надзвичайно напруженого для молодого українки та її брата. На канадську метрополію впала надзвичайна холоднеча, стіни старого монастиря потріскали від морозу. Заклякла від холоду, накрившись ковдрою з головою, Олена згорнулася клубочком, намагаючись хоч якось зігрітися, як раптом відчула, що чиясь рука торкнулася її плеча. Визирнувши з-під ковдри, вона побачила Толю, чий тоненький обрис вимальювався в місячному світлі. Закутаний у вовняну ковдру, хлопчик дивився на неї поглядом, у якому прочитувалося мовчазне благання, що з'являлося, коли йому було холодно чи страшно, і потрібна була її підтримка.

— Ти змерз, — прошепотіла вона, добре розуміючи, що він її не розуміє.

Вона посунулася на ліжку, щоб дати йому місце.

У свої десять років хлопчик був маленьким. Він ковзнув під бік своєї подруги. Розуміючи, що вона врятувала йому життя на пожежі, а також, що саме завдяки їй він зміг повернутися до матері, дитя відчувало себе в безпеці біля неї. Зворушена, Олена пригорнула його до себе, і завдяки доброму дружньому теплу вони мирно поснули, набираючись сил, щоб вистояти перед невідомістю.

Із самого ранку їх розбудила Ліна.

Вона довго дивилася на них, перш ніж наважитися перервати їх такий мирний сон.

Дзвін уже кликав до сніданку, — нарешті мовила вона, сіпаючи Олену за плече. — Прокидайтесь.

Дівчина відкинула ковдру й побігла вмиватися холодною водою. Вона квапилася, щоб не стати полонянкою холоднечі, яка панувала у величезній спальні. Потім засунула завісу навкруг ліжка й поспішно одяглася. Отриманий від Червоного Хреста одяг не надто пасував до Нового року, та вона

відмовилася від жалості до себе. Важливішим було те, що Віталія ще не було поруч із нею. Думки про нього повністю заповнили її.

— У мене добра новина, — сказала Ліна, коли вони спустилися до рефекторії.

— Мій батько...

— На жаль ні, новина не така важлива. Але добрі новини така рідкість, що ця мене теж порадувала. Я знайшла у своїй сумці гроші, які відклала на оплату оренди за січень. Щонайменше у нас буде кілька копійок на квитки на трамвай.

— Чудово! Ми тепер ні від кого не залежимо й можемо поїхати на побачення до наших — не треба когось просити про допомогу. Це наче подарунок на Новий рік.

Після сніданку Ліна запитала, чи вона погодиться поїхати з нею до офісу федеральної імміграції, щоб розказати новини Миколі й Петру. Незважаючи на коротку записку, яку вона їм передала, вони точно турбувалися про їхню безпеку. Після Різдва, коли опікувалася поверненням Толі й Віталія, відвідували в лікарні Поліну, тож зовсім не мали часу дістатися до в'язниці.

— Звичайно, я поїду з вами. І візьмемо Толю. Він буде радий побачити батька і брата.

Та коли прийшли на трамвайну зупинку, то дізналися від перехожого, що через сильні морози останніх днів сталася аварія на лінії електропередачі, й від самого ранку немає транспорту. Тож вони повернулися в монастир, де приєдналися до інших жінок, які збиралися готувати вечерю, з ностальгією згадуючи, як усе було у їхній країні. Всі думали про бідну Україну. Затиснута між Австрією й Росією, вона, мабуть, стала ареною кривавих боїв. Олена думала про батька. Якщо він досі не приїхав, то значить, що його заарештували, і будь-яке листування між країнами, що ворогують, заборонено. Якщо так і є, то вона сподівалася, що з ним хоча б добре поведуться. Тепер, коли їх із Віталієм розлучили, його відсутність відчувалася ще гостріше. Якби він зміг дістатися до них в Америку, вони б жили разом, а Віталій не помирав би від нудьги й страху в сиротинці.

Незважаючи на важку ситуацію, у якій опинилась більшість погорільців, новорічна вечерея стала приємною пузою, коли кожен міг порадувати себе, куштуючи калач, здобну булку, заплетену у формі вінка, та *кутю*, кашу з пшениці, маку, меду й горіхів. Жінки тепло дякували черницям за їхню похвальну щедрість й докладені зусилля, щоб забезпечити їх усіма інгредієнтами й дозволити приготувати страви їхньої батьківщини.

Щоб додати трохи більше радості цьому вечору, Олена грала на скрипці українські пісні й музику, які вивчила, готуючись до Різдвяної меси. Звідтоді як вона оселилася в Монреалі, миті, коли її дух п'янів від музики, ставали тими острівцями зачарування, що звичайно допомагали їй забути себе сьогоднішню й віднайти мрію молодості, ті мирні часи, коли перед нею відкривалася чарівна кар'єра музиканта. Та в ці останні дні року її думки були про самотнього у своєму крижаному інтернаті Віталія. Як же має скучати за нею її молодший брат, бажаючи, щоб вона прийшла і забрала його!

Ліна ж, своєю чергою, думала про Поліну. У її дитини зостануться жажливі рубці від опіків. Два дні тому, коли вона відвідувала її у лікарні, донька була дуже пригніченою. Те, що вона відмовилася впустити Олену до палати, спочатку здивувало матір, та вона швидко зрозуміла: бідолашна не хотіла, щоб хтось бачив її обгоріле волосся й спотворене обличчя без пов'язок, які зняли, щоб швидше гоїлося. Поліна ніколи не вважала себе красунею через квадратне підборіддя, високі вилиці й густі брови — чоловічі риси, як у братів. А рубці на частині обличчя не додавали впевненості в собі.

— Материна думка не в лік, — роздратовано кинула вона, коли Ліна нагадала, що вважає її найкращою.

За кілька днів до пожежі Поліна якимось похмуро зауважувала їй, що ніхто з хлопців її жодного разу нікуди не запросив, і що тепер, коли чоловіки були ув'язнені або на фронті, шансів у неї ще менше.

— Потерпи, це станеться одного дня, — відповіла вона, усвідомлюючи, що одруження означає ще і відповідальність, і глибокий біль, як той, що вона відчула, коли її старших насильно забрали в солдати.

Цього новорічного вечора, сидячи біля Толі, який наминав калач, Ліна зрозуміла, наскільки її нещасна скалічена дитина потребує підтримки й опори.

Розгнівані невтішними новинами з фронту канадські солдати, що охороняли заарештованих іноземців, ставали все вимогливішими до них і не давала жодного послаблення. У підвалі будинку обладнали два карцери, щоб саджати туди непокірних. У цих вологих темних камерах на хлібі й воді заколотники мали час поміркувати над своєю поведінкою.

— Це єдиний спосіб змусити їх дослухатися до здорового глузду, — доводив лейтенант Гамільтон.

Діставшись наступного дня до імміграційного офісу, Ліна й Олена дізналися, що Петра посадили в один із тих карцерів.

— Йому стало важко зносити бездіяльність. Життя тут, як у пеклі. В'язні прибувають десятками, а ми не виходимо надвір. Багато хворіють, і їх майже не лікують, таблетку аспірину чи якогось сиропу ще можуть дати — це все, на що можна сподіватися, а так ніхто про нас не турбується. Солдати говорять англійською й зовсім не намагаються нас зрозуміти. Перекладач буває раз на два дні, і в нього роботи вище голови. Всі намагаються докричатися до нього, щоб отримати інформацію, а до нас черга не доходить.

— Але чому Петро в карцері? — запитала мати.

— Мабуть, щоб ми зовсім не сиділи без діла, охоронці змушують нас виконувати певні роботи: занести дрова для пічки, мити приміщення й прибирати на кухні. Три дні тому Петро отримав завдання помити велику залу, він тихенько працював, коли ввійшов лейтенант Гамільтон у чоботях повністю в багні. Цей поганець обтрусив їх посеред щойно вимитої Петром кімнати.

— І що?

— Ти ж знаєш нашого сина? Він гордий і запальний. Переконаний, що офіцер зробив так навмисне, він вилаяв його. Лейтенант засміявся йому в обличчя й далі оббивав чоботи на кожному кроці, щоб більше болота лишилося на паркеті. Петро наздогнав його й, не попереджаючи, кинув швабру йому під ноги.

— Ой!

— Гамільтон упав на коліна. Зрозуміло, що всі в'язні вибухнули сміхом. На Петра відразу одягли кайданки й посадили в карцер.

— Жахливо! І на скільки днів?

— Військовий високого рангу мені казав, та я не зрозумів. Я все чекаю, коли він знову прийде, щоб більше розпитати.

— Незнання мови, — сумно відповіла Ліна, — ми майже так само обмежені, як і Толя, який усе життя живе в тиші.

— Чи визначили точну дату, коли вас відправлять? — запитала Олена.

— Ще ні. Та не будемо про це. Скоро дізнаємося. Розкажіть краще, як почувуються Толя й Поліна. Мені сказали, що в доньки сильні опіки.

— Через холод і хурделицю я була у неї всього один раз. У неї явно зостануться рубці. А Толя повернувся з притулку.

— Що?! Толя був у притулку? — вигукнув батько. — Наш хлопчик не божевільний! Чому вони його там зачинили?

Ліна розповіла про їхнє життя після пожежі, наголошуючи на сміливості Олени та її незворушності, коли потрібно було довести, що Толя — розумний хлопчик.

— Ти могла б привести його із собою, — сказав її чоловік. — Я хочу його побачити.

— Я так і хотіла, але сьогодні вранці він загрипував. Його краще було лишити під опікою однієї з черниць.

До них підійшов військовий. Олена, яка стояла дещо позаду, відразу впізнала офіцера Сміта, який минулої осені подумав, що вона Петрова дружина.

— Доброго дня, мадам, — він привітався з нею англійською. — Мені стало відомо, що пожежа викинула вас на вулицю. Сподіваюсь, ви та ваша сім'я знайшли вихід із ситуації.

— Так, дякую, на цей час ми розмістилися в жіночому монастирі.

Відчуваючи, що солдат симпатизує їй, вона наважилася тихо запитати його про промах Петра і про дату відбуття затриманих.

— Одразу після Нового року ми отримали документи на відбуття. Ми повідомимо чоловіків, як тільки повернеться майор. Він має бути тут вже 4 січня.

— Якщо списки вже складено, чи не могли б ви повідомити мені вже сьогодні? Офіцер вашого рангу напевне має знати.

До своїх лестощів вона додала сповнений захоплення погляд. Спокушений очима з фіолетовим відтінком і намагаючись показати свою значущість, він погодився.

— Якщо обіцяєте тримати в таємниці, я міг би повідомити вам дату відправки вашого чоловіка і свекра.

Цього разу Олена стрималася, щоб не засміятися, почувши, що Сміт знову приймає її за Петрову дружину.

— Дуже мило з вашого боку. Можу запевнити, що я збережу таємницю.

— Тоді йдіть за мною, список у кабінеті в майора.

— Але мені не хотілося б, щоб у вас були неприємності через мене.

Сміт змовницьки підморгнув їй.

— Я ж не збираюся видати вам військову таємницю, багато людей уже знають про це.

Олена повернулася до Тефаняків, які нічого зі сказаного не зрозуміли, бо розмова відбувалася англійською.

— Лейтенант погодився сказати мені, коли вас відправляють, — сказала вона пошепки.

І поспішила за офіцером. Коли повернулася до своїх друзів, то вже мала інформацію. Відправлення планували на понеділок, 1 лютого. Місце призначення визначене — табір Спінріт Лейк в Абітібі. Окрім того, переконавши офіцера, як вона захоплена тим, що він може зробити на своїй посаді, вона отримала ще й дозвіл відвідати Петра.

— Ви можете піти зі мною, — сказала вона Ліні з Миколою.

Брудний, із запаленими очима, хлопець знемагав у глибині погано провітрюваного карцеру. Він зрадів, коли їх побачив.

— Питаю себе, скільки часу вони мене тут триматимуть. Ніхто нічого не каже, — поскаржився він. — Ти могла б попитати того офіцера, Олено?

І показав на лейтенанта Сміта, який чекав у коридорі.

— Спробую.

Коротко перемовившись з офіцером, вона повернулася до Тефаняків.

— Звинувачення, висунуте проти тебе, серйозне. Збройний напад на офіцера.

— Що? Збройний напад! Та вони з глузду з'їхали! — вигукнув юнак. — Я тільки змусив перечепитися ідіота, який знущався з мене.

Олена зробила йому знак говорити тихіше й дуже серйозно додала:

— Ти маєш виказувати більше поваги до влади. Іде війна, не забувай, ми живемо в країні, яка є ворогом нашої.

— З нами поводяться, як із тваринами, — розходився Петро. — Нас напхали один одному на голову, і єдиною свободою є мити підлогу чи туалети, а ще занести дров, що обігріти приміщення. Мені вже не терпиться поїхати до Спїріт Лейку. Ми хоч будемо там на свіжому повітрі, посеред лісу.

— У концтаборі! — кинула мати.

— Є ще дещо, — додала Олена невпевнено. — Він не певний, що тебе відправлять до Спїріт Лейку. Тебе спочатку судитимуть.

— Що? — пробурчав хлопець і занепокоївся.

— Ти впевнена, що кажеш? — наполягав Микола. — Петро має постати перед військовим трибуналом?

— Ви — військовополонені. Ти маєш постати перед правосуддям.

— Що мені загрожує?

— Я не знаю. Можливо, опинишся у військовій в'язниці чи на примусових роботах. Лейтенант Сміт не може нічого сказати щодо цього.

Тефаняків це приголомшило.

— З цього боку Атлантики, далеко від поля бою, ми часто забуваємо, але тут теж іде війна, — сумно зронила Олена.

— Що можна зробити, щоб завадити цьому? — запитав Микола.

— Я питала лейтенанта, як можна витягти Петра зі скрути. Він вважає, ми не можемо нічого вдіяти — тільки чекати.

— Дякую, — проказав до неї Микола. — На щастя, ви з нами. Говорити багатьма мовами — безперечна перевага в такій

ситуації, як наша. Антон був далекоглядним, коли навчав вас англійської.

— Його бажання полишити Україну з'явилося не в день убивства Франца-Фердинанда. Він давно збирався й готував нас до цього. Шкода, що він погано вибрав учителя. Якби не Олегова підступність, ми мали б гроші! Я змогла б орендувати квартиру й витягти Віталія із сиротинця, де він помирає від нудьги.

— Чому його в тебе відібрали? — захвилювався Петро. — Аж до пожежі ви добре давали собі раду.

— Справді, пожежа багато чого змінила. Доки я була непритомна, представники Червоного Хреста збирали дітей, що втратили батьків. Тому що у Віталія не було ні батька, ні матері, щоб ним опікуватися, вони вирішили, що в сиротинці він буде у більшій безпеці. Не варто забувати, що ми стали безхатченками на забезпеченні держави.

— Усіх потерпілих переселили, то чому не його?

Олена відвела погляд.

— Я сама ще неповнолітня. Для канадської влади я поки що дитина.

— Але ж є мама.

— У ніч, коли сталася пожежа, черговий офіцер вирішив, що ми не є частиною вашої сім'ї. А тепер стало ще важче довести мої права.

Вона випросталася й рішуче додала:

— Та я готова на все, щоб його звідти забрати!

Сміт оголосив їм, що відвідини закінчено. Олена хотіла зберегти спільника у в'язниці. Вона йому тепло подякувала й погодилася, щоб він супроводжував їх до виходу.

Повернувшись до монастиря Сірих сестер, обидві жінки здивувалися, побачивши Поліну в спальні, на ліжку поруч з їхніми. Ліна поспішила до неї, щоб обійняти. Правий бік обличчя й рука ще були з пов'язками.

— Фельдшер прийде зняти їх, — сказала вона матері. — Їх наклали, щоб мене перевезти сюди.

— Як добре, що ти тут, — вигукнула Олена, щиро радіючи.

Однак хвора кинула на неї холодний погляд. Олена не зрозуміла, чим заслужила таке ставлення, але вирішила не наполягати. Те, що пережила Поліна, було жахливим, і вона сказала собі, що налагодить із нею стосунки пізніше, коли їй стане краще й рани загояться.

Наступного дня фельдшер хотіла показати Ліні, як лікувати доньку.

— Тепер вам потрібно лікувати її, — сказала вона.

Проте глибокі опіки так вразили Ліну, що їй стало зле, коли вона хотіла торкнутися їх, щоб покласти мазь. Вона майже знепритомніла.

— Я можу навчитися, — запропонувала Олена.

— Дякую, — прошепотіла мати сімейства.

— Ми забезпечимо вас усім. Якщо стан погіршиться, як, наприклад, рана інфікується, ви можете звернутися до нас. Якщо ж ні, то на вас лягає завдання опікуватися мадемуазель Поліною.

Відвівши Олену в бік, вона дала їй флакон із ліками.

— Тут морфін, — сказала вона. — Можете давати їй, коли надто страждатиме, але не зловживайте.

Мірою загоювання ставало все очевиднішим, що рубці в Поліни зостануться, і це впливало на її настрій і характер. Вона відмовлялася виходити зі спальні й прикривала рани широкою хусткою.

— Замість того, щоб жити з обличчям монстра, краще було б померти в пожежі, — повторювала вона щоразу, коли дивилася в дзеркало.

Якось вона розгнівалася на Олену.

— Фельдшер дала тобі знеболювальне. Це я знаю, коли мені боляче. Тож хочу, щоб ти мені їх віддала.

Олена не погодилася. Занепокоєна, вона вирішила, що сама видаватиме ліки, хоча мала б радіти, що позбудеться неприємного обов'язку, особливо коли Поліна вимагала більшої дози.

Побоюючись, щоб вона собі чогось не заподіяла, мати не наважувалася лишати її на самоті.

З іншого боку, вона переживала за Петра. Чи його вже засудили? Збройний напад на офіцера — важкий злочин. Яке покарання йому обрали? Восьмого січня, коли вже більше не могла бути в невіданні, вона довірила Поліну черницям, наголошуючи на її депресивному стані, сіла на трамвай і поїхала до в'язниці.

Олена ж щодня навідувалася до сиротинця Сен-Арсен. Віталію з кожним днем ставало все гірше. Цієї п'ятниці в кімнаті для відвідин її зустрів отець Філемон.

— Мадемуазель, — звернувся він до неї відразу, — мені сумно вам повідомляти, та збирався наш комітет опіки й від сьогодні ви більше не можете відвідувати Віталія.

— Чому? — занепокоїлася дівчина. — Наші зустрічі — маленькі радощі, на які він із нетерпінням чекає. Він каже це щоразу, коли я приходжу.

— Спочатку видається, що ваші відвідини його радують, — проказав чоловік у чорній сутані, — але тільки-но ви йдете, він годинами плаче й відмовляється їсти. Ви ж помітили, як він в'яне. Буде краще, якщо ви не приходитимете. Тоді він звикне, що вас немає, й призвичаїться до нового місця.

Приголомшена, Олена відрізала.

— Ви не можете заборонити мені бачитися з ним. Він мій брат.

— Заспокойтеся! Наше рішення не зміниться, і ви мусите його виконувати. Подумайте про фізичне та психологічне здоров'я Віталія. Так буде краще, якщо ви ним дорожите.

— Тоді дайте мені поговорити з ним востаннє. Я хочу пояснити йому, чому більше не зможу відвідувати його тепер.

Отець Філемон відмовився й показав їй рукою на вихід.

— Не наполягайте, мадемуазель, бо я буду змушений покликати охоронця, щоб він вас вивів.

Глибоко вражена, Олена опинилася на тротуарі, питаючи себе, чи не мусіла б вона проявити наполегливість, щоб поговорити з Віталієм. Вона підвела засмучений погляд до верхніх вікон будівлі, щоб побачити його, та непідступний сірий фасад стояв непроникною стіною між нею і братом. Серце виривалося з грудей, у неї було одне-єдине бажання —

кричати від розпуки, та жоден звук не вирвався зі стиснутого почуттями горла. Вона змусила себе довго йти, дійшла пішки аж до монастиря, у якому жила завдяки благодійності суспільства, — така собі жебрачка. Батьківський план сховати своїх дітей якомога далі від поля бою став для них жахіттям. З іншого боку, а що було б з ними, якби вони лишилися в Україні? Їхня країна була в крові й вогні. Вони хоча б живі. Вона не повинна втрачати надію. Майбутнє стане прихильним до них, колись, одного дня.

Прийшовши у їдальню, Олена зрозуміла, що вечеря вже скінчилася. Вона взяла окрасець хліба з кошика, який ще не прибрали, і піднялася до спальні. Вона мала тільки одне бажання — зникнути під ковдрами, усамітнитися й нарешті дати волю горю, яке душило її.

Підійшовши до свого ліжка, побачила Ліну з почервонілими очима, яка притискала до себе Толю. Через власне горе Олена подумки вирішила не зважати на Лініну, та в останню мить її добра душа підштовхнула розпитати подругу.

— Сьогодні, коли пішла провідати Миколу з Петром, наразилася на зачинені двері. Їх охороняли двоє військових.

— Вони сказали вам, чому не дають вам побачення?

— Вони буркнули щось англійською, я не зрозуміла. Коли я хотіла наполягти, вони відштовхнули мене і зробили знак відійти.

— Мені шкода. Завтра підемо разом і вимагатимемо пояснень.

— Мій старший син загинув на війні, середульший знемагав десь у Сибіру, може, вже й помер. Я не хочу втрати ще й третього, — довірливо сказала Ліна, голосно сякаючись.

Сумний від того, що бачить материне горе, Толя звернув до Олени свій благальний погляд — для нього вона була єдиною, хто міг їм допомогти. Молода жінка лагідно погладила його по голові, хоча сама відчувала неймовірний біль. У неї було відчуття, що вона стоїть посеред руїн свого короткого життя. На пам'ять спало кілька уривків із нової поеми Редьярда Кіплінга, яку любив батько:

Коли ти бережеш залізний спокій
всупір загальній паніці й клятьбі...

обмовлений, не станеш брехуном,
ошуканий, не піддаєшся злomu
і власним не хизуєшся добром...

коли ні враг, ні друг, котрого любиш,
нічим тобі не можуть дорікти...

тоді я певен: ти еси людина
і землю всю своєю назовеш*.

Антон завжди додавав:

— Ти, доню, будеш величною леді. Ти все робиш неперевершено!

То були часи, коли Олена намагалася стати знаменитою скрипалькою. А тепер їй відкрилося, що мужність, про яку говорив батько, не обмежується тільки музичною кар'єрою. Тепер як ніколи вона повинна чіплятися за батьківське передбачення. Вона має йти вперед і не зламатися. Але вона така самотня й кинута.

Наступного дня Мері-Ен, яку вони не бачили після Нового року, запросила Олену й Ліну до кімнати для зустрічей. Під пахвою вона тримала пакет.

— Перепрошую, що так довго не приїжджала, — сказала вона, — я підхопила мерзенний грип і тиждень була прикутою до ліжка. Я тільки починаю набирати форму.

Вона простягнула Олені згорток, який тримала.

— Тут ваше пальто. Моя майстриня добре попрацювала з ним.

Дівчина розгорнула пакунок. Побачивши своє пальто з хутром, таке ж гарне, як і до пожежі, її переповнили почуття. Сховавши обличчя в чудовому хутрі, вона впізнала запахи їхнього дому в Калуші й відчула, наче батько обійняв її. Вона заплющила очі й дозволила запахам домівки опанувати собою.

---

* Редьярд Кіплінг. Синові (переклад Василя Стуса).

— А тепер, — сказала Мері-Ен, — розкажіть, що сталося з часу мого останнього приїзду. Я бачу, що ви обидві стурбовані.

Досить довго вона слухала детальну розповідь про поневіряння й не знала, що сказати у відповідь на їхні митарства.

— Я можу знести холод і голод, — підсумувала Олена, — але не розлуку з Віталієм. Я обіцяла йому, що ми завжди будемо разом, що б не трапилося. У мене відчуття, що я не дотримала слова.

— А Петро мусить постати перед військовим трибуналом через дурнуватий вчинок, — додала Ліна. — Боюся, що його розділять із батьком і засудять до виправних робіт.

Співчуваючи їм, Мері-Ен шукала шляхи, як допомогти, та, як і її друзі, відчувала, що наразилася на проблеми, які не мають розв'язання. У цих двох жінок, які жили та їли за кошти громадської благодійності, брат був у сиротинці, донька була зі спотвореним обличчям, син — у карцері й чоловік, якого от-от мають відправити до концтабору. Як можна подолати всі ці проблеми?

Сонце хилилося до горизонту, час було повертатися, і Мері-Ен підвелася.

— Не впадайте у відчай, ви не самі. Я з вами, і я вам співчуваю. Обміркуємо все вночі. А завтра об'єднаємо наші ідеї й пошукаємо рішень, — сказала вона, намагаючись надати голосу якомога більшої переконливості. — Ви можете розраховувати на мою підтримку. Тож, долучайте мене у всі можливі варіанти рішень, які можете вигадати.

Стоячи за зашкльованими дверима, Ліна й Олена деякий час дивилися, як зникає постать їхньої подруги у світлі вуличних ліхтарів. Ця великодушна жінка була сповнена добрих намірів, та що вона може вдіяти, щоб змінити течію їхньої сумної долі?

Монреаль, 11 січня 1915 року

Навіть якщо британська влада й зверталася з проханням до канадського уряду вважати українців друзями, будівництво двадцяти чотирьох таборів, розкиданих по всій канадській території, тривало, незважаючи на те, що багато натуралізованих українців служили в канадській армії.

У монастирі Сірих сестер серед жінок, у яких відібрали чоловіків, і далі панував страх. Похмурі й сумні дні в холодних кімнатах минали повільно. Занепокоєння не полишало Олену, до того ж вона сумувала, що не здатна щось придумати, аби забрати Віталія. Поміж тим, щоб чимось зайняти себе, і тому що до Толі вона відчувала глибоку прихильність, Олена й далі, хоч і незграбно, але намагалася навчити його говорити за допомогою рисунків, для чого придумувала всілякі знаки. Сестра Феломена, яка бачила, яких зусиль та докладає, порадила їй метод, яким послуговувалися сестри Ґодбуа в монреальському Інституті для глухонімих. Дуже зацікавлена, молода жінка саме обговорювала цей метод із черницею, коли їх із Ліною покликали в кімнату для зустрічей.

То була Мадам Робертс. Із серйозним обличчям, вона міряла кроками залу. Ледве вони сіли, як та заявила:

— Я довго думала й дякую випадку, що підштовхнув мене. Думаю, я знайшла, як позбутися вашої проблеми.

Обидві жінки недовіжливо дивилися на неї.

— М'юрей, мій чоловік, обіймає високу посаду у 22-му Королівському полку, новій артилерійській частині, яку створили минулої осені. Позавчора ми запросили на вечерю одного з найдавніших його друзів. Ви здивуетесь, та йдеться про полковника Вілсона Бордена. Вони з М'юреєм разом вступили до військової школи багато років тому.

Не знаючи нічого про цю особу, Олена й Ліна задавалися питанням: куди вона хилить. Це вперше, що вона назвала свого чоловіка на ім'я й згадала його фах.

— Це ім'я вам нічого не каже, звичайно. Вільсон — один із тих офіцерів, хто відповідатиме за табір Спірит Лейк, що в Абітібі. Він був у Монреалі в деяких справах і сьогодні вже поїхав назад поїздом. Перший контингент в'язнів очікують в Абітібі вже цієї середи.

Мері-Ен підвелася й підійшла до величезної картини, на якій була зображена засновниця громади Сірих сестер Марі-Маргеріт Дюфро де Ляжамре — вдова Д'Ювіль. Явно збентежена, вона дивилася на неї якусь мить.

— Мені спала на думку ідея, — сказала вона нарешті, повертаючись. — Вона не надто канонічна, але ж у нас війна. Ми маємо навчитися діяти хитрістю, чи не так?

— Я загубилася у ваших словах, — зізналася Олена.

— Учора я ходила до свого дівера, він — кюре в парафії Святого Михаїла, не вдаючись у деталі, я хотіла отримати підтримку, бо думка, до якої я дійшла, не надто відповідає заведеним правилам...

Вона не закінчила фразу. Ніколи ще Ліна й Олена не бачили свою подругу, щоб вона так вагалася.

— Перш ніж відкинути те, що я вам запропоную, пообіцяйте дослухати до кінця, — попросила вона. — Потім обговоримо.

Вона повільно говорила французькою, щоб Ліна, яка знала цю мову, хоча й не володіла нею досконало, могла її зрозуміти.

— Обіцяємо, — хором відповіли обидві жінки, яким нетерпеливилось довідатися, що вона придумала.

Спочатку Мері-Ен звернулася до Олени.

— Мадемуазель Ловенець, я повинна поставити дуже особисте запитання. Від вашої відповіді залежатиме, чи зможемо ми здійснити мій план.

Молода жінка наморщила лоба. Кожне слово її подруги тільки додавало таємничості.

— Мені нічого приховувати. Питайте.

— Дороге дитя. Чи були у вас вже інтимні стосунки з чоловіком?

— Що? Ви серйозно?

— Дуже серйозно.

— Звичайно ні! — вигукнула Олена, заходячись сміхом. — Мені тільки вісімнадцять років.

— У вашому віці дівчата виходять заміж.

— Перед тим як поїхати з України, мою долею була кар'єра скрипальки. Заміжжя було досить віддаленим у моїх планів на майбутнє, так само, як і сьогодні.

— Дитино моя, війна, що звалилася на нас, сплутала всі наші плани. Найважливіше тепер, щоб ваш брат знову був біля вас?

— Так, звичайно, але я не бачу жодного зв'язку між цим моїм бажанням і моєю незайманістю.

— Зараз поясню. Учора, коли я ходила на зустріч з Адамом, то хотіла впевнитися, що одруження, яке не досягло мети, не є чинним із боку католицької Церкви й може бути розірваним.

— Я ніколи не брала шлюб...

— Зачекайте ще трішки, дитино, — заспокоїла її Мері-Ен, розуміючи, який таємничий вигляд усе це має. — Заінтригований моїм запитанням, він сказав, що основна мета шлюбу — створити сім'ю, і якщо сім'я не може бути створена з якихось причин, то мета не досягнута. Тож він може бути розірваним.

— І Святий Престол вимагатиме доказів?

— Звичайно! Тому я й запитала вас, чи ви незаймана.

— Але я так і не розумію, до чого ви ведете.

— Я казала, що моя ідея не дуже правовірна. Та я й далі вірю, що вона могла б розв'язати ваші теперішні проблеми. Збентежені, Ліна з Оленою замовкли.

— Мадемуазель Ловенець, я раджу вам взяти шлюб із Петром Тэфаняком.

— Що? Але ж ми не кохаємо один одного!

— Це не має жодного значення, то буде фіктивний шлюб, щоб замилити очі отцю Філеону, який стоїть на заваді тому, щоб ви забрали Віталія.

Зрозумівши, що її подруга говорить серйозно, Олена скривилася.

— Для чого Петрові одружуватися зі мною заради цього? Мої проблеми його не обходять.

Дама повернулася до Ліни.

— Я ніколи не просила М'юрея про те, що пов'язане з його роботою. Якщо ви вважаєте, що моя ідея реальна, я заступлюся перед ним за вашого сина. Я поясню йому, що розлука з наре-

ченою погано на нього вплинула, тому він став нетерпеливим і нестриманим. Ви ж знаєте, що збройний напад на офіцера може йому дорого коштувати, особливо у воєнний час.

— Я знаю і дуже боюся за нього, особливо після того як учора озброєний солдат не дозволив мені зустрітися з чоловіком і сином. Може, вам відомо, чи заборонили відвідини в'язнів?

— Ні, але я не здивована. Ставлення до вихідців із ворожих країн стає все гіршим, на монреальських вулицях уже траплялися сутички, у які мала втрутитися армія. Газети пишуть про них щодня.

— І нас починають ненавидіти. Петро завжди був хорошим хлопчиком, який важко працював, щоб прожити. Я вважаю несправедливим, що його і мого чоловіка інтернували тільки через громадянство! Моє найбільше бажання — щоб ми знову були всі разом, — додала Ліна сумно.

— Саме так, і якщо моя пропозиція вам підходить, ви можете бути разом.

В очах Ліни, обведених темними колами, пробліснула надія.

— Я вам поки ще не все сказала, — вела далі мадам Робертс. — Під час учорашньої вечері полковник Борден нам повідомив, що ті сім'ї, які захочуть, можуть з'єднатися з в'язнями Спіріт Лейку вже навесні. Федеральний уряд схвалив проєкт спорудження будинків за межами табору. Дивовижний збіг, та єдині два табори, де таке можливе, — Ванкувер і Спіріт Лейк.

— Справді? Ми зможемо жити разом?

— Так припускає Вілсон. Одразу після свого прибуття в'язні, які хочуть, щоб до них приїхали їхні сім'ї, почнуть будувати свої будинки.

— У це важко повірити, та якщо все це правда, буде дуже добре, — сказала мати сімейства.

— Є ще дещо, що вам потрібно врахувати, перед тим як ухвалити рішення, — додала Мері-Ен. — Олена — чудовий перекладач. Буде добре, якщо вона буде поряд з вами. Табором Спіріт Лейк керуватимуть й охоронятимуть військові, які у своїй більшості говорять тільки англійською.

— Але щоб позбутися наших проблем, нам із Петром потрібно одружитися, — невпевнено підсумувала Олена.

Було зрозуміло, що така перспектива її зовсім не надихає. Вигляд у неї був жалюгідний.

— Ваш шлюб буде тільки імітацією. Ви зможете його розірвати відразу після війни. М'юрей переконаний, що конфлікт довго не триватиме. Моя ідея здається вам шаленою, але подумайте над нею.

Олена підвелася й пішла у глиб зали. Зупинилася біля вікна, яке мороз розмалював колами, й дивилася на перехожих, що йшли тротуаром навпроти. Підсвідомо її погляд зупинився на краю ковзанки, яку вона помітила далі по вулиці. Надворі падав сніг, як і тоді, коли незнайомиць відкрив для неї малюсіньке віконечко до щастя. Але вона все ж подумала про те, яким радим буде Віталій, коли зможе жити з нею. Все ж запропонований шлюб — тільки фіктивний.

— Як ви слухно вчора зауважили, ми обдумаємо все вночі. Дайте нам час обговорити це, — сказала вона повертаючись. — Петру також потрібно сказати, і він ще повинен дати згоду.

Вона підійшла до Ліни, яка, здавалосьь, полинула думками десь далеко.

— Щоб мені погодитися на цю пропозицію, — проказала вона, — Петро повинен погодитися, що наш шлюб — тільки хитрість і нічого більше.

— Я знаю свого сина. Він поважає жінок, — запевнила її мати. — Його характер змінився, як пішли його брати, і він іноді злиться, але він — хороший хлопець, запевняю вас.

Марі-Ен підвелася.

— Ми повинні діяти швидко — пам'ятайте про це, — додала вона. — Якщо мене правильно поінформували, то Миколу й Петра планують відправити 1 лютого. Це трохи більше ніж за два тижні. Якщо ви пристанете на мою пропозицію, у нас буде дуже мало часу, щоб усе владнати. На щастя, у воєнний час шлюбні формальності спрощено.

Щиро обійнявши обох жінок, вона попрямувала до виходу. А коли виходила, вже тримаючись за дверну ручку, повернулася й уточнила:

— Ця домовленість має лишатися між нами, бо інакше жоден священник не погодиться засвідчити ваш шлюб. Для

Церкви таїнства — не іграшки, якими можна легковажити. Мій чоловік теж відмовився б допомагати вам, якби дізнався про цю хитрість.

— Ваша пропозиція неочікувана, — визнала Олена, — але ми з Ліною обіцяємо серйозно обміркувати її.

Цього вечора, охоплена сум'яттям і не значи, що й думати, Олена взяла до рук скрипку. Музика була її схованкою й натхненням. З дозволу черниці вона в салоні заграла перед усіма мешканцями чудовий *Концерт ре мінор, оп. 77* Брамса — той самий, який того прекрасного вечора в імператорській опері було перервано оголошенням про вбивство Франца Фердинанда, спадкоємця австрійського трону. Тоді, у Відні, звернувши погляд на освітлене склепіння, вона присвятила своє соло матері. І доки летіли легкі й кришталево чисті ноти, вона благала надихнути її на найкраще рішення.

Посеред ночі, коли в монастирі Олена думала про нього, Віталій підвівся зі свого ліжка й став на коліна біля замерзлого вікна. Він приклав руку до скла, щоб воно трішки відтануло й можна було побачити зорі. По його щоках котилися сльози.

— Ваша сестра повернулася в Україну, — сказав йому отець Філемон. — Тож ви повинні нас уважати вашою сім'єю.

— Олена обіцяла мені, що ми ніколи не розлучимося. Вона швидко повернеться, щоб забрати мене, я впевнений. Ви обманник! — безнадійно крикнув він йому в обличчя.

Священник одразу посадив його в карцер спального корпусу. Такий прояв гніву був неприпустимий. Засмучений самотністю, він питав себе: чому Олена не попередила його про свій від'їзд. Може, дізналася, що їхній батько живий? Вона поїхала його шукати? Без сумніву, вони разом повернуться до Канади. Та минали довгі монотонні дні, а ніяких новин від неї не було.

Притискаючи до себе рамку з рожевого дерева, хлопчик шукав на всіяному зорями небі відповідь на свої запитання. Це була чудова ніч, така, яку він часто спостерігав у Калуші з батьком і сестрою. Він уявляв десь там посеред незчисленних зірок, матірину посмішку й почувався впевненіше. Олена

обіцяла, що вони завжди будуть разом. Тож вона повернеться, він у цьому не сумнівався. Він поцілував фото батьків і згорнувся калачиком під ковдрою. Потрібно тільки потерпіти.

* * *

Монреаль, 1 лютого 1915 року

На вокзальній платформі сім'ї, які прийшли попрощатися з в'язнями, яких відправляли в табір Спїріт Лейк, збиралися за кордонною лінією, яку утворили солдати, що не давали їм наблизитися. Викрикуючи накази англійською, яку більшість не розуміла, військові відтіснили чоловіків до вагонів, не дозволяючи востаннє попрощатися з їхніми близькими. Під сірим небом, передвісником снігу, діти плакали на руках матерів, в той час як батьки намагалися побачити їх востаннє, перш ніж забратися у вагони поїзда.

Величезний стовп чорного диму розтікався над головами сімей, що стояли на платформі, а металічний монстр увесь дрижав. А потім рушив, почав пришвидшуватися, щоб незабаром стати малесенькою точкою вдалині.

У своєму теплому хутряному пальті Олена стояла на платформі й вдивлялася в горизонт, за який вона теж поїде за кілька місяців. Її шлюб із Петром відсвяткували вчора. Здивований таким її рішенням, кюре Бонвілль наполіг на приватній розмові з нею перед церемонією.

— Ви не повинні одружуватися тільки для того, щоб отримати право опіки над вашим братом, — сказав він, підозрюючи справжню причину, що підштовхнула її до такого вчинку. — У вас ще є час відмовитися від такого рішення.

Та молода жінка була непохитною й зберегла таємницю. Прагнучи задовольнити прохання своєї дружини, яка переймалася ситуацією, що склалася для двох закоханих, майор М'юррей Робертс втрутився й поговорив із лейтенантом Гамільтоном і попросив того забрати скаргу на Петра Тефаняка. Він пояснив своєму підлеглому, що агресія, жертвою якої той став, була перебільшеною, і що він ризикує бути піднятим

на кпини своїми товаришами. Врешті, він його переконав, з Петра зняли всі обвинувачення, і він вийшов із карцеру.

Майбутній благовірний отримав дозвіл відбути на три години до церкви у супроводі двох озброєних солдатів. Після церемонії кюре Бонвілль попросив лишити молодят на кілька хвилин наодинці в ризниці. Військові погодилися. Проте охороняли обидва виходи з неї, щоб бути певними, що в'язень, якого завтра на світанку мали відправляти, їм не накапостить в останню мить.

У цей холодний день першого лютого дня Олена з тремтінням згадувала жах тих кількох хвилин, які вона провела в товаристві свого новоспеченого чоловіка.

— Тепер, коли ти стала моєю дружиною, маленька принцесо, — зневажливо кинув він їй в обличчя, — ти маєш спуститися на землю. По-перше, повинна бути дружиною люблячою й вірною. Я не хочу видаватися бараном у таборі, у якому ми зустрінемося.

Здивована цією неочікуваною заявою, вона вирішила, що буде тактовною.

— Петре, ти погодився на цю облуду, щоб полегшити наше життя — як твоє, так і моє. Тож буде краще, якщо ми домовимося про перемир'я.

— Згода, — мстиво сказав він, — я хочу укласти мир.

Він різко притиснув її до себе. Без усякої ніжності впився своїм вологим ротом у її уста. Олена розізлилася й випручалася, сильно штовхнувши його.

— Я просто хочу укласти мир, — заявив глузливо Петро, — як ти тільки-но мене і просила.

Олена була приголомшена. Коли вона говорила з ним про угоду, яку запропонувала Мері-Ен, він був сама ввічливість, і ось тепер, коли вони одружилися, в його погляді прочитувалися тільки зверхність і глузування.

— Спробуємо бути друзями, — наполягала вона, стурбована тим, чи зможе надалі жити в гармонії з Теофаняками. — Як сказала мадам Робертс, у таборі Спїріт Лейк одружені чоловіки зможуть жити зі своїми сім'ями. Коли ми приїдемо, для тебе з Миколою буде добре приєднатися до нас, а не зоставатися в бараках з іншими в'язнями.

— Він усе ж лишатиметься концтабором.

— Так, але в тебе є батько й мати, а завдяки нашій домовленості ти зможеш жити разом із ними. Я б багато віддала, щоб мої батьки були зі мною.

— З тобою буде Віталій.

— Так, на щастя, — прошепотіла Олена, зронивши сльозу. — Без нього я почуваюся самотньою.

— Агов! Не плач, мила! — кинув Петро, беручи її за плечі. — Не варто забувати, що в тебе є й чоловік.

Він знову намагався її поцілувати.

Олена бачила, що з ним марно говорити й боялася його непередбачуваної поведінки, тож вирішила вийти до групи, яка чекала на неї у церкві.

Тепер, відчуваючи полегшення, що її чоловік за договором прямує поїздом у напрямку Спїріт Лейка, вона вибачилася перед Ліною й Толею, які були разом із нею на вокзалі, й рушила за кюре Бонвіллем до пресвітерської.

— Ходімо забирати Віталія! — нетерпляче сказала вона, ледве ввійшовши. — Тепер, коли я можу надати посвідку, що я заміжня, жахливий отець Філемон не зможе заборонити йому піти зі мною.

Ця квапливість забрати брата підтвердила підозри про мотив її швидкого шлюбу, що гризли ченця, але він уже нічого не міг змінити. Може, вони справді кохали одне одного... Не бажаючи додавати їй незручностей додатковими запитаннями, він вирішив розділити її радість, що тепер вона може забрати Віталія.

Тож у доброму настрої він готувався супроводжувати її у сиротинець.

— Я попередив отця Філемона про ваш шлюб, уточнивши, що ми прийдемо сьогодні. Він спочатку поставився з недовірою, але через те, що не може сумніватися в моїх словах, у нього не було іншого вибору, як погодитися на моє прохання. Ваш брат не знає. Я не хотів, щоб він намарне сподівався, якби ваші плани з якихось причин змінилися.

Він пильно дивився в очі дівчини. Та підійшла до підніжжя великого розп'яття, що прикрашало стіну за столом священника.

— Мосьє кюре, — мовила вона стримано, — не судіть мене. — Віталій — найдорожче, що в мене є на світі, і щоб він був щасливим, я готова на багато жертв, як Ісус на цьому хресті, який багато зробив, аби нам допомогти.

— А ваше особисте щастя?

— Якщо Віталій нещасний, я не можу бути щасливою.

— Вашому молодшому брату пощастило, що ви у нього є.

— Мені теж пощастило. Без нього моє життя було б сумним.

До того ж я молода, і в мене стане сил продовжити шлях, навіть якщо він виявиться хресною дорогою. Наш батько часто повторював нам, що ми маємо бути однією сім'єю й ніколи не відступати перед перешкодами. Війна колись закінчиться, і тато приїде до нас. Тож я хочу, щоб він пишався мною.

Розчулений, священник підійшов і по-батьківськи поклав руку на плече молодої жінки.

— Не бійтеся. Можу запевнити, що ваш батько пишати-меться вами! А тепер гайда шукати цього маленького чоловічка! — весело кинув він.

Підійшовши до кам'яної будівлі, яку ненавиділа усією душею, Олена побачила групу хлопчаків, які ковзали по кризі. Сподіваючись впізнати Віталія, вона поспішила до високої огорожі з металевого дроту, що оточувала двір сиротинця, але брата серед них не було. Вона вже хотіла наздогнати кюре Бонвілля, коли помітила його скорчену фігуру в кутку. Бідна дитина, як могла, захищалася від холоду, плескала руками й дула на них. Ця сумна картина була далекою від спогадів, які в неї лишилися про радісного Віталія, якого вона ходила забирати з ковзанки в Калуші та який не хотів іти з нею, бо із задоволенням грався з товаришами. А тут, втиснуту в цементну стіну, змерзлу людську грудочку було ледве видно.

— Віталію! — закричала вона, хапаючись за кільця огорожі.

На звук її голосу хлопчина підвів голову. Розширеними від здивування очима він довго дивився на неї, перш ніж зреагувати. Олена? Хіба вона не повернулася в Україну? Зрозумівши, що то справді вона, його обличчя осяяла посмішка, він підхопився на ноги й кинувся їй назустріч. Розділені ого-

рожею, брат і сестра гаряче шукали зустрічі. Застрягли в снігу двері, ледь прочинені, виходили на вулицю. Олена штовхала їх з усієї сили, і після кількох невдалих спроб вони піддалися. Вона кинулася у двір, перескочивши замет. Не тямлячи себе від радості, Віталій плигнув їй на шию. Під вагою його тіла вони впали у сніг, весело сміючись.

Коли Олена витерла сніжинки з Віталієвого обличчя, то вже нітрохи не сумнівалася у правильності свого вибору. Ці гарні очі, які вона так ніжно любила, були єдиним джерелом щастя, здатним загоїти всі розриви її життя. Тож ще буде час повернутися до власних амбіцій.

Дорогою до Спірит Лейка, 23 квітня 1915 року

Уже багато годин залізничний конвой зміївся поміж укритих кригою озер, гір, а насамперед — соснових лісів, які, наче загублені серед дикої природи дзвіниці, вказували своїми засніженими вершинами в небо. Залізниця була вкрита шаром снігу, від руху поїзда він здіймався вихорами, чим тішив дітлахів, які поприлипали носами до вікон.

Сьогодні рано вранці з першими проблисками світанку на пероні Віндзорського вокзалу зібрали сім'ї, які відбували до Спірит Лейка. Усі чекали. У кожного в руках — невеличка валіза, люди очікували, коли віддадуть наказ сідати в поїзд. Прибула група в'язнів, оточена озброєними солдатами, їх безцеремонно запхнули в перший вагон, і двері з металічним брязкотом зачинилися. У хвості конвою Олена помітила комфортніші вагони, ніж ті, до яких повели її з Віталієм і Тефаняків. Працівник у кашкеті шанобливо схилився в привітанні багато вбраних людей, які заходили до своїх купе, і навіть не кинув погляд на безіменну масу бідних сімей, що за кілька кроків зібралися на пероні.

Закутавшись у комір свого пальта, Олена роздивлялася засніжене довкілля, що простягалось скільки вистачало погляду. Небо було похмурим і загрозливим. Навпроти неї сиділи три жінки, говорили німецькою й краєм ока спостерігали за своїми дітьми, які розважалися тим, що малювали на запотілих вікнах. Відчувши, що за ними спостерігають, одна з них обернулася.

— Мене звати Абігаль Фрайман, — вона приязно назвала себе французькою, — а це — моя сестра Гретель і моя мати Гельга. Ми їдемо до наших чоловіків у табір Спірит Лейк.

— Мене звати Олена Ловенець, а це мій брат Віталій. Наш кінцевий пункт такий самий, як і у вас.

— Я побачила у вас скрипку. Ви музикантка? — поцікавилася Абігаль.

Олена поклала руку на футляр і ніжно провела по ньому кінчиками пальців.

— Війна загальмувала мої мрії стати першою скрипкою, та музика — моя пристрасть.

— Відчуваю, ми зможемо добре порозумітися, бо я піаністка, — мовила німкеня. — Я рано вийшла заміж, тож із кар'єрою не склалося, та я і моя сім'я — просунуті меломани. Мій батько був диригентом Берлінського оркестру.

— Він в'язень Спіріт Лейку?

— Так. Ми втекли з Німеччини через напругу у відносинах різних європейських держав. Ми боялися війни, а саме це і сталося. Хоча вони й кузени, імператор Гійом, цар Ніколай і англійський король Едвард, але, здається, не надають великого значення сімейним стосункам.

— Вас арештували, коли ви прибули до Канади?

— Ми вже рік як були в Америці. Тільки-но мій чоловік знайшов роботу на будівництві, але втратив її, коли почалася війна.

— Усі іммігранти мають схожий досвід.

Їхню розмову перервали крики дітей, які сперечалися на передній лавці. Абігаль вибачилася й пішла до них, щоб залагодити суперечку.

Олена скрутилася на своїй лавці й загорнулася у своє пальто з хутра. Здійнявся сильний вітер, від якого вібрували вагонні вікна, і довкілля зникло за поривами вітру зі снігом, а від вагонних зчеплень лунав різкий свист. Малеча Абігаль перелякалася і зайшлася плачем.

— Не переймайтеся, — заспокоїв її французькою контролер, який проходив повз їхнє купе, — таке часто трапляється, коли минаємо озеро Шібугамо. Зима тут триває майже цілий рік.

— А у Спіріт Лейку погода м'якша? — поцікавилася Гретель.

— В Абітібі теж вистачає і снігу, і морозу, та тепер уже кінець квітня, клімат має бути кращим за тутешній.

Через різке гальмування контролер ледве втримався. Його штурхнуло вперед, і він дивом утримався на ногах. Поїзд повільно відновив рух.

— Сподіваюся, ми не застрягнемо у цьому закинутому місці, — захвилювалася Олена.

— Якщо поїзд зупиниться, то чи зможемо ми з Толею піти гратися в снігу? — поцікавився Віталій, очі якого задоволено палали від цієї думки.

— Ти не боїшся вовків? Вони точно водяться там у лісі.

— Не забувай, що мені десять років! Кілька вовків мене не злякають, заявив він, повертаючись до партії парчізі*, яку грав із Толею.

Олена з любов'ю подивилася на брата. Незважаючи на безпросвітні умови їхнього існування, його наївність і життєрадісність уберігала її від меланхолії. Щоразу як вона дивилася на нього, або коли вони разом сміялися з якоїсь дрібниці, до неї поверталася часточка їхнього колишнього щастя, і вона тішилася від цього.

Перспектива зустрітися з Петром її пригнічувала. Після від'їзду чоловіків на початку лютого вона хотіла втекти разом із Віталієм. Та без centa в кишені в чужій країні й не маючи когось, хто міг б допомогти, усі плани були незмінно приреченими на провал. Вона має змиритися з наслідками свого рішення. То була для неї єдина реальна можливість, як мінімум до того часу, доки не закінчиться війна.

Біля неї сіла Поліна.

— Я тут почувала, що ти назвалася іменем Ловенець отій дамі в зеленому пальті.

— І що, мене так звати.

— Уже ні, — заявила Поліна. — Ти Тефаняк — не забувай. Якщо й надалі називатимешся своїм дівочим ім'ям, мій брат стане посміховиськом серед своїх товаришів. Його це дуже засмутить.

— Поліно, з тієї Різдвяної ночі в мене відчуття, що ти ненавидиш мене, і я не розумію чому, — проказала Олена, роздосадувана її їдким ставленням, що не зникло від часу її повернення з лікарні.

Молода українка щільніше замотала обличчя хусткою й, не відповівши, повернулася до своєї матері. Олені було шкода її, але Поліна мала навчитися жити зі своїм новим обличчям.

---

* Parcheesi — американська адаптація індійської гри Pachisi, у яку грають 16 фішками та двома кубиками на спеціальній дошці.

Усі її намагання бути доброю до неї ні до чого не призвели. Може з часом рубці зникнуть, або Поліна зможе переконати себе у власній жіночності, незважаючи на сліди на обличчі й знову намагатиметься подобатися.

Раптом зловісний скрегіт перебив завивання вітру, і поїзд різко зупинився. Пасажири вже не відрізняли небо від землі. Зачинені у своїх вагонах, вони почувалися бранцями товстої хмари білих сніжинок.

Чекання розтягнулося на довгі години.

— Сподіваюсь, що хуртовина незабаром ущухне, — непокоїлася Абігаль. — Ми взяли із собою харчі, та якщо набагато запізнимося, нам їх не вистачить.

Тільки рано вранці природа заспокоїлася. Червонясте сонце з'явилося над горизонтом і повільно підіймалося над озером Шібугамо. А широка сніжна рівнина зблискувала тисячами вогнів.

— Як гарно, — захоплено сказав Віталій, потираючи очі, які ще обтяжував сон.

З бряжчанням відсунулися двері й залунали військові команди. Військовий зайшов у вагон.

— На рейки впали дерева, — повідомив він. — За допомогою наших людей в'язні за кілька годин повинні все розчистити. На щастя, сьогодні вранці не холодно.

— Нам можна вийти з вагона? — поцікавилася Абігаль. — Було б добре трішки розім'яти ноги.

— За кілька хвилин солдат принесе вам гарячі напої. Потім зможете вийти, але тримайтеся якнайдалі від...

Його слова перервали постріли, що долинули ззовні.

— Що це за звуки? — спитав Віталій, притискаючись до Олени.

Не відповівши, військовий вийшов із вагона. Жінки, охоплені страхом за дітей, запитально Perezирнулися. Було мало ймовірно, майже неможливо, щоб в'язні спробували тікати. Ніхто не вижив би тут сам, у цьому суворому кліматі.

Випивши гарячої кави з галетами, які їм принесли, матері тепло одягнули дітей і почали ходити вздовж колії в очікуванні, коли рушать далі. Ошаленілі від радості, Віталій

і Толя весело скочили в сніговий замет просто біля дверей вагона й розважалися, прокладаючи доріжки в кучугурах. У хвості поїзда замотані в хутра чоловіки теж вийшли й спокійно палили сигари, тоді як жінки, які, здавалось, зовсім не були стривожені затримкою, стояли біля колії, розмовляли й сміялися.

Разом з Абігаль, у якої на руках була п'ятимісячна дитина, Олена пішла довідатися, що то були за постріли. Її це збентежило, тож вона хотіла заспокоїти себе. Але озброєний солдат заступив їм дорогу.

— Зоставайтесь біля свого вагона! — наказав він сухо.

— Ми хочемо тільки спитати про причину пострілів. У нас аж кров похолела, — відповіла Олена англійською.

— Постріли під час війни не повинні вас дивувати, — буркнув військовий, якого цікавість жінок явно дратувала. — Думаю, вам треба радіти, що з вами добре поведуться, і не заважайте нам виконувати нашу роботу.

— Можливо, це і війна, — відказала вона йому, підводячи голову й шокована зневагою з боку солдата, — та ввічливість ніхто не скасовував.

— Назад! Геть! — закричав військовий, трясучи гвинтівкою.

— Облиште його, мадам, — порадив їй спокійний голос. — Пострілами відлякували вовків.

Олена кинула останній викличний погляд на злостивого вояка і повернулася до того, хто підійшов. З розширеними від здивування очима вона впізнала Александра Лявальєра, хлопця з ковзанки. Він теж був надзвичайно вражений.

— Мадемуазель Аліс! Ви остання людина, яку я очікував зустріти у цьому Богом забутому кутку. Чудасія, як випадок може стати нашим союзником. Я щовечора чекав на вас на ковзанці, — привітно пробуркотів він.

Олена промовчала. Усміхнений погляд, що спостерігав за нею, лякав її.

— Ходімо, хай люди працюють, — наполог Александр і повів у кінець поїзда, взявши за руку.

Дівчина покійно пішла за ним. У світлі цього гарного квітневого ранку вона раптом відчула себе такою ж легкою, як білі сніжинки, що зривалися з верхівок дерев.

Дійшовши до свого вагона, вона зупинилася.

— Це наш вагон, — мовила Абігаль, яка йшла попереду.

Здивований, Александр підвів брову, але не встиг щось сказати. Сніжка поцілила йому прямо в обличчя.

— Перепрошую, — прокричав Віталій, гамуючи вибух сміху. — Я не у вас цілився, а у свою сестру Алю.

Александр струсив сніжинки, що поприлипали до одягу, й виклично глянув на винуватця. Примружившись, він попрямував до нього. Віталій відступив на крок, не знаючи, чого очікувати. Раптом Александр стрибнув уперед, схопив його за талію й повалив.

— Ось так буде тому незграбі, хто кидається в мене сніжками, — сказав він, натираючи йому кінчик носа.

— О, а сніг мокрий. Зліпімо сніговика, — запропонувала Абігаль.

Вона віддала дитину матері, і всі взялися до діла, мимохіть пирскаючи від сміху. Менш як за пів години цілий ряд сніговиків виструнчився вздовж залізниці.

Гудок поїзда перервав їхні ігри. Колію нарешті розчистили. Настав час заходити у вагони. У доброму настрої кожен обтрушував із себе сніг як міг, перш ніж зайти у вагон. Александр нахилився до Олениного вуха.

— Сподіваюся, цього разу ви вже не зникнете, і ми побачимося.

Зняковіла, вона не знайшлася, що відповісти.

— Ви виходите в Амосі? — наполягав Александр.

Поліна, яка чула, про що йшлося, постала перед ним і голосно проказала:

— Моя зовиця Олена їде до свого чоловіка у Спіріт Лейк. Не думаю, що він дозволить їй зустрічатися з вами.

Здивований, Александр запитально подивився на Олену; та молода жінка мовчала — на її очах бриніли сльози.

Зрозумівши, що вона спантеличена від усього цього, він ввічливо попрощався, повернувся й пішов до свого вагона-люксу в кінці поїзда.

Нерухома, Олена стояла біля металічних сходів і дивилася на високу фігуру Александра Лявальєра. Засмучена, вона

бачила, як він широкими кроками віддаляється з її життя. Він зайшов у вагон і навіть не оглянувся.

— Швидко підіймайтеся, — сказав владним голосом контролер, — ми й так набагато спізнюємося.

Вирвавши себе із власних думок, вона піднялася сходами й сіла на своє місце на дерев'яній лаві.

— Той чоловік, він добрий! — вигукнув Віталій, падаючи біля сестри. — Я ще ніколи не мав стільки задоволення від гри відтоді, як грався з татком...

Дитина не закінчила фразу. Він схопив Оленину руку й притулився до неї. Дівчина опустила голову й заплющила очі. Хоча їй дуже хотілося стерти його, та образ Александра закарбувався у неї в пам'яті. Ці вибухи сміху в снігу, його життєрадісність, тепло від його присутності, коли він узяв її під руку, а найбільше — його ласкавий погляд, було стільки спогадів, які вона нездатна була забути, що відтепер поселилися у її думках. Немає нічого протизаконного в тому, щоб вигадати собі щасливе життя. І воно полегшить її щоденну реальність.

Зручно влаштувавшись у шкіряному кріслі, Александр боровся з розчаруванням, яке відчув, коли довідався, що ця гарна юна дівчина заміжня. В Монреалі, після їхньої приємної зустрічі на ковзанці, він повертався в один і той самий час на те саме місце, сподіваючись побачити її. Повернувшись до Амоса, спогади про Аліс часто не давали йому заснути. Дивно, але в нього було передчуття, що одного дня він ще зустрінеться з нею.

У свої двадцять три роки Александр уже мав інші захоплення, але був надто прив'язаний до своєї дорогоцінної свободи, а його закоханості були швидкоплинними, чим дуже розчаровував усіх мадемуазелей.

Сподіваючись зустріти її знову, він переконував батька, що сам поїде до Монреаля на закупівлі для магазину. Через замовлення для табору Спїріт Лейк Едмон мусів їздити туди щомісяця. Запропонований перепочинок його влаштовував.

— Сину, — проказав він підозріло, — підозрюю, що не тільки закупівлі гонять тебе до міста. Чи не ховається якась спідниця за твоєю нетерпеливістю?

Батько й син чудово розуміли один одного. Щоб позбутися жорсткості Імельди, жінки дуже владної, яка запровадила у сім'ї свої строгі правила, що поширювалися й на бізнес, у них розвинулося відчуття товариського плеча.

— Тату, ваш інстинкт вас не обманює, — зізнався Александр. — У Монреалі я випадково зустрів чарівну європейку, яку дуже хочу знову побачити. Вона мешкає в районі, у якому жили й ми, перш ніж переїхали до Абітібі. Я знаю, що мої шанси знову зустрітися з нею мізерні, але хто нічого не робить, у того нічого й немає.

— Доля непередбачувана. Та, як і ти, я сумніваюся, що ваші дороги знову перетнуться. Ти ж знаєш, Монреаль — велике місто!

— Я зустрів її на ковзанці, на яку ми ходили, коли я був ще малим. Її звати Аліс.

— Це все, що тобі про неї відомо?

— Так, — чесно зізнався Александр. — Але якщо повернутися й гуляти біля ковзанки, то можливо...

А знайшов він її біля озера Шібугамо. На жаль, вона була заміжньою. І це було останнє, про що він взагалі думав. Він узяв газету, що лежала поряд, намагаючись читати.

Нескінченна поїздка добігала кінця, і в пізніх сутінках поїзд прибув на вокзал Амоса. Доки чоловіки поспішали вивантажити товари, Александр зійшов на платформу, пообіцявши собі, що навіть не гляне в бік вагона, у якому їхала Олена. Та його серце, ігноруючи всі доводи розуму, змусило його повернутися. Притулившись чолом до вікна, дівчина дивилась на нього втомленими очима. Раптом він здійняв руку й зробив легенький прощальний знак. «Провидіння кинуло свій жереб», — сказав він собі. Прощаючись із мріями про завоювання, він пішов у напрямку села.

Після п'ятнадцятихвилинної зупинки поїзд рушив у західному напрямку, не набираючи швидкості — табір Спінріт Лейк був за якихось п'ять миль від Амоса. Коли за десять хвилин потяг зупинився, вже була ніч. Сяйво місяця, що ледве зійшов над обрієм, було жорстким і зловісно видовжувало тіні, особливо сторожових веж, на яких чатували озброєні солдати.

Вагонні двері зі скреготом відсунулись, і з вагонів вийшли виснажені в'язні, опинившись в оточенні військових і собак, які завзято гавкали й рвалися з повідків. Після переклички сумний кортеж чоловіків, за яким із вікон спостерігали жінки, попрямував до табору для інтернованих. Якийсь лейтенант запросив жінок на вихід.

Абігаль відразу впізнала свого чоловіка, свояка і батька, які чекали на них. Троє жінок і діти радісно кинулися до них. Вони забралися на підводу, запряжену двійком коней, і поїхали горбистою стежкою.

Ліна уважно роззиралася, намагаючись видивитися Микола із сином.

— Як так може бути, що їхні чоловіки були тут, щоб їх зустріти, а наших немає? — запитала вона, беручи Олену за руку.

— Я знаю не більше від вас, та напевне, є якесь пояснення.

— Сім'ї українців, вам сюди, — прогрімало позаду них.

Усі повернулися. Перед ними стояв вусатий офіцер і лийким оком дивився на них через товсті скельця своїх круглих окулярів у черепаховій оправі. Стоячи занадто прямо, він клацнув підборами.

— Я — сержант-майор* Овен Мартінс. Слідуйте за мною, — наказав він, вказуючи на дерев'яну хатину футів за п'ятдесят від них. Маємо обшукати вас, щоб упевнитися, що ви не привезли зброї чи інших заборонених речей.

Перекладач поруч із ним перекладав накази.

Колона попрямувала до будівлі. Малеча плакала, а старші благали матерів дати щось поїсти. Виснажені, жінки ледве рухалися.

— Швидше, — крикнув вусатий офіцер.

Всередині потрібно було покласти валізи на величезний стіл, і солдати приготувалися їх обшукувати.

— Ви повинні також здати нам прикраси й гроші, які у вас є, — наполягав Мартінс.

---

* Найвище сержантське звання Збройних сил Канади того часу. Сьогодні таке звання має тільки один військовослужбовець, який представляє інтереси солдатів і сержантів перед керівництвом Збройних сил і країни.

У жінок при собі не було нічого. У кількох ще збереглися обручки, а більшість їх уже продала, щоб купити їжу. Товстий офіцер знічев'я крутив каблучку на безіменному пальці лівої руки.

— Можете лишити свої обручки, — грубо кинув він.

Він наблизився до Олени й вихопив футляр зі скрипкою. Вона хотіла вчепитися в нього, та чоловік діяв швидко, не попереджаючи, й інструмент вислизнув із її рук.

— Це лише музичний інструмент, — благально сказала вона. — Будь ласка, лишіть мені його.

Віталій кинувся до сержанта-майора, щоб відібрати скрипку, та офіцер його із силою відштовхнув, і той сів на землю біля сестриних ніг. Вона допомогла йому підвестися й знову ввічливо звернулася до Мартінса, хоча їй це вимагало неймовірних зусиль. Та він не слухав її. Він передав футляр одному із солдатів, який безцеремонно кинув його у брезентовий мішок. Молода жінка, стримуючи сльози, притиснула до себе Віталія. Вона відмовила цьому церберу в задоволенні бачити, як вона плаче.

За годину обшук закінчився. Забрали всього кілька особистих речей і кілька пістрів, які жінки не наважилися сховати. Усе записали до великого чорного зошита, у якому кожна з них мала розписатися, щоб визнати, що вона передала на збереження канадській армії.

Вийшовши на холод, Олена побачила довгі сани, запряжені двійко тяглових коней. З обох боків виструнчилися солдати, які утворювали караул.

— Старі й діти сідають у сани, — сказав перекладач, — інші йдуть пішки. Ваші будинки за милю звідси.

Кортеж рушив під чарівним місячним сяйвом, світло якого сріблило стежку. Вкриті памороззю ялини й берези виблискували в ночі й виказували до виснажених жінок і їхніх дітей більше привітності, ніж ті, що вели їх швидким кроком. Коли сани зупинилися біля хатинок із кругляка, офіцер Матрінс став біля коней і крикнув англійською:

— Виходьте! Ви вдома.

І ще голосніше звернувся до солдатів:

— Увага! Підрозділ, по двоє, шикуйсь!

Дванадцять солдатів підкорилися й вишикувалися.

Біля будинків нерухомо стояли чоловіки, очікуючи, коли підуть солдати, перш ніж кинутися до своїх сімей. Зустріч була зворушливою, окрім як для Олени й Віталія, які трималися осторонь.

— Ходімо, — сказав Микола, запрошуючи своїх до хати. — Не надто розкішно, але ми зможемо жити сім'єю. Ми з Петром залишили наш барак тільки сьогодні. Вирішили, що краще буде тут жити разом із вами.

— З нами житимуть інші сім'ї? — прошепотіла Ліна на вухо чоловікові, розуміючи, що за ними заходять й інші.

— Бараки будували з розрахунку розмістити двадцять осіб у кожному. Ми житимемо тут із Менделями й Новаками.

Він указав на своїх компаньйонів, що стояли в оточенні своїх родин.

Відчуваючи незручність, Олена пошукала очима Петра. Побачила його в глибині кімнати. Він сидів на канапі. Вона відразу відвела погляд, та молодий чоловік підвівся й пішов до неї.

— Люба дружинонько, — сказав, схиляючись, щоб поцілувати її, — я радий, що ти нарешті приїхала.

Олена не стрималася, щоб не відхилитися, а Петро вдав, що не помітив.

— Ви з Віталієм напевне стомилися. Ходи, я покажу, де ви спатимете.

Біля дальньої стіни вишикувалися двоповерхові ліжка, лежаки яких були встелені матрацами з ялинових гілок, на яких поклали шерстяну білизну. До великого задоволення Олени то були односпальні ліжка.

— Мені потрібно освіжитися, — сказала дівчина. — Ми два дні їхали поїздом.

— Туалет як вийдеш — праворуч. А єдина раковина — та, що ти бачиш із того боку столу.

Чоловік запрацював ручкою помпи, і нарешті потекла тоненька цівка води. Він підставив металеву кружку, почекав,

коли та наповниться, і простягнув малюкові, який стояв біля його ніг. Олена зрозуміла, що не варто жаліти себе, вона має лягти спати, не миючись. Завтра вона щось придумас, щоб трішки усамітнитися, а зараз люди довкруз не дозволяли помитися. Вона швидко порахувала присутніх і зауважила, що їх тут під одним дахом вісімнадцятеро.

Марко Мендель, здоровенний чоловік щонайменше шести футів зросту, дістав із шафи три величезних хлібини й гордо поклав на стіл.

— Ну, ось щось поїсти, перш ніж лягти спати, — вигукнув він. — На повний шлунок краще спатиметься.

Зголоднілі діти кинулися до столу. Віталій сів біля сестри й пригорнувся до неї. На його чолі з'явилася зморшка, було видно, що він не у захваті від цього місця.

— Їж, — сказала Олена. — Завтра в сонячному світлі Спіріт Лейк виявиться набагато привітнішим.

— А твоя скрипка, гадаєш, вусатий товстун віддасть її тобі?

Сестра усміхнулася до нього, не знаючи що відповісти. Зостатися без скрипки було для неї боляче, та вона подумас про це пізніше, коли трішки перепочине.

— На щастя, вони не відібрали фото тата й мами, — сказав хлопчик. — Так вони хоч будуть із нами.

Гризучи свій шматок, Олена думала, що цей табір далекий від тої обнадійливої картинки, яку намалював генеральний консул, що зустрічався з ними в монастирі. Чоловічок говорив про гарненькі будиночки серед квітучих садів, у яких буде приємно й гарно жити, в набагато кращих умовах, ніж ті, що були у їхньому м'ясовому передмісті. У своєму районі, «з поганою репутацією», як відгукувався про нього консул, навіть живучи в злиднях, вона була вільна іти, куди заманеться, а тут, у гущавині величезного лісу, за багато миль від хоч якоїсь цивілізації, у неї було відчуття, що її зачинили в природній в'язниці.

Діставшись свого ліжка, дівчина розмірковувала про майбутнє. Віталієве ліжко було поруч, над Петровим, чиє голосне хрюпіння нагадувало їй, що вона заміжня. Заспокоювало тільки

одне — він поставився до неї ввічливо. Та його поведінка в день шлюбу була, мабуть, наслідком довгих днів, проведених у карцері. Тут він видавався спокійнішим і більш розслабленим.

Разом із ялинковим запахом від гілок, що була за матрац, у її свідомість промайнув образ Александра Лявальєра. Жорстока війна відібрала у неї свободу, але не право мріяти.

Амос, 26 квітня 1915 року

Сидячи за кухонним столом, Імельда Лявальєр гортала вчорашню газету. Щодня канадські газети повідомляли про жахливі людські втрати британських військ, до яких доєдналися багато канадців. У Франції бомбардували Реймс, а битва в Шампані закінчилася поразкою. Важка артилерія у німців була безперечно кращою від союзницької, доблесні канадські солдати гинули в битвах, а матері оплакували своїх героїв, чиею кров'ю було напоєно чужу землю.

— Ти маєш прочитати цей репортаж, Едмоне. Журналіст пише про удушливий газ, який застосували німці з австро-угорцями. Газ спрямували на траншеї наших солдат. То не люди — справжнісінькі монстри! Коли я думаю, що всього в п'яти милях звідси ми прихистили тих виродків, мене тіпає від жаху. Канадська влада мала б залишити їх помирати від голоду як помсту за те, що їхні там змушують страждати нашу армію!

— Люди, що в Спїріт Лейку, не прийшли в Канаду як вороги, навпаки, вони прийшли до нас, щоб знайти землю свободи, багато з них були тут задовго до початку війни.

— Що ти верзеш? — накручувала себе Імельда. — Може, то шпїони, які поселилися тут у передбаченні війни.

— Мамо, не будьте такою шовіністкою, — втрутився Александр, який прийшов снідати. — Відколи прибули перші в'язні, із середини січня, я багато разів був у таборі для інтернованих, і чоловіки там видаються мені звичайними людьми.

— Доброго дня, Александре! Ти добре з'їздив? — привітався батько, якого не було на пероні, коли син зійшов із поїзда.

— Чудово! — відповів Александр. — Я закупив усе, що було у вашому списку. Наші постачальники раді, що ми — їхній клієнт. Наші замовлення перевершують їхні сподівання.

— Ну, від того, що цих покидьків розмістили й годують тут, хоча б зростає наш бізнес, — вимушено погодилася Імельда, відштовхуючи газету на середину столу.

Едмон з Александром по-знавецькому презирнулися. Коли Імельду проривало, краще було не втручатися. У ці дні її гнів зростав ще й тому, що її старший син Антуан воював у Європі, і вона могла будь-якої хвилини отримати звістку про його загибель.

— Чи ти побачився з тією дівчиною, про яку казав мені перед від'їздом? — поцікавився Едмон, щоб змінити тему. — Її звати Аліс, якщо пам'ять мені не зраджує.

Александр захоплено підморгнув батькові.

— У вас прекрасна пам'ять! — підтвердив він жартома.

— Імена гарних дівчат, як вірші, — погодився Едмон. — Їх згадуєш усе своє життя. Вона прийшла на ковзанку?

— Ні, та я її бачив.

— Ти начебто розчарований. Вона була не такою гарною, як у твоїх спогадах?

Александр підвівся з-за столу й підійшов до плити. Узяв кавник і наповнив чашку. Не відпивши, повернувся й сів навпроти батька.

— Справжнє її ім'я Олена, — відказав він, — і вона навіть краща, ніж у моїх спогадах.

— То чому ж у тебе таке кисле обличчя?

— Дама з моїх мрій заміжня, — кинув він. — Кінець романтики!

— Ураховуючи всі ті спідниці, за якими ти бігаєш, думаю, ти швидко про неї забудеш.

— Олена — не таке вже й поширене ім'я, — зауважила мати.

— Маєте рацію, мамо, це ім'я українське. Я бачив її вчора в поїзді, вона приїхала до свого чоловіка у Спіріт Лейк.

— Що! — вигукнула Імельда, підхоплюючись на ноги. — Ти ж не хочеш сказати, що захопився однією з цих... цих нікчем?

Вона підійшла до мийки і жбурнула чашку.

— На щастя, вона одружена, — пробурчала мати. — Це усунуло проблему.

Вона ткнула в Александра пальцем.

— І щоб я не бачила, що ти намагаєшся з нею побачитися!

Тут підвівся й Едмон, а за ним і син, якого не надто торкнуло материнське попередження.

— Ходімо, сину, потрібно відчиняти магазин. Люди йти-муть до меси, а більшість скупляються перед тим, як іти до церкви. Нам багато чого потрібно розставити, враховуючи все те, що ти привіз із Монреаля.

* * *

Прокинувшись у неділю вранці, Олена з подивом побачила, що вона остання, хто ще був у ліжку.

— Нарешті! — вигукнув Віталій, коли побачив, як вона потягується. — А то я думав, що моя сестричка перетворилася на *Сплячу Красуню*. Ми з Толею вже давно встали, я чекав, коли ти прокинешся, щоб спитати дозволу піти гратися надвір разом із моїм другом.

Кожна сім'я зайняла свій куток кімнати. Дорослі говорили у пів голосу. Олена помітила Тефаняків, що сиділи на стільцях біля дальнього вікна. Почувши Віталіїв вигук, вони обернулися й замовкли. Петра з ними не було. Олена приєдналася до них.

— А де мій чоловік, — спромоглася мовити вона, знаючи, що має вдавати перед чужаками.

— Саме час про нього турбуватися, — пробуркотіла Поліна.

— Відколи він обморозив праву ступню і йому ампутували два пальці на нозі, син працює на табірній кухні, — повідомив їй Микола. — Для нього неділя — не завжди вихідний.

— Мені шкода, що йому зробили ампутацію, — щиро мовила Олена.

— Я лишив для тебе млинець, — втрутився Віталій і потягнув її до столу, — їх зробила пані Мендель.

Почувши своє ім'я, жінка обернулася.

— Смачного, — весело кинула вона.

Потім підійшла до Олени.

— Учора під час обшуку я бачила, що у вас відібрали скрипку. Мені справді шкода! Трішки музики не завадило б у цій дерев'яній халупі.

— Я зроблю все, щоб її повернути.

Пан Мендель приєднався до дружини.

— Валя казала, що ви добре говорите англійською. Більшість солдатів користуються саме цією мовою, і нам дуже складно

їх розуміти, як і повідомити про наші потреби. Це вельми утруднює наші стосунки.

— Так, я знаю французьку, англійську й трішки німецьку.

— Ви могли б запропонувати свої послуги як перекладачка. У таборі є один, але він, на жаль, не встигає.

— Я проти, щоб моя невістка працювала на ворога, втрутився Микола, який підійшов до Менделів.

— Насправді, Миколо, вона працювала б для нас. Вона була б посередником між нами, в'язнями та нашими наглядачами.

— Якби вона погодилась, то мала б часто виходити з дому, а я не думаю, що її чоловік змирився б з тим, що вона ходила б серед чоловіків одна без компаньйонки.

Роздратована, що про неї говорять, навіть не поцікавившись її думкою, молода жінка підвелася з-за столу.

— Хоч би що там було, та тепер найважливіше для мене — повернути свою скрипку. Я спробую зустрітися з начальником табору.

Вона наділа хутрянну шапку й пальто. У Спиріт Лейку було ще холодно.

— Ходімо, — сказала вона Віталію.

Надворі сонце вже стояло високо й вигравало всіма променями. Перед однією з хатин із кругляка Абігаль і гарний світловолосий чоловік стежили за своїми двома хлопчиками двох і чотирьох років, які збирали камінці. У колисці ближче до галереї мирно спала їхня п'ятимісячна донечка. Олена підійшла до них.

— Познайомся, мій чоловік Ганс, — сказала Абігаль французькою, щиро рада, що знову її зустріла.

Чоловік підвівся й поступився Олені місцем на сходах ганку поряд зі своєю дружиною, тоді як Віталій і Толя стали навколішки біля малюків, щоб узяти участь у їхній грі.

— Ваш будинок не надто великий. Скільки людей живе в ньому? — поцікавилася дівчина.

— Ми з Абігаль і троє наших дітей, — відповів Ганс.

— А інші члени вашої сім'ї, ті, що були з вами в поїзді, вони де живуть?

— Мої батьки живуть там, — Абігаль показала на сусідній будинок із кругляка. — Навпроти — моя сестра Гретель із Францом, її чоловіком, і двома дітьми.

— У вас у кожного свій будинок? Нас в одному будинку живе чотири сім'ї — вісімнадцять людей. У Менделів п'ятеро дітей — від двох до дев'яти років, у Новаків троє — дівчинка одинадцяти й близнюки восьми років. Жодної можливості усамітнитися...

— Тут, у Спіріт Лейку, умови життя німців кращі, ніж в українців, болгар чи турків, — пояснив Ганс. — Це несправедливо, та нашу націю канадська влада вважає вищою, тому й роботи, які нас змушують виконувати, легші, порівнюючи з тими, на яких працюють ваші чоловіки. А тому, що нічого не можна змінити, ми були б дурнями, якби не скористалися наданими перевагами.

— Тобі має бути важко знову бути зі своїм чоловіком, коли довкола стільки людей, — сказала сумно Абігаль.

Олена схилила голову, не відповідаючи на її слова, бо для неї, навпаки, оті Менделі й Новаки, вся ця купа народу були неочікуваною допомогою, щоб триматися якомога далі від Петра.

— Якщо ви маєте більше свободи, — звернулася вона до Ганса, — чи можете піти зі мною до коменданта? Я хочу попросити його повернути мені мою скрипку.

— До нас краще ставляться, — відповів німець, — та ми теж в'язні й змушені жити за правилами концтабору.

— Але ж учора ввечері ви були там, коли прибув поїзд, щоб зустріти своїх дружин.

— Думаю, ви не помітили, але на стежці на нас чекали солдати. Як і ви, ми можемо жити з нашими сім'ями, але наша свобода вдавана. Керівництво табору знає, що втекти неможливо. Це місце — посеред глухого лісу, і якщо не брати до уваги село Амос, де нас відразу піймають, довкола немає жодної живої душі. Зими тут суворі, чимало снігу, а в лісі повно вовків й інших диких тварин. Навіть без колючого дроту, що ви бачите довкола табору, ми все одно були б у в'язниці. Солдати мають наказ стріляти, якщо хтось намагатиметься втекти.

— Не думаю, що вони наважаться стріляти по жінках, особливо якщо врахувати, що ми, сім'ї, приїхали сюди добровільно. Я спробую зустрітись з начальником табору. Не знаєте, де я можу його знайти?

Вона впевнено підвелася. Ганс показав на скупчення будинків, що видавалися просторішими, біля ще вкритого кригою озера.

— Там живуть офіцери із сім'ями. Та я б на вашому місці дочекався випадкової зустрічі з полковником Борденом, або ж направив би йому прохання про аудієнцію.

— Ви сказали полковник Борден?

— Так.

Олена пригадала це ім'я. Вілсон Борден був побратимом чоловіка Мері-Ен, той, хто в неї гостював у середині січня. Вона сказала собі: якщо цей Борден — друг такої щирої жінки, то він має дослухатися до людей.

— Я прогуляюся в тому напрямку. Ти зі мною? — запитала вона у Віталія.

Хлопчик у захваті приєднався й узяв її за руку.

Ганс недовірливо дивився на них, але не перечив. Допоки вони йтимуть стежкою, їм нічого не загрожуватиме. Найгірше, що може трапитися, — їх перехопить солдат і доставить додому під конвоєм.

На ще замерзлій землі траплялися клаптики снігу, але кілька ніжних зелених паростків уже пробивалися на білій поверхні. Під гарячими променями квітневого сонця весняні запахи прокидалися й здіймалися у повітря як провісники тепла. Кілька не надто мерзлякуватих пташок повернулися з вирію з півдня й, наспівуючи, мостили гніздечка. «Життя оточене казкою, — подумала Олена, разом із Віталієм сходячи схилом до озера. — Шкода, що люди стають його полоненими».

Раптом на повороті стежки перед ними з'явилися два солдати.

— Стій! — крикнув більший із них, і став посеред дороги.

Звиклі до того, що полонені чи члени їхніх сімей не розуміють мови, він показав підійматися назад до села, вказуючи на нього кінцем ствола.

— Ви можете говорити англійською, — сказала Олена. — Ми з братом знаємо вашу мову.

— Тож негайно повертайтеся до своїх. У вас немає дозволу виходити за межі відведеної вам території.

— Мені потрібно зустрітися з вашим командиром, — налягала Олена.

Солдат захихикав.

— І тільки! Думаєте, вам досить висунути кінчик вашого носа, щоб вас зустрічали урочисто і з почестями, достойними принцеси! Ви тут не в люксовому готелі, де Вашій Високості досить тільки побажати, щоб отримати все.

Він загрозливо посунувся вперед, змушуючи її відступити.

— Ідіть геть, наш командир не гаятиме свого часу, вислуховуючи ваші звинувачення. У нього інших справ — по самісіньке горло.

Другий військовий, сержант, що стояв дещо далі, приєднався до колеги.

— Я знаю цих людей, — заявив він. — Я відведу їх до їхнього будинку.

Олена здивовано повернулася до того, хто це сказав. Вона не пригадувала, щоб із ним колись зустрічалася.

— Ідіть за мною, — наказав сержант французькою. — Полковник приймає лише за попереднім записом.

Під похмурим поглядом першого солдата Олена вирішила, що краще не налягати.

Поверталися мовчки. Коли показалися хатки з кругляка, вона подякувала сержантові.

— З вашого боку було люб'язно сказати, що ви нас знаєте. Ваш колега був досить агресивний.

— Я сказав правду, — мовив сержант, уповільнюючи крок. — Ми вже зустрічалися.

— Я вас пригадую, — оживився Віталій. — Ви перевіряли моїх олов'яних солдатиків і питали, яка з двох армій перемагає у війні.

— У тебе чудова пам'ять, молодий чоловіче, — визнав офіцер, зупиняючись і повертаючись до нього. — Я — сержант Етьєн Лепін.

— Ви віддали мені фігурки й порадили не надто їх показувати іншим. Відтоді я граюся ними тільки у своїй кімнаті.

— Так завбачливіше з твого боку, — погодився Лепін, кувдячи йому чуба.

А тоді звернувся до Олени.

— Не забувайте, що ви живете в таборі, у якому також живуть в'язні чоловіки й солдати, що не мають жінок. Уникайте ходити одна. По-перше, це заборонено правилами. Військовий, який занадто покладається на власну зброю, може подумати, що ви втікачка. І вистрелить у вас.

— Я думала, що ми, члени сімей в'язнів, вільні йти й повертатися...

— Ідеться про відносну свободу. Ви вдома у ваших будиночках і біля них, але не повинні віддалятися від них.

Він попросився й був готовий уже йти. Олена затримала його, поклавши руку йому на плече.

— Учора ввечері, коли ми приїхали, у мене забрали скрипку. Думаєте, ви змогли б переконати коменданта повернути її мені?

— Зроблю все, що в моїх силах, — пообіцяв він.

Петро, який повертався після роботи на табірній кухні, зупинився біля них.

— З вашого дозволу, сержанте, я проведу свою дружину додому.

Не чекаючи на відповідь, він схопив Олену за руку й швидко потягнув до їхнього дерев'яного будиночка.

— Ще забракло заскочити, як ти упадаєш коло ворога! — почав заводитися він, тільки-но за ними зачинилися двері.

І, не звертаючи увагу на Менделів, які встановлювали ширму біля свого ліжка, дав їй ляпаса.

— Я бачив, як ти вертіла хвостом перед тим солдатом і трималася за його руку. Тобі краще стримуватися, щоб мене не вважали за телепня в таборі!

Валя зробила крок до дівчини, та чоловік притримав її. Маркові не сподобалася Петрова жорстокість, але ж Олена була його дружиною. Їм не варто втручатися в сімейні сварки.

Не кажучи й слова, Олена підійшла до свого ліжка й сіла. Петро, як вона й думала, був жорстоким. Вчорашня люб'язність була лише миттєвим затемненням його глибинної природи.

Повернувшись до табору, Етьєн Лепін відчув якесь дивне занепокоєння; він навіть подумати не міг, що ця гарна й неординарна жінка може бути дружиною цієї свинячої морди Петра Тефаняка. Від часу свого приїзду до Спіріт Лейку цей неприємний, чванькуватий і жорстокий в'язень тільки те й робив, що порушував порядок.

— Цей чоловік — підривний елемент, — заявив лейтенант Гордон, коли відправив його у карцер після того, як він здійняв бійку з працівниками кухні.

Ясно, людська натура приховує багато див.

Табір Спіріт Лейк, 7 травня 1915 року

Відтоді як вони два тижні тому поселилися в таборі, українські й німецькі сім'ї могли насолоджуватися м'якою погодою. До того ж будівництво невеличкої каплички, яке почали чоловіки ще до їхнього приїзду, було майже завершене.

— Наступної неділі священник з Амоса відслужить першу месу у вашій церкві, — повідомив їм напередодні лейтенант Дарел Гордон, один із небагатьох військових Спіріт Лейку, який добре вмів висловлюватися як французькою, так і англійською.

Стоячи перед дерев'яною будівлею, Олена й Абігаль милувалися скромним храмом, який у цьому забутому Богом місці видавався їм собором.

— Я рада, що Ганс працював над цим проектом, — сказала жінка, тугіше стягуючи хустку на плечах. — Тож він працює ближче до нас. І може щодня приходити на обід додому. Це не так, як Франц, чоловік Гретель, який має йти в табір щоранку, щоб працювати в лісі. Увечері він повертається, виснажений й покусаний різними bestіями.

— Вашому батькові теж поталанило працювати з Гансом.

— Татові шістдесят дев'ять років. Коли будівництво каплички завершать, він, як і більшість літніх чоловіків, повернеться на кухню. Думаю, твій чоловік теж там працює?

— Так, через ампутацію двох пальців на нозі, — відповіла вона, не вдаючись у подробиці.

Обидві жінки здружувалися все більше, але Олена уникала розмов про Петра. Її подруга поважала її мовчання, вона здогадувалася, що з їхнім шлюбом коїться щось не те.

Життя в громаді якимось організувалося. Зранку діти збиралися у Фрайманів, і Олена вчила їх читання й арифметики. Після обіду була черга Абігаль та її сестри Гретель вести уроки малювання чи історії. Тож Олена користалася вільним часом, щоб навчати Толю знакової мови відповідно до методики сестер Гадбуа, яку дістала для неї сестра Філомена перед самим їхнім від'їздом із монастиря. Хлопчик мав велику

зацікавленість до того, що він уважав грою, але переважно тому, що це допомагало йому спілкуватися з Віталієм, який розважався, вивчаючи цю мову разом зі своїм другом.

Жінки поверталися вже до своїх домівок, коли їх раптом зупинив сержант Лепін.

— Наш командир хоче вас бачити, — сказав він до Олени.

— Господи! Сподіваюсь, щоб повернути мені скрипку! — вигукнула вона.

— Я вам цього бажаю, — відповів військовий, радий, що може хоч чимось бути їй у пригоді.

— Молися за мене, — попросила Олена, повертаючись до Абігаль. — Найпалкіше моє бажання тепер — повернути мій музичний інструмент!

— Ідіть за мною, — звернувся до неї Етьєн Лепін.

— Нумо, — підбадьорила її Абігаль. — Буде чудово, якщо ти гратимеш на скрипці наступної неділі на відкритті нашої церкви.

Коли вони прийшли в офіцерське поселення, Олену відвели до великого будинку, набагато просторішого від усіх дерев'яних хатин, що вона бачила до цього часу. Доки вона чекала на аудієнцію, її увагу привернуло піаніно, що стояло під величезним вікном, яке виходило на озеро Духу. Зачарована клавішами зі слонової кістки й чорного дерева, що виблискували у сонячних променях, вона підійшла до інструмента. Не змогла втриматися, щоб не доторкнутися пальцем, потім другим, і під її руками народилася ніжна мелодія. Захоплена музикою, вона сіла на лавку й заграла Симфонію n01 Брамса — той угорський танок, який так любила її мати.

Полковник Борден стояв на порозі вітальні й слухав її, не перериваючи.

— Ви прекрасна піаністка, — привітався він захоплено після того, як вона скінчила гру.

Імпозантний, він стояв із сигарою в руках перед еркером навпроти світла.

Олена поспішила підвестися й вибачитися, що без запрошення скористалася його піаніно.

— Я оглянув вашу скрипку, — повідомив він глибоким голосом. — Дуже хороший інструмент, доладно зроблено. Я вражений його якістю.

— То подарунок батьків, — прошепотіла Олена, налякана строгістю чоловіка.

— Я вирішив познайомитися з власницею цієї скрипки...

— Ви маєте намір мені її повернути? — перебила його молода жінка, яку аж жаром пройняло від думки, що їй повернуть інструмент.

— У таборі мало коли випадає можливість розслабитися. Визнаю, було б дуже шкода, якби ви позбавили нас свого таланту. Чи погодитесь ви зіграти щось для мене?

Він показав на стіл на підмостку, на якому лежав її цінний об'єкт.

Олена повернулася до підмостку. Футляр був там. Як вона могла не помітити його, коли ввійшла до кімнати? Раптом, одна у всьому світі, вона пішла до овального столу і якусь мить дивилася на нього, не наважуючись відкрити. Нарешті лагідно відтулила кришку. Інструмент був на своєму ложі з червоного сатину. Ніяких ознак не було, що указувало б на те, що з ним погано обходилися. Вона ніжно взяла його, піднесла до плеча й кількома несвідомими рухами налаштувала струни. А потім із заплющеними очима заграла угорський танець, який щойно грала на піаніно. Коли відлетіла остання нота, вона вигулькнула зі свого сну й допитливо глянула на полковника. Той зворушено мовчав.

— Ви віддасте її мені? — несміливо спитала Олена, яку мовчання полковника змушувало ніяковіти.

— Так, — просто сказав офіцер.

— Дякую! — вигукнула вона.

Не в змозі контролювати свою радість, вона піднесла руку до обличчя заледве стримуючи сльози, що затуманювали її погляд.

— У неділю, на відкритті каплиці, ваші співвітчизники будуть точно в захваті, якщо ви погодитесь зіграти для них. Має приїхати вікарій з Амоса, щоб відслужити месу. Ваша музика засвідчить йому, що сім'ї в'язнів раді жити тут і що ми ставимося до вас із повагою.

Чи буде виступ у церкві ознакою колабораціонізму, як припустив Микола, коли Марко Мендель порадив їй запропонувати свої послуги як перекладачки? Та радість від поверненої скрипки була більшою за сумніви.

— Це буде для мене честь, — гордо мовила вона.

Підполковник Борден провів свою гостю на галерею, де на неї чекав сержант Лепін. Як жінка з таким неймовірним талантом опинилася в його таборі? Спостерігаючи, як вона йде брудною стежкою за сержантом, старий офіцер замислився над уразливістю демократії в час війни. Над правами цих іммігрантів наругалися, навіть якщо він не міг особисто собі нічого закинути. Він підкорявся наказам. Рішення про створення табору Спіріт Лейк, яким він командував, ухвалювали у високих кабінетах, щоб змусити стихнути невдоволене гарчання ксенофобських настроїв канадського населення. Та він також усвідомлював, що багато хто серед в'язнів був безробітним, і їхнє інтернування було простим і швидким рішенням, знайденим містами, що були відповідальними за їхнє поселення й харчування.

* * *

Сидячи на дерев'яній лаві дрезини, що везла її в Амос, Олена обмірковувала події останніх днів. Після виступу на відкритті каплиці вікарій Жозеф Лявальєр запросив її за два тижні в Амос виступити на месі на Трійцю. Зрозуміло, що вона не могла погодитися, бо їй було заборонено віддалятися від житла. Тож Абігаль порадила їй звернутися до підполковника Бордена.

— Ось чудова нагода показати мешканцям Амоса, що інтерновані в таборі Спіріт Лейк люди не обов'язково якісь покидьки, — гордо відповів офіцер обом жінкам.

І видав дозвіл.

— Вас має хтось супроводжувати, — уточнив він. Одна жінка повинна мати супровідницю.

Петро запропонував себе.

— В'язні не можуть полишати табір, — беззаперечним тоном зауважив Борден, — а особливо зі своїми дружинами. Буде занадто велика спокуса втекти.

Відтоді як вони приїхали у Спіріт Лейк, Олена щоранку вирушала до Фрайманів, коли її чоловік ішов на роботу, аби спокійно помитися, і обидві жінки користалися нагодою, щоб поговорити.

Олена запросила Абігаль супроводжувати її в Амос, чим накликала незадоволення Ліни й Поліни.

— У мене велика проблема, — зауважила вона німецькою, — я не маю сукні, яка пасувала б до такої події. Одне, що маю пристойного з одежі, ту, яку вдягала на Різдво, — вовняний костюм. У кінці травня, враховуючи теплу погоду останніх днів, якщо я його вдягну, то буду схожа на матінку Санта Клауса.

Рада, що її запросили, й розвеселена порівнянням, Абігаль запропонувала:

— У тебе такий самий розмір, що і в моєї сестри Грети, а я знаю, що вона привезла сукню, яку торік пошила їй матінка з нагоди весілля нашої кузини. У цій бузковій сукні під колір твоїх очей ти матимеш неперевершений вигляд.

— Я одягну підвіски й сережки, у яких була на опівнічній месі та які мені повернули для цієї поїздки.

Дорогою до Грети за сукнею, трішки ніяковіючи, Абігаль попередила подругу:

— Ти можеш сказати, що це мене не стосується, та Ганс розповів мені, що Петро, твій чоловік, продає горілку в'язням.

— Цього не може бути! — здивувалася Олена. — За ті двадцять п'ять центів на день, що він заробляє, працюючи на кухні, неможливо купувати алкоголь і його перепродувати.

— Полковник Борден помітив, що деякі чоловіки п'яні на вихідні, і Ганс думає, що він веде розслідування щодо цього. Пліткують, що саме Петро постачає їм алкоголь. Звичайно, в'язні мовчать, та якщо твого чоловіка спіймають, йому буде непереливки.

— Не можу уявити Петра, який робить те, про що ти сказала.

— Саме він замовляє продукти для кухні. І, можливо, він у змові з хлопцем, який їх привозить, чи з якимось військовим. Саме співучасник купує алкоголь в Амосі й привозить у табір. Петро ж продає тим, хто до нього звертається, і, видається, охочих достатньо. Що ж до грошей, то може він домовився про першу поставку в кредит, пообіцявши оплатити з прибутків?

— Не можу повірити в це, — відказала Олена скептично. — Ти впевнена, що йдеться про Петра? Ганс може помилятися.

— Маєш рацію, він поки що не має доказів. Та тобі варто поговорити з чоловіком, бо якщо то він і його спіймають, йому загрожує провести багато днів у карцері, на хлібі й воді. Ганс розповідав про в'язнів, які були в каталажці й виходили звідти побитими. Тут концентраційний табір! Покарання за порушення режиму надзвичайно суворі.

Олена пообіцяла передати її слова Миколі, якому доречніше буде поговорити із сином.

Рано-вранці на Трійцю лейтенант Гордон і сержант Лепін прийшли за жінками. Звичайно, Віталій теж їхав — це було умовою музикантки, щоб прийняти запрошення.

Побачивши чудернацьку машину, що мала довести їх до місця залізницею, Олена й Абігаль на мить завагалися. А малого пасажера захопив двигун.

— Це дрезина, — уточнив Лепін. — Завдяки системі важелів, що приводиться в рух руками, ми можемо подолати велику відстань із мінімумом затрачених сил.

— Схоже на водяні помпи в будинках, — поділився своїм спостереженням Віталій. — Я можу допомогти вам качати нашу дрезину?

Він був щасливий, що з ним сталася ця пригода.

— Найбільше зусиль вимагає зрушити транспорт із місця, але як тільки набираємо швидкість, стає легше. Ти зможеш керувати.

Відстань між табором і селом була досить короткою, а ранок гарним. Доки Віталій розважався тим, що працював важелем, Абігаль і Олена насолоджувалися чистим повітрям навколишнього лісу.

— Як гарно, оця мить свободи, — зауважила Абігаль. — У мене враження, що я знову на Іль Жезю*, на північ від Монреалю, ми там жили, доки Ганс не втратив роботу.

— Чому ваших чоловіків заарештували?

---

* L'Île Jésus — острів на північ від острова Монреаль, на ньому розташовано місто Лаваль.

— Якось мої чоловік, батько і зять пішли нарубати дров у лісі за нашим будинком. Дітям було так холодно, що вони навіть гратися перестали. Було боляче на них дивитися. Чоловіки так і не повернулися. Їх побачили солдати й затримали за посягання на громадську власність...

— У воєнний час дуже легко зробити з чужинців ворогів! — зітхнула сумно Олена.

Відколи вони виїхали зі Спіріт Лейку, Абігаль спостерігала за своєю подругою, яка, загорнувшись у вовняну накидку, сумувала. Її здивував синець і набряк на лобі, який та намагалася приховати за пасмами волосся.

— Ти впала? — наважилася вона запитати.

— Ні, — запевнила подруга, — я вдарилася головою, коли хотіла взяти мило на раковині.

Проте прозвучало це непереконливо. Абігаль нахилилася й так, щоб не могли почути інші пасажири, тихо запитала:

— А, може, то твій чоловік зробив?

Олена глянула на Віталія, він голосно сміявся, вправляючись важелем, разом із військовими.

— У нашій сім'ї не все ладно, — відповіла вона, — та я не хочу про це говорити.

— Я поважаю твоє бажання, та знай, я твій друг. Ти завжди можеш покластися на мене.

— Дивіться, — сказав Ґордон, — там он показався вокзал Амоса. Там нас має зустріти вікарій Лявальєр. Підполковник надіслав йому вчора телеграму, щоб повідомити час нашого прибуття.

Отримавши лист від знатних осіб Амоса, Олена відчувала піднесення. Звичайно, церква — не англійський Двір, але це миле запрошення відвернуло її від сумного повсякдення й повернуло до мистецтва. Вона всотувала запах чистого ранкового повітря, намагаючись погамувати емоції; може, цей кюре Лявальєр родич Александра? Вона так сподівалася знову його побачити й поговорити, але тільки тому, що він подобався Віталію!

Амос, 23 травня 1915 року

У неділю, коли святкувалася Трійця, здавалося, що весна хоче по-справжньому ввійти у свої права; під сліпучим травневим сонцем лід на річці відірвався від берега і снігових заметів й танув на очах, щоправда на вулицях поселення була грязюка. Дами, які йшли до меси, піднімали спідниці й повільно просуvalися дерев'яним тротуаром, дошки якого провалилися за зиму.

Відсвяткувавши Великдень у новій каплиці Спіріт Лейку, Жозеф Лявальєр відвідав батьків, щоб розказати про свій новий досвід у таборі для інтернованих.

— Я знайшов у Спіріт Лейку українську скрипальку, великого віртуоза. Ми запросимо її виступити в нашій шкільній каплиці в неділю на Святу Трійцю, — з ентузіазмом вигукнув він. — Музика цієї жінки — справжнє диво! Мосьє кюре нетерпеливиться з нею познайомитися. Ви ж знаєте, що він просунутий меломан.

— Одна з цих нещасних ув'язнених! — незадоволено пробурчала Імельда. — Вам варто полишити їх там, де вони є, схованими серед лісу.

— Мамо, не будьте такою безкомпромісною! Ця дама до війни грала в симфонічному оркестрі Відня.

Незважаючи на війну, австрійська столиця завжди мала репутацію міста пишнот і розкоші. Жозефу було відомо, що у своїх довоєнних мріях Імельда найбільше бажала одного дня відвідати далеку землю й побачити всі скарби, які в ній є.

— До того ж, мамо, вам буде приємно її послухати. Вона грала вашу улюблену арію із *Сюїти сі-мінор для скрипки з оркестром* Йогана-Себастьяна Баха, яку ви мугикали нам, коли ми були малими.

Парафіянам Амоса нечасто випадала нагода розважитися, а тим паче послухати хорошу музику. Імельда вирішила стримати свою гіркоту й скористатися з приїзду скрипальки,

намагаючись на якийсь час забути про її походження. Хай би що там було, а музика — вічна.

Недільного ранку на Трійцю Імельда повинна була рано встати, бо погодилася на прохання мосьє кюре керувати прийомом у пресвітерській о полудні.

— Ви чудова господиня. У вас дар зустрічати гостей і створювати їм затишну атмосферу, — зазначив він. — Аліс, наша обслуга, просто в паніці від думки, що потрібно готувати на стількох людей.

— Ви чекаєте на багато людей?

— Мер Отье вважає, що це — добра нагода познайомитися з чужинкою зі Спїріт Лейку. Наше поважне панство зможе переконатися, що там також є талановиті й симпатичні люди.

— Як би вони не розчарувалися, — їдко зауважила Імельда. — Українці й турки, що в тому таборі, — хамовиті.

Та вона погодилася на пропозицію кюре, і її відчуття обов'язку вимагало від неї приєднатися до Аліс, щоб переконатися, що все готово. Вона пропустить виступ скрипальки в церкві, але було домовлено, що та дасть невеличкий приватний концерт у пресвітерській.

— Александре! — крикнула вона знизу сходів, — Швидко спускайся, бо знову запізнишся на месу.

— Ви не підете зі мною на службу? — здивувався син, входячи до магазину.

— Я слухала першу месу з твоїм батьком, ту, що о сьомій годині. Він уже пішов. Від церковної громади він пішов разом із Жозефом і мером зустрічати чужинку, — безрадісно кинула вона.

— Будь ласка, мамо, усміхніться до мене, — сказав Александр, обіймаючи її за талію й змушуючи зробити кілька кроків, танцюючи на місці.

Імельда не змогла утриматися від сміху.

— Поспіши, великий дурнику, бо твій брат мірятиме тебе сердитим поглядом, якщо ти зайдеш у церкву після початку меси.

Александр підтягнув вузол на краватці — елемент одягу, який він ненавидів, і який мати змушувала носити щонеділі.

Йому більше подобалися картата сорочка і штани, зшиті з місцевих тканин, які він вдягав, коли вони з Аранком — його другом-індіанцем, вирушали у повний пригод ліс, який той знав як свою долоню.

Я їду в пресвітерську, — повторила для нього Імельда, — виходячи з магазину. — Не запізнюйся.

За кілька хвилин, вийшовши на галерею будинку, Александр побачив Аранка і його сестру Розен, які під'їхали на конях до пресвітерської. Хрещені католики, вони завжди приїжджали на месо, якщо таборували поблизу.

Александр привітався з ними здалеку й поквапився приєднатися до них.

— Сьогодні така хороша погода, що краще було б піти на полювання, ніж до церкви слухати нудні проповіді мого брата, — зауважив він.

— Я дізналася, що буде скрипалька з табору Спіріт Лейк, — заперечила Розен, щоб якимось утримати хлопців і ті не втекли. — Вам варто послухати.

— Ти не заперечуватимеш, якщо ми змінимо свої плани? — запитав Аранк у сестри. — Після обіду ти йдеш у гості до своєї подруги Бланш, яка нещодавно народила. Ти могла б сама повернутися до табору.

— Так тобі й треба, якщо занасташи свою душу! — дорікнула вона жартома. — Але ж тобі не потрібне моє благословення, щоб кудись зав'язитися. Ходіть, зникніть!

Вона прив'язала свого коня до балясин пресвітерської. Радісний, Александр стрибнув у сідло позаду свого друга.

— Заїдемо додому — мені треба переодягнутися, — радісно вигукнув він, розв'язуючи вузол краватки. — Осідлаю коня, візьму карабін і *хай живе свобода!*

Опівдні, як часто трапляється в Абітібі, погода раптом змінилася. Небо стало чорним і загрозливим, провіщаючи весняну грозу.

— Краще нам повернутися до села, — вирішив Аранк, кидаючи щойно впольованого зайця до сумки.

За пів години, коли друзі дісталися магазину Лявальєрів, то вже вимокли до нитки.

— Заходь, обсохнеш, — запропонував Александр, — я дам тобі перевдягнутися у щось тепле.

Едмон зустрів їх дещо прохолодно.

— Мати буде незадоволена, що ти пропустив месу.

— Мені шкода, батьку, — вибачився Александр з награним каяттям.

— Ти пропустив прекрасну службу. Ця українська скрипалька справді талановита.

— Мама ще у пресвітерській?

— Так, вона там хазяйнує на прохання мосьє кюре. Я зайшов, щоб обслужити клієнтів, які повертаються після меси та за кілька хвилин йду до неї. О другій годині в мадам Олени Тэфаняк виступ, і я не хочу його пропустити, — сказав він, дивлячись краєм ока на сина.

Александр аж підстрибнув, коли почув.

— Ви точно сказали — Олена?

— Звичайно, дуже гарна жінка, — відповів хитро Едмон.

— Думаєте, я можу піти з вами?

— Я думав, що ти надаєш перевагу мисливству над музикою!

— Тату! Ви знущаетесь? То я можу піти?

— Звичайно! Але спочатку перевдягнися.

— Гарзд, буду готовий за пару хвилин.

Йому погано вдавалося приховати свою нервовість.

— Хто така Олена? — стривожено запитав Аранк, тільки-но Едмон вийшов.

— Та юна українка, про яку я тобі казав...

— Я думав, вона заміжня.

— Правда, — визнав Александр. — Просто хочу побачити її ще раз. Вона така гарна!

— Тобі не варто туди йти. Знову почнеш шкодувати за нею.

— Не переймайся, тепер, коли я знаю, що вона не вільна, то відчуваю до неї прихильність тільки як до друга.

Та це не завадило йому одягнути свій бежевий вовняний светр із начосом, найкращий, що в нього був, і причесатися перед дзеркалом.

— Гарзд, бачу, мені не вдасться тебе втримати. Тож нумо, роби собі боляче, якщо так хочеться! — здався Аранк, сміючись.

Перед пресвітерською друзі розійшлися. Александр через задні двері прослизнув усередину й прилаштував парасолю біля чавунної плити. Мелодія Баха долинула до нього з вітальні, *Соната NO1 соль мінор*, один із тих уривків, що його мати крутила на грамофоні недільними вечорами. Він увійшов і на півдорозі побачив серед запрошених Абігаль.

Блискавка ударила з неба й залила кімнату білим світлом, у якому вирізнявся тонкий силует виконавиці. Її довге волосся спадало на плечі, летіло на крилах мелодії. Українка видалася йому нереальною, як хмаринка пари, що граційно похитувалася всередині вітальні сільської пресвітерської.

Під оплески Олена опустила скрипку й обвела публіку сяючими очима. На якусь мить їй здалося, що вона десь у Калуші чи у Відні. Вона уявила обличчя свого батька Антона, який завжди був на її сольних виступах. Та побачила вона Александра, який стояв у дверях. Мокрий чуб, усмішка, від якої з'явилися ямочки на щоках, великі сірі очі — він був гарним. Коли усміхнулася йому, відчула, як закалаталося його серце й обличчя запалало.

До неї підійшов Ектор Отье, якого супроводжував кюре, й простягнув їй руку на знак подяки.

— Мадам, музика об'єднує народи, а такі віртуози, як ви — посланці миру.

До них долучився лейтенант Гордон.

— Месьє, — сказав він, — я перепрошую, що втручаюся. Ми не зможемо повернутися на дрезині сьогодні ввечері. У негоду ми накриваємо дрезину брезентовим тентом, але сьогодні — надзвичайно сильний вітер. Їхати ризиковано, особливо з жінками. Я зателеграфував до коменданта Спіріт Лейку, він повідомив, що буде вам вдячний, якщо ви надасте можливість пані Тешаняк і пані Фрайман лишитися на ніч.

Священник запитав думку мера.

— Звичайно, ми знайдемо, де їх поселити, — запевнив Ектор Отье.

— Полковник Борден наполягає, щоб вони ночували в пресвітерській, — додав Гордон. — Він не хоче, щоб табором поповзли чутки щодо честі цих дам.

Александр стояв неподалік і чув розмову. А тоді підійшов.

— Ваш начальник вимагає, щоб вони ночували в пресвітерській, але він нічого не казав, де вони мають їсти. Я впевнений, що мої батьки будуть раді прийняти їх у нас. І ви можете їх супроводжувати.

І грайливо додав, дивлячись на Олену й Абігаль:

— Таким чином, дорогі дами, вашу честь буде врятовано.

І якщо Імельда не виказала ніякої радості з приводу синового запрошення, то Едмон, навпаки, був задоволений. Він умів співчувати іммігрантам, бо й сам часто почувався чужинцем на землі предків, захопленій англійцями. Та найбільше радів Віталій. Він пам'ятав про добре проведений час з Александром, коли вони гралися в сніжки; тож знову бачити його було для нього справжнім задоволенням.

* * *

У своїй погано утепленій дерев'яній хатині Тєфаняки, Менделі й Новаки слухали завивання вітру. Через єдине вікно вони бачили блискавки, що розколювали небо, і підскакували від кожного удару грому.

У двері постукав військовий. Не чекаючи відповіді, він зайшов до кімнати. Побачивши Петра, звернувся до того англійською.

— Комендант послав мене попередити вас, що через негоду ваша дружина не зможе сьогодні повернутися, як передбачалося.

Усі спантеличено дивилися, не розуміючи повідомлення, переданого монотонним голосом.

— Було б дуже грічно повторити французькою те, що ви нам щойно сказали, — сказав до нього Микола.

Той дивився на нього якусь мить, але нічого з Миколиних слів не зрозумів. Він козирнув, піднісши пряму руку до кепі, й розвернувся.

— Думаю, що *wife* означає дружина, — здогадався Марко Мендель. — Думаю, Олена сьогодні не повернеться. І це логічно, якщо зважати на негоду.

— Може, вони потрапили в аварію, — захвилювалася Ліна.

— Якби що трапилося, — сказала ввічливо Валя Мендель, звертаючись до Петра, — то комендант прийшов би особисто або прислав би когось із вищих чинів у супроводі перекладача. Не тривожтеся, завтра вона повернеться, я впевнена.

— Чортовий мовний бар'єр! — вигукнув засмучено Марко. — Це просто знахідка, що можемо розраховувати на Олену. Не потрібно щоразу чекати на перекладача.

Петро підвівся й пішов до вікна, за яким безперервно миготіли блискавки. Він був злий. Він уже чув, як із нього глузуватимуть на кухні працівники, коли дізнаються, що його жінка не ночувала вдома. Вони вже сміються з нього, як побачили її в компанії сержанта Лепіна. Як на лихо, саме він її тепер супроводжував.

* * *

В Амосі ж, ховаючись під великими парасолями, які щомиті міг вивернути вітер, усі бігли до магазину. На щастя, він був недалеко від пресвітерської. Боковими сходами, що дозволяло мешканцям не ходити через магазин, вони піднялися в оселю сім'ї Лявальєр. Віталій побачив плетеного з лози кошика в кутку на ганку. Величезна кішка з довгою шерстю ліниво розляглася в ній, тоді, як п'ятеро кошенят смоктали молоко.

— Можна мені взяти одного? — спитав хлопчик, повертаючись до Александра.

— Не заважай їм, — втрутилася сестра, — Бачиш, вони саме їдять!

— То справжні ненажери, — сказав Александр, нахилиючись. — Від того, що не з'їсть кілька крапель молока, ніхто з них з голоду не помре. Тобі якого?

— Отого чорного з біленькими лапками.

— Це також і мій улюбленець, і найграйливіший серед них, — сказав юнак, беручи його на руки.

Кошеня нявкнуло, щоб показати своє незадоволення, та тільки-но опинилося на руках у Віталія, почало гризти кінчик комірця його сорочки.

— Можна його взяти у Спіріт Лейк? — спитав хлопчик, благально дивлячись на сестру.

— Чого ж ні, — втрутився сержант Лепін, пестячи спинку кошеняти. — А ти як думаєш, Даріле?

Лейтенант Гордон скривився та під прохальним поглядом хлопчика кивнув.

— Якщо мосьє Лявальєр згоден подарувати тобі кошеня, ми посадимо його в картонну коробку й непомітно доправимо до табору як нелегального пасажера, — зашепотів Етьєн, прикладаючи палець до губ, наче йшлося про військову таємницю.

Солдати користалися цим перепочинком, далеким від армійських буднів.

Віталій підвів на Александра сповнені надії очі.

— Звичайно, я тобі його даю! Мама буде рада, що знайшлася сім'я хоч для одного з котиків.

— Як ти його назвеш? — поцікавився Етьєн.

Віталій підніс маленький клубочок хутра до очей й уважно подивився на нього.

— Хочеш бути Калушем? — запитав у кошеняти.

Тваринка нявкнула від задоволення й помахала передніми лапками.

— Йому подобається його ім'я, — сказав Віталій, показуючи котика всім довкола. — Друзі, познайомтеся. Це — Калуш, мій новий друг.

— Якесь дивне ім'я, — промовив Александр до Олени. — Якщо можна, поясніть, що означає Калуш?

— Назва міста, у якому ми жили в Україні. Ми поїхали звідти всього десять місяців тому. Мій братик скучив за ним.

— Ви одружилися до того, як приїхати до Канади?

Олена була заскочена зненацька. Цього приємного дня вона заховала згадку про своє несправжнє одруження в далекі закутки пам'яті.

— Ходімо до Абігаль і вашого брата Жозефа, — запропонувала вона, не бажаючи виказувати причину свого союзу з Петром.

Александр підхопив її під лікоть і повів через кухню, у якій витали запахи овочевого супу. Скрипалька добре почувалася, коли цей чоловік, який світився спокоем і життєрадісністю, був поруч, тоді як її світ складався тільки з війни й табору для інтернованих.

— Ходіть робити сендвічі, — покликав їх Едмон, який у компанії Жозефа й Абігаль стояв неподалік обіднього столу. — Буде смачно із супом, який нам готує Імельда. Думаю, там ще лишився пиріг із кленовим сиропом...

— Пиріг із кленовим сиропом! — вигукнув Віталій. — Я його не їв, звідколи ми переїхали сюди. Той, що робила Софія, був такий смачнющий! Правда ж, Алю?

— Так, я пригадую теж... і думаю, що той, що зготувала мадам Лявальєр, буде дуже смаковитим.

— Мама — найкращий кухар в Абітібі. Мосьє кюре не просто так запросив її до себе готувати до вашого приїзду.

— Не така вже й велика честь, — зауважила скромно Імельда, хоча їй були приємними синові слова. — В Абітібі живе так мало народу!

— Перепрошую! Я неправильно висловився, — виправився Александр. — Ви найкраща у цілому світі!

— Мій син має рацію, — додав Едмон, огортаючи дружину захопленим поглядом. — Я ж не задарма з нею одружився.

Олені й Абігаль було добре у цій сім'ї, у якій панувала згода і кожен підтримував іншого. Вони збудили в них приємні спогади. Було видно, що всі із задоволенням сидять за великим столом у гарній їдальні Лявальєрів. Вечеря минула жваво.

Доки Олена спілкувалася з іншими запрошеними, Александр попросив Абігаль допомогти йому з посудом. Обое пішли на кухню.

— За вас варто вийти заміж, — пожартувала вона. — Чоловік, який миє посуд, на дорозі не валяється.

— У Імельди сини не відпекаються від домашньої роботи, — заявив молодий чоловік, підморгуючи матері, яка прибирала стіл.

— У вас хороша сім'я, — зауважила Абігаль.

— Щодо сім'ї, — вів далі Александр, — я помітив, що Олена має прізвище Тефаняк. Вона часом не дружина того Петра, який працює на табірній кухні?

— Ви знаєте його?

— Я регулярно постачаю товар у Спіріт Лейк, і майже завжди він на прийманні. За винятком, коли мені сказали, що він у карцері.

Абігаль задумливо закінчила витирати величезну миску для салату, а потім відповіла:

— Шлюб Олени й Петра мене дивує, — зізналася вона. — Вони такі різні! Якщо я правильно зрозуміла те, що ви мені щойно сказали, ви такої ж думки.

— Я сподівався, що то не він її чоловік. Той хлопець не-отесаний і дратівливий. Я часто це помічав. Щоразу, коли йому щось не до вподоби, він репетує й кидається всім, що попаде під руку. Його товариші не люблять його. Видно навіть такому чужинцю, як я.

— Життя в концтаборі — не мед, та ви маєте рацію, більшість чоловіків так не реагують.

Абігаль замовкла, наче не наважувалася вести далі.

— Я, звичайно, не повинна говорити з вами про свої підозри, — нарешті додала вона, — та думаю, що та гуля на лобі Олени, то справа рук її чоловіка.

Здивований і занепокоєний, Александр впустив тарілку в раковину, й та розбилася. Він обернувся в бік вітальні. Сидячи біля Жозефа, Олена підвела очі, і їхні погляди на якусь коротеньку мить зустрілися. Зажурений, він побачив у її очах глибокий сум. Як чоловік міг ударити таку тендітну молоду жінку, як ця скрипалька?

Поскладавши весь посуд, Абігаль і Александр приєдналися до компанії у вітальні. Едмон запалив вогонь у каміні, і від полум'я поширилося приємне тепло. В кімнаті панувала приємна атмосфера. Віталій сів біля Александра. У його радісному погляді вигулькнув колишній хлопчик. Пізніше, коли Олена з подругою мали повертатися до пресвітерської, вона дозволила йому зостатися у Лявальєрів, за що він був дуже вдячний їй.

Наступний день починався у полум'яних променях сонця. Щойно прокинувшись, Віталій, який спав у кімнаті Александра, скочив із ліжка й кинувся в коридор перевірити, чи Калуш ще там.

— Ходімо, — сказав Александр, який ішов слідом, — спустимося в магазин і виберемо коробку, у яку ти посадиш кошеня.

— Як думаєш, я можу взяти ще одного для свого друга Толі?

— Хто такий Толя?

— Мій глухонімиий друг. Він буде радий, якщо й у нього буде котик.

Александр знав, що мати шукала, кому їх віддати. Тож він погодився, чому маленький хлопчик невимовно зрадів і вибрав біло-жовтого.

Александр знайшов коробку й вистеливши її дно, а потім посадив туди двох кошенят.

— Ти дуже добрий, — подякував йому Віталій і раптом обійняв його. — Я хотів би, щоб ти був моїм старшим братом... або чоловіком моєї сестри...

— Ти не дуже ладнаєш зі своїм зятем? — стривожився Александр, якому хотілося більше дізнатися про дивну пару, якою були Олена і цей хамовитий Петро.

— Думаю, Аля одружилася з ним тільки для того, щоб витягнути мене із сиротинця, — повідомив відверто Віталій.

— Справді? — здивувався молодий чоловік. — Що змусило тебе так думати?

Схилившись над коробкою, Віталій гладив своїх нових друзів, які мурчали від задоволення.

— У ніч на Різдво спалахнула пожежа, і всі наші речі згоріли. Доки Олена була без свідомості, мене забрали солдати й відвезли до сиротинця й...

Його розповідь перервав голос Едмона, який покликав їх снідати. Обидва військових уже були готові відбутися, тож Олена й Абігаль мають ось-ось прийти.

Віталій поспішив відгукнутися на запрошення — його шлунок вже бурчав від голоду.

Александр провів його очима, хлопчина біг сходами цапком. Що то за історія з пожежею, відібранням і сиротинцем? Життя цих українських сімей явно приховує якісь дивні таємниці. Гарна, рафінована, прекрасна музикантка, Олена без сумніву походила зі світу, що відрізнявся від того, у якому жила в Спін-ріт Лейку. Александр пообіцяв собі знову розпитати Віталія, хоча б коли піде навідати Калуша.

Посеред вимитої напередодні грозою природи Олена й Абігаль, сидячи на дрезині, дякували братам Лявальєрам за гостинність, як раптом якась жінка вибігла з приміщення

вокзалу й кинулася до них. Потім нахилилася, підняла каменюку й жбурнула у жінок. Абігаль відхилилася, а Олені камінь поцілів у чоло.

— Ви вбивці! — волила нещасна.

Антонію, начальник станції, підскочив до неї і тримав її, притискаючи до себе.

— Ходімо, — сказав він, намагаючись завести її до квартири.

— Ваші вбили мою дитину! — волила вона, пручаючись. — Мій Рауль більше ніколи не повернеться! Щоб ви повиздыхали там у лісі, а вовки обгризли ваші кістки.

— Що відбувається? — запитав Жозеф в Антонію.

— Сьогодні вранці ми дізналися про смерть нашого старшого сина.

— Мені шкода, — прошепотіла Олена.

Кров стікала по її щоці. Антонію примусив дружину піти з ним. Жозеф провів їх до квартири, що на другому поверсі вокзалу. Александр ступив на дрезину, вийняв із кишені носовичка й хотів витерти Олені лоб. Вона перехопила його руку.

— Облиште, я сама впораюсь.

Юнак помітив, що сльози змішувалися з кров'ю, що сочилася з рани.

— Ви не повинні відчувати себе винною, — сказав він, куйовдячи чуба хлопчику. — Війна — безумство, та винуватцями є ті, хто втягнув нас у цей конфлікт.

— Через них загинув син цієї жінки, — сумно мовила Абігаль.

— Дякую, — сказав сержант і попросив Александра зійти, — ми самі подбаємо про мадам Тэфаняк. Її огляне лікар, щойно ми повернемося в табір.

Александр сплигнув на землю, і двоє військових взяли за важіль. Сидячи біля Олениних ніг, Віталій притискав до себе Калуша, зануривши підборіддя в його густу чорну шерсть. Схилившись до подруги, Абігаль намагалася її розрадити.

Александр стояв на пероні, доки було видно цю дивну машину. А тоді, глибоко нещасний, приєднався до брата, який був у Дюранів. Він знав їхнього сина Рауля. Уявляючи його мертвим, думками він линув до свого брата Антуана, який щодня ризикував життям на старому континенті, рятуючи поранених і допомагаючи тим, хто помирав.

Амос, 27 травня 1915 року

Імельда Лявальєр була розлючена.

— Що на тебе найшло, що ти відіслав Александра доставляти товари до табору Спіріт Лейк? — вона не могла зупинитися. — Ти ж знаєш, що наш син захопився українською скрипалькою. Якби ж то було тільки у її національності! Але ж та жінка заміжня.

Звиклий до нападів гніву своєї дружини, Едмон повільно складав товари, доставлені напередодні поїздом. Та все ж намагався спокійним голосом її утихомирити.

— Що ти так переживаєш, люба, сім'ї в'язнів мешкають за межами табору. Немає жодного ризику, що Александр зустрінеться з мадам Оленою.

Він раптово зупинився.

— Александр казав тобі, що Орфа Дюран жбурнула каменюкою у тих двох дам, коли вони були вже на дрезині? Сподіваюсь, що він не сильно поранив нашу чарівну скрипальку.

— Мені начхати на здоров'я цієї українки. Якби то загинув Антуан, я б вчинила так само і не схибила б, повір моєму слову!

Щоразу, коли Александр приїжджав до Спіріт Лейку, то дивувався, як усе було добре організовано. Ще менше як рік тому густа тайга вкривала територію. А тепер табір вражав своїм плацом, рівними рядами бараків для в'язнів, магазином, офісом коменданта й великою кухнею, на якій готували їжу. На жаль, огорожа з металевої сітки й вишки з потужними прожекторами надавали йому зловісного вигляду. В'язні, яких одразу після прибуття вдягнули в однаковий спеціальний теплий одяг, призначений для суворого клімату Абітібі, працювали на різних роботах за колючим дротом. Інші розчищали величезні ділянки лісу за межами табору під наглядом військових.

Будинок, де була кухня, і був тим місцем, куди Александр привозив товари. З допомогою в'язнів він саме розвантажував

дрезину, коли помітив Аранка. Щочетверга індіанець приносив у табір рибу. Вони разом зайшли на камбуз.

— Покладіть на стіл, — запропонував шеф-кухар, — мої помічники розкладуть.

Поклавши пакунки, Александр підійшов до Петра.

— Хочу запитати про вашу дружину, — звернувся ввічливо. — Нам справді шкода, що її поранили...

Петро не дав йому закінчити.

— Ваших вибачень недостатньо, — мовив той саркастично. — Олена ледь не втратила око. Вона й досі в табірному госпіталі.

— Справді? — здивувався Александр. — Потрібно проконсультуватися в лікаря в Амосі й за потреби направити її до Монреаля до офтальмолога.

— Не лізьте, куди вас не просять! — обірвав його Петро, втрачаючи витримку. — Олена — моя дружина, а не ваша.

Побоюючись, що розмова загостриться, Аранк, який був свідком цієї сцени, потягнув друга до виходу.

Назовні двоє солдатів чекали на Александра, щоб відвезти його дрезиною до Амоса.

— Дякую, — сказав він їм, — Аранк із задоволенням підкине мене додому.

І стрибнув на круп позаду індіанця. Військовий відчинив їм важкі ворота табору й попрощався. Група в'язнів, понуривши голови, йшла узліссям. Виснажені, вони поверталися в табір колоною по двоє.

— Знаєш, де госпіталь? — запитав Александр свого друга, як тільки вони трохи від'їхали стежкою.

— Десь за пів милі звідси. Його вже видно. Дивись, отой будинок під чорним дахом, той, що на схилі. Думаю, ти хочеш, щоб ми туди поїхали.

Не чекаючи відповіді, він повернув запряжку в той бік.

У лікарні чоловіків зустрів сержант Лепін.

— Ви тут працюєте? — поцікавився Александр, радий побачити його знову.

— Іноді. Маю й інші обов'язки, як-от супроводжувати гарних пань до Амоса, та така okazія трапляється зрідка, — відказав той весело. — Сьогодні я тут для іншого.

— Не хочемо вам заважати. Просто хотіли запитати про мадам Тефаняк. Її чоловік на табірній кухні сказав, що вона ледве не втратила око.

— Хочете побачити її? Вона сама вам скаже, як почувається.

— Мій брат Жозеф буде радий довідатися, що все добре, — збрехав Александр, щоб приховати свої власні страхи. Відтоді як у неї поцілили каменем, йому ніяково. Саме він запросив її до Амоса.

— Самі побачите. Я саме приїхав за нею, щоб відвезти додому. Сьогодні їй краще. Її чоловік сказав вам правду. Набряк довкола ока викликає побоювання гіршого.

Сержант відчинив двері в кінці вузького коридору й відійшов, щоб поступитися місцем. Олена, тримаючи газету в руках, стояла біля вікна спиною до них.

— Я готова, сказала вона, не обертаючись.

Александр зробив кілька кроків до неї.

— Ми з другом прийшли провідати вас. Я не думав, що знайду вас у госпіталі.

Зачувши вже знайомий голос, молода жінка здригнулася й обернулася. Александра вразило її обличчя, вкрите фіолетовими синцями.

— Мені дуже шкода, я не думав, що той камінь заподіяв вам такої шкоди.

— Я її не осуджую, — прошепотіла Олена. — Вона втратила сина, а синці — це минеться.

З її рук випала газета, вона нахилилася за светром, який лежав біля ніжки ліжка.

— Можемо йти, — сказала вона, звертаючись до сержанта Лепіна.

Її погляд був згаслий, жодної іскорки не блищало в ньому, на відміну від того дня, коли вона дарувала свій виступ Амосу.

— Можна нам вас провести? — ввічливо запитав Александр.

Не відповівши, вона просто пішла до виходу. Александр ішов за нею й згадав, що вона ніколи не бачила його друга індіанця, тож треба їх познайомити.

Олена змусила себе ввічливо йому посміхнутися. Відблиски сонця, що сідало, танцювали у її погляді й уразили Аранка —

він зрозумів, чому ця гарна молода жінка так притягує його друга.

Сержант Лепін запросив групу йти за ним посипаною гра-вієм стежкою в напрямку Ліллісвілля — поселення для сімей.

— Люди в Амосі в захваті від вашого виступу минулої суботи, — зауважив Александр, який ішов поряд з Оленою.

Смуток, який видавав її, викликав співчуття.

— Усі сподіваються, що ви ще гратимете для нашої громади.

— Ви належите до світу, якому немає до мене діла, — зауважила раптом дівчина, повертаючись.

Зупинившись перед Александром, вона повела далі:

— Відколи ми повернулися до табору, Віталій щодня благає мене поїхати до Амоса. Бо ви подарували йому Калуша, він уважає вас своїм найкращим другом. Але ми в'язні!

— Чоловіки — так, а ви — ні.

— Дружини й діти, які приїхали за главами сімей, ділять із ними відповідальність. Ми не вільні вирішувати, куди йти. Солдати мають наказ стріляти, якщо побачать, що хтось намагається втекти. Ви знали про це?

— Такий наказ ніколи не віддали б тут, це — табір для ін-тернованих, він підпадає під Гаазьку конвенцію. Зрештою, так увесь час каже мосьє мер.

— Значить, Гаазька конвенція не захищає тих, хто мріє про свободу. В Монреалі такого собі Джона Бозека, українця, як і ми, застрелили, коли спробував утекти. Так написали в газеті, яку я читала в диспансері.

Голос її тремтів, і їй насилу вдавалося стримати ридання, що підступали до горла.

— Олено, — прошепотів Александр, — мені справді шкода.

Аранк дивився на свого друга. В перших сутінках його обличчя було сповнене безмежною ніжністю. Коли Олена підвела на нього свої мокрі від сліз очі, індіанцю здалося, що час зупинився. Здавалося, по нитці туману, що плавав над поверхнею води, підкрався Дух озера й, непомітно скориставшись своїми чарами, кинув у серця цим двом зерня кохання. Індіанець відчував це, навіть якщо погляди тих двох зустрілися лише на якусь безмежно коротку мить.

Лепін, якому стало ніяково, кашлянув, щоб нагадати про свою присутність.

— Буде на краще, якщо ви підете. Я маю наказ, і повинен його виконувати.

Аранк узяв свого друга за руку й повів рінистою стежкою.

— Ходімо, — проказав він, — мадам Тэфаняк має повертатися додому.

Він обернувся до Олени.

— Якщо вам буде потрібна моя допомога, не вагайтеся, моє плем'я стоїть з іншого боку озера.

— Одна річ зробила б мене щасливою. Скажіть магічну формулу, яка розігнала б оцих комарів, що вирують навколо мене. Була б вам невимовно вдячна.

— Таке бажання я міг би задовольнити, — мовив Аранк. — Моя бабуса готує мазь, до якої додає екстракти олій деяких коренів, та я не знаю яких. Вона ревно оберігає свою таємницю. Та мазь — справжній захист від отої навали. Ці олії, думаю, трапляються зрідка, бо вона ніколи не робить багато мазі. Правда, індіанці легше за вас зносять комарів і гнус.

— Мабуть, вона отримує свої знання від Духа озера, — припустила Олена з легкою насмішкою в кутиках уст.

— Не варто сумніватися в Дусі озера, любя пані, — відповів Аранк, приховуючи, як його торкнули її слова, — він насправді плаває над потоками цього чарівного водного простору. Якщо будете уважною, в деякі беззоряні ночі можете побачити, як він танцює на тлі чорного неба. А коли відчуває в собі щедрість, виконує бажання тих, хто його просить.

— Справді? — розвеселилася Олена, до якої, здавалося, повернувся добрий гумор.

І поспішно додала:

— Коли побачу його, то обіцяю поділитися з ним своїми бажаннями.

Александр уже збирався поцікавитися, чого вона бажає найбільше, та крик Віталія, який біг щодуху, зовсім не лишив йому часу.

— Александре, я так радий тебе знову бачити!

Він простягнув молодому хлопцеві свого kota.

— Дивись, Калуш тебе впізнав. Він мурчить.

Александр провів долонею по довгому чорному хутру.

— Добре піклуйся про свого нового друга, і про свою сестру, — проказав до нього Александр, підводячи очі на Олену. — Тепер мені потрібно йти, сержант Лепін відведе вас додому.

— Ходімо, — хлопчик узяв його за руку. — Толя хоче подякувати тобі за гарненьке кошеня, яке ти йому подарував.

— Іншого разу, — пообіцяв він, помітивши сім'ю Тефаняків, яка спостерігала за ними здалеку.

На щастя, Петра серед них не було.

Щойно Александр і Аранк пішли з кухні, в'язні не стримувалися, здіймаючи Петра на кпини.

— А він так нічого собі, цей Лявальєр, і дуже цікавиться здоров'ям твоєї жінки.

— А він же не в'язень, тож може тихенько підбивати клинці до твоєї благовірної, доки ти за колючкою.

— Моя дружина весь день із моєю матір'ю й сестрою, — бісився Петро.

— Та це не заважає їй грати на скрипці для ворогів, — глузливо посміхнувся шеф.

Петро вирішив за краще промовчати. Ураховуючи їхній фіктивний шлюб, Олена вважала себе вільною, тож так і поводилася, не питаючи в нього дозволу. Така поведінка має змінитися. Він пообіцяв собі змусити її бути обачнішою. Йому не хотілося бути табірним посміховиськом. Той багатий вискочень, Лявальєр, загрався у доблесного Дон Кіхота й дійшов до того, що при всіх цікавився здоров'ям його дружини, хоча саме жінка з Амоса спотворила їй обличчя.

Олена вже була вдома, коли Петро повернувся з роботи, та він не міг поговорити з нею, бо всі, хто проживали з ними в одному будинку, також були вдома, рятуючись від комарів.

Коли весь будинок заснув, а Петро хропів на верхньому ліжку, Олена згадувала теплий голос Александра. Він так ніжно вимовляв її ім'я! Який би заспокійливий прихисток могла б вона знайти в його обіймах! Він мав рацію: чоловіки були в'язнями, але не сім'ї. А якщо додати, що вона насправді

Петрові не дружина, чи потрібно чекати кінця війни, щоб розірвати шлюб, на який вона погодилася тільки заради того, щоб забрати Віталія? До того ж усі звинувачення проти Петра були відкликані, тож угоду виконано. Вона замислилася, як знайти вихід із ситуації. Може, варто поговорити з Жозефом Лявальєром?

На сусідній канапі спали Віталій і кіт, міцно притулившись один до одного. Калуш, відчувши, що вона на нього дивиться, підвів голову, і два маленьких ока блиснули в півночі. Почулося легеньке муркання. Олена стулила повіки й уявила себе біля Александра. У мріях тоненький промінчик надії кликав її до світла.

Александр відчував те саме, що й вона, — вона ставала впевненішою. Саме з ним вона мріяла жити. Безперечно, Віталію він подобався так, що він відчув би полегкість, якби вона розірвала свій шлюб за домовленістю й пішла до нього. Принагідно вона поговорить із Жозефом і детально розповість йому свою історію. Він же священник і брат Александра, тож зможе їй допомогти, навіть якщо його й засмутить те, що вона гралася з таїнствами.

Табір Спіріт Лейк, 28 травня 1915 року

Через вікно хатини, у якій мешкали українські сім'ї, сонце пестило своїми яскравими променями грубі, зроблені з ялини дерев'яні меблі, які жінки доглядали як тільки могли. Перш ніж піти до Фрайманів давати свій ранковий урок, Олена з пані Мендель витирали посуд після сніданку. Тепер уже шістдесят сімей жили в Ліллєнвіллі.

— Вам потрібно ще відпочивати. Удар по голові був дуже сильним. Учора ввечері я помітила, що у вас запаморочилася голова, ви маєте рано лягати, ще до того як лягають діти.

— Мені вже ліпше, і я певна, мої учні з нетерпінням чекають на мене.

— Не настільки! — крикнув Віталій із глибини кімнати. — Сьогодні п'ятниця, останній день тижня, і ти могла б нас відпустити.

— Велике ледащо! — пробурчала лагідно сестра. — Якщо хочеш стати лікарем, як розказуєш скрізь і кожному, то повинен вчитися.

— Ми зостанемося назавжди в'язнями цього табору. Не бачу, чим прислужиться мені навчання...

— Усі конфлікти колись завершуються. З цим буде так, як і з попередніми.

— Думаєш, війна ще довго триватиме, Алю? Наше перебування у Спіріт Лейку мене вже справді гнітить. Калуш зі мною згодний.

Він показав на кошени, що сховалося під меблями. Олена його запевнила, що війна закінчиться, й вони житимуть, як до цього. Але розуміла, що насправді намагалася підтримати не так свого брата, як себе саму.

Коли Олена прийшла до Фрайманів, то вирішила поговорити з подругою про свою ситуацію із заміжжям. А з вікарієм Лавальєром обговорити це пізніше. Відколи Абігаль попередила її про неоднозначну поведінку Петра, здавалося, її став-

лення змінилося, наче вона ототожнювала її з її чоловіком. Хоч їй і було важко, та не хотілося, щоб подруга так думала, хоча оточення вважало, що вони з Петром були подружжям.

Коли учні пішли, вона підійшла до Абігаль, щоб поговорити, але та відмовилась її слухати.

— На майбутнє ти можеш і надалі викладати в нас, бо важливо, щоб діти навчалися, але я хотіла б, щоб ти більше не приходила сюди ані митися, ані з іншої нагоди поза твоїми уроками.

Її тон не припускав жодної відповіді. Нічого не розуміючи в її дивній поведінці, Олена відчула, як додатковий тягар ліг на її плечі. Якщо Абігаль не хоче бути її подругою, то в неї не лишиться нікого, кому вона могла б довіритися.

Уту мить, коли вона вже виходила, Абігаль знову обізвалася:

— Мені шкода, Олено, Ганс не хоче, щоб ми бачилися поза навчанням.

Жінки обмінялися поглядами, сповненими симпатії. Олена хотіла було розпитати її, вона відчувала, що трапилося щось погане, але ця жінка підкорялася своєму чоловікові. Вона не змінить думку через їхню дружбу.

Віталій із Толею збирали гілля — вони хотіли побудувати схованку в лісі. Інші діти крутилися довкола, сподіваючись, що їх запросять взяти участь у будівництві, але через те, що вони називали Толю дурником, Віталій відмовився від їхньої допомоги. Він не допускав кепкувань зі свого найкращого друга.

Побачивши, що сестра вийшла від Фрайманів, він покликав її. Його обличчя було червоним від зусиль, які він докладав, щоб викорчувати пеньок.

— Ти допоможеш нам?

Вона мотнула головою, відмовляючись. Віталій, який поспішав повернутися до гри, не звернув уваги на її сумне обличчя. Вона зайшла в будинок, взяла скрипку й одразу вийшла. Надворі їй зустрілася Валя, яка несла суху одержу, щойно зняту з мотузки.

— Я піду на озеро, — сказала Олена, — щоб позайматися музикою. Можете приглянути за Віталієм, доки мене не буде?

— Аякже! — відповіла пані Мендель. — Ваш брат такий люб'язний! Вся малеча його любить.

У свої десять років Віталій усе ще був дитиною. Коли йому іноді ставало нудно, він швидко знаходив, як розважитися. Якусь мить вона дивилася на нього. Кошеня чіплялося за його ноги, наче вірна тінь. Вона заздрила тій прекрасній безтурботності, властивій його віку.

Притиснувши футляр зі скрипкою до серця, вона рушила до Озера Духу. Охоронці звикли бачити, як вона спускається схилом, їм подобалося її гра, тому віталися з нею.

На заході, на фоні синього неба нагромаджувалися чорні хмари.

Амос, 29 травня 2015 року

Минуло два дні, як Александр відвідав Спіріт Лейк, і відтоді йому ніяк не вдавалося викинути зі своїх думок все в синцях і таке сумне Оленине обличчя. Відразу по проїзді додому, він проглянув усі газети за тиждень і, звичайно, якогось Джона Бозека було вбито за спробу втекти з місця свого утримання в Монреалі. Александр ніколи не засуджував тих ув'язнених за кілька миль від нього людей, та напад на Олену й смерть цього біженця відкрили перед ним іншу перспективу життя арештантів, які до всього того жодним чином не були причетними до війни. Він відчув глибокий сором за свою країну, яка, замість їх прийняти, ставилася до них, як до ворогів.

Минулої ночі була страшенна гроза, й Александр казав собі, що було б дивно, якби грім не вдарив десь у регіоні. Сонце й надалі вперто ховалося за товстими хмарами, день мав бути марудним. Жоден подув вітру не чіпав віття дерев, і ліс видавався застиглим, як на картині художника. Нахилившись, щоб повернути табличку на магазинних дверях написом *Відчинено*, Александр помітив свого брата Жозефа, який ішов у компанії двох армійських офіцерів. Він відчинив двері, щоб ті могли зайти.

— Чим зобов'язаний честі ваших таких ранніх відвідин?

— У таборі Спіріт Лейку минулої ночі зникла жінка. Перед грозою вона вийшла прогулятися, а коли полило, не повернулася. Рідні безрезультатно чекали на неї до півночі.

— Жахливо! — поспівчував Александр. — Особливо якщо врахувати, що гроза була надзвичайно сильною.

— Маєте рацію, — промовив Гордон. — Заскочена вітром й блискавками, вона могла зійти зі стежки, навіть не помітивши, й заблукати в лісі.

— Чи можемо ми допомогти в пошуках?

— Зараз наші солдати прочісують околиці табору й села Ліллієнвілль. Оглядають усе, починаючи від озера. Комендант послав мене попередити вас, бо хоче, щоб ви були уважними. Може трапитися, що, дезорієнтована, вона дійде до Амоса.

— Я робитиму оголошення в церкві після кожної служби, — уточнив Жозеф.

— Ми ж повідомлятимемо кожного нашого відвідувача.

— Хочете, щоб ми ще щось зробили? — запитав вікарій.

— Дякую, солдатів достатньо, щоб впоратися з пошуками. Можливо, її вже знайшли.

— Було б добре, — сказав Александр. — Там вовки й комарі завжди активні після дощу. Жінка справді вскочила в халепу. А в'язні беруть участь у пошуках?

Лейтенант Гордон вибухнув сміхом.

— Щоб вони масово втекли? Ні, дякую! Ми вже маємо труднощі з їхньою охороною, коли вони виходять рубати ліс.

— Ідеться про особу похилого віку? — поцікавився Александр.

— Ні, дуже юна жінка. Та ви знаєте її, скрипалька, яка грала для вас минулої неділі.

— Що? — вигукнули разом Жозеф і Александр. — То зникла мадам Олена?

— Коли її чоловік попередив вартового, комендант Борден зібрав взвод солдат і з першими променями почалися пошуки.

— Чому сім'я не повідомила вам учора ввечері, відразу, коли вони зрозуміли, що вона не повернулася? — запитав Жозеф.

— Не знаю. Може, якусь частину ночі сподівалися, що сама знайде дорогу додому.

— Я їду з вами, — заявив Александр.

— Зачекайте, — зупинив його офіцер. — Може, мадам Тефаняк уже вдома, стільки часу минуло.

— На вагу кожна хвилина, — тривожився Александр.

— Так, якщо ми не знайдемо її, опівдні комендант відправить телеграму мосьє Дюрану, начальнику вокзалу, і ви зможете зібрати людей, щоб долучитися до пошуку.

Солдат, що прибув разом із лейтенантом Гордоном і не зронив жодного слова від початку розмови, підійшов до групи.

— Я чув, як один офіцер сказав, що дама, можливо, потонула...

— Що дало йому привід так думати? — Александр не міг себе стримувати.

— Сусідка сказала, що бачила, як та направлялася на берег озера.

Жозеф поклав руку на плече Александра, щоб заспокоїти того. Він здогадався про братові почуття до Олени, але вважав за краще, щоб той мовчав, особливо в присутності військових.

— Як ви й казали, — сказав священник, — якщо не знайдете опівдні, дайте телеграму, і я вдарю у дзвони. Одразу всі вільні чоловіки зберуться у церкві, і ми почнемо прочісувати від Амоса в напрямку Спіріт Лейку.

Щойно солдати вийшли, Александр звернувся до брата.

— Попроси мосьє кюре вдарити у дзвони, і їдьмо разом до Спіріт Лейку. Я справді боюся за неї.

— Заспокойся, Александре. Ти маєш почуття до мадам Олени та не забувай, що вона заміжня жінка, а до того ж ще й дружина в'язня.

— Дружина, яку б'ють! Ти не помітив минулої п'ятниці синець на її лобі? Абігаль, як і я, вважає, що її чоловік погано поводить з нею.

— Сумно, брате, та вона сама вибрала одружитися з тим чоловіком. Ми не маємо тих повноважень, щоб втручатися в сімейні сварки.

— Ой! Саме тепер треба забути про того Петра, — вигукнув роздратовано Александр. — Ти їдеш зі мною чи ні?

Розуміючи, що Александр поїде в табір, щоб йому не казали, він вирішив його супроводжувати. Присутність священника дозволить гідно триматися.

— Я біжу сідлати двійко коней. Щойно ти попередиш мосьє кюре, ми їдемо.

Жозеф попрямував до пресвітерської.

— Що відбувається? — поцікавився Едмон, який саме зайшов у магазин. — З горішнього вікна я бачив, як двоє солдатів вийшли з нашого магазину.

— Жінка з табору Спіріт Лейк загубилася в лісі, — повідомив Александр, знімаючи своє пальто з гачка біля входу. — Ми з Жозефом долучаємось до пошуку.

Едмон хотів розпитати докладніше, та двері за сином уже зачинилися.

Перед довгою хатиною з дерева, у якій мешкали Тэфаняки, зібралися люди. Ще здалеку побачивши похилені голови, Александр і Жозеф зрозуміли, що Олену не знайшли. Обоє чоловіків зіскочили з коней, і Жозеф підійшов до них.

— Мосьє кюре направив мене підтримати вас у час випробувань, — сказав він, звертаючись до сімей, не дуже знаючи, хто з них Тэфаняки.

— А отой, що він тут робить? — спитав Петро, показуючи на Александра.

— То мій брат, — спокійно відповів Жозеф. — Я не люблю їздити один лісом і попросив його мене супроводжувати.

У цю мить із будинку вийшов Віталій. Побачивши Александра, в його очах зажеврила надія. Він кинувся до нього.

— Аля зникла, — поскаржився він. — Петро сказав, що вона, мабуть, втопилася. Але це неможливо, правда ж?

Александр кинув розлючений погляд на Петра. Чоловік стояв на відстані, ховаючи дивну усмішечку в кутиках вуст.

— Ми знайдемо її, обіцяю, — сказав Александр.

Він усім серцем прагнув, щоб молода жінка ще була живою.

— Учора Олена пішла зі своєю скрипкою, — розказувала Валя Мендель, підійшовши до священника. — Вона пішла грати на берег озера, як часто те робила.

Увагу присутніх привернув стукіт копит. То галопом на конях наближалися підполковник Борден зі своїм перекладачем Владом Галкою.

— Дякую, що приїхали. Ці люди потребують вашої підтримки.

— Ви її ще не знайшли? — захвилювався Александр.

Офіцер заперечливо похитав головою.

— Перш ніж приїхати сюди, я зателеграфував в Амос і попросив почати пошуки від села. Якщо мадам ТEFаняк у нестямі йшла всю ніч, вона могла зайти досить далеко.

— Вам варто обшукати озеро, — заговорив Петро, підступаючи до Бордена. — Моя жінка особа депресивна, я не здивуюся, якщо вона втопилася.

Перекладач передав сказане, бо полковник говорив тільки англійською.

Віталій заплакав.

— Ти брешеш! — кинув він гнівно Петру. — Аля ніколи б не лишила мене одного, та ще й із тобою!

— Я — її чоловік, — уточнив Петро, звертаючись до офіцера, але дивлячись із викликом на Александра. — Тож можу стверджувати, що я саме той, хто знає її найкраще.

В Александра всередині все вирувало. Перед нахабством суб'єкта, якого, здавалось, ніяк не зачепило зникнення його дружини, в його голові почали зароджуватися не надто благородні думки.

— Ще можу додати, що її психічний стан непокоїв мене. Після приїзду до Спіріт Лейку, вона зовсім замкнулася.

Полковник Борден із перекладачем спілкувалися із сім'ями, щоб зібрати якомога більше свідчень, що могли б зорієнтувати пошуки. Скориставшись неуважністю коменданта, Петро зайшов Александру за спину й поганою французькою прошепотів на вухо:

— Олена моя жінка. Будь певен, що ти її ніколи не трахатимеш.

Розгніваний його вульгарними словами, Александр схопив його за комір і притягнув до себе. Їхні обличчя опинилися в кількох дюймах одне від одного.

— Якщо це ти їй щось заподіяв, гадський вилупку, то не житимеш достатньо довго, щоб покаятися.

У сварку втрутився Борден.

— Месьє! Месьє! Розумію, що ваші нерви напружені, але маємо спрямувати всі наші сили на те, щоб знайти мадам Тефаняк.

Александр і Петро обмінялися сповненими ненависті поглядами, тоді як Жозеф тягнув свого брата за лікоть, благаючи стримувати гнів.

— Коменданте! Коменданте! — закричав здалеку солдат, який бігцем підіймався на стежку, — швидше, там знайшли скрипку мадам Тефаняк.

— Сказали де, у якому саме місці? Де той чоловік?

— У таборі, мосьє. Чекає на вас.

Петро хотів супроводжувати офіцера, та Борден заперечив. Він дав зрозуміти через перекладача, що йому краще лишатися із сім'єю.

— Я наполягаю, — сказав голосно Петро.

Та офіцер не зник, щоб його накази обговорювалися.

— Ви зостанетесь тут! — прогримів він тоном, що не спонукав до заперечень. — Коли будуть новини, я повідомлю.

Стрибнувши в сідло, він хутко помчав. Петро зробив рух, щоб іти за ним, але солдати зробили йому знак відмовитися від такого наміру.

Александр узяв Віталія за руку й нахилився, щоб тихо з ним поговорити.

— Якщо знайшли Оленину скрипку, то знайдуть і її. Чекай на мене тут. Я поїду в табір, щоб дізнатися новини, і, щойно узнаю, повернуся й розкажу тобі.

Хлопчик учепився в його шию.

— Я впевнений, що ти приведеш до мене мою сестру, — прошепотів він йому на вухо.

Александр ніжно провів долонею по сповненому надією маленькому обличчю. Та він боявся найгіршого. Він поцілував хлопчика в лоб, скочив у сідло й попрямував до огорожі з колючого дроту, що виднілася вдалині. Жозеф їхав за ним. Тримаючись за упряж, двоє чоловіків швидко віддалялися.

Віталій заздрив їхній свободі. Йому так кортіло поїхати з ними, знайти сестру і назавжди полишити цей табір.

Брати Лявальєри перетнули зону, у якій оточені солдатами в'язні корчували пеньки. Нещасні махали руками в повітрі, відбиваючись від хмари настирних комарів, однак продовжували працювати. Трохи далі виднівся цвинтар, де вже стояли кілька дерев'яних хрестів. Александр поспішно відігнав сумну думку, що Олену теж там поховують, якщо знайдуть мертвою.

Коли вони дісталися до табірних воріт, комендант стояв в оточенні військових — між ними, здавалося, точилася жвава розмова.

— Мої люди знайшли шматок тканини на гілці неподалік від місця, де був футляр зі скрипкою, — повідомив їм полковник Борден.

— Я впізнаю фрагмент одяжі, — заявив наближаючись сержант Лепін. — Мадам Олена часто вдягала сукні з цієї тканини.

— Можливо, на неї напали вовки, яких багато в лісі, — повідомив їм перекладач Галка. — Ми чуємо, як вони виють і блукають довкола, коли в'язні викорчуюють пні.

— Якби було так, ви побачили б кістки або що інше, — відповів Борден.

— Вовки часто тягнуть свою жертву до лігва.

— Де знайшли скрипку? — запитав Александр.

— Футів за п'ятдесят від стежки, що веде до Ліллієнвілля, — сказав Лепін. — Через вітер і дощ мадам Тєфаняк явно збилася з дороги, коли хотіла швидше повернутися додому.

— Вона багато пройшла? Була далеко від озера?

— За сотню футів.

— А якщо на Олену хтось напав і її тіло кинули в озеро! — припустив Александр.

Полковник Борден на мить замислився перш ніж запитати:

— У вас є причина когось підозрювати?

— А чому б не її чоловіка? Він б'є її. Ви не знали?

— Це ваше припущення, друже! Ми не можемо звинуватити людину, не маючи доказів, і, врешті, в'язні ніколи не полишають село. Вони під постійним наглядом.

— Під час учорашньої грози він міг прокрастися так, щоб його не помітила охорона.

Офіцер поставився до сказаного скептично. До того ж розмова починала його дратувати, не звиклий до таких неформальних розмов із цивільними, він став перед братами Лявальєрами й наголосив:

— Ми опитаємо всіх. Та на цю хвилину продовжимо пошуки. Клаптик тканини не доводить, що вона мертва, вона може ще десь блукати, загубившись у лісі.

Він узяв футляр скрипки, що стояв на землі, і простягнув його Жозефу.

— Передайте інструмент сім'ї. Ця річ уже не має для нас жодної цінності. Важливим є місце, де його знайшли.

Вікарій подякував і пообіцяв заїхати в село, щоб віддати його Тєфанякам.

Домовившись підтримувати зв'язок телеграфом, брати Лявальєри полишили Спїріт Лейк. Александр вирішив лишити скрипку в себе, доки не знайдеться Олена. Музичний інструмент, який так ніжно любила дівчина, був частиною її, яку він відмовився віддавати Петрові.

Приїхавши в Амос, чоловіки побачили Аранка. Він стояв на сходах магазину й махав їм рукою. Якесь передчуття зародилося в душі Александра: а якщо його друг знайшов Олену? Адаже індіанці добре знають ліс!

Амос, 29 травня 1915 року

Александр наполіг, щоб Аранк зайшов до нього, тоді як Жозеф попрямував до пресвітерської.

Перш ніж нагодувати їх, Імельда поцікавилася, чи знайшли зниклу особу, але то була формальна цікавість. Такі люди її не цікавили. Щойно отримала заперечну відповідь, більше про неї не думала й спустилася до чоловіка в магазин.

— Минулої ночі, — почав індіанець, усівшись перед тарілкою з гарячою стравою, — я став свідком дивного явища на озері, наче великий Дух проявив себе, щоб направити мій шлях.

— Продовжуй!

— Я веслував, щоб дістатися селища, як здійнявся вітер. Хвилі ставали небезпечно високими, та я не боявся, бо звук до гроз на озері Духу. Я тримав курс на мис, як раптом мене закрутив сильний вихор і розвернув човен. Я намагався вигребти на північ, але нічого з того не вийшло. Незважаючи на всі мої зусилля, вітер гнав човен у напрямку табору.

— Дуже дивно, як на мене, — визнав Александр, який знав, як індіанці вірили в нематеріальну сутність, що панувала над озером.

— У світлі блискавки я розрізнув тінь, яка вийшла з лісу...

— Ну, і?

— Я відчув, що маю підкоритися Духу озера. Те, як він розвернув човен, було запрошенням зійти на берег.

Аранк зробив ковток чаю й вів далі, його голос змінився від емоцій.

— Продовження тебе роз'ятрить... І розлютить...

Притихлий і розбитий, Александр чекав.

— У лісі, за кілька кроків від стежки, я знайшов мадам Олену, розпростерту на землі й без свідомості. Одежа на ній була порвана, лежала вона на мохові, напівроздягнена. Її тендітне тіло, по якому били пориви вітру й дощу, було білим, як мармур, а губи синіми. Спочатку я думав, що вона мертва.

Александр схопився на ноги.

— Людина, яку ти бачив, то був її чоловік! Та особа — справжній монстр...

— Не вгадуй, Александре...

— Що ти зробив?

— Я відчував, що її не можна доправити до її дому, як і в тебе, у мене були побоювання. Я взяв її на руки, поклав у своє каное й накрити сухою вовняною ковдрою, що лежала в моїй сумці. Зверху поклав свою шкіряну куртку й повернувся до нашого селища.

— Як вона почувалася? — поцікавився Александр тремтливим голосом.

— Її лікує Соканон, наша знахарка. Коли я поїхав, щоб попередити тебе, вона ще не отямилася.

— Ти добре зробив, що не відвіз її до її чоловіка. Упевнений, що нападник — він. Я їду з тобою.

Він підвівся з-за столу й схопив пальто, яке повісив біля входу, та Аранк зупинив його.

— Поїж спершу. Не варто, щоб твої батьки хвилювалися. Обережність — насамперед, бо, можливо, я погано вчинив, що привіз Олену до нашого табору. Нею опікується армія, а військові не люблять жартувати із законом.

Александр знову сів. Поставивши лікті на стіл, він обхопив голову руками. Він тремтів.

* * *

Під жовтим небом, пронизаним променями світла, до Олени поволі поверталася свідомість. Її збентежений погляд ніяк не міг визначити, де вона. Біль, що пульсував, змусив її покласти руки на низ живота. Вона застигла і застогнала. Хтось ніжно торкнувся її чола, спонукаючи розслабитися.

— Де я? — прошептала вона.

— У мене вдома, в нашому селищі, — відповіла Розен. — Мій брат Аранк знайшов вас у лісі. Вас було поранено. Він привіз вас сюди.

— Чому небо таке жовте? — запитала Олена в напівзабутті.

— Ви в наметі.

Від нападу болю вона випростала ноги й схопилася за живіт. Олена зрозуміла, що лежить гола під вовняними ковдрами.

— Що зі мною сталося? — забідкалася вона.

— Відпочивайте. Соканон, наша старійшина, готує зілля, щоб втамувати ваш біль.

Вона кивнула вбік старої пані, яка сиділа в кутку намету і варила трави.

— Я нічого не пам'ятаю... Чому мені так боляче? А Віталій? Де він?

Вона спробувала підвестися на ліжку та не змогла. Підійшла стара індіанка, і Розен дуже обережно підняла голову пораненій, щоб та могла випити щойно приготовані ліки.

— Від цього зілля мине ваш біль. Вам потрібно відпочити й набратися сил.

За кілька хвилин Олені полегшало й вона заснула. Сидячи поруч, Розен тримала її за руку.

— Я не розумію, — сказала вона тихо, звертаючись до Соканон. — Аранк нам сказав, що йдеться про заміжню жінку, але коли ви її оглядали, то зауважили, що вона була незайманою до того, як її згвалтували.

— Правильно. По ранах я точно визначила, що дівоча пліва... Її порвали зовсім недавно.

— Сім'ї у Спірит Лейку викликають жалість, — запечалилася Розен. — Ми нічого не знаємо про тих людей. Перш ніж потрапити сюди, у цей табір, у них було їхнє життя, їхні мрії...

Соканон кивнула, добре розуміючи, що індіанські народи живуть у такому самому остракізмі, відколи білі почали поступово заселяти Канаду кілька століть тому.

— Якщо вірити Аранку, ця жінка — віртуоз і говорить багатьма мовами. І те, що вона змушена існувати в таких жакливих умовах, — дуже сумно. А вона ще така молода!

Спіріт Лейк, 30 травня 1915 року

Високо в небі місяць освітлював стежку. Увечері температура впала, і паморозь на ґрунті, у якій відбивалися нічні зорі, пропонувала погляду двох вершників мерехтливий краєвид. Аранк і Александр просувалися повільно, коні йшли кроком. Незважаючи на заперечення Імельди, Едмон дозволив сину поїхати в індіанське селище, щоб на світанку долучитися до пошуку. Однак перед тим як відпустити сина, батько загадав йому скласти нові товари в магазині, які прибули поїздом після обіду. Аранк йому допомагав.

— Якщо дівчина ще в лісі, дуже сумніваюся, що вона буде живою й здоровою, коли її знайдуть, — зауважив Едмон, перш ніж хлопці поїхали. — Зважаючи на холод, навіть якщо їй поталанить уникнути вовків, це буде справжнім дивом, що вона виживе за таких низьких температур.

Александр уважав за краще промовчати, що її знайшли і що вона в індіанському таборі.

О другій ночі, об'їжджаючи табір Спіріт Лейк, вершники побачили згори мису стовпи світла з веж, які через рівні проміжки освітлювали колючий дріт і ряди бараків.

— Війни — то чудовиська, — нарікав Александр. — Цих людей, які ще вчора приїхали до Канади, щоб жити тут у мирі, оголосили ворогами, день і ніч їх стереже озброєне військо.

— Як наслідок — зґвалтування. Багатьох наших жінок гвалтували французькі й англійські завойовники.

— Нічого не виправдовує насилля, якого зазнала Олена.

— Іноді трапляється, що мене пече сором за людський рід, — додав сумно Аранк.

— Якщо напав її чоловік, то чому він зґвалтував її? Вона його дружина. Він міг брати її, коли захотів.

— Ти підозрюєш його, але, можливо, то не він. Над солдатами, які тут живуть без жінок, теж давить самотність. А є й інші в'язні. Олена часто одна ходила до озера, де вправлялася

на скрипці у своїх аріях. Знаю, це не привід нападати, та нападником міг бути будь-хто.

— Ти впевнений, що з Оленою так вчинили?

— Мені шкода, друже, та наша старійшина, яка оглядала її, переконана.

— Якщо нападник Петро, то він явно хотів її смерті, залишивши непритомну посеред лісу. Бо чому б чоловік так чинив зі своєю дружиною?

В Александра від почуттів перехопило горло. Лють до нападника боролася в ньому з безмежною ніжністю, яка щоразу виникала, коли він думав про Олену.

Від випитого зілля, приготованого Соканон, і після жахливої ночі Олена прокинулася в індіанському селищі дещо спантеличеною. Хоча біль відступив, спогади про напад, жертвою якого вона стала, роїлися в її голові. Вона згадувала страх, запахи, дощ і удар грому, та найбільше — згвалтування.

«О, Боже, ні!» — тужливо подумала вона, усвідомивши жахливу реальність.

А вголос поскаржилася.

— Чим я тепер стану?

— Заспокойтеся, — промовила Розен, підтримуючи її за плечі, щоб допомогти випростатися. — Наша старійшина, яка за сумісництвом іще й повитуха, ретельно вас оглянула й упевнена, що у вас не залишиться фізичних наслідків після того, що з вами трапилося.

Олена в безнадії поклала руку на живіт.

— Це жахливо! — мовила. — Наслідки простягаються набагато далі, ніж ви думаєте.

Вона опустила на плетений килим, що був їй за постіль.

— Було б добре зрозуміти, що вона хоче сказати, — прошепотіла Розен, схиляючись до вуха Соканон.

Позавчора на березі озера Духу

Сидячи на камені, Олена поклала скрипку у футляр поряд із собою, її вологі очі блищали в останніх променях перед-

західного сонця, що пробивалися крізь буремне небо. Вона мала вже повертатися, щоб сховатися від зливи, яка починалася, та, загубившись у власних думках, не звертала уваги на збурення природи довкола. Вона потрапила в пастку свого фіктивного шлюбу. Як вона може знову отримати свободу? Настоятель Жозеф, брат Александра, видавався їй відкритим, та чи зрозуміє він, чому вона скористалася таїнством шлюбу для досягнення своєї мети. Чи будуть її вісімнадцятирічна невинність і любов до брата достатнім поясненням у його очах?

Її думки перервало відчуття, що позаду неї хтось є. Обернувшись, вона побачила Петра, який стояв на стежці.

— На що ти сподіваєшся? — прогарчав він. — Що Дух озера перенесе тебе до твого гоного Александра?

Не звертаючи уваги на його закиди, вона підвелася й пішла в напрямку до нього.

— Рада бачити тебе, — сказала вона привітно.

— Справді? — здивувався Петро, піднявши брову.

— Так, я хотіла поговорити з тобою наодинці. Домовленість, яку ми уклали, була помилкою. Вона нас обох робить нещасними. Нам потрібно спробувати її виправити. Ще до закінчення війни.

— У мадам тепер є хтось, на кого вона може розраховувати! — кинув він зарозуміло. — Тож вона вже може гребувати ТEFаняками.

Блискавка розколола небо, і полив дощ. Олена поспіхом сховала футляр зі скрипкою під вовняною хусткою.

— Я могла б попросити сестер із жіночого монастиря в Амосі взяти мене помічницею вчителя, а Віталій продовжив би навчання. Мені здається, що такі труднощі легше залагодити в невеликій громаді, де всі один одного знають, ніж у такому великому місті, як Монреаль.

— Моя сім'я погодилася на цей симулякр, щоб ти поїхала з нами й була нам за перекладачку.

Олена здогадалася про недобрі наміри Петра.

— Щодо твоїх, то вони пішли на це здебільшого заради того, щоб витягнути тебе із в'язниці й уберегти від приму-

сових робіт. Проти тебе висунули звинувачення в збройному нападі на офіцера, чи забув?

Доц усе посилювався. Олена хотіла піти в бік села, але Петро схопив її за руку.

— Тут, у Спірит Лейку, ти — моя дружина! І я чекаю, щоб ти поводитися як дружина.

— Ти знаєш не гірше від мене, що ми розігруємо комедію. І я вважаю, що вона вже затягнулася.

— В очах в'язнів і військових ти — моя дружина. А через те, що ти не можеш приховувати свою симпатію до того жердини Лявальєра, мене вже кличуть скрипальським бовдуrom.

Здивована, Олена не стримала усмішку.

— Смішно, — сказала вона.

Петро зробив кілька кроків і загородив дорогу. Взяв її за плечі й сильно струснув.

— Тобі весело? — крикнув він їй в обличчя. — Я зроблю так, щоб ти втратила свою пихатість, моя принцесо! Петро Тефаняк не любить, коли з нього глузують, особливо через якусь скрипальку, яка вважає, що може закохатися в іншого, коли є моєю дружиною.

Раптово злякавшись, Олена спробувала вирватися. Вона з усіх сил штовхнула Петра. Заскочений зненацька, він відступив на крок, зачепився ногою за корінь на стежці й упав горілиць. Скориставшись цим, вона щодуху побігла. Знавісний, Петро скочив на ноги й за кілька кроків наздогнав її. Доц уже лив як із відра, а блискавки розривали небо, за ними вдаряли потужні удари грому. У білуватому світлі блискавки Олена побачила перекошене від гніву обличчя Петра. Її охопила паніка.

— Відпусти! — закричала вона.

Та її голос загубився в безперервному гуркотінні. Петро легко підхопив її й потягнув під дерева. Він грубо кинув її на землю, від чого вона випустила з рук скрипку.

— Думаєш, ти мені не справжня дружина, еге ж? Я покажу тобі, що таке справжній чоловік, — сказав Петро, ставши на коліна біля неї.

Олена намагалася вирватися, та той уже розірвав на ній корсаж і заголив живіт. По небу над нею звивалася блискавиця,

і як вибух ненависті прорізав погляд Петра. Вона намагалася вирватися, але, схопивши за зап'ястки, Петро притиснув її до просяклої водою землі й навалився всією своєю вагою на її тендітне тіло, настирно шукаючи її губи. Вона відвернулася, а він спустився по шиї до її затверділих від жаху грудей і боляче вкусив.

То був жах. Олена б усе віддала, щоб утекти, опинитися далеко, під сонцем. Дощ стікав їй по обличчю, змішуючись зі сльозами. Коли Петро підвівся й грубо розсунув їй ноги, вона зробила останню спробу вирватися. На колінах між її ніг він розірвав панталони, його погляду став доступний легкий пушок її статевого органу, який вона намагалася прикрити звільненою рукою.

— Прощу тебе, Петре, не роби цього, — благала вона.

Відповіддю був бридкий сміх її гвалтівника. Під зляканим поглядом своєї жертви Петро повільно спустив штани, у яскравому світлі блискавки показався його напружений як штик член.

З Олени вирвався довгий крик безнадії.

— Не роби цього, — закричала вона ще раз.

Щоб змусити замовкнути, чоловік розлючено вдарив її по голові й упав на неї. Напівоглушена, дівчина задихалася, нудотний запах досягнув ніздрів; її гвалтівник був важким і смердючим. З нього виривалося глухе гарчання, що паралізувало її, а рука, яка стискала шию, не давала дихати. Вона все ж намагалася дихати. Коли гострий біль пронизав її тіло, відчула, як останні сили зрадили їй, вона знепритомніла.

Петро підвівся. Вдягнув штани й кинув зневажливо:

— Ось так! Ти моя жінка!

І пішов до села, не переймаючись про ту, яку кинув без тями посеред лісу під проливним дощем. Дорогою він не зустрів жодного вартового — мабуть, усі поховалися від зливи.

Ще з раннього дитинства Петро ненавидів Ловенців, а найбільше цю малу зазнайку-скрипальку, яка завжди проходила повз і навіть не дивилася в його бік, наче його й не існувало. Нічого немає у світі обурливішого, коли тобою нехтують, і його гордість невимовно від цього страждала. Тепер він помстився.

* * *

Пригнічена, Олена почувалася покинутою в такі трагічні події у своєму житті, глибини яких ще не могла збагнути. Вона заплющила очі. Повернути нічого не можливо. Вона була одружена з Петром Тефаняком до кінця своїх днів.

Хтось відсунув брезент на вході й увійшов до намету. То був Александр. Він навшпиньки наблизився до Розен.

— Як вона? — запитав тихо, думаючи, що Олена спить.

Почувши звук його голосу, вона розплющила очі, у її сумному погляді спалахнула іскорка. Та відразу ж відчула себе нещасною й повернулася до нього спиною, щоб приховати сором.

Чоловік став біля неї на коліна, простягнув руку й ніжно провів по її волоссю.

— Аранк розповів мені, що з вами сталося, — прошепотів він, схиляючись до неї. — Я прийшов розрадити вас і запропонувати свою дружбу.

Олена повільно повернулася до нього. В глибині її очей жив сум, який не лишав байдужим. Александр відкрив їй свої обійми.

— Ви не сама. Я з вами.

Дещо заспокоєна його словами, вона, підкоряючись миті, сіла на своєму ліжку й кинулася в запропоновані обійми, вчепившись у плечі чоловіка з відчайдушністю людини, яка тоне.

Ставши свідком стосунків, що зароджувалися між цими двома людьми, Розен і Аранк вийшли з намету, лишивши їх наодинці.

Александр довго притискав дівчину до себе, шепотів на вухо заспокійливі слова, як роблять із дитиною, яка прокинулася, бо їй наснився страшний сон. Уперше після того, як покинула Англію, Олена відчула розраду і людське тепло в обіймах того, хто довів, що насправді прихильний до неї.

* * *

Під час меси вікарій Жозеф Лявальєр закликав чоловіків востаннє організувати пошуки зниклої два дні тому української скрипальки. З кожним днем шанси знайти живим

того, хто провів у лісі три дні за таких низьких температур, були мізерними.

У Спіріт Лейку полковник Борден прийшов до Тефаняків і кожного допитав. Абігаль хотіла сказати йому про напружені стосунки Олени й Петра, та Ганс завадив їй.

— Зникнення Олени — страшенно сумна подія, та ми не повинні втручатися в сімейні стосунки інших. Тут життя важке, чоловіки озлоблені, та це зовсім не робить із них убивць.

Дивлячись на страждання дружини, він додав:

— Яка б не була причина її зникнення, ми нічого не можемо вдіяти.

Як і мешканці Амоса, військові організували останні пошуки. Та надії майже не лишалося.

* * *

Післяобідньої пори, сидячи біля багаття в селищі індіанської резервації, Олена розказувала свою історію Александру та його друзям Розен і Аранку. Під тихе потріскування гілок, вкритих весняними листочками, вона розповіла їм своє життя, що розпочалося, як корабель відплив із Саутгемптона. Вона часто зупинялася, її переповнювали емоції, які не завжди могла вгамувати. Дійшовши того, що стало причиною одруження з Петром, голос її захрип.

— Я припустилася великої помилки, одружившись із ним, — зізналася вона. — Та на той час, самотня й без жодної надії, у мене була єдина думка — забрати Віталія, який мордувався в сиротинці. Від самого народження він був вразливою дитиною. Я навіть боялася, що він помре там від туги. Пропозиція мадам Робертс видалася мені єдино можливим порятунком. До цього одруження я не мала жодного приводу не довіряти Петру. Він завжди був чемним з Віталієм і зі мною.

— Щодо цієї мадам Робертс... ви отримували від неї звістки після вашого приїзду до табору?

— Я написала їй один раз, але не отримала відповіді на лист. Дама була добровольцем Червоного Хреста, думаю, коли ситуація знаходить своє розв'язання, вона починає займатися іншим. Адже стільки знедолених потребують її підтримки!

З полум'я виривалися іскри, а мовчазні слухачі намагалися уявити ту ситуацію, що передувала Оленіному рішенню.

— Ви вважаєте мене легковажною, бо я погодилася на таку авантуру, правда? — запитала вона під звернутими до неї поглядами, в яких читалося нерозуміння. — Менше ніж рік тому я жила, як і ви, безтурботна, щаслива й вільна. Наївна, я вважала, що моє життя так і триватиме під надійним батьківським крилом. Вам важко зрозуміти той відчай, що мене охопив, коли я лишилася сама, без копійки, в чужій країні, яка воює з моєю, до того ж я відчувала, що мене не приймають тутешні люди.

— Довіртеся нам, ми знайдемо, як допомогти вам, — сказала співчутливо Розен.

Аранк підвівся й пішов до краю лісу. Він розмірковував над рішенням, яке щойно зародилося в його голові.

— Для Тефаняків і військових зі Спірит Лейку ви загубилися в лісі, і всі вважають вас на цей час мертвою, — проказав він, повертаючись до гурту.

— Думаю, так, — погодилася Олена.

— Тож, якщо ви згодна, ми допоможемо вам утекти.

Він поглядом шукав підтримки Александра.

— Мій друг має рацію! — вигукнув той. — Прекрасна ідея, щоб скористатися плутаниною й зникнути.

Та для молодії жінки пропозиція видалася недосяжною.

— Через згвалтування, що вчинив Петро, у мене не лишилося ніякої можливості анулювати шлюб через Святий Престол. Якщо я зроблю, як ви кажете, то буду змушена ховатися все життя. А ще я нізащо не піду без Віталія! І моя скрипка... Усе це просто жакливо!

Вона розридалася. Александр обійняв її.

— Поговоримо завтра, — запропонував він, відчувши, що вона виснажена.

Та в Олени стало сил опанувати себе.

— Після того, що сталося, я не можу жити з Тефаняками. Вони наводять на мене жах. У мене немає іншого виходу, як погодитися на ваш план. Але як його втілити? Віталій має піти зі мною. Але я не маю ні копійки.

— Одне з твоїх бажань я можу виконати миттєво. Твоя скрипка у мене, в Амосі.

На Олениних губах, уперше як вона отямилася, з'явилася тінь усмішки, правда дещо сумна

— А мій брат?

— Ми знайдемо спосіб, щоб він зміг полишити табір, — пообіцяв Аранк. — Це не має бути важко.

— Попрошу батьків запросити його до нас... Чи попрошу допомоги у Жозефа, — висловив думку Александр.

Олена дивилася з недовірою.

— Будьте певні, ми не рушимо, доки Віталій не приєднається до вас, — запевнила Розен.

— А куди мені йти, коли стану вільною? Я й надалі буду одруженою жінкою.

— Ви можете лишатися з нами в лісі, допоки все не вгамується й не скінчиться війна, чи доки ми не знайдемо, як краще позбавитися ваших проблем. Ніхто вас у нас не знайде. Індіанці вміють ховатися, і ми весь час змінюємо місце.

Поглядом вона запитала Александра.

— Аранк має рацію, треба жити теперішнім. Спочатку хай повірять у вашу смерть. Вирішуватимемо все по ходу діла.

— Військові ніколи не заходять далеко в ліс. Для них він — місце, повне пасток і дикого звіра, тоді як для нас, індіанців, природа — спільник. Нам знайомий кожен закуток.

— Ми можемо вас навіть переправити до Сполучених Штатів, — додала Розен. — Нейтральна країна у теперішній війні й дуже велика. Ми постійно ходимо через кордон.

Благодатне тепло розлилося на душі в Олени. Саме такого розуміння, яке виказували Александр і його друзі-індіанці, вона шукали від самого прибуття до Канади. Вона передбачала вже своє подальше майбутнє у гостиннішому світі, ніж вона знала до цього часу.

— Я повертаюся в Амос уже сьогодні ввечері, щоб не викликати підозр, — сказав Александр. — Завтра поїду з Жозефом до Спиріт Лейку, щоб довідатися про результат пошуку вас у лісі. Водночас подивлюся, як можна зробити так, щоб Віталій доєднався до вас.

— Бідна дитина, як би мені хотілося, щоб він знав, що я жива!

— Зарано йому повідомляти. Якщо хочемо, щоб у нас усе вийшло, його горе має бути справжнім і викликати жалість. Та будьте певні, ми витягнемо його з табору якнайшвидше, — пообіцяв Аранк.

Олена вдячно притулилася до Александра. Кожен удар його серця здавався їй обіцянкою свободи.

* * *

У понеділок вранці через величезні вікна магазину Лявальєрів заливало сонце. Едмон відчинив двері й насолоджувався свіжим вітерцем.

— Можна сказати, що літо приходить дочасно, — зауважив він. — Вчора ще були заморозки, а сьогодні о восьмій ранку вже спекотно.

Едмон повернув табличку на бік *Відчинено* і повернувся за прилавок.

— Ти сумний через мадам Тэфаняк, — сказав він, побачивши свого сина перед вітриною, погляд якого губився в далині.

— Так, і через її брата також. Ти пам'ятаєш Віталія?

— Звичайно, хлопчик, який повіз звідси двох кошенят.

— Олена була його сім'єю. Як думаєш, ми можемо запросити його на день чи два до себе? Йому стало б легше.

— Забудь, твоя мати ніколи не погодиться. Ти ж знаєш, що вона думає про чужинців, що живуть у Спіріт Лейку.

— Але ж Віталій тільки дитина! Вона не може звинувачувати його в тому, що йде війна.

— Точно, говорячи про дітей, ми отримали листа від Антуана. Його відіслали більше як місяць тому. Та отримана від нього вісточка дуже тішить Імельду.

— Як у нього справи? — радісно запитав Александр, який дуже любив свого старшого брата.

— Його робота на фронті вимагає багато сил. Йому важко дається щодня підтверджувати смерть молодих хлопців.

— Війни — завжди жажіття!

— Та є й добра новина, він пише, що відразу по поверненні додому зробить пропозицію Люсі. Пригадуєш гарненьку фельдшерку, з якою він нас знайомив?

— Так.

— Лікар і фельдшерка... У них буде прекрасна сім'я. Зрештою, так сказала твоя мати, але я тієї самої думки.

Александр промовчав, він думав зовсім про інше.

— Імельда мріє стати бабусею. Сподіваюсь, ти теж колись знайдеш ту єдину.

«Уже знайшов», — подумав Александр. У нього було бажання сказати Едмону, що Олена не померла, щоб врешті розраховувати на його допомогу.

— Розумію, що тобі болить за тією українкою. Вона була чарівною, і дуже шкода, що з нею таке сталося. Та ти забудеш її. У будь-якім разі вона була заміжньою.

У батькових словах не було жодної емоції, тож Александр зрозумів, що розумніше промовчати й зберегти таємницю. Він вирішив радше вчинити диверсію.

— Так тепло надворі! Якщо дозволиш, то після обіду я піду полювати на куріпку.

Едмон був у захваті. Якщо Александр знову думає про полювання, отже, він менше переживає за долю молодой скрипальки. Виходить, він не був таким уже й закоханим, як часто це говорив. Тож із радістю погодився, кажучи собі: щоб так любити природу, без сумніву, його син мав би отримати від когось із предків індіанську кров. З материного боку, бо у Лявальєрів такої не було.

О третій годині Александр осідлав коня й помчав галопом до індіанського селища. Під вовняною накидкою він сховав Оленину скрипку.

Галопуючи лісом, він думав над планом, як привести Віталія до сестри. Думав про Розен. Юна індіанка дружила із сержантом Лепіном. Якби вона вважала, що може йому довіряти, то він міг би їм допомогти. З іншого боку, не варто довіряти таємницю багатьом. Щойно Віталій покине табір і зустрінеться із сестрою, Александр придумає новий план, більш особистий. Така думка додала йому снаги. Він перевів коня на крок і насолоджувався красою заходу сонця. Денне світило повільно занурювалося в озеро Духу, і все навкруги було чарівним.

Індіанське селище, 1 червня 1915 року

Змушений поїхати пізно ввечері, щоб не збудити підозри, Александр пообіцяв Олені швидко повернутися. В індіанському селищі дівчина відкрила для себе зовсім невідомий їй спосіб життя. Незважаючи на те, що Віталія не було поруч, їй подобалося відчуття свободи, яке давала їй близькості до природи. Люди навколо видавалися щасливими від невибагливості, у якій жили. Діти зі сміхом бігали, допоки їхні матері біля наметів готували їжу у великих казанах. Це місце було за якихось кілька миль від табору Спіріт Лейк, на березі того самого озера; їм співали ті самі пташки, та атмосфера, що панувала у цьому закуточку лісу, була зовсім іншою, відрізнялася від табору для в'язнів. «Свобода — не лише слово, — думала Олена, — але й ідея, що базується на незалежності й самодостатності, необхідний чинник виживання; і в народів, здається, немає іншого вибору, як битися, щоб зберегти її, радіти їй, обстоювати її!» Зі свого боку вона мала сміливо зустріти труднощі, які виникали на її шляху, щоб віднайти свою власну свободу й знову мати можливість вибирати власну долю.

На світанку чоловіки пішли на полювання. Вона бачила, як вони полишали табір у повній тиші з карабінами в руках. Аранк зостався, можливо, щоб піклуватися про неї. Його присутність її заспокоювала.

— Ми живемо з мисливства і рибальства, — пояснила Розен, яка доєдналася до неї біля струмка, куди вона пішла освіжитися. — Ми продаємо шкури комерсантам, тож можемо купити борошно, цукор й інші товари. Відколи відкрився Спіріт Лейк, ми продаємо туди рибу. Сьогодні Аранк має її відвезти. Я поїду з ним і спробую зустрітися з Етьеном Лепіном.

— Щоб він допоміг нам забрати Віталія?

— Так. Ви ж знайомі з ним, думаєте, ми можемо йому довіряти?

— Сержант Лепін — найсимпатичніша людина в усьому таборі. Його доброта до мене й інших в'язнів видається щирою, але...

Вдалині почувся тупіт копит.

— Не може бути, щоб поверталися наші чоловіки, — здивувалася Розен. — Цікаво, хто б то міг їхати з тієї сторони!

Заінтриговані, дівчати повернулися до табору. За наметами на узліссі підрозділ солдат під командою сержанта-майора Овена Мартінса перейшов на повільну рись. Група зупинилася перед Аранком, й офіцер спішився.

— Нам стало відомо, що ви знайшли мадам Тефаняк, — заявив він, роззираючись навкруги. — Чудова новина! Де вона? Я її не бачу...

Заскочений зненацька індіанець не знайшовся, що відповісти.

— Ми саме готувалися перевезти її до Ліллієнвілля, — мовила Соканон, підійшовши до групи. — Ми знайшли її вчора. На жаль, жінка зазнала великих страждань. Ми хотіли, щоб вона набралася сил перед тим, як повернеться до себе.

Старійшина хотіла зберегти їхні стосунки з військовими. Тепер, коли хитрість відкрилася, не було іншого вибору, як підкоритися вимогам солдат. Віддавати їм Олену було шкода, та вони не могли зробити інакше.

Ще слабка, Олена відчула, як земля тікає з-під ніг. Вона похитнулася й упала.

— Бачите, — зауважила Соканон, поспішаючи на допомогу, — вона ще слабка.

Мартінс не міг заперечити очевидне.

— Не бійтеся, ми самі доправимо її сьогодні до Спіріт Лейку, — запропонував Аранк.

— Буде краще, якщо вона поїде з нами, — наказав сержант-майор.

Він підійшов до юної українки, яка спиралася на плече Соканон.

— Ваша сім'я зрадіє, що ви жива. Ми нічого їм не казали перш ніж упевнитися, що індіанці вас усе ж знайшли.

Олена затремтіла, як бентежна лань перед хижакком.

— Ви ж бачете, що вона не зможе сісти на круп коня, — зауважив індіанець, — вона ж ледве стоїть.

— Мої люди зроблять ноші й понесуть її.

— Обійти озеро — неблизня дорога, а пішки деякі частини стежки майже непрохідні, особливо о цій порі року. Якщо погодитесь, то ми перевеземо її каное, а ви зустрінете нас на тому березі біля Спіріт Лейку.

— Так, ви маєте рацію, але я вимагаю, щоб один із військових вас супроводжував.

Він показав на Дарріла Гордона.

— Ми чекатимемо на вас із того боку. А тим часом повідомимо сім'ю мадам Тefаняк. Не затримуйтеся. Я розраховую на вас, Гордоне.

Сержант-майор скочив у сідло. Як тільки підрозділ від'їхав, Аранк підійшов до Розен і тихо попросив попередити Александра. В цей час Соканон відвела Олену до свого намету.

— Я допоможу їй підготуватися, — сказала вона, проходячи повз лейтенанта. — Ти ж, Аранку, поклади подушки й ковдри в каное.

Олені здалося, що сонце згасло і знову настала п'ятьма у її житті. Спустошена, вона дозволяла поводитися із собою, як із лялькою.

* * *

Трохи пізніше, коли побачив, як кінь Розен несеться по-трійним галопом, Александр зрозумів — щось сталося.

— Не може бути! — скрикнув він, коли дізнався новини. — То моя вина, я був недостатньо обережним. Мабуть, хтось з охоронців мене бачив учора й простежив аж до вашого табору.

— Що трапилося? — поцікавився Едмон, який не зрозумів синову поведінку.

— Мав би сказати вам раніше, — визнав син ламким голо-сом. — Аранк знайшов Олену. Вона переховувалася в селищі в індіанській резервації.

— А чому переховувалася?

— Тату, я не можу розказати все в деталях. Оленин чоловік згвалтував її й кинув посеред лісу в ніч, коли була гроза. Олена стала жертвою жорстокості Петра Тefаняка.

— Ти кажеш про її чоловіка?

— Так, він справжній монстр.

Едмон дивився на сина, не розуміючи, куди той веде. Як чоловік міг згвалтувати свою дружину?

— Аранк має доправити її до Спіріт Лейку на каное, — додала Розен.

— Ходімо зі мною до табору, — мовив Александр. — Ми розкажемо її історію коменданту. Ми не можемо дозволити, щоб Олена повернулася до Петра.

— Ти втручаєшся в речі, які тебе не обходять, — зауважив Едмон, намагаючись утримати сина.

Та двері вже зачинилися за ним.

— Що відбувається, — запитала Імельда, занепокоєна розмовою.

— Нічого важливого, — відповів Едмон, не бажаючи хвилювати її. — Можеш повернутися до своїх бухгалтерських книг.

І вийшов на ганок. У хмарі куряви Александр і Розен зникли за горизонтом. Яка жаклива трясовина затягує його хлопчика?

Александр і Розен прибули в табір Спіріт Лейк у той момент, коли каное приставало до берега. На самому краєчку пристані стояв Віталій — радість переповнювала його. Петро стояв осторонь. До невістки пішов Микола, та Віталій відштовхнув його і кинувся на шию сестрі, яка похитнулася під його вагою. Підтримувана Аранком, вона подолала перехід, тримаючи Віталія за руку. Група зупинилася перед комендантом.

— Ласкаво просимо додому, — сказав їй офіцер замість привітання.

Прокладаючи дорогу серед сімей в'язнів, які прийшли привітати врятовану, Александр став поряд із Борденом.

— Мосьє, — заявив він, — ви не можете дозволити Олені Ловенець повернутися до Петра Тефаняка.

Підполковник здивовано зміряв поглядом прибульця.

— І з якої ж причини я мав би заборонити дружині повернутися до свого чоловіка?

— Бо цей бридкий тип згвалтував її!

Дивлячись на дівчину, що тремтіла від слабкості, здавалося, замислився, в кутиках його губ застигла скептична посмішка.

За будь-яких обставин він не має виказати слабкість перед цими людьми.

— Як ви наважилися стверджувати, що чоловік згвалтував свою власну дружину? — нарешті запитав він ображено. — Ця історія вже починає далеко заходити. Мосьє Лявальєр, прошу покинути табір і повернутися додому!

Тоді наперед вийшов Аранк.

— Я підібрав мадам Олену в лісі, майже голу, її одяг було розірвано. Її чоловік кинув її після того, як насильно скористався нею. Спитайте у неї, чи це правда.

Борден зрозумів, що влучив у пастку і повинен вирішити конфлікт, зберігши власний авторитет.

— Слова дружини нічого не варті, — заявив він, підвищуючи тон, — вона може розказати казна-що, якщо хоче звинуватити свого чоловіка.

Потім звернувся до Петра.

— Ви можете підтвердити під присягою, що це не ви зробили таке з дружиною?

— Звичайно, не я, навпаки, я радий бачити її живою, — збрехав пройдисвіт.

Александр підійшов до нього й ударив у плече.

— Брудний покидьку! — крикнув він. — Розкажи, що ти зробив з Оленою.

Із задоволеною усмішечкою Петро відповів, не рухаючись із місця.

— Друже, я щойно все сказав коменданту, не маю уявлення, про що ви кажете.

— Достатньо! — вигукнув Борден, втрачаючи терпіння. — Месьє, негайно покиньте територію, інакше буду змушений вжити силу. Я не директор весільної агенції, а комендант табору для в'язнів, і вам немає тут що робити.

— Мосьє... — наважився Александр.

— Мовчати!

Борден повернувся до двох військових, які його супроводжували.

— Виведіть мосьє Лявальєра за межі території табору, — наказав їм.

А потім додав, звертаючись до Аранка:

— Ми вдячні, що ви знайшли мадам Тефаняк, але сідайте в каное й повертайтеся у селище.

Солдати наблизилися до Александра і, наставивши на нього рушниці, зробили знак забиратися. Розуміючи, що сперечатися було б надто ризиковано, хлопець кинув останній погляд на Олену і, роздосадуваний, скочив у сідло. Розен рушила за ним.

Діставшись до мису, де жили офіцери, друзі обернулися. Стежкою, що вела до Ліллієнвілля, сім'ї в'язнів поверталися додому. Посередині, опустивши голову, йшла Олена, вона тримала Віталія за руку. Поперед неї йшли Тефаняки. Александр сподівався, що вона підведе очі, щоб зробити йому останній знак. Та замість цього його погляд зустрівся з Петровим. У чорних зіницях покидька було стільки ненависті, що він аж здригнувся від жаху.

Голос позаду налякав їх. То був сержант Лепін у цивільному.

— Повірте, у мене такі самі почуття до цього бастарда.

— Ти куди йдеш? — запитала у нього Розен, здивована, що бачить його без звичної уніформи.

— У мене кілька вихідних, і я йду до свого брата Альфреда. Він власник ферми, другий ран на виїзді з Амоса.

— Пішки?

— Мені не пощастило, як вам, у мене немає такого чудового коня.

— Тоді сідай позад мене, — ввічливо запросила Розен. — Буду рада відвезти тебе до Альфреда.

Солдату стало дещо ніяково.

— Ви можете сісти позаду мене, — кинув Александр, щоб піддразнити того.

— Віддам перевагу мадемуазель, — відповів Етьєн, беручись за протягнуту Розен руку.

Лепін вступив на службу до канадської армії три роки тому, коли йому було вісімнадцять років. Їхні батьки загинули в пожежі, тоді ж його брат Альберт переїхав із Вікторіавіля в Абітібі. Уряд пропонував землю, і він побачив у цьому можливість мати власну ферму. До того ж він щойно одружився із сусідською дівчиною Бланш Дюмон. Етьєн із ним не поїхав.

Він уважав себе замолодим, щоб ставати фермером. А ще йому подобалася військова служба в канадській армії. Передбачливий, Альфред купив сусідню землю, переконаний, що молодший брат колись захоче туди перебратися. Тож відколи його підрозділ було залучено у таборі Спиріт Лейк, Етьєн, здавалося, закохався в Абітібі. Щоразу, коли приїжджав до брата, він повторював, як тому пощастило жити на волі й дякував, що здогадався купити для нього сусідню ділянку.

Після довгої мовчанки Лепін звернувся до Александра.

— Там, на березі озера, я чув, які звинувачення ви висунули Теофаньку. Повірте, він точно не став після цього вашим другом.

— Мені начхати на того тупака. Єдине, чого я хочу, вберегти Олену від його насилля.

— Я не здивований, що той бовдур так повівся. По-перше, відколи мадам Олена приїхала до Ліллієнвілля, загадуюсь над запитанням, як такі різні люди вирішили одружитися.

Отримавши мовчазну згоду Александра, Розен розповіла Лепіну історію фіктивного шлюбу Олени.

— Жакливо! — вигукнув він, коли та закінчила розповідь. — Як тепер бідній жінці вирватися з того осинового гнізда?

Усі промовчали. Питання лишилося без відповіді.

Подорожні дісталися розвилки дороги, одна з яких вела на Амос, а інша — на другий ран.

— Тут я з вами попрощаюсь, — попередив Александр.

Нічого більше не сказавши, він пришпорив коня й поїхав у напрямку Амоса.

— Твій друг закоханий, правда ж? — поділився спостереженням Лепін.

— Гадаю, так, — визнала Розен, дивлячись на вершника, що зникав у променях вечірнього сонця. — Сподіваюсь, його кохання не додасть йому забагато проблем!

Етьєн міцніше зімкнув кільце своїх рук навкруг її талії. Вечір був лагідним. На засипаній гравієм дорозі тільки спів цвіркунів порушував тишу. І якщо Александр Лявальєр був закоханий в Олену, то він, простий сержант, закохався в гарну індіанку. Занадто сором'язливий, щоб їй зізнатися у своїх почуттях, він задовольнявся нечастими нагодами її бачити та її посмішками, які вона пропонувала з усією невинністю.

Діставшись Амоса, Александр вирішив не йти додому. Батьки, які довідалися, що Олена знайшлася у селищі в індіанській резервації, безумовно дорікатимуть йому його поведінкою. Не бажаючи зносити матеріні проповіді й батьківські застереження, він вирішив піти до пресвітерської. Із самого дитинства Жозеф, старший від нього на сім років, завжди був тим, кому він в усьому звирявся. Навіть навчаючись у великій семінарії, вони завжди листувалися.

Жозеф повільно ходив на задньому дворі, тримаючи в руках Часослов. Побачивши його таким спокійним, Александр запитав себе: чи той хоч раз відчував любовний потяг. Високий, міцний, світловолосий із зеленими очима — його брат кюре був гарним чолов'ягою.

Він не чув, як Александр підійшов.

— Налякав.

— У мосьє є що приховувати?

— Відкинь дурниці й сідай, — лагідно дорікнув йому священник.

Він запросив його на лавку, що стояла в глибині двору.

— Насолоджуйтесь цим прекрасним вечором. Так приємно відчувати оновлення природи! Люблю весну і її запахи. Вона завжди була моєю улюбленою порою.

Коли обидва брати сіли поруч на дерев'яну лавку, на горизонті спалахнуло легеньке бурштинове сяйво.

— Ти знав, що Олену знайшли?

— Так, я дізнався, — відповів Жозеф.

Він зробив паузу, глянувши на сонце, що сідало.

— Александре, думаю, ти ступив на хибну дорогу, якщо так турбуєшся про ту молодицю, — дорікнув він на завершення. — Тобі двадцять чотири, і все життя ще попереду...

— Я люблю її, — зронив Александр, перебиваючи брата.

— Думаєш, варто лиш вимовити ці слова, щоб мати всі права?

— З висоти свого престолу ти щонеділі проповідуєш любов. Чи не це — послання Бога, яке він хоче донести до людей?

— Щоб подобатися Богу, любов має бути чесною й нікому не завдавати страждань. А та, якою ти живеш, не така. Мадам

Тефаняк — жінка заміжня, а ти, здається, про це забув. Божі заповіді забороняють адюльтер як смертний гріх.

— Що ти можеш розуміти в коханні, ти, священник? — кинув він, підводячись, щоб піти.

Жозеф затримав його, вхопивши за руку.

— Більше, чим ти думаєш...

Далекі спогади про гарну юну дівчину, через яку він ледве не кинув семінарію, зринули в його пам'яті.

— Сідай, — наполіг він.

Александр, якому було потрібно комусь довіритися, знову сів поряд із братом і розповів йому сумну Оленину історію. Жозеф слухав мовчки.

Сонце зайшло, і тепер молодий місяць освітлював двір пресвітерської.

— Я так хочу їй допомогти! Що можна зробити, як думаєш?

— Тобі моя порада не сподобається, та це єдина на цей час, яку я можу тобі дати. Ще раз кажу: на цей час.

— Кажи. Я не зобов'язаний зважати на твою думку.

— Правильно. У тебе є власна свобода волі. Я все ж пораджу тобі, хай час залагодить усе. З досвіду знаю, часто він наш найкращий друг. Ти сам щойно сказав, що полковник Борден заборонив тобі з'являтися в таборі під загрозою покарання.

— Так і є, — погодився Александр.

— Іде війна — не забувай. Я трохи знаю Олену. А з того, що ти мені повідав, і що я міг дізнатися за наші короткі зустрічі, вона сильна і сповнена любові. Коли її бачиш, легко зрозуміти, як вона прив'язана до свого молодшого брата. Чи не ти мені казав, що вона принесла в жертву себе, щоб він міг бути поруч?

— Правду кажеш, Олена — чудова жінка. Але я боюся за її безпеку.

— Нині твої можливості обмежені. Тобі не до снаги зробити щось більше. Олена — під охороною канадської армії, а ці хлопці не люблять жартувати — ти сам пересвідчився сьогодні. Дослухайся до моєї поради, дай часу залагодити. Довірся Господу. Він батько нам — не забувай.

Їхню розмову перервала поява кюре Дюдемена.

— Жозефе, перепрошую, але там біля дверей військовий. У Ліллієнвіллі потрібен священник для останнього причастя. Я просив би вас поїхати, бо через травму коліна я не надто вправно їжджу конем.

Стурбований, Александр схопився на ноги.

— Я їду з тобою, — сказав він.

— Ні! — відмовив брат тоном, що не передбачав заперечень. — Ти зостанешся тут!

Жозеф пройшов через пресвітерську, щоб узяти миро для проведення останнього причастя, й пішов за солдатом, який привів із собою другого запряженого коня. В сум'ятті Александр повернувся додому. Хтось помирав у Спіріт Лейку. Сподівався, що то не Олена!

Спіріт Лейк, 8 червня 1915 року

Другого червня, наступного дня після повернення Олени до Ліллієнвілля, Фраймани дивилися, як помирає від тифу їхній старший син Гюнтер, якому було всього п'ять років, і нічого не могли вдіяти. Жозеф Лявальєр приїхав вчасно, щоб провести останнє причастя. Приголомшена, переймаючись за своїх молодших дітей, Абігаль усім заборонила заходити до неї в дім, навіть своїм батькам і сестрі Гретель.

Табірний лікар замовив вакцину, яку доставили поїздом за три дні. Лікар спочатку зробив щеплення дітям двох років і старшим, а потім настала черга дорослих. Епідемії ледве вдалося уникнути. Згодом матері поскаржилися на харчі, які постачала їм армія; вони заявили, що інфікована їжа була загрозою їхнім дітям і призвела до смерті малого Гюнтера.

Страждання об'єднали Олену й Абігаль, тож вони відновили стосунки, а Гретель час від часу приєднувалася до них, щоб поговорити про минуле, їхнє колишнє життя та мрії, які їм мріялися до того, як загроза збройного конфлікту змусила їх втекти зі своїх країн. Подруги майже не торкалися драм, що пережили нещодавно — вони були ще надто болісними. Але такі розмови, сам факт того, що вони не відчували себе самотніми, дозволило трьом жінкам, які зустрічалися то на ганку, а то на задньому дворі, не втратити духу.

Абігаль хотілось би, щоб її чоловік обійняв її і поплакав з нею, та, зосереджений на власному болю, Ганс став мовчазним і грубим. Він уважав за краще сісти десь у хатньому кутку й працювати над дерев'яним коником, якого обіцяв зробити старшому сину. Дуже часто в нападі гніву він кидав інструменти й лаявся.

— Я віддам його Іммі, — сказав він дружині, яка хотіла, щоб він стишив роботу й підтримав її в горі. — Наша донька буде рада отримати подарунок.

Коли ж вона наполягала, він сказав, що то її не стосується й різко попросив дати йому спокій. Абігаль ніколи раніше не

бачила свого чоловіка таким, але вона сама, глибоко нещасна, не мала чим його утішити, якщо він віддавав перевагу оплакувати своє дитя на самоті.

Восьмого червня зранку увагу всього табору Спіріт Лейк привернув поїзд з Онтаріо. У перших променях ранкового сонця величезна маса заліза зупинилася біля огорожі з колючого дроту, щоб військові зняли гроб з ялинових дощок. М'яка весняна погода підштовхувала багатьох ув'язнених до втечі, але, заблукавши в густому лісі, переслідувані комарами й дикими звірями, втікачі самі поверталися до табору, хіба що їх швидко ловили й повертали в табір під прицілом зброї. У ніч з 5 на 6 червня двоє в'язнів, які краще підготувалися до втечі, до того ж могли розраховувати на допомогу ззовні, вислизнули з табору під носом у вартових. Їх не було протягом двох днів. Їхня втеча відродила надію у в'язнів. Нарешті двоє з них вирвалися на свободу.

Та напередодні ввечері поповзли чутки, що тих двох піймали. Казали, що один загинув від кулі, але жодних підтверджень не було. В'язні, насамперед сім'ї втікачів, хотіли, щоб то були тільки чутки, поширені в намаганні налякати, а у Франка Вензеля й Івана Григоращука вийшло накивати п'ятами. На жаль, того раннього ранку на дерев'яній платформі стояла справжня труна, у якій покоївся Іван Григоращук. Найближчим його друзям дозволили провести його в останню путь на кладовище, що за пів милі від табору. Франк Вензель, його товариш у нещасті, розгублений, теж ішов у тій похмурій процесії. Біля могили до ходи долучилися чоловіки й жінки із села. Анна, сестра Франка, побачивши брата, з плачем кинулася в його обійми. Тісно притулившись, вони дивилися, як їхнього друга опускають у землю. Для в'язнів єдиним полегшенням, прописаним у Гаазькій конвенції, була заборона покарання за спробу втечі.

Літо минало досить мирно, попри реальний побут. Спекотні дні були виснажливими для в'язнів, які працювали на вирубуванні лісу, розчищали, корчували ліс і прокладали канали. Ця виснажлива праця приносила їм двадцять п'ять центів на день, суму, яку отримували солдати канадської

армії додатково до їхнього грошового забезпечення, якщо їх направляли на додаткові роботи. Військові, що їх охороняли, не сприймали ніяких скарг. Непокірних відправляли в карцер на хліб і воду або ж на примусові роботи. Тож серед людей наростало невдоволення.

Коли Петро був на роботі, а прибиті спекою комарі ставали менш настирними, Олена йшла до озера чи на узлісся й грала на своєму інструменті. В'язні й солдати, працюючи, слухали її здалеку. Її музика додавала їм сил й іноді навіювала ностальгію залежно від того, які твори вона виконувала.

Олена не могла заборонити собі думати про Александра й ті миті, що вони прожили разом в індіанському таборі. Іноді Віталій, який не розумів глибини її проблем, запитував, чи скоро до них приїде молодий чоловік. Незважаючи на те, що був Толя й інші діти, які з ними гралися, її молодший брат сумував, і цей сум відбивалася на його стані. Він в'янув.

Якось серпневого вечора в сутінках Борден зібрав в'язнів на великому дворі. Він рвучко ходив, стукаючи по стегну батоном, який тримав у руках.

— Стояти рівно! — крикнув він.

В'язні розправили плечі.

— Месьє, — почав він, — дехто з вас почав спекулювати алкоголем у таборі. Декого помічали, як вони заточуються, коли повертаються в бараки, а інших знаходили смертельно п'яними біля огорожі. Вам відомо, що алкогольні напої заборонено всередині зони. Ті ж, хто порушує приписи, підлягають серйозному покаранню.

Доки перекладач Влад Галка перекладав кожне його слово, полковник прискіпливо розглядав натовп в'язнів, що стояв перед ним. Потім повів далі, вигукуючи кожне слово:

— Якщо винний чи винні самі негайно зізнаються й зобов'язуються не вести надалі свій бізнес, ми їх не каратимемо. Винний чи винні, крок уперед!

Ніхто не поворухнувся. Усі дивилися, незворушно й байдуже.

— Повторю вдруге, вийдіть на крок уперед.

Натовп стояв на місці. Борден примружив очі й підвів голову. Він наблизився до першої шеренги в'язнів і пішов уздовж неї, наче з перевіркою караулу. Потім повернувся в центр.

— Бачу, ніхто не зізнається, — кинув він насмішкувато.

І тому, що мовчання тривало, він голосно крикнув:

— Дуже добре! В такому разі виберемо одного з вас, на кого вкаже випадок і посадимо на хліб і воду на п'ять днів. Потім іншого, а тоді ще одного й так далі, аж допоки винний не зізнається сам, або допоки на нього не вкажуть.

Серед в'язнів почався гамір, але ніхто не сказав ні слова. Борден покликав солдата, який тримав у руках закриту коробку.

— У цій коробці — ім'я кожного з вас. Я витягну папірець, і цього чоловіка негайно кидають до карцеру.

Він зачекав якусь мить. Проте ніхто не поворухнувся, і він зробив знак військовому відкрити кришку. Засунув у неї руку, покопирсався в середині й витяг папірець білого кольору.

— Франц Бартель! — вигукнув, помахуючи клаптиком паперу, який тримав за кінчик.

— Я не винний, — запанікував переполоханий в'язень.

А два солдати вже наближались до нього. Ганс Фрайман вийшов зі строю й попрямував до офіцера.

— Я хочу виступити гарантом моєму своякові. Він ні в чому не винний.

— То нічого не означає, — твердо відказав полковник, — я щойно вам про це казав, просто випадковий вибір.

Солдати потягли нещасного. Почувши таке, Гретель розридалася.

— Їм недостатньо, що мруть наші діти, — закричала вона, звертаючись до зятя. — Тепер їм потрібно, щоб наші чоловіки втрачали глузд. Ти пам'ятаєш сина Павлюків, Гансе? Коли він вийшов із карцеру, його змушені були відправити в притулок у Квебек. В інших були травми після карцеру. Згадай Уляна! Він майже осліп після тижня покарання в тій чорній дірці. А тепер мій чоловік. Він хоч і міцний на вигляд, але часто хворіє.

— Якщо ти знаєш винного, маєш його назвати, — сказала Абігаль, але Ганс промовчав.

— В очах товаришів я був би стукачем, і моє життя тут стало б нестерпним. Я не можу так вчинити. До того ж не я один, хто знає винного.

Трохи згодом, виходячи з дому Бартелів, Ганс зустрів Петра Тэфаняка, який повертався до свого барака. Двоє чоловіків обмінялися сповненими ненависті поглядами. Петро був упевнений, що ніхто його не викаже. Стати донощиком у концтаборі — це піддати своє життя ризику.

Ув'язнення погано позначалося на здоров'ї діабетика Франца Бартеля. На третій день його знайшли непритомним у глибині карцеру і відвезли до госпіталю. Його стан примушував непокоїтися.

— У нього погана кров, — поставив діагноз лікар. — Цьому чоловікові потрібно регулярно їсти. Ви довго чекали, перш ніж витягти його з карцеру. Сподіваюсь, ми зможемо врятувати йому життя, — сказав він, заспокоюючи офіцера, який недобре дивився на нього.

Через те що в'язень не відбув покарання повністю, відповідальний за виконання розпорядження начальника — сержант-майор Овен Мартінс вибрав іншого члена сім'ї. Ним став свекор Бартеля, Енгель Кляйн, який і мусів замінити його. Гретель заголосила:

— Татові шістдесят дев'ять років! Він помре в тому підземеллі! Вогка діра, викопана під в'язницею, непроглядна темрява й повно щурів.

Вона благала свого зятя виказати Петра. Поставлений перед вибором, Ганс усе ж вагався.

— Якщо ти не хочеш говорити, я попрошу Франца. Сподіваюсь, він опритомнів. Після того, як ледве не вмер у підземеллі, він має погодитися.

Згодом, коли обидві на колінах збирали лохину на полі, Абігаль запропонувала Олені поговорити з Мартінсом і виказати Петра.

— Ти ж сама бачила, як він ховав алкоголь у колодязі за вашим будинком, — нагадала вона їй.

Та Олена, схилившись над своїм кошиком, збирала лохину, наче й не чула слів подруги.

— Порушивши вашу домовленість і своє слово, він поставив тебе у скрутне становище. Ти не мала б сумніватися.

— Звідтоді як Александр при всіх сказав, що я звинуватила його в тому, що він мене згвалтував, а він поспішив заперечити, — нарешті проказала вона, — керівництво табору вважають мене брехухою, а більшість в'язнів глузують із того лихого випадку. І якщо я донесу на нього, мені ніхто не повірить. Усі подумують, що я мщу, а Петрові товариші та й ті, хто користується з його нелегальної торгівлі, називатимуть мене не інакше як мстивою мегерою. Багато хто вже свистить мені у спину після того випадку в травні. Наше з Віталієм життя стане тоді справжнім пеклом.

Губи Абігаль затремтіли. Вона ледве стримувалась, щоб не розридатися. Після смерті сина їй важко вдавалося стримувати почуття.

— Справді, в концтаборі є різні люди, — погодилася вона, витираючи сльозу. — Страх весь час нависає над нашими головами. У кожного — свої проблеми, а до болю звикаєш. І нерви стають як струни. Я знаю, з мого боку — егоїзм просити тебе виказати чоловіка. Увечері я знову спробую переконати Ганса. А тепер змінимо тему.

— На щастя, коли спекотно, то комарів набагато менше, Аранк так і не дав мені мазі проти цих кровососів, про яку якось казав. Правда, у нас так і не було нагоди знову про неї поговорити, — зауважила Олена, витираючи лоб.

Абігаль і собі втерла лоб. З неї теж лився піт. І доки поправляла солом'яного капелюха, який захищав її від сонця, вона уважно дивилася на свою подругу, яка старанно клала лохину до кошика.

— Ти ніколи сама не кажеш, та, гадаю, тобі бракує Александра Лявальєра.

Олена випросталась і подивилася на подругу безмежно сумними очима.

— На жаль, це кохання неможливе. Він навіть не намагався знову побачитися зі мною. В індіанському селищі він уточнив, що має до мене почуття як до друга.

— Він тебе по-справжньому кохає.

— Як ти можеш бути впевнена?

— Коли він звинуватив Петра, його голос був таким емоційним, що не лишилося жодного сумніву в його почуттях. Якщо ти не зауважила, то ти одна така! Усі, хто був того дня на причалі, все зрозуміли. Щоб кинути таке звинувачення перед комендантом табору й отим натовпом, який зібрався зустріти тебе, потрібно було мати більше, ніж сміливість. Потрібно було багато любові.

— Може, то була жалість...

— Повір моєму досвіду, Александр Лявальєр закоханий у тебе.

— Клята війна! Мені виповнилося дев'ятнадцять у травні, а життя видається мені довгою долиною зі сліз. На щастя, є Віталій, якби не він, то я, мабуть, кинулася б з причалу у воду.

— Ніколи не роби так, моя люба! Суїцид — це безповоротне розв'язання минущої проблеми. Одного дня війна закінчиться, і життя увійде у свої права. Ти — прекрасна жінка, достойна Александрового кохання, а не його жалості.

Їхню розмову перервав сержант Лепін, яки з'явився в компанії Розен. Олена підвелася й побігла до своєї індіанської подруги, яку вперше побачила за більш як два з половиною місяці, відколи повернулася до Спірит Лейку.

— Мені тебе бракувало, — запевнила вона. — Коли солдати прийшли за мною до вашого табору, я була такою безпомічною, що навіть не здогадалася подякувати вам — Аранку, Соканон і тобі. Ви врятували мені життя. Дякую! І найбільше дякую за Віталія, бо загадуюся над запитанням: що б із ним трапилося, якби він лишився сам із Тефаняками.

— Як ти почувашся після того, як повернулася до них? Вони тобі не надто досаждають? Особливо Петро...

— Тефаняки поводяться ввічливо щодо мене й Віталія, а Петро зрідка щось нам каже. Потрібно визнати, це нелегко терпіти щодня, особливо якщо врахувати, скільки нас живе під одним дахом. З іншого боку, така скупченість захищає нас від гіршого, я впевнена. Менделі й Новаки загадуються щодо нас, я бачу, але уникають розпитувати.. На щастя, в нашому бараці всі ліжка односпальні, бо якби я мала спати поруч із Петром — це було б нестерпно.

— Мені шкода тебе, та будь стійкою, час лине, і мир колись настане.

— Так, ми вже поговорили про мої проблеми, — сказала Олена. — Ти мені якось казала про свої плани. Ти почала їх утілювати?

— Так, із початку літа я працюю разом з Орфою Дюран, повитухою з Амоса. Соканон навчила мене допомагати жінкам під час пологів, та я можу навчитися дечого і в білих. Узимку, коли ми переходимо, буваємо далеко від села й маємо покладатися на самих себе. Тож жінкам потрібен хтось, хто їм би допоміг.

Абігаль звернулася до сержанта Лепіна.

— Я вперше бачу вас у цивільному. Ви були у відпустці?

— Точно! Маю одну перевагу. Мій брат із сім'єю живе поряд з Амосом. Товариші мені заздять, бо більшість із них змушені лишатися в таборі, навіть коли мають дозвіл піти.

Він повернувся до Розен і взяв її за руку.

— Коли закінчиться війна і я зможу покинути армію, ми з Розен вирішили одружитися.

— Вітання! — вигукнули обидві жінки хором.

— Приємно бачити ваше щастя, додала Олена, рада за друзів. — І коли ви так вирішили?

— Цього тижня, — мовила Розен. — Ви перші, кому ми сказали. Знаємо, що буде нелегко, шлюби між білими й індіанцями не вітаються.

— У мене є земля поряд із ділянкою брата. Ми облаштуємося там. Я сьогодні возив Розен показувати її.

Доки Абігаль випитувала в Розен подробиці, Олена відвела Етьєна вбік.

— Ви хоч іноді бачите Александра? — наважилась вона запитати.

— Так, я бачив його сьогодні перед тим як поїхати з Амоса.

— Як він?

Сержант заговорив довірливо.

— Найперше змусив мене пообіцяти, якщо я вас випадково побачу, то передам, що він думає про вас.

Олена заплющила очі й насолоджувалася відповіддю.

— Я не маю вам цього казати, щоб у вас не з'явилося необґрунтованих сподівань, але знаю, що він шукає шляхи, як витягти вас із табору. Поки що результатів мало, бо полковник особисто приїхав сказати Лявальєрам, що більше не хоче, щоб їхній син постачав товари до Спіріт Лейку, або ж він сам стане там в'язнем.

— Лявальєри переживають за свого сина. Я їх розумію.

— Так, вони його пильнують. А ще не хочуть сваритися з військовим керівництвом. Бо завдяки армії їхнє підприємство процвітає.

— Звичайно, викликати вогонь на себе для них було б нерозумно.

— Ви знали, що старший брат Александра воює у Європі?

— Ні, не знала.

— Для Імельди всі ви, чужинці зі Спіріт Лейку, саме ви відповідальні за те, що точиться війна. Для неї немає жодної різниці, а через те, що її син цікавиться вами, ви стали першою в списку тих, кому не подають руки.

— Не можу засуджувати її. Вона намагається його захистити.

— Потерпіть, Александр кохає вас, — підбадьорив її Етьєн. — Якщо бажаєте, я можу передати йому вісточку від вас.

— Скажіть йому, що я постійно про нього думаю. І я впевнена, що одного дня...

Її фразу перервала поява Віталія, за яким ішов Толя. Хлопчаки бігли щодуху.

— Привіт, сержанте Лепін, — прокричав хлопчик, видираючись схилом, що вів до поля лохини.

— Як справи, чоловіче? — поцікавився солдат.

Віталій йому не відповів. Явно наляканий, він повернувся до сестри.

— Петра арештували, — кинув він задихано. — За ним приходили два солдати.

— Що? — вигукнула Абігаль. — Ти певний?

— Так, вони наділи йому кайданки й повели із собою.

Забувши по свій кошик із лохиною, Абігаль кинулася в село. Якщо Петра арештували, її батько повернеться додому.

— Хтось його видав, — припустив Лепін. — Усі знали, що за спекуляцією алкоголем стоїть ТEFаняк, але потрібні були докази. Мабуть, Мартінс їх отримав.

— Ходімо, — сказала Олена й узяла Віталія за руку, — подивимося, що там відбувається.

Толя дивився на все, не розуміючи, що кажуть люди навколо нього. Побачивши, що його друг іде із сестрою, він забрав забуті Абiгаль кошики й кинувся їх наздоганяти.

Прийшовши в село, Олена побачила ТEFаняків, які жестикулювали посеред гурту. Щойно Поліна побачила її, вона підійшла й харкнула їй в обличчя.

— Це ти його видала, брудна зраднице! — крикнула вона.

Віталій пригорнувся до сестри. Підійшов Марко Мендель.

— Не чіпляйтеся до Олени, — втрутився він. — Від самого початку були підозри щодо того, що винен Петро. Вони, мабуть, за ним стежили й побачили, як він ховає пляшки в колодязі.

— Ти обвинувачуєш мого сина! — вибухнув Микола, звертаючись до Менделя. — Я впевнений, що він не винний. А як ти дізнався, що спиртне було сховане в колодязі? То, може, підпільний торговець ти? Ти забагато знаєш.

Він говорив голосно, наче хотів узяти у свідки всіх, хто зібрався довкруг них.

— Вибач, Миколо, — перепросив Мендель, — ти маєш рацію, я не повинен обвинувачувати твого сина. Я просто повторив те, що чув.

Інші сім'ї, хто зібрався там, відійшли якомога далі, щоб не втручатися у все це.

Абiгаль підійшла до Олени і, взявши її за руки, запросила до себе.

— Ага, — закричала Поліна, — Іуди захищають один одного!

Віталій, не розуміючи, чому дорослі сваряться, притиснув до себе Калуша.

— Ходи з нами, — сказала йому Абiгаль.

Якщо в'язні й цікавилися, хто видав Петра, та все ж були задоволені, що нарешті винний платитиме по рахунках за скоєне. Усі бачили що справедливість перемогла.

Амос, 25 серпня 1915 року

В Абітібі не було чути гуркоту гармат, але новини з фронту непокоїли людей. Окопна війна тривала, і те, що кожен стояв на своїх позиціях, оплачувалося важкими втратами. В кінці липня в Шампані німці вперше застосували проти солдатів противника вогнемети. Руйнації, які завдавала ця зброя і про які писали журналісти, були жахливими. Здавалося, німці та їхні союзники отримали перевагу, і страх у протиборчому таборі посилювався. Для населення Амоса в'язні, що жили в таборі Спіріт Лейк, почали як ніколи уособлювати ворогів. Їх усе більше відкрито ненавиділи.

Уже тиждень як Абітібі охопила посуха. Ясно, що фермери користалися хорошою погодою, щоб схвати сіно в очікуванні зими та відремонтувати ферми, перш ніж податися на будівництво, але відсутність дощу стала загрозливою, а спека сповільнювала роботи.

Цього ранку, відкриваючи свій магазин, Едмон Лявальєр вдивлявся в горизонт.

— Не думаю, що сьогодні буде дощ, — зауважив він до Імельди, — небо зовсім блакитне. Жодної хмаринки не видно. Це вже тривожить. Якщо виникне пожежа, наслідки будуть згубними.

— Люди обережні. Не панікуй завчасно, — відповіла дружина, виходячи на ганок.

Вона намагалася додати впевненості сама собі. Гаряче сухе повітря було задушливим, і вона рясно пітніла. Імельда дістала носовичок із кишені свого фартуха й витерла обличчя.

— День буде важким. Магазин — справжня пічка, і жодного подуву вітерця.

На ганок до батьків вийшов Александр.

— Аранк обіцяв привезти нам риби сьогодні вранці. Він не повинен запізнитися. З початку серпня його плем'я отаборилося за кілька миль звідси. Вони готуються перекочувати на

північ і провести зиму на полюванні. Я навіть заздрю їхній свободі пересування.

— Таке життя видається привабливішим, ніж є насправді, — зауважив Едмон. — Для тебе полювання — гра, для індіанців — їхнє виживання.

Раптом вони відчули запах диму. Обидва чоловіки звернули здивовані погляди на захід. Вражені, вони побачили, як над верхівками ялин здіймається величезна чорна хмара.

— Господи, ні! — вигукнув Едмон. — Лісова пожежа!

— Деся біля Спїріт Лейку, — припустив Александр, поспішаючи до мерії.

Стурбований запахом, шеф поліції стояв біля вхідних дверей.

— Це з боку концтабору, — крикнув йому Александр.

Чоловік зійшов зі сходів і подивився в бік заходу.

— Маєш рацію. А якщо зважати на стовп диму, то йдеться явно не про в'язку хмизу. Краще не чекати. Я ударю в дзвони.

Поліцейський ще не встиг зайти всередину, як Александр повернув назад і побіг до стайні. Батько теж прийшов і допоміг сідлати коня.

Почувши дзвони, робітники, що працювали в селі чи на полях, підіймали голови й бачили дим, який здіймався високо в небо. Тож не тільки Александр помчав до Спїріт Лейку. Першим до нього приєднався Аранк із одноплемінниками. У всіх були лопати, щоб копати траншеї.

У Ліллієнвіллі через товстий шар диму було видно, як червоні язики полум'я виривалися з вікон одного з будинків і перекидалися на дах сусіднього. Жарини, які випали з огнища, вже підпалили сусіднє поле. Військові й цивільні намагалися погасити пожежу водою, яку носили відрами з колодязя.

— Допоможіть рити траншеї, — крикнув Мартінс новоприбулим. — Головне — щоб вогонь не перекинувся на ліс.

Солдати взялися обкопувати периметр. Александр із товаришами приєднався до них і під палючим сонцем заходилися копати, тоді як інші стали в другу лінію, щоб передавати відра з водою до будинків. Вогонь обхопив третій будинок. Ялини, що росли за ним, уже потріскували від іскор, що на них

падали. Дереву зрубали, щоб запобігти поширенню пожежі. В'язнів, які працювали в лісі, повернули в табір і зачинили в бараках. Лишили мінімум охорони, щоб інші могли приєднатися до тих, хто боровся з вогнем. На гасіння пожежі разом із військовими дозволили піти тільки тим в'язням, що жили зі своїми сім'ями в Ліллієнвіллі.

Жінок і дітей відвели на берег озера, звідки вони могли бачити полум'я і товсті стовпи диму. Дехто з жінок молився, стоячи на колінах на піску, а інші намагалися заспокоїти наляканих вогнем дітей.

Сидячи на пласкому камені поряд із Віталієм, Олена думала: якщо згорить усе село, сім'ї будуть змушені повернутися до Монреалю. А там вона знайде Мері-Ен і попросить її про допомогу, або ж Александр приїде до них і щось придумає, щоб вони жили всі разом.

Вона дивилася на всіх цих жінок, таких самих нещасних, як і вона сама. І, щоб підтримати їх, долучилася до їхньої молитви. Їй згадалася ніч на останнє Різдво, коли її розлучили з Віталієм, і вона не хотіла, щоб дітей розлучали з їхніми батьками. У таборі сім'ї хоча б були разом.

— Здається, диму поменшало, — сказала Абігаль, сідаючи біля неї. — Думаю, то добрий знак.

По обіді лейтенант Гордон прийшов за ними.

— Небезпека минула, — оголосив він, — вогонь зупинили. Можете повертатися в село.

Кілька язиків полум'я спалахували то тут, то там посеред вигорілої чорноти й на згарищах трьох будинків. Люди, які відтепер стали безхатченками, дивилися на руїни, які ще курилися.

— Ми допоможемо вам відбудуватися. Підтримували їх ті, кому пощастило більше. — А поки що переселимо вас кудись.

Жінки, прихопивши широкі глечики, пішли принести води, щоб рятувальники могли напитися. Сержант-майор Мартінс замовив на всіх сендвічі з табірної кухні. Усі зібралися під кронами дерев, аби сховатися від палючого сонця, і кожен на свій лад коментував те, що сталося. Це був той рідкий випадок, коли військові й поселенці відчували один одного

побратимами, раді, що спрацювали досить швидко, і трагедії вдалося уникнути.

З чорними обличчями й скуйовдженим волоссям рятівники обговорювали пожежу — Александр сів біля Олени. Віталій прослизнув між ними. Ще переляканий пожежею, він розказував їм про побачене. Переповнені емоціями, які заважали говорити, й під зацікавленими поглядами оточення, що їх на них крадькома кидали, Олена й Александр неухважно слухали балаканину Віталія, насолоджуючись неочікуваною близькістю.

До них приєднався Аранк.

— Дуже радий бачити вас, Олено. Як ваші справи? А ти, Віталію, у формі, як завжди?

— Ви тут, і для мене немає більшої радості, — відповіла Олена, перш ніж перевести погляд на Александра.

— Мені так хотілося тебе знову побачити, — прошепотів хлопець. — І от пожежа дає таку нагоду...

— Калуш дуже злякався, — проказав Віталій, міцно обіймаючи свого котика. — Дивись, Аранку, він вкусив мене за руку, бо я не хотів його відпускати.

Індіанець оглянув рану.

— Нічого страшного, — запевнив він. — Ти добре зробив, що тримав його, інакше він міг десь сховатися, і вогонь би дістав його.

— Аранк має рацію, ти добре зробив, — похвалила його сестра.

Віталій побачив Толю, який озирався довкруг, його вигляд був нещасним.

— Думаю, він шукає свого кота, піду допоможу йому.

І побіг до свого друга.

— Доки ми тут самі, всі втрюх, я скористаюся нагодою, щоб обговорити ідею, що спала мені на думку, — сказав Аранк. — Я обдумую її вже довгенько. І тільки чекав нагоди поділитися з вами. У нас небагато часу. Тож покваплюся.

Здивовані, вони уважно слухали. Індіанець сів між ними, і уваги на них вже ніхто не звертав.

— Недалеко звідси є схованка, частково зроблена в гроті. Ми користуємося нею, коли восени полюємо на оленів. Про

її існування ніхто не знає, окрім нас, індіанців. Якщо ви думаете, що зможете там пересидіти якийсь час, я скажу вам, як її знайти.

Олена й Александр не могли повірити. Схованка, заводь спокою, де вони могли б побути наодинці, тільки їх двоє. Їм здавалося, це щось із казки.

— Я покажу тобі місце, а далі ви вдвох повинні визначити слухний момент, щоб туди піти. Олена може вдати, що йде по ягоди й зустрінеться з тобою на краю лісу.

— Я ніколи не йду за лохиною сама, — заперечила дівчина.

— Але ви часто граєте на скрипці на вершечку пагорба, якого ми он бачимо, — зауважив він, показуючи на місце кивком голови, щоб не привертати увагу. — Я вас чув, коли там ходив. Схованка там недалеко. Зрозуміло, що ви маєте бути вкрай обережною.

— Може, Абігаль погодиться бути тобі за алібі, — запропонував Александр, — а Розен — посильною, щоб повідомити тобі, коли ми зможемо побачитися.

Відблиск надії засвітився в Олениному погляді.

— Ви такий добрий до нас! Я безмежно вам вдячна.

— У мене вселився Дух озера, — відповів індіанець, ледве стримуючи посмішку. — Не забувайте, саме він направляв моє каное тої ночі, коли Петро кинув вас під грозою. Я просто продовжую покладену на мене місію.

І поспішно додав:

— Я так роблю, бо Александр — мій найкращий друг, і я хочу бачити його щасливим.

Підійшов сержант-майор Мартінс. Троє друзів змовницьки переглянулися. План було схвалено.

— Дякую, — сказав військовий, звертаючись до Александра й Аранка. — Без вашої допомоги й допомоги людей з Амоса табір Спїріт Лейк міг би зникнути у вогні.

— На щастя, не було вітру, — сказав індіанець, — бо інакше вогонь охопив би все, і я не знаю, як би ми впоралися з лісовою пожежею. Вже два тижні, як посуха!

— Ви маєте рацію, — погодився офіцер. — Ви звикли до зміни погоди у цій частині Квебека, думаете, ми можемо найближчим часом сподіватися на дощ?

Аранк уважно подивився на небо.

— Нічого не можу сказати. Наші дощові танці нічого поки що не дали, — сказав він глузливо, хоча його тон і не привернув уваги Мартінса, але змусив посміхнутися Александра.

Ввічливо попрощавшись з Оленою і військовим, індіанець відвів свого друга в бік. Якщо той хоче мати шанс бачитися з нею, то повинен показувати певну байдужість до неї. Повертаючись у село вони зайшли у схованку, щоб побачити її.

Александр витримав усього два дні й не міг більше боротися із собою, тож поїхав у селище до індіанців і попросив Розен про зустріч з Оленою. Після арешту Петра минуло чотири дні, вони з Віталієм жили у Фрайманів. Тож їй було легше піти на побачення.

— Не більше ніж годину, — порадила їй Абігаль. — Я чекаю тебе тут і збиратиму лохину. Якщо тебе хтось питатиме, я скажу, що ти пішла в село. За час, що тебе шукатимуть, ти повернешся.

Олена бігла, не тямлячи себе, волосся розвівав вітер. Уже давно вона не відчувала в собі такої легкості. Александр чекав на неї біля величезної ялиці. Не добігши кілька кроків до нього, вона зупинилася, вони дивились якось мить один на одного, переповнені почуттями, не здатні доторкнутися. А тоді Олена повільно пішла, і Александр відкрив їй обійми. Вона легенько притулилася до нього, насолоджуючись ніжністю його рук, теплом його тіла, лоскотом волосся на своїй щоці й ще багатьма тими приємними почуттями, що сповнювали її щастям. Стояти так близько до чоловіка, якого кохаєш, було чудово. Сонячне світло, що пробивалося через верхівки дерев, танцювало фіолетовими відблисками у її очах. З безмірною ніжністю Александр пестив її обличчя.

— Ходімо, — сказав він, — Аранкова схованка поруч.

Тримаючись за руки, вони пішли лісовою гущавиною до місця, де, нарешті, будуть одні у всьому світі. Александр відсунув нависле гілля, і вона побачила вхід у грот. Місце було облаштоване для мисливців, і про нього було годі здогадатися, дивлячись ззовні. На ліжку з ялини лежали сірі вовняні про-

стирадла з білими смугами, які Александр приніс з okazjiєю. Перелякані, вони присіли.

— З того часу як потрапила у Спиріт Лейк, я не вірила, що зможу прожити таку прекрасну мить, — прошепотіла Олена.

Лише кілька найсміливіших сонячних променів проникло через двері, зроблені з гілля Тож у гроті панували густі сутінки. Тихо долинав шум падучої води. У повітрі висіла задуха, та вони не зважали на це, раді, що нарешті опинилися в обіймах один одного.

— Я знову поговорю з батьками, — пообіцяв Александр. — Я розповім їм твою історію, як розказав Жозефу, сподіваючись, якщо вони знатимуть про ті злигодні, через які ти пройшла, то зможу переконати їх запросити тебе жити в Амосі. Тоді ти могла б щось зробити, аби визнати твій шлюб не чинним. Зрозуміло, що задля збереження добропорядності, ти не зможеш жити в моїх батьків, але хтось у селі погодиться здати житло тобі з Віталієм. Не всі там шовіністи. Є й такі, що вміють розрізнати що до чого. Віталій ходив би до школи, і, я впевнений, що сестри з монастиря були б раді, якби ти погодилася викладати музику їхнім учням.

То були хороші мрії. Олена мовчки слухала. Вона мала схожий план, до того, як Петро... Та намагалася не думати про сумне у цю мить.

— Якщо ти згодна, — запропонував Александр, — ми можемо тут час від часу зустрічатися. Достатньо визначити день і час.

— Уранці, як сьогодні — найкраще. Чоловіки пішли на роботу, а жінки зайняті вранішніми турботами й менше звертають увагу, хто куди йде і коли повертається.

— Для мене це теж найкращий час. У магазині наплив відвідувачів починається ближче до обіду.

— Я так мріяла про цю мить, — проказала Олена, дивлячись у вічі Александру, — що мені важко повірити, що ти тут. Я хочу закарбувати в пам'яті цю мить, щоб згадувати її, коли мене посяде самотність.

Александр пригорнув її до себе й ніжно торкнувся її губ. Вона заплющила очі, і її душа занурилася в щастя. Її вперше цілував чоловік, а вона була закохана в нього. Для них почи-

налася чарівна подорож, в якій, вона сподівалася, життєві вітри будуть відтепер попутними для них.

На жаль, час спливав.

— Маю повертатися до Абігаль? — вибачилася Олена, з важким настроєм вивільняючись із його обіймів.

— Пообіцяй, що ми ще побачимося, — сказав Александр підводячись.

— Обіцяю!

Спрагли один до одного, вони востаннє кинулися в обійми один одного.

— Призначаю тобі побачення першого вересня, у цей самий час.

— Прийду, — запевнила Олена. — Хіба щось стане на заваді. Я не завжди сама контролюю, коли можу відлучитися...

— Якщо тебе не буде, я прийду наступного дня. Ну, і розраховуватимемо на Розен у нашому спілкуванні.

Вийшовши з грота, Олена пішла спиною вперед — не хотіла втратити жодної миті їхньої близькості. Поцілувавши його здаля, вона повернулася й побігла до Абігаль, яка чекала на вирубці.

Альфред Лепін вийшов із магазину й побачив Розен у компанії мадам Дюран. Вони поверталися від породіллі. Розсталися вони на вокзальному пероні, де жила повитуха. Індіанка була рада бачити Альфреда, до якого поспішила приєднатися.

— Може, підвезеш мене? — запитала вона.

— Звичайно, — мовив Альфред, допомагаючи їй забратися на віз.

Індіанка влаштувалася біля нього на передньому сидінні.

— На заході з'явилося кілька хмаринок. Сподіваюся, вони принесуть нам дощ. Як думаєш, Розен?

Молода індіанка не дуже знала Альфреда, але їй здалося, що його тон відрізнявся від того, яким він говорив, коли вони бачилися в присутності Етьєна.

— У тебе все добре вдома? — поцікавилася вона.

Чоловік промовчав, і вона не наважилася запитати ще раз. Підїхавши до розвилки, де вона мала сходити, Альфред зупинив упряжку.

— Моя дружина Бланш сказала мені, що ви з Етьеном говорили про одруження.

— Правда, кивнула Розен, — явно радіючи. — Ми кохаємо... Альфред перебив її.

— Я ніколи не погоджуся, щоб мій брат одружився з індіанкою! Відколи померли наші батьки, я завжди піклувався про нього, а такий союз принесе йому тільки нещастя.

Молоду жінку це неабияк приголомшило, вона дивилася на нього і нічого не розуміла. Етьєн запевнив її, що Альфред із дружиною тільки радітимуть їхньому рішенню.

— Діти, які у вас народяться, будуть метисами, а ти, як і я, добре знаєш, що таким людям немає місця в нашому суспільстві. З твого боку буде чистим егоїзмом наполягати на одруженні з моїм братом.

— Саме він запропонував мені стати його дружиною!

— Коханню засліплює! Коли здоровий глузд повернеться до нього, буде вже пізно, на світ уже з'являться бідні нещасні, а ви ніде не почуватиметеся вдома. Усі знають, що індіанці, які одружуються з білими, мусять покинути резервацію, а на тих, хто ділить життя з індіанцем, косо дивляться всі франкоканадці. Їх зневажають, і живуть вони у скруті.

Онімела, Розен мовчала.

— Ви — людина розумна. Ми з Бланш любимо вас. Подумайте над тим, що я щойно сказав. Якщо одружитесь, від вас відвернуться всі, і ви ніде не будете щасливими.

Мовчки індіанка зійшла з воза й пішла, не обертаючись, у бік узлісся. Альфред потягнув за віжки й надто швидко рушив коней, сподіваючись, що Розен зрозуміла те, що він сказав, тобто що він не хоче бачити індіанку членом своєї сім'ї. З мезальянсів ніколи нічого путнього не виходило. Етьєн відкупив у нього сусідню ділянку, але він відмовляється бути сусідом індіанки й орави її маленьких метисиків.

Нещасна, Розен повернулася до селища в резервації. До цього часу їхне з Етьеном Лепіном кохання здавалося

їй найкращим, що було у світі. Звичайно, у неї були певні сумніви, тому що вони різних рас, але вони обоє вірили, що сила їхньої любові змусить їх зникнути. Етьєн був гарним, добрим і кохав її. А ще, коли говорив про в'язнів, зачинених у Спіріт Лейку, то завжди доброзичливо, що свідчило про те, що він звертав мало уваги на національні відмінності. Тож і вона вважала samozрозумілим, що не існує ніяких перепон для їхнього шлюбу. Однак й Альфред не дуже помилявся. Потрібно думати і про дітей, що народяться у їхньому шлюбі.

Спіріт Лейк, 14 вересня 1915 року

Дощ змушував на себе чекати, та коли небо все ж вирішило звільнитися від надмірної кількості води, дощило протягом двох тижнів. Першого вересня Олена не змогла піти на домовлену зустріч — завадив холодний дощ, майже крижаний, і такий сильний вітер, що викорчовував височенні дерева.

Микола в супроводі преподобного отця Амвросія Редкевича, українського священника, який був проїздом у таборі Спіріт Лейк, прийшов до Фрайманів, щоб зустрітися з нею. Отримавши мандат від канадського уряду, священник закінчував готувати рапорт про умови утримання в'язнів і користувався відвідинами таборів, щоб відпускати гріхи в'язнів і служити меси. Микола попросив його втрутитися й поговорити з Оленою, яка відмовлялася жити під одним дахом зі своїм чоловіком. Така поведінка суперечила моральності, вважав він, і була поганим прикладом для оточення. Насправді ж, глузування інших в'язнів із його сина надокучили батькові сімейства.

— Дитя моє, — сказав священник, відвівши її вбік, — прошу вас повернутися жити до вашого чоловіка. Ваш чоловік припустився помилку, але вашим обов'язком як доброї християнки є вибачити його. Тижневе перебування в карцері примусило його замислитися, і я отримав від нього слово, що віднині він поводитиметься з вами як чоловік відданий і ставитиметься з повагою.

Олена хотіла заперечити, що Петра закрили через спекуляцію алкоголем, а не через зґвалтування, за яке він не був взагалі покараний. Однак вона не могла відкрити суть свого шлюбу, не зізнаючись у непоштивості щодо Церкви, тому вирішила промовчати. А ще радше тому, що тон, яким говорив до неї пастор, без сумніву, красномовно підтверджував, що це наказ, а не порада. Вона була нажахана однією думкою знову побачити свого ґвалтівника й співіснувати з ним.

Роздратована поведінкою сина, але соромлячись обговорювати її з Оленою, Ліна теж прийшла зустрітись з нею. Вона запросила її разом прогулятися, щоб поговорити.

— Я запевняю вас, що стежитиму, аби Петро дотримав слова і тримав відстань. Менделі й Новаки розуміють, що у вашій сім'ї все валиться, тож не здивуються, якщо між вами буде дистанція. Толя буде радий, що Віталій повернувся. Йому бракує їхніх вечірніх розмов руками та їхньої гри в парчізі перед сном. Вони, ці два хлопчики, добре граються разом. І враження таке, що добре розуміють один одного!

Врешті Олена погодилася знову поселитися з ТEFаняками, але для неї таке рішення стало перепоною. Вона вже не могла піти рано вранці разом з Абігаль, щоб зустрітись з Александром. Вона боялася, що їм не вийде більше побачитися. Щодо Розен, яка мала б бути у них зв'язковою, то вона не була у Спіріт Лейку відтоді, як їхнє побачення першого вересня не відбулося.

А ще після її повернення до їхньої спільної домівки, здавалося, у Поліні виникли якісь підозри, вона весь час шпигувала. Вони ніколи не були великими подругами, але після пожежі в монреальській квартирі дівчина поводитися справді нестерпно, хоча Олена ризикувала життям, щоб витягти її з вогню. Можливо, Поліна воліла б померти, ніж жити з обличчям, вкритим рубцями.

Засмучена бачити її такою, Олена намагалася бути стриманою, не зважаючи на таке її неприємне ставлення, але Поліна ні на що не зважала. Вона з гіркотою згадувала, як Поліна зустріла її, коли вона повернулася від Фрайманів кілька днів тому.

— Мадам буде зобов'язана поводитися тихо. Все, вихляси без чоловіка закінчилися!

Тож треба бути обачною щодо неї. На щастя, в будинку жили дві інші сім'ї: дитячі ігри, їхні сварки й вибухи сміху дуже розряджали атмосферу. Жінки разом куховарили, коли чоловіки працювали в таборі чи в лісі. Коли через погоду працювати на вулиці було неможливо, в'язні йшли в табір, де працювали на будівництві чи виконували інші завдання.

Чотирнадцятого вересня сонце знову показалося з-за хмар. Після двох тижнів негоди, які вони змушено провели в приміщенні, жінки в Ліллієнвіллі, нарешті, змогли визирнути надвір. Вони прали й вивішували білизну на довгих шворках у дворах.

Того вечора, сидячи на пеньку, Олена грала на скрипці. Це були миті спокою, які всі цінували. Граючи, вона вдивлялася в стежку в надії побачити, як нею йде Розен, коли раптом побачила Аранка. Його нерухомих силует на чорному коні вимальовувався на тлі помаранчевого неба. Зраділа, вона поклала інструмент у футляр біля ніг і гукнула Віталія.

— Там Аранк, — сказала вона. — Ходімо, поговоримо з ним.

Не чекаючи, коли сестра нарешті вкладе скрипку, хлопчина, розмахуючи руками, кинувся до свого індіанського друга. За ним ішла Олена в компанії Толі. Люди, які на своїх ґанках слухали імпровізований концерт скрипальки, були розчаровані, що музика перервалася. Вони подивилися на індіанця, довкруг якого вже скупчилася дітлашня, нетерпляче чекаючи, коли можна буде проїхати коло на його коні. В Ліллієнвіллі розваги були рідкістю, тож хлопчаки любили індіанця. До них нікому не було діла. Тефаняки не зводили очей з Олени.

Аранк зістрибнув із коня й радісно привітався з дітьми.

— Хочете покататися? — запитав він.

Він підсадив у сідло Віталія й Толю. А ще Стефана, старшенького Менделів, хлопчину дев'яти років, який часто з ними грався. Потім узявся за віжки й зробив із конем кілька кроків, щоб їх повеселити. Скориставшись нагодою, він шепнув пару слів Олені на вухо.

— Александр чекатиме на вас завтра, — проказав він їй, — вранці.

Микола підійшов, щоб зняти свого сина з коня. Двом іншим допоміг Аранк.

— Приїжджай іще! — попросив Віталій. — Я хочу довше покататися.

— Солдати не люблять, коли я кручуся поблизу, — відказав той, — та якщо зможу схватися від них, то проїду тут.

Він застрибнув у сідло, попрощався з усіма й припустив коня галопом.

— Чого йому було треба? — занепокоївся Микола.

— Думаю, що він любить хлопців, а табір саме на його шляху, — відповіла Олена. — Тож він просто хотів розважити їх.

— Не можна довіряти цьому індіанцеві. Комендант забронював йому тут бувати, — заявила похмуро Поліна.

Притискаючи футляр зі скрипкою до грудей, Олена покликала брата. Був час повертатися. Її серце вискакувало з грудей, а їй не хотілося, щоб Тефаняки запідозрили, що вона отримала якусь звістку. Тож вона лягла спати ще за дня.

— Шкода, що ми не живемо в індіанців, — прошепотів Віталій на сусідньому ліжку. — Аранк такий добрий!

Її маленький брат страждав від їхнього інтернування, яке все не закінчувалося. Грип, який він підхопив два тижні тому, змусив його три дні не підводитися з ліжка. Він важко видужував. Напади кашлю ще й досі будили його ночами.

— Тримай, — лагідно сказала вона, простягаючи йому рамку з трояндового дерева, — візьми фото наших батьків і попроси їх нам допомогти. Я впевнена, що ми скоро поїдемо звідси.

— Я можу прийти до тебе в ліжко? — благально мовив Віталій.

— Звичайно!

Олена посунулася, щоб він міг лягти. Дитина схудла, вона відчувала кістки під його фланелевою сорочкою. Щоб заспокоїти, Олена заспівала йому колискову Брамса, яку так любила їхня мати. Нарешті малий заснув. Занурившись обличчям у його волосся, Олена дозволила блукати думкам. Вона наперед смакувала свою завтрашню зустріч з Александром.

Сидячі надворі біля нової громадської пекарні, подалі від цікавих вух, Тефаняки розмовляли.

— Може, тобі краще відпустити її, — звернулася Ліна до свого сина Петра.

— Куди ти хочеш, щоб вона пішла? — заперечив Микола. — Вона так само одинока, як і до приїзду сюди. І не забувай, що розлучення стане приводом для глузування з нас.

— Тато має рацію, — заявив Петро, — ситуація стане гіршою, якщо ця сука мене кине. У таборі репутація — найдорожче,

що є в чоловіка. Коли та бандитська морда Лявальєр звинуватив мене у згвалтуванні, хлопці вітали мене, що я нарешті одягнув штани й довів свої права як голова сім'ї.

Він вибухнув реготом і додав:

— Я б радше сказав, я зняв свої штани! І після цього вони перестали називати мене довбнем. Чоловік має бути господарем у домі.

— Я згодна! — кинула Поліна.

Вона нічого не знала про домовленість між братом і Оленою. Коли цей шлюб за домовленістю брався, вона гоїла свої рани й більшу частину дня перебувала в ліжку в напівсні під дією морфію. А через те, що мадам Робертс вимагала якомога більшої секретності, Тефаняки вирішили не посвячувати її.

Микола витягнув свій кисет і набив люльку. Ліна схилилася над в'язанням. Їй було не смішно із синових жартів. Вона знову заговорила до нього, але очей не підвела.

— Коли Олена повернулася в табір, ти відповів коменданту, що нападник не ти. Сподіваюсь, ти сказав правду!

— Так і є. Хіба Олена вам сказала щось інше?

— Я ніколи не наважилася у неї запитати. Мені дуже ніяково.

Мати підвела очі від плетіння й уважно подивилася на сина.

— Гарзд! — нарешті погодилася. — Зараз триматимемо марку. Однак щойно поїдемо зі Спіріт Лейку, треба буде покласти край цій комедії.

Збентежена, Ліна розривалася між тим, щоб не підірвати синову репутацію в очах інших в'язнів і бажанням допомогти Олені виплутатися з важкої ситуації, у яку вона потрапила, почасти допомагаючи їм. Вона насправді хотіла вірити Петрові, коли він казав, що нападник не він, але в душі зародився сумнів. Олена сама пристала на пропозицію мадам Робертс. Але без цього шлюбу її сина безумовно заслали б на канадський Захід, куди висилали всіх непокірних, він би працював на примусових роботах на будівництві залізниці, і вона ніколи б уже не побачила його.

— Час повертатися, — сказав Микола, коли допалив люльку.

Тефаняки приєдналися до Менделів і Новаків, які вже збиралися лягати спати. Кожна сім'я відгородила собі осібні

куточки навколо своїх ліжок. Олена наполягла, щоб її ліжко не розділяли з Віталієвим — така вимога здивувала всіх. Та з поваги ніхто нічого не запитував. Петро спав на ліжку вниз. І тому, що Віталій і всі діти спали поблизу, Олена знала, що він ніколи не наважиться наблизитися. Вона більше боялася його поза будинком, а в безпеці почувалася, коли він був у таборі, за колючим дротом, де працював на кухні.

Наступного дня після обіду Олена пішла зі скрипкою на схил. Охоронці, які звикли до неї, дозволяли їй безборонно ходити. Вони любили слухати її гру. Сидячи на краю лісу, вона зіграла п'єсу Шопена і дивилася на стежку, аби переконатися, що ніхто не йшов за нею і що солдати не можуть її бачити там, де вона була. Обережно підвівшись і заглибившись у ліс, вона дісталася схованки. Та Александра там не було. Вона довго чекала на нього, її відчуття загострилися через страх, що її знайдуть. Врешті, вона змирилася й повернулася в Ліллієнвілль.

Непоміченою, вона змогла піти тільки за сім днів по тому, бо Поліна ставала все більше підозрілою до неї. Відразу після обіду Олена зібралася в ліс, та Поліна, як завжди, прокричала їй, що та намагається вислизнути, і вона супроводжуватиме її. На щастя, мати нагадала, що була її черга мити посуд.

Зі скрипкою під пахвою, Олена, не обертаючись, поспішала зійти нагору стежкою. Коли була на вершині горба, уважно оглянулася навкруг, щоб переконатися, що ніхто за нею не йшов. Поруч проїхав військовий на коні й привітався з нею. Вона почекала, коли той від'їде, і щоб не привертати уваги й не виказати себе, вирішила не грати на скрипці. Потім без настрою заглибилася в ліс. Було так важко зустрітися з Александром! Схованка була хорошою ідеєю, та вона не могла приходити туди часто.

Коли вона дісталася місця зустрічі, хлопця там не було. Минуло сім днів, і він напевне був переконаний, що вона більше не зможе сюди приходити й шукав інші способи, щоб зустрітися з нею. Вона все ж вирішила трохи почекати.

Гуркіт ззовні привернув її увагу. Її охопив страх. Вона скрутилася на вовняних простирадлах. Якщо там вовк, або гірше,

Петро... ні, то не може бути він. Вона бачила, як він з іншими в'язнями пішов у табір у супроводі військових. Чоловіки повертаються в Ліллієнвілль не раніше шостої вечора, після робочого дня. Вона забилася в куточок, і тремтіла, чекаючи.

Дух Озера прислухався до її молитов. То був Александр.

— Я щасливий, що знайшов тебе тут! — вигукнув він, коли побачив її. — Я правильно зробив, що прийшов.

Він розкрив свої обійми для неї.

— Батько поламав ногу. Тож я мав їхати замість нього в Монреаль на зустріч із постачальниками, і нікому було повідомити тебе. Сержант Лепін більше не приходить у село, а індіанці пішли на північ наступного дня, як Аранк із тобою говорив у Ліллієнвіллі. Цього року вони вирішили піти раніше. Передбачають, що взимку буде багато снігу.

— Цього разу нам допоміг випадок, — відповіла вона посміхаючись. — Лишень уяви, від того побачення, яке ти мені призначив і не зміг прийти, я вперше змогла вирватися, щоб за мною не стежили.

— Аранк сказав би, що то Дух озера скеровував наші дії, — мовив він, сміючись.

— Не смійся, можливо, й так, — серйозно зауважила Олена. — Здається, я зрозуміла, індіанці вірять у духів так само, як ми віримо в Бога. Учора ввечері я помітила летючу зірку над озером і загадала бажання побачити тебе сьогодні.

— Наступного разу попроси, щоб ми зустрілися де-інде, а не тут, — сказав він, притискаючи її до себе. — Це місце — далеко не ідеальне, якщо врахувати, що наближається зима.

— Але ти ж прийшов! Важко повірити, — шепотіла йому на вухо Олена.

— Алю, любове моя, я щохвилини думав про тебе, коли їздив до Монреаля, — сказав Александр, заплющуючи очі, щоб глибше насолодитися щастям, нарешті, пригорнути її до серця. — Я уявляв, як ти хвилювалася через те, що я не прийшов на наше побачення 15 вересня. Через цю клятву війну ми не можемо жити. Потрібно знайти рішення. Я вже не можу без тебе. Я багато думав у поїзді й програвав багато сценаріїв. Я розкажу тобі, але зараз хочу насолодитися тим, що ти поруч.

Закохані лягли на вовняні простирадла. Вони дивилися один на одного, переповнені відчуттями, щоб розмовляти. Їхні переплетені тіла притискалися, спрагли кохання після переживань, викликаних страхом більше не побачитися.

Коли Александр хотів розстібнути першого гудзика на її блузці, вона зупинила його порух.

— Я боюся, — прошепотіла.

Чоловік підвівся на лікоть і глянув на супутницю. Вказівним пальцем він обвів лінію її носа, повільно провів по обличчю. Зупинився біля довгих загнутих вій і ніжно торкнувся їх.

— У тебе чарівний погляд, — зауважив він. — Я ніколи раніше не бачив такого кольору очей. Наче захід сонця літнього вечора, коли бузковий колір зливається із сірим кольором сутінок.

Олена розслабилася.

— Алю! Алю! — повторював він, наповнюючись ніжністю обожнюваного ним імені, яке він безліч разів повторював самотнім серцем. — Твоя шкіра, як оксамитова пелюстка лілеї. Тобі неймовірно пасує твоє ім'я.

Він ласкаво торкнувся губами її щоки, підборіддя, чола. Заспокоена ніжністю свого коханого, Олена віддалася його ласкам. Для неї відкривався світ чуттєвості, якого вона допоки не знала. Вона повільно підняла руку й провела по волоссю чоловіка, який схилився над нею. Потім уздовж його шиї, й відчула, як тремтить тіло коханого під її пальцями.

Александр підвів голову і дивився на неї поглядом, сповненим безмежної ніжності.

— Серце моє, прошепотів він їй на вухо, — наше кохання починається сьогодні тут, у цій хатині індіанських мисливців. У мене враження, що я вперше обіймаю жінку, яку кохатиму все життя.

— Ти справді віриш, що ми колись зможемо жити разом, не ховаючись?

— Якби в мене були гроші, я б викрав вас, тебе й Віталія, і ми поїхали б далеко, щоб насолоджуватися щастям під сонцем.

— Я люблю тебе, — прошепотіла Олена, притискаючись до нього. — Як і ти, я знаю, що це на все життя.

Кілька сонячних промінчиків танцювали на ліжку з гілок ялиці, тоді як закохані, переплетені тілами, віддалися на волю гулу водоспаду і пташиному співу. Була гарна післяобідня пора. Холод попередніх днів поступився незвичній для кінця вересня спеці.

— Мені так хочеться відчутти твоє тіло своїм! Хочеш, я зніму сорочку? — запропонував Александр.

Злякана, Олена задовольнилася лише згідливою усмішкою у відповідь.

Александр випрямився, одяг зіслизнув із його плечей, і він знову ліг. Відчувши голий торс свого коханця, Олена затремтіла від бажання, і рішучість її дев'ятнадцяти років відсунула в минуле спогади про пережите насильство. Можливість бути з Александром випадала так зрідка, що вона не могла бажати нічого іншого, як насичено прожити миті, вкрадені у її сумного життя ув'язненої. Своєю чергою, вона один за одним розстібнула гудзики на блузі. Александр пестив коханій шию й потроху зсував сорочку, яка врешті легеньким каскадом впала на ліжко. На ній зосталася легка камісоль, що спала, коли він зняв тоненькі бретельки. Він завмер, щоб краще споглядати її, як він зробив би перед твором мистецтва. Він не наважувався до неї доторкнутися, побоюючись, що від його дотику вона випарується й зникне назавжди. Із серцем, яке гулко калатало, Олена віддалася ласкам чоловіка, якого кохала.

— Коханню ніжне моє, — шепотіла вона, — ти найкраще, що мені подарувало життя. Ти діамант, рідкісна перлина, куточок раю в індіанській схованці.

Він поцілував Олену в усміхнені губи спочатку ніжним і легким зтяжним поцілунком. Збуджений грудьми коханої, які, він відчував, пробуджувалися, він наважився відірватися від поцілунку й пригубити солонувату шкіру плеча, потім злякано ковзнув до рожевого чуттєвого соска, який застиг від легкого доторкання його губами. Олена здригнулася. Вона почувалася впевненою в обіймах Александра. У кожному його русі було стільки ніжності, що вона покійно дозволила йому підняти спідницю й доторкнутися стегна. Підштовхувана

невідомою силою, захоплена глибоким бажанням повністю віддатися чоловікові всього свого життя, вона відчула, що її ноги розсуюються.

Закручений вихором чуттєвості, Александр обережно зняв кальсони зі своєї супутниці. Його охоплював трепет, коли він відкрив пухнастий трикутник. У свої двадцять чотири Александр уже знав кохання, та це вперше, коли його серце вивищувалося над його бажанням. Він випростався збоку біля жінки, яку кохав, і обійняв її. Збентежений, зануривши обличчя у її світле волосся, він насолоджувався цією інтермедією щастя, такою жаданою, що вона видавалася йому майже дивом.

— Ти і я — назавжди. Ніколи й ніхто не зможе нас розлучити, — пообіцяв він.

— Так, на все життя.

— Ти впевнена, що готова? Я не хочу на тебе тиснути.

— Я жадаю тебе усім своїм єством, усім своїм серцем, усією душею, — прошепотіла вона. — Я хочу стати твоєю.

Розчулений, Александр знайшов губи коханої. Вони обійнялися спочатку обережно, а потім дозволили бажанню захопити себе. Вони відкривали один одного, голубили, цілувалися, шукаючи злиття їхніх спраглих тіл.

— Хочу, щоб ця мить ніколи не закінчувалася, — шепотів Александр. — Я так про неї мріяв!

Він увійшов у неї з безмежною ніжністю, та Олена не змогла стриматися, щоб не смикнутися. Тіло зберегло пам'ять. Вона стиснулася на якусь мить, мить напружи, яка не сховалася від Александра. Він ніжно пестив її обличчя, заглядаючи вглиб очей, щоб розділити з нею їхнє чарівне єднання, сповнене любові. Олена розслабилася. Коли з Александра вирвався стогін, вона відчула, як її заповоняє приємне тепло, а за її стуленими повіками миготять зірки. Захоплена відчуттям повноти, вона попливла, легка, як ніколи, в тумані жаги.

— Я кохаю тебе, — прошепотів Александр, знесилено падаючи на груди своїй супутниці.

— Я також тебе кохаю, — відповіла вона, сховавши обличчя в шатеновому волоссі, від якого плив запах сонця.

У схованці розсіяне світло забарвлювалося помаранчевим. Дні на початку осені ставали коротшими*.

— Коли я побачив тебе вперше, там, на ковзанці, ти був вільним і радісним, — пригадувала Олена. — І я хочу бачити тебе таким кожного дня нашого життя. Хочу, щоб твої почуття до мене приносили тобі тільки радість...

— Зараз я такий же щасливий, як і того вечора, — відповів Александр, цілючи щоку, що торкалася його губ. — Найбільша винуватиця того, що ми тепер розлучені, — війна, яка затягує нас у вир. Якби не вона, ти грала б на скрипці в найкращих залах світу.

— І ми не зустрілись би, — додала вона. — Не шукаймо винних у тому, що нам випало пережити, намагаймося насолоджуватися нашим коханням тепер. Пишімо його майбутнє, сторінку за раз.

— До сьогодні я не бачив потреби отримувати платню, — сказав Александр. — Один мій брат священник, інший — лікар. У нашій сім'ї завжди було samozрозумілим, що я переберу магазин, а коли одружусь, то ми з дружиною житимемо у моїх батьків. У франкоканадців є така традиція, що один із синів опікується батьками, які постаріли. Та мої плани змінилися. Я скажу батькові, щоб заплатив мені за роботу.

— Тепер найважливіше — розірвати мій шлюб. Бо інакше ми будемо змушені жити за бортом суспільства. Думаєш, Жозеф міг би нам допомогти?

— Я вже розказував йому твою історію, а він порадив мені дати час, дочекатися закінчення війни.

Відчувши її смуток, Александр міцніше стиснув її в обіймах.

— Не хвилюйся. Я знаю, одного дня ми з'єднаємося. Підемо жити на край світу, якщо буде потрібно.

— Тобі твоїх бракуватиме. — нагадала йому Олена. — У мене така сама прив'язаність до Віталія. Я ніколи не зможу кинути його. Маємо знайти рішення, щоб жити в гармонії з нашими сім'ями.

— Ти чудова жінка! Коли повернешся у Спїріт Лейк, не забувай, як я тебе кохаю, і будь певна, що я шукаю способи, як нам бути разом. І я знайду їх!

---

* У Канаді осінь офіційно починається 21 вересня.

Настав вечір. У схованці денне світло поступилося місцем сутінкам. Уже давно був час іти, та, незважаючи на страх бути знайденими, закохані не наважувалися розлучитися. Вони знову ніжно цілувалися й кохалися. Хоча вони й не були вільними, серця їхні були сповнені мрій і надій.

Абітібі, осінь 1915 року

Зима обіцяла бути суворою. Від самої осені на місце снігопадів приходили великі морози і табір Спіріт Лейк виявився ще більше ізольованим, ніж раніше, загублений поміж високими кучугурами білих снігів. Зв'язок із зовнішнім світом був можливим тільки залізницею, яку підтримували в доброму стані. Погано одягнуті як для такого суворого клімату, в'язні потерпали від обмороження й слабшали. Багато хворіли. У таборі був тільки один лікар, який ледве встигав їх лікувати. Інші відмовлялися працювати, тож їх кидали або до в'язниці, або до карцеру. Сержант-майор Овен Мартінс змушений був підвищити голос:

— Наші країни — у стані війни, а табір для затриманих — не благодійна організація! — кричав він. — Ви, мабуть, думаєте, що до наших канадських солдатів у Німеччині чи Австрії краще ставляться? Дозвольте засумніватися.

— Ми — не ворожі солдати, — заперечив йому Марко Мендель через перекладача, — ми — прості громадяни, які приїхали до вас, щоб жити в новій країні, а ви поводитесь з нами, як зі зрадниками чи шпигунами.

— Я отримав листа від сестри, — поспішив додати Новак, махаючи листком біля носа офіцера, який зневажливо ставився до них. — Її чоловік, такий самий українець, як і ми, записався в армію і поїхав до Європи битися з вашого боку.

Та ці звинувачення в'язнів ніяк не поліпшували їхню долю. Спіріт Лейк був табором для затриманих, і відповідальні офіцери отримали наказ тримати порядок за будь-яку ціну. Війна тривала, й оголошення про смерть багатьох канадських солдатів на полі бою спонукало військових посилювати дисципліну для в'язнів, яких прирівнювали до ворога.

З початку осені сержант Лепін уже не служив у гарнізоні, який забезпечував нагляд за сім'ями, і лишився у військовому таборі під час коротких відпусток. Навіть і без колючого дроту

Ліллієнвілл став, як ніколи до цього, в'язницею, селом, загубленим у густому лісі. Взимку воно зникло під заметами снігу, що височіли на людський зріст, до того ж внаслідок численних спроб втеч улітку посилили заходи безпеки навколо табору.

Після тієї незабутньої зустрічі в індіанській схованці в середині вересня Олена й Александр більше не бачилися. На початку жовтня випало надзвичайно багато снігу, і відтоді жодного потепління не було, щоб він розтанув. Розен з Аранком, їхні зв'язкові, завдяки яким вони могли зустрічатися, пішли на полювання на північ раніше ніж зазвичай, і рання зима була підтвердженням того, що вони мали рацію.

Другого листопада Олена брала участь в пам'ятній церемонії, на якій були присутні всі в'язні, як раптом відчула сильну нудоту. Через те, що було дуже рано, вона пов'язала своє нездужання з голодом, що їй дошкуляв. Підвівшись, Олена вийшла з каплиці. Небо було сірим, а узлісся губилося в густому тумані. Напередодні випав крижаний дощ, тож вона ледь пересувалася, до того ж самопочуття погіршувалося. Дівчина змушена була зупинитися. Спершись на дерево, відчула болісну нудоту, від якої запекло в горлі. Вона була білою, як крейда.

— Що з тобою, Алю? — запитав Віталій, який ішов за нею. — Ти хвора?

— Уже краще, — відповіла вона, докладаючи зусиль, щоб рушити далі. — Ходімо поїмо. Я почуваюся слабкою, бо дуже голодна.

Віталій узяв її за руку.

— Зіпрись на мене, — сказав. — Я не хочу, щоб ти впала на льоду й поламала ногу. Я не хочу, щоб нас знову розлучили.

— Ми завжди будемо разом, — запевнила вона, змушуючи себе посміхнутися.

Думки роїлися у її голові. Може, нудоту спричинило щось інше, а не голод... А якщо вона завагітніла? Так, так і є, вона вагітна! Вона поклала долоню на живіт, радісна й сумна водночас. Оце нове відчуття — носити нове життя в теперішніх умовах, лякало її. Дитина Александра, вона була переконана, та що подумає Петро і як відреагує, коли довідається

про вагітність? У нього хвороблива пихатість, тож він точно промовчить, що батько не він, та як він поставиться до неї? На щастя, вони не жили окремо. Були ще його батьки й інші сім'ї. Проте, незважаючи на це, вона боялася. Якби ж вона тільки могла поговорити з Александром! Вона зайшла до будинку, промовляючи про себе, що його треба повідомити.

— Уже й служба закінчилася? — запитала Валя Мендель, коли побачила, що вони з братом повернулися.

— Ще ні, — відказала вона. — Віталій безперервно кашляв. Я подумала, що нам краще піти, щоб не заважати іншим.

Хлопчик підвів на сестру здивований погляд, але нічого не заперечив. В Олени мав бути серйозний привід не казати правду. Вона пояснить йому пізніше. Коли вони сиділи на своїх ліжках за ширмою, що відділяла їх від загальної кімнати, він питально подивився на неї. Сестра приклала пальця до губ і прошепотіла на вухо:

— У мене є таємниця. Я скажу тобі, коли ми будемо наодинці.

Майбутнє для її з Александром сім'ї видавалося похмурим, та вона вірила в його кохання й була впевнена, що одного дня вони з'єднаються.

Ця вагітність була для неї ніжною таємницею, яку вона хотіла зберегти якнайдовше. В листопаді й грудні вони з Віталієм часто ходили на прогулянки до довгої будівлі, у якій розміщувався гарнізон, що охороняв сім'ї. Олена сподівалася зустріти сержанта Лепіна — той міг би передати звістку Александру. Але лейтенант Даріл Гордон, у якого вона поцікавилася Лепіном, сказав, що він тепер в охороні табору й супроводжує групи в'язнів на лісоповал.

Її ранкові нудоти врешті привернули увагу інших жінок, вони поводитися стримано, очікуючи, що вона сама повідомить про свою вагітність.

За тиждень до Різдва, коли вже все було очевидним, мадам Новак не стрималася й почала розпитувати.

— Скажіть-но, Олено, чи ви випадково не приховуєте від нас радісну новину?

Олена вже не могла далі мовчати.

Вона кивнула, із сумною усмішкою, яка видалася присутнім радше сором'язливою.

— Та це ж прекрасно! — вигукнула Валя Мендель, підводячись, щоб обійняти її. — Це дитя гарантуватиме вам радісне життя. Немає нічого кращого за дітей, щоб зробити сім'ю щасливою.

Олена глянула на ТEFаняків, які саме снідали за своїм кутком столу. Микола принишкнув, здивований, бо нічого допоки не помічав. А от Ліна на противагу йому здогадалася. В Петрових очах, що дивились на неї, була зневага, а ще вона побачила в них відблиск ненависті, від чого їй стало страшно. Тільки Віталій був радий.

— Вона сказала мені, що чекає дитинку. То була наша таємниця.

У Петра всередині все вирувало. Він не мав іншого вибору, як прийняти виклик і вдавати, що той бастард його, бо інакше весь табір поставить його на кпини. Однак пообіцяв собі, що неодмінно помститься. Він підвівся йти з іншими чоловіками на роботу, на дворі на них чекали військові, щоб відвести під конвоєм. Перш ніж вийти, він повернувся до дружини й сказав:

— Добре піклуйся про наше дитя, кохана, пильнуй, щоб із ним нічого поганого не трапилося!

І грюкнув дверима за собою.

Стурбована тими кількома словами, у яких читалася погроза, Олена сіла біля Віталія. Її молодший брат був для неї ще одним джерелом переживань. З початку грудня він хворів на грип, і все ніяк не міг одужати. Він уже так хворів у кінці літа. Старший Менделів і близнюки Новаків теж хворіли, але одужали. Вона ходила до табірної лікарня, і той їй відповів:

— Не бідкайтесь так. Ваш брат молодий і міцний, одужає. Таке часто трапляється в дітей, що грип затягується. Осінь цього року була холодною, й багато хто застудився. Важливо, щоб він правильно харчувався та якомога більше гуляв. Чисте повітря — найкращі ліки, а тут, у Спиріт Лейку, його вдосталь.

— Але нам бракує здорового харчування. Ви мали б наполягати, щоб дирекція табору нам давала кращі продукти.

Інші жінки підтримали її прохання, і лікар пообіцяв, що постарається щось зробити. Але нічого не змінилося. Мешканці

Ліллієнвілля думали, що зіпсовані продукти, які їм постачали, це було свого роду покарання ворогів, якими їх уважали.

За п'ять днів до Різдва, перебуваючи в Амосі, Александр почувався безпомічним у своєму намаганні зустрітися з Оленою, через що він став вельми дратівливим. Протягом майже трьох місяців він рано прокидався, сподіваючись першим дізнатися з газет, що війна закінчилася і табір Спіріт Лейк зачинено, а солдатам уже скасували наказ стріляти в кожну тінь, яка видається їм в'язнем-утікачем чи зовнішньою загрозою. Та де там! Збройний конфлікт тривав.

Тож у нього виникла ідея, що спонукала його до дії. Першим кроком було піти до пресвітерської.

— Жозефе, — благально почав він, — ти повинен переконати церковників, щоб вони скористалися можливістю й запросили Олену грати на скрипці на Різдвяній месі.

Священник відмовився.

— Я думав, ти взявся за розум, — пробурчав він. — Мадам Тефаняк одружена. Нічого доброго тобі ці стосунки не принесуть.

— Жозефе, будь ласка, поговори з мосьє кюре, він завжди захищає людей із Спіріт Лейку. До того ж ти знаєш Оленину історію. Будь великодушним!

Жозеф погодився на братові прохання. Він переконав кюре Дюдемена, і Олені по всій формі надіслали запрошення. Сержант-майор Мартінс, який отримав телеграму, передав папір підлеглому, щоб той відніс Петрові, її чоловікові.

— Скажіть йому, що швидка відповідь вітається.

Менш як за годину посильний повернувся до Мартінса з відповіддю.

— Мосьє Тефаняк відхиляє запрошення від імені своєї дружини, — сказав він. — Мадам Тефаняк вагітна, і він боїться за її самопочуття, якщо вона поїде посеред зими в Амос.

Напередодні Різдва, після ранкової меси, Жозеф відправив дитину з хору знайти Александра. Він хотів поговорити з ним у пресвітерській.

— Ну що, — запитав нетерпляче молодий чоловік, — які новини?

Та погляд Жозефа не віщував нічого доброго.

— Те, що я збираюся сказати, може тебе засмутити.

— Олена відмовилася? Неможливо! Вона хвора?

— Не зовсім.

— То що ж їй завадило погодитися?

Жозеф підвівся і став перед величезним розп'яттям. Перехрестившись, він повернувся до брата й добре зважуючи кожне слово, промовив:

— Мадам Тэфаняк не може приїхати на Різдво, бо вона вагітна, і їй стан не дозволяє їй таку подорож.

Вражений, Александр якусь мить стояв нерухомо. А зрозумівши щойно почуте, він скочив на ноги й кинувся до Жозефа.

— Ти розумієш? — сказав йому з блискучими очима. — Я стану батьком!

Священник же, навпаки, не поділяв його радості.

— Як ти можеш бути певним, що та дитина твоя? — запитав він. — Олена — заміжня. Чому її чоловік не може бути батьком її дитини?

— Жозефе, я тобі розказував її історію. Ти прекрасно знаєш, що її шлюб фіктивний.

— А чи не ти мені казав, що він згвалтував її минулої весни?

— Так і було, клятий виродок!

— Він міг знову так вчинити, — припустив Жозеф.

— Замовкни! Я впевнений, що та дитина моя. Олена запевнила, що вона почувається в безпеці, тому що багато сімей живуть під одним дахом. Після того випадку вона робить усе можливе, щоб не лишатися самій ні всередині, ні надворі, якщо Петро не працює.

— У бараках живе багато сімей, та це ніяк не заважає жінкам вагітніти. Коли я був там у жовтні на сповіді, то зауважив, що багато жінок чекають, коли навідається лелека.

— Легко ковзнути непомітно до когось у ліжку, якщо обидва згодні, та якби Петро спробував наблизитися до Олени, вона б так закричала, що всі прокинулися б. Я впевнений, що то моя дитина. Відвези мене до Олени, вона тобі підтвердить.

— Ти що думаєш, можна отак собі приїхати, постукати у двері, де живуть в'язні, й весело так кинути: «Привіт, Петре, я приїхав за твоєю дружиною. Вона вагітна моєю дитиною!»

— Досить, Жозефе, я й так досить нещасний — не додавай.

— У яку халепу ти себе загнав, бідний мій Александре! — зауважив священник, якого глибоко засмутили страждання молодшого брата.

Александр рішуче підвівся, щоб іти.

— Я розповім Оленину історію татові й мамі. Вони більше не зможуть відмовлятися від зустрічі з нею, тепер, коли вона носить мою дитину! Їхнього нащадка!

— Не обманюй себе, наші батьки не стрибатимуть від радості, коли довідаються. Тобі буде важко переконати їх, що дитина, яку вона носить, насправді твоя. Олена заміжня. Для всіх її дитина від Петра Тэфаняка.

Жозеф мав рацію. Лявальєри були приголомшені, дізнавшись новину.

— Як ти можеш бути таким наївним, дитино! — заголосила Імельда.

Вона категорично відмовилася слухати про митарства, пережиті цією україркою, яку вона ненавиділа, бо через неї її наймолодший тільки страждає.

— Ідеться про вашого внука, — захищався Александр.

Та його впевненість не переконала матір, яка вибухнула.

— Якщо я ще колись побачу, що ти вештаєшся біля табору Спіріт Лейк, — пригрозила вона, — то відразу відправлю до дядька в Монреаль продовжувати навчання, навіть у твоєму віці то буде непогано. Може, додасться розуму у твоїй порожній голові.

Потім, повернувшись до свого чоловіка, червона від злості, крикнула:

— Скажи хоч щось! Твого сина обкручує якась зайда, що намагається переконати його, що він батько її дитини. Добрий привід вислизнути з в'язниці, у якій вона знемагає!

— Мамо, — втрутився Александр, — то не Олена мені сказала, що я батько, я з нею не говорив. Я сам переконаний.

— Ще гірше! — вигукнула Імельда, здіймаючи руки до неба. — Чи ти здурів? Якщо вона нічого не вимагає, залиш її там, де вона є, і не втручайся у її життя.

— Вона нічого не сказала, бо не може зі мною зв'язатися. Я повинен поїхати побачити її...

— Усе, досить, — перебив його Едмон, — я почув достатньо! Твоя мати перебільшує, коли каже, що відправить тебе до дядька. Вона інколи забуває, що ти вже не в тому віці, щоб тебе так карати. Та якщо наполягатимеш, що тобі потрібно в Спїріт Лейк, то ризикуєш бути застреленим. Пам'ятаєш в'язня, який утік минулого червня? Його тіло перевезли на дрезині до Ля Сарр, на очах у всіх, щоб доставити в труні до Спїріт Лейку.

— Його вбили не солдати, я фермер, який думав, що то грабіжник, коли той хотів наблизитися до ферми.

— Бачиш, навіть цивільні спочатку роблять, потім вибачаються. Люди живуть у страху перед ворогом. У таборі солдати мають наказ стріляти в кожного, на кого думають, що той збирається втікати. Коли побачать, що ти вештаєшся біля колючого дроту, то можуть прийняти тебе за втікача.

— Тату...

— Я не жартую, хлопчику! Ти також наражаєшся на ризик бути затриманим, і я не знаю, які наслідки від того будуть. Сподіваюся, ти не забудь, що сказав Борден минулої весни, що він може тебе заарештувати за звинуваченням у шпїонажі, якщо ти наблизитися до табору?

— Звичайно, я пам'ятаю, але воно видається мені смішним.

— Іде війна, хлопчику, не ризикуй втратити власну свободу. Твої справи не покращаться, якщо ти опинишся у в'язниці чи постанеш перед військовим трибуналом.

Александр погодився з батьком, та це йому не завадило замислитися над планом, як потрапити до Спїріт Лейку. Йому за всяку ціну потрібно зустрітися з Оленою, щоб заспокоїти її й сказати, як він радий, що вона завагітніла. Для нього та вагітність була передвісником їхнього щастя, потрібно тільки вибратися з тієї трясовини, яка їх затягує.

Одного січневого дня він доставив замовлення на десятій проїзд, а повернувшись додому, розпріг коней, завів до стайні й вислизнув у задні двері — вирішив ризикнути й піти до табору. Лісом треба було пройти всього п'ять миль, і погода сприяла цьому. Раптом йому зустрінуться вовки чи інші звірі, то він мав карабін. У нього не було ніякого плану. Коли підійде до Ліллієнвілля, намагатиметься побачити Олену чи Віталія, або ж переконається, що військову охорону довкола села посилено. Якщо існує хоч якась можливість зв'язатися з коханою, він має нею скористатися. Він довго чекав. Очікування від неї вісточку вже завдавало йому болю.

Він обійшов вокзал, бо знав, що батько змовився з мосьє Дюраном, що той повідомить його, як побачить Александра. Минувши перший поворот, упевнений, що його вже не побачить начальник станції, він пішов уздовж рейок. Десь за милю до табору зійшов із дороги й пішов лісом. По глибокому снігу йти було важко, навіть у снігоступах ноги грузнули. Просувався він повільно. Незабаром зрозумів, що геть зовсім не має витривалості мисливця, але йшов далі, бо хотів бачити Олену. Нарешті Александр дійшов до схованки, у якій вони кохалися в кінці вересня. Усе навкруг було занесено снігом, але він впізнав це місце по водоспаду, хоч той і був замерзлим. Здалеку почулися голоси військових і ритмічні удари сокир. Пройшовши ще трохи, він побачив село Ліллієнвілля. Його серце гулко калатало, а думки плуталися: що він думає тут робити? Шансів поговорити з Оленою майже не було, а він наражався на ризик будь-якої миті бути заарештованим. Але він хоча б відчував себе поряд із нею.

Коли, нарешті, він побачив село, то здивувався, що будинків не було видно — тільки димарі, з яких тягнулися довгі стовпи білого диму. Александр визначив, у якому з них жили Тефаняки. Йому ледве було видно верхній край вхідних дверей. Біля озера розкинувся табір, вмерзлий у сніжно-білу зиму. Озброєні солдати пильнували на вишках: вийти непоміченим із лісу було неможливо.

Він досить довго стояв ні місці, не рухаючись, дивився на дах будинку, під яким жила Олена, й хотів, щоб його думки

долетіли до неї й заспокоїли її. «Життя безглузде, — думав він. — Минулої зими майже у цей самий час я був тут із Розен й Аранком, і ми бавилися в снігу. У мене навіть думки не виникало, що жінка, яку я кохаю і яка вагітна моєю дитиною, буде в цьому таборі. Якби ж то цього року мої індіанські друзі пішли на полювання вже після свят! Розен змогла б передати їй звісточку!»

Спустошений і з розбитим серцем він повернув назад. Без чисеїсь допомоги з табору зв'язатися з Оленою буде неможливо. Він вийшов на залізничну колію й пришвидшив крок, бо в січні дуже швидко сутеніло. Було чутно, як в далині виють вовки.

У цей самий час Олена стояла біля вікна й не бачила нічого, крім снігу й дахів навколишніх будинків. Вона думала про Александра, а ще про Віталія. Її молодшому брату не ставало краще. Вона наполягала, щоб табірний лікар направив його на консультацію в Амос, а той, образившись, що сумнівається в його компетентності, відповів, що він і сам фахівець.

Вона змушувала Віталія тепло одягатися, і вони кожного дня йшли на коротку прогулянку з Абігаль чи Гретель. Вона ніколи не гуляла одна з братом, навіть коли Петро був на роботі, так вона боялася його гніву. У погожі дні вони доходили до залізничної колії й там, дивлячись на довгу залізну стрічку, Олена мріяла про день, коли полишить це нещасливе місце.

Увечері, коли поверталися чоловіки, усі дорослі Тефаняки, Менделі й Новаки їли за одним столом, тоді як діти сідали за інший — біля стіни. Олена годувала Віталія, щоб упевнитися, що він добре поїв, а потім ішла за великий стіл. Вона приходила останньою, тож могла вже не сідати біля Петра. Після вечері, помивши посуд і вклавши найменших дітей, жінки витягували мотки шерсті, які привезли із собою або отримали від рідні з Монреалю, й починали в'язати. Вони по черзі показували Олені різні в'язальні мудрощі. Іноді підводячи очі від своєї роботи, майбутня мама натикалася на погляд Петра, який палив у глибині кімнати з іншими чоловіками. Вона думала про те, як їй пощастило, що вона не наодинці з ним. Він зрідка звертався до неї, але ніхто на це не зважував. Петро був мовчазним навіть зі своїми батьками.

Після свят, нещасна, що відірвана від батька своєї дитини та втому, спричинену вагітністю, Олена перестала давати уроки. Задовольнялася тим, що допомагала Толі й Віталію вчити жестову мову — для них то було як гра, яка займала їхній час. Коли її молодшому братові ставало зле, і він не міг іти до нової школи, вона, як могла, навчала його сама. Вона вчила його французької й математики, а ще історії та географії.

У дерев'яній халупі, у якій жило вісімнадцять людей, було важко знайти спокій і відпочинок, дорослі швендяли туди-сюди, діти сперечалися й кричали, а через сильний мороз вони іноді навіть не показували носа на вулицю — усе це робило існування кожного нестерпним.

Здоров'я Віталія то покращувалося, то погіршувалося, через вагітність Олена також змушена була в дечому обмежувати себе. Від деяких продуктів їй ставало млосно, було все важче ходити по снігу, тож вона змушена була лишатися в хаті, тому що чоловіки не розчистили двір і стежки. Зі своєї одягу вона вже нічого не могла вдягти. На щастя, Абігаль попитала серед жінок у селі й знайшла дещо, що їй підійшло. Ліна їй допомагала.

Поліна ж усе більше замикалася. Вона годинами сиділа біля вікна і мовчала. Ліна намагалася її розважити, та донька її сухо обривала й радила зайнятися власними справами. Бідна мати відчувала, як її дитина страждала від власної зовнішності, але була безсила щось змінити.

Того року в Ліллієнвіллі народилося багато дітей. Кюре Дюдемен мусів приїхати на дрезині 7 березня, щоб за один день охрестити шістьох новонароджених слов'янської національності. Олена шкодувала, що хрестив їх не Жозеф. Тієї весни чекали ще на багатьох немовлят. Її ж малюк мав народитися в перші дні червня. А ще вона мусить знайти спосіб повідомити Александра. На щастя, зима закінчувалася. З хорошою погодою в Амос повернеться Розен. Олена сподівалася на її допомогу, щоб повідомити Александра.

* * *

У травні заходи безпеки в таборі значно послабили. Канадський уряд вніс зміни до своєї політики ув'язнення «підлеглих

ворожих країн». Від початку війни більш як чотириста тисяч канадських солдатів пішли битися по іншій бік Атлантики. Залізницям, шахтам і ливарним заводам бракувало робочих рук. Це підштовхнуло компанії до тиску на Оттаву: вони вимагали знайти вирішення. Прем'єр-міністр Роберт Лерд Борден частково усунув проблему, змусивши працювати військовополонених. В обмін на обіцянку бути лояльним до канадського уряду й зобов'язання регулярно звітувати перед поліцейськими органами в'язні отримували дозвіл працювати на різних роботодавців. Пропозиції працевлаштування вивісили в таборі Спіріт Лейк, і багатьом в'язням нова урядова політика припала до душі. Багато хто чекав на відповідь, щоб нарешті виїхати з табору. Нагляд став менш жорстким, хоча його й не зняли повністю, бо допоки люди жили в таборі, вони були військовополоненими.

У середині травня Віталію стало гірше. Він почав харкати кров'ю. Збентежена, Олена попросила Миколу допомогти доправити його в госпіталь. Їх супроводжував солдат, але радше для годиться, бо точно знав, що вони не збираються тікати. Взимку захворіло так багато людей, що спорудили спеціальний диспансер, щоб розмістити хворих на туберкульоз. Олену охопив відчай, коли лікар повідомив їй, що брат хворий і він не має вибору, окрім як госпіталізувати.

— 3 грудня я вам кажу, що в мого брата щось гірше за простий грип, і тільки тепер ви визнаєте, що помилилися! — звинуватила його Олена. — Сподіваюсь, що він одужає, інакше ви будете відповідати.

— Думайте, що кажете, мадам! — попередив її лікар. — Подивіться довкола. Хворих багато. Я справді віддаю всі сили їхньому лікуванню. Стан вашого брата погіршився таким чином, який я не міг передбачити.

Олена мала іншу думку. Вона, як ніколи раніше, почувалася обеззброєною перед напастями. Її нещасний менший брат, який лежав на білих простирадлах, був таким змарнілим! Його сіруватий відтінок шкіри не віщував нічого доброго. А вона була вагітною, самотньою й дуже вразливою. «Клята війна!» — сказала вона тоді про себе, охоплена гнівом.

Тэфаняки теж подали запит на дозвіл виїхати з табору. Враховуючи їхню добру фізичну форму, обидва чоловіки мали шанс, що їх наймуть на роботу. Вони з нетерпінням чекали на відповідь. Олена була певна, що вона з ними не поїде.

Молода жінка дуже зраділа, дізнавшись, що індіанці повернулися й отаборилися неподалік Спїріт Лейку. Вона зверталася до Духу озера, щоб той посприяв їй, стояла навколїшки й молилася Богу, благаючи про допомогу. Хай би що там було, хїба не він направив Аранка тієї ночі, коли Петро кинув її неприємну посеред лісу? Вона була готова поклонятися всім божествам, аби побачити Александра.

За два тижні, вийшовши з диспансеру, де відвідувала Віталія, вона побачила Розен. Ця зустріч у Ліллієнвіллі була відповіддю на її молитви. Серце її переповнювала радість.

— Олено, ви вагітна! — вигукнула індіанка й підійшла до неї.

— Я ношу дитину Александра, — поспїшила повідомити майбутня мати.

— А він знає?

— Мені не відомо, я не бачила його від осені.

— Жахливо! Як ви страждали, бідна моя! Я негайно ж поїду в Амос і призначу йому з вами побачення, у схованці. Сподіваюсь, ви не проти.

— Звичайно! — відповіла Олена. У її очах стояли сльози.

— Скажіть, коли вам буде зручно, і я побіжу повідомлю його.

— Щоранку я йду в диспансер до Віталія й проводжу з ним більшу частину дня. Завтра десь в обідню пору я зможу прийти до грота, якщо Александр погодиться.

— Я можу відповісти за нього. Він буде там, обіцяю.

Розен дісталася Амосу ввечері й відразу зайшла до магазину. Александр стояв за прилавком і зустрїв її з неприхованою радістю.

— Нарешті ти повернулася!

— Так, скористаємось тим, що твоїх батьків тут немає, — швидко сказала вона тихо. — Я принесла новини від Олени.

— Слава Богу! Я вже не можу дочекатися. Якби ти знала, якою довгою була зима, як мучила мене неможливістю побачити її!

Наступного дня, пославшись на те, що має щось зробити в пресвітерській на прохання Жозефа, Александр прийшов до схованки. Під гарячим травневим сонцем залишки снігу швидко танули, і молода ніжна зелень витикалася крізь нього, наче символ оновлення. Хлопцеві погано вдавалося контролювати свої почуття. Йому стиснуло горло, і було бажання плакати, він не міг із собою нічого вдіяти й посміхався.

Побачивши її, яка з трудом йшла стежкою, однією рукою тримаючи свій величезний живіт, він відчув, як розтає від любові до неї й до їхньої дитини, що має народитися. Сльози щастя навернулися на очі, їх неможливо було стримати, і він поквапився їй назустріч. Підійшовши, він не наважувався торкнутися її, боявся, що то омана. Та то була вона, справжня й щаслива, така, яку він ще ніколи не бачив.

— Кохання моє! — прошепотів він, нерухомо дивлячись на жінку, яку обожнював і з якою зустрівся після такої болісної розлуки.

Олена першою лагідно провела рукою йому по щоці.

— Ти можеш обійняти нас, — промовила вона привітно, — твою дитину й мене, ми ж не з порцеляни зроблені.

З безмежною обережністю Александр пригорнув Олену до себе і ніжно обійняв. Тремтіння, яке він відчув своїм тілом, змусило його вражено відсторонитися.

— Чи мені сниться? Це наша дитина ворухиться у твоєму животі?

— Думаю, він тебе впізнав, — відповіла майбутня мама, — він усе сотає ногами звідколи ти тут.

Зі сльозами на очах Александр міцніше обійняв її.

— Я так вас люблю! — прошепотів він, зануливши голову в Оленине волосся.

Закохані довго стояли, не відпускаючи один одного.

— Я лише на Різдво дізнався, що ти носиш нашу дитину, — нарешті зашепотів Александр їй на вухо. — Якби ти знала, як мені вас бракувало! Я хочу бути з тобою, коли народжува-тиметься наша дитина. Хочу тримати тебе за руку, коли він з'являтиметься на світ. Чи стане тобі наснаги повідомити Петра, що ти кидаєш його, і ви з Віталієм житимете зі мною?

— Так, звичайно, — відказала вона ствердно, очі її блищали від кохання. — А твої батьки згодні?

— Я поставлю їх перед завершеним фактом, як ми й мали зробити вже давно! З мене вже досить чекати. Тепер, коли я обіймаю тебе, я не хочу знову тебе втратити.

— Через те, що я цілими днями у Віталія в диспансері, Тефаняки менше стежать за тим, куди я йду, насамперед Поліна.

— Віталій захворів?

— Так, його поклали в госпіталь, — відповіла вона, і на її очі навернулися сльози. — У грудні він захворів на грип, усе не міг одужати, і табірний лікар врешті визнав, що в нього туберкульоз.

— Це ще одна причина діяти швидко. Бідний Віталій! На щастя, він молодий. Я вірю, що правильне лікування, яке він отримуватиме поза табором, поставить його на ноги.

— Він уже майже два тижні як у лікарні, та я певна, йому стане краще, як тільки він отримає свободу і у нього знову буде сім'я.

— Маєш рацію, ми створимо сім'ю. Ми будемо щасливими. Обіцяю.

— Тефаняки розуміють, що я не кину Віталія в госпіталі й не поїду з ними. Тож і менше здивуються, коли скажу їм, що вирішила переселитися в Амос. Якщо ти можеш поставити своїх батьків перед фактом, то я не можу так вчинити, бо навіть якщо наш шлюб і є вдаваним, за законом я заміжня жінка. Якби я пішла й нічого не сказала, то постійно боялася б, що Петро мене переслідуватиме і змусить їхати з ним до Монреалю, або гірше — заявить батьківське право на нашу дитину. Але тепер, коли я знаю, що ти готовий нас забрати — Віталія, мене і наше немовля, — я поговорю з ним завтра у присутності його батьків.

— Хочеш, щоб я пішов із тобою, коли ти повідомлятимеш про своє рішення? — запитав Александр, бо боявся лишати її саму проти них.

— З твого боку дуже ґречно запропонувати таке, та буде на краще, якщо я зроблю це сама. Якщо ти там будеш, то ситуація може загостритися. Особливо Петрова реакція. Ти ж знаєш, ти

йому явно не до душі, і його ставлення погіршилося, відколи він довідався, що я вагітна. На щастя, цієї зими я змогла все так організувати, щоб не лишатися з ним наодинці.

Вони зійшли на берег струмка. Таїтися у схованці не видавалося їм таким уже й необхідним, тому що вони вирішили відкритися у своєму коханні. Сидячи біля води, Олена й Александр довго мовчали і слухали, як співає струмок, що протікав біля їхніх ніг. Веселий плюскіт води, яка знову текла після довгої зими, сповнював їх надією. Їм теж потрібно було віднайти їхню життєву дорогу, перервану війною та її руйнівними наслідками.

Александр не хотів її відпускати, та він умовив себе, бо знав, що їхні страждання незабаром припиняться. Як тільки вона стане вільною, він повідомить батьків про намір жити з нею і їхньою дитиною. Якщо ж вони після цього виженуть його, він завжди знайде на деякий час притулок в індіанському таборі. Олена ж народить або в них за допомогою Соканон і Розен, або в Амосі в доктора Адама чи повитухи. Та Александр не сумнівався в любові своїх батьків: він був упевнений, що Імельда й Едмон врешті-решт змиряться з тим, що Олена — жінка всього його життя, і йому не буде щастя, якщо вона не буде поруч.

Повернувшись до Ліллієнвілля й провівши безсонну ніч, у якій переплелися страхи й ніжні спогади, Олена підвелася з ліжка й шукала слухний момент, щоб поговорити з Тефаняками. На серці було неспокійно, вона сумнівалася, якою буде їхня реакція. А ще вона вирішила, що не говоритиме з ними наодинці.

Ліна поставила казан із кашею на кінець столу, закріплений за ними.

— Іди снідати, — сказала вона.

Олена сіла першою за стіл. Коли всі зібралися, вона сміливо почала.

— Я не поїду з вами, — оголосила вона рішуче.

Петро зблід, і всі подивилися на неї. Менделі й Новаки, які в глибині кімнати вдавали, що чимось зайняті, застигли.

— Прийшов час нам розлучитися, — додала вона. — Ви готові повертатися в Монреаль, а Віталій занадто хворий, щоб їхати. Я переведу його в Амос, у диспансер.

— Але ж у вас буде дитина! — нечемно втрутилася Валя Мендель, підходячи до Тефаняків. — Ви хочете народити без вашого чоловіка поряд?

— Я думав, що на вас чекає робота в Монреалі, — поцікавився мосьє Новак, звертаючись до Петра, не відаючи, яка драма розігрується перед ним. Може, ви вирішили лишитися в Амосі разом із вашою дружиною?

Олена тремтіла, але підвелася й підійшла до вікна. Якусь мить дивилася на пагорб, за яким була схованка, у якій була зачата її дитина. Сильна своїм коханням, вона обернулася до тих, хто уважно на неї дивився.

— Дитя, яке я ношу, не від Петра, — хоробро заявила вона.

Її зізнання пролунало, як удар грому, після якого зависла важка мовчанка. Приголомшені й зниковілі, Менделі й Новаки тихенько сховалися за ширмами, що відгороджували їхні спальні, і мовчали, нагостривши вуха, чекаючи на продовження, але ніхто не зрушив із місця.

— Ви добре знаєте, що шлюб — вдаваний, — вела далі Олена. — А щодо тебе, Петре, то я певна, що ти будеш задоволений, що я покладу йому край.

Він готовий був вибухнути. Олена перевела погляд на Ліну й Петра.

— Вчинивши наді мною насилля, ваш син не дотримав наших домовленостей. Щойно я народжу, то попрошу мадам Робертс свідчити, щоб скасувати наш шлюб і покінчити з цією брехнею, яка нам усім заважає бути щасливими.

— Про що вона каже? — розхвилювалася Поліна, яка все ще не знала про домовленість між її братом і Оленою.

Ліна й Микола мовчали. Толя з широко розплющеними очима й не розуміючи, чого люди довкола заметушилися, але відчуваючи, що відбувається щось недобре, міцно пригорнувся до матері.

— Як ти доведеш, що я тебе згвалтував, якщо ти заявляєш, що вагітна від іншого? — запитав розлючений Петро.

— Якщо ми дійдемо до цього, Аранк дасть свідчення, у якому стані він знайшов мене, кинуту напівмертвою біля озера, а Соканон підтвердить, що я була незайманою до того, як ти на мене напав.

Вона рішуче попрямувала до дверей. Перш ніж вийти, обернулася до Тефаняків.

— Я йду до Віталія в госпіталь. Подумайте над моєю пропозицією. Буде на краще, якщо ми домовимося полюбовно, та, хай там як, я не поїду з вами до Монреалю.

Ліна мовчала. Олена щойно звинуватила Петра, що той згвалтував її, а син не заперечив її слова. Їй стало зле, вона пішла за ширму, яка відділяла її спальню, і заплакала.

Вийшовши з барака, Олена зустріла Абігаль, свою довірену подругу, й переказала їй розмову з Тефаняками.

— Ти ухвалила найкраще рішення, — підбадьорила та. — Ви з Александром маєте право на щастя. Помилка, якої ти припустилася, одружившись із Петром, незабаром стане лише поганим спогадом, і ви зможете спокійно ростити свою дитину.

— Коли ви повертаєтесь у Монреаль? — занепокоїлась Олена, побачивши Ганса, який тягнув величезну валізу на ганок.

— За три дні.

— Я отримав повідомлення від будівельної компанії, на яку працював до початку війни, — сказав німець. — Мій колишній патрон дає мені ту саму роботу й навіть вищу платню.

— Я рада за вас.

— Олена нарешті попередила Петра, що не їде в Монреаль, — повідомила Абігаль свого чоловіка.

Ганс задоволено подивився на молоду жінку.

— Цей чоловік — найгірший із грубіянів. Добре, що ви його кидаєте.

— Але допоки не поїдете звідси, не довіряйте йому, — порадила Гретель, яка сиділа на ганку будинку напроти й нічого не пропустила з розмови.

— Я радий, — додав Франц, її чоловік. — Сподіваюсь, що у вас обох усе буде добре.

Подякувавши, Олена пішла в госпіталь, коли її вже не було видно, звернула до пагорба, за яким їй призначив побачення

Александр. На передодні, повертаючись до Ліллієнвілля, вона зазирнула в госпіталь, щоб повідомити, що їхні нещастя незабаром скінчаться. Незважаючи на свою слабкість, хлопчина зрадів, і сподівання, що вони незабаром поїдуть зі Спіріт Лейку, тут же позначилося на його стані — йому стало ліпше.

— Я тебе люблю, Олено, — сказав він, обіймаючи її. — Я знав, що ти нас витягнеш звідси. Радий, що це станеться вже скоро, а особливо, що житимемо ми з Александром. Я його дуже люблю.

Перед її очима ще стояла братова посмішка, а вона вже готувалася повідомити Александра, що вони нарешті стали вільними, щоб кохати один одного.

Амос, 6 червня 1916 року

Три довгих дні Олена боролася за своє життя. Широкі синюшні кола утворилися під її стуленими повіками й підкреслювали ті страждання, у які вона занурилася. Сестра Йоланд-Марі регулярно міняла їй простирадла й клала на лоба змочений холодною водою рушник. Молода мати марила, затаєна в напівсон, з якого, здавалося, не могла виборсатися. У її мареннях черниця відчувала, що з цією відірваною від своєї країни й свого кохання жінкою сталося лихо.

— Вам потрібно відпочити, сестро, — порадила сестра Тереза, яка прийшла змінити її. — Ви були біля мадам Теофаняк усю ніч. Ви стомилися.

Черниця встала й пішла опустити штору, спекотне вже о цій порі сонце нагрівало кімнату. Перш ніж вийти зі спальні, вона зупинилася в ногах ліжка й співчутливо подивилася на Олену.

— Я не хотіла, щоб нещасна пішла від нас, не маючи поруч нікого, хто міг би потримати її за руку.

— Думаєте, вона помре? — спитала молода черниця. — Її історія викликає співчуття! Щонайменше, вона не страждає, коли в комі.

Потривожена голосами, Олена заворушилася й простягла до когось уявного свої руки.

— Дайте мені моє дитя, — благально мовила. — Я чую, як воно плаче.

Черниці здивовано презирнулися. Це вперше після пологів вона сказала щось розбірливе.

— Ви ще занадто слабка, — сказала сестра Йоланд-Марі. — Розслабтеся. Щойно вам стане ліпше, ми повернемось до цього.

Збентежена, молода жінка роззиралася по кімнаті, й туга виблискувала у її очах.

— Де я? — запитала вона.

— В Амосі, в жіночому монастирі Внебовзяття.

Її тремтячі руки опустилися на живіт.

— Я народила! — схлипнула вона. — Де моя дитина?

Вона сіла на ліжку.

— Мій маленький хлопчик! Де він? Я пригадую. Він схожий на Александра.

Сестра Йоланд-Марі була заскочена цим зненацька. Лікар Адам натякнув, що після таких важких пологів і кровотечі, яка відкрилася опісля, життя молодой мами трималося на тоненькій волосинці.

— Ви ж принесете мені моє маля? — ввічливо попросила Олена, дивлячись в очі черниці. — Ви добра. Я пам'ятаю вас.

Перед сестрою постала дилема: чи має вона сказати їй правду, чи повідомити пізніше, коли породілля набереться достатньо сил, щоб витримати?

— Покваптесь, мені не терпиться взяти на руки мою дитинку, — прошепотіла Олена так зворушливо, що сестра Йоланд-Марі засмутилася.

Олена знову впала на подушку. Кілька сонячних променів пробилися через штору і нагадали їй лісову схованку. Виснажена, вона знову заснула.

* * *

Після закінчення уроків у жіночому монастирі сестер Внебовзяття настала тиша. Занадто слабка, щоб підвестися, Олена чекала, коли повернеться сестра Йоланд-Марі або прийде лікар Адам. Те, що сина не було біля неї, її дратувало. Якщо він був десь тут, вона б почула його плач, та жодного звуку не

долинуло до неї за цілий день. Після дуже важких пологів вона молилася, щоб з її дитиною нічого не сталося. Вона заспокоювала себе тим, що, копірсаючись в уривках своїх спогадів, згадала, що її син був гарним малюком з ясним поглядом, який схопився за неї з усіх сил своїх малюсінських пальчиків.

Двері прочинилися, і сестра Йоланд-Марі просунула голову в щілину.

— Ви прокинулися? Можете прийняти відвідувача? — запитала вона.

Не чекаючи на відповідь, начальник поліції Азад Фортен відштовхнув черницю й зайшов до кімнати.

— Бачу, ви повернулися з мертвих! — кинув він уїдливо. — Щойно ви наберетеся достатньо сил, за два чи три дні, ви сядете у поїзд на Монреаль.

З його глузливого тону Олена відчула, як він її зневажав.

— Де мій син? — ввічливо запитала вона, борючись зі страхом, що сходив від цього чоловіка.

— Ми не можемо лишити новонародженого зі злочинницею. Тож його передали під громадську опіку.

— Проти неї тільки підозри, — уточнила черниця. — Ви не маєте права так поводитися з нею.

— Чоловіка вбито в найбільш слушний момент! — на-смішкувато кинув Фортен. — Не потрібно великої уяви, щоб упевнитися в зумисному вбивстві.

Не звертаючи уваги на молоду жінку, він розвернувся й вийшов із кімнати. На ганку його перестріла Розен. Вона боялася за свою подругу від самого народження дитини, тож приходила щодня, аби довідатися новини й піклуватися про неї.

— Ви зрадієте, — сказав проходячи повз неї Фортен, — мадам Тефаняк повернулася з того світу. Нарешті її зможуть судити за її злочин.

Жорстокі слова представника закону не мали очікуваного ефекту, навпаки, Розен відчула полегшення. Здається, нарешті Олені нічого не загрожує. Однак вона знала, що для її подруги найгірше ще попереду. Вона навшпиньки зайшла в кімнату. Сидячи на ліжку серед зім'ятих простирادل, бідолашна мати

не рухалася, по щоках текли сльози. Коли побачила Розен, розкрила їй свої обійми.

— Вони вкрали моє дитя, — змогла сказати вона між схлипуваннями, — мого сина, мого маленького. Ти знаєш, де вони його сховали?

— Вони прийшли за ним тої ночі, коли ви народили, — відповіла Розен. — Я задрімала. Не маю жодного уявлення, куди вони його відвезли. Дуже шкодую, що не була щодо них на сторожі.

— Хто такі «вони»?

— Сестра Йоланд-Марі сказала, що забрав його Фортен, а з ним був сержант-майор Мартінс.

— А батьки Александра були?

— Ні, мосьє Едмон тоді вже поїхав до Монреалю, а мадам Імельди з ними не було. Щойно вона знайде когось, хто зможе опікуватися магазином, вона поїде до чоловіка й сина.

— Ти певна, що нашого сина не довірили їм?

— Так.

Розен взяла Олену за руки.

— Мені шкода, та Імельда й чути не хоче про дитину. Вона переконана, що дитина не від Александра.

У відчаї Олена впала на плече Розен.

Дев'ять днів тому, коли її син жив іще у неї під грудьми, а вона бігла зустрітися з Александром у їхній таємній схованці, то думала, що біжить до свободи. Поговоривши з Теофаняками й звільнившись від своєї помилки, вона відчула полегшення. Закохані, пригорнувшись один до одного, вони вже будували незчисленні плани на майбутнє, коли прийшли солдати, щоб їх затримати.

Монреаль, 7 червня 1916 року

Метр* Арман Ляпуент задумливо міряв кімнату повільними кроками. Його колишній однокласник Едмон Лявальєр зустрівся з ним і довірив захист свого наймолодшого сина, звинуваченого у вбивстві. Він одразу зібрав деякі відомості, що можуть стати в пригоді у їхній справі. Дізнавшись, що жертва — українець, в'язень Спіріт Лейку, він згадав, що чув, як його побратими обговорювали концентраційні табори, побудовані по всій країні канадським урядом на противагу думці Великої Британії. І що вже через півтора року намагалися приховати їхнє існування.

Прибуття Александра перервало його думки. Арман не знав сина Едмона, та, щойно глянув йому в очі, хлопець йому сподобався. Атлетичної будови, волосся скуйовджене, світло-сірі очі та ямочки на щоках — його клієнт скидався радше на сина з порядної сім'ї, ніж на злочинця. Та адвокат знав, що зовнішність часто буває оманливою.

— Маєте новини від Олени? — запитав затриманий, ледве сів.

Метр Ляпуент зміряв його оком, намагаючись оцінити особистість. Спрямований на нього запитальний погляд був відкритим і чесним.

— Мені відомо, що вона народила, — сказав він, підсунувши собі стілець.

— Як вона? — поспішив запитати Александр. — Я тато хлопчика чи дівчинки?

Від запитання адвокату стало ніяково.

— Ваші батьки вважають, що то не ваша дитина, а ваша мати переконана, що та жінка, про яку ви говорите, є винуватицею смерті свого чоловіка. Вона вважає, що та інтриганка...

Александр перебив його.

— Будь ласка, мосьє, дайте відповіді на мої запитання.

---

* Maître, у франкомовній Канаді додається як професійний титул до імені адвоката чи нотаря.

Його голос був твердим. Армана це заспокоїло, оцей хлопець двадцяти п'яти років мав міцного стрижня всередині.

— Хлопчака, я вчора дізнався, що мадам Тефаняк нічого вже не загрожує.

Захоплений хвилею любові, Александр на мить заплющив очі й уявив, як тримає сина на руках.

— Ви кажете, Олені вже нічого не загрожує. У неї були аж такі важкі пологи?

— Так, але їй вже краще. За кілька днів її відправлять поїздом до Монреалю, де судитимуть за вбивство.

— Метр...

—...Арман Ляпуент. Я адвокат, якого найняв ваш батько. Вибачте, я забув назвати себе.

— Вам платить мій батько, але клієнт — я?

— Все правильно!

— Тож, моє слово важить більше його слова?

Юрист кивнув на знак згоди.

— Ми з Оленою не вбивали Петра Тефаняка. Обвинувачення проти нас довго не протримається. Неможливо, щоб хтось бачив, як ми скоюємо цей злочин, бо ми його не скоювали.

Упевненість клієнта заспокоїла метра Ляпуента, але те, що він говорив, не відповідало відомостям, які він мав.

— Дехто бачив вас, як ви йшли від того місця, де пізніше знайшли жертву, — сказав він.

— Справді? І хто ж той свідок?

— Поліна Тефаняк.

— А де знайшли Петра?

— Неподалік від місця, де затримали мадам Тефаняк і вас.

— Прошу, коли говорите про Олену, не називайте її мадам Тефаняк, — попросив Александр, йому було огидно чути це прізвище.

— Але саме так вона і зветься. Той факт, що вона була одружена з жертвою, і є тим мотивом, що пов'язує вас із цим убивством.

— Нам не було потреби вбивати Петра, щоб звільнити Олену. Їхній шлюб був за домовленістю, вона збиралася покласти йому край одразу після народження нашої дитини.

Александр розповів метру Ляпуенту історію Олениного шлюбу за домовленістю й повідомив причини, через які Олена й Петро пристали на нього. Адвокат був скептичним.

— Така домовленість мені видається шитою білими нитками. Ви справді цьому вірите?

Александр підхопився на ноги. Підійшов до єдиного вікна в кімнаті й подивився через металеві ґрати. Оленині слова, наче відбиток спокою, спали йому на пам'ять. Він зупинився перед адвокатом.

— Може, в це й важко повірити для такого, як ви, з вашим життєвим досвідом, та спробуйте поставити себе на місце юної вісімнадцятирічної дівчини, яка завжди жила в безпеці під батьківською опікою і яка зі своїм десятилітнім братом опинилася сам на сам із людською ворожістю одна в чужій країні, що воює проти її країни. Її зрадив той, на кого вона сподівалася, негідник, що обікрав їх, лишивши без centa в кишені. До всіх тих нещасть у Різдвяну ніч квартира, у якій жили Тефаняки, єдині, кого вона знала в Монреалі, згоріла. Вона, ризикуючи своїм життям, рятує із самого осередку вогню глухонімого хлопчика і його сестру Поліну — ту, яка сьогодні нас безпідставно звинувачує. Внаслідок пережитого вона втрачає свідомість. У цей час її молодшого брата забирають до сиротинця. Віталій — найдорожча для неї людина, і вона обіцяла йому, що вони завжди будуть разом. Олена ж — юна неповнолітня дівчина, яку здолали обставини. Мадам Робертс робить їй пропозицію, про яку я вам щойно казав. Як ви вчинили б на її місці?

Метр Ляпуент підвівся.

— Потрібно знайти мадам Робертс, — заявив він рішуче.

— Її чоловік М'юррей — один із командирів 22-го Королівського Полку. Пригадую, Олена згадувала про це.

— Прекрасно! Це має допомогти знайти її. Коли вона підтвердить ваші слова, стане набагато важче підтримувати мотив. Докази проти вас непрямі. Свідок, якого знайшли, не бачив, як ви скоювали злочин. Але є другий свідок, який може зашкодити вам.

— Просто смішно! Я ненавидів його, але я не вбивця.

— Влад Галка, це ім'я вам про щось говорить?

— Ні.

— Він перекладач у Спіріт Лейку.

— Мені шкода, та я зустрів багатьох людей, коли постачав товари до табору, але не пригадую всіх імен.

— Мадам ТEFаняк... вибачте, Олена зникла, і ви приїхали до Ліллієнвілля з вашим братом Жозефом, щоб узяти участь у пошуках.

— Так, я добре пам'ятаю її зникнення, коли її чоловік згвалтував її.

— Влад Галка бачив, як ви схопили Петра за комір і кричали до нього: «Якщо це ти зробив, ти не встигнеш покаятися».

Почуття, пережиті того дня, вигулькнули на поверхню Александрової пам'яті.

— Я міг щось схоже сказати, але не думав про таке. Міг би побити його, але ніколи не думав убивати... А цей Галка, він свідчитиме?

— Так.

Запала глибока мовчанка. Метр Ляпуент щось записав, перш ніж продовжити.

— Думаю, у того Петра ТEFаняка були й інші вороги, окрім вас.

— Звичайно! — спонтанно відповів Александр. — Вам достатньо розпитати сержанта-майора Овена Мартінса, одного з керівників табору Спіріт Лейку, який багато разів садив його до карцеру. Та щоб хтось хотів його вбити...

Александр зрозумів увесь тягар звинувачень, висунутих проти нього.

— Я в поганій ситуації, так?

— Ваш захист не буде простим, — визнав адвокат, — та докази непрямі. Я не можу обіцяти вам свободу, але маємо уникнути смертної кари.

— Смертної кари? Моє положення таке погане? Я невинний! Молю вас, шукайте винного в іншому місці.

— Уже шукаю, будьте певні, що я вам вірю й зроблю все можливе, щоб вас захистити, — заспокоїв його метр Ляпуент.

Він підвівся, щоб іти.

— Якщо я дам вам лист, — спитав Александр, — чи погодитеся ви його передати?

— Якщо тільки отримувач не мадам Олена. Вона теж проходить звинувачуваною по нашій справі. Вам заборонено контактувати з нею.

— Ні, йдеться не про Алю. Я хочу написати одному військовому, у нього є власність в Амосі, неподалік від табору Спіріт Лейк.

— Тоді я перешлю вашого листа.

Повернувшись у камеру, Александр намагався утішати себе тим, що в нього є син. Та раптом подумав, що не бачитиме, як він росте, якщо його визнають винним у вбивстві. Єдине, що він міг тепер, — намагатися зробити неможливе, щоб він і його мати були в безпеці. У нього була сім'я, і його завдання — піклуватися про неї, навіть якщо для цього доведеться пожертвувати власним щастям. Він узяв зошит, який дала йому Імельда, й написав Етьєну Лепіну.

* * *

Дванадцятого червня, ранок, озеро Духу, спокійне, як скло, виблискувало в перших променях світанку. Сидячи в кінці причалу, сержант Лепін споглядав появу сонця над верхівками ялин. Напередодні він отримав лист від Александра Лявальєра, у тому посланні його друг просив про допомогу.

Минулого літа, коли Етьєн зустрічався з Розен, обидва чоловіки заприятелювали. Восени молода індіанка, нікого не попередивши, втекла з резервації, щоб приєднатися до іншого племені на американському кордоні, й Аранк не зміг йому пояснити рішення сестри. Етьєна, якого кинула за загадкових обставин кохана ним жінка розвилась глибока неврастенія. Тож взимку він не виїжджав із табору Спіріт Лейк і жодного разу не ходив до Ліллівілля. Про Оленину вагітність довідався, коли повернувся Аранк. Кілка днів по тому на його превелике здивування її й Александра було затримано та звинувачено у вбивстві Петра Тефаняка.

А ще він дізнався, що повернулася Розен...

Він вирішив, що хоче пояснень від неї, тож пішов чекати її біля вокзалу Амоса, бо знав, що вона часто ходить із мадам Дюран, повитухою. Його терпіння було нагороджене. Побачивши її на дорозі, кохання, яке відчував до неї, знову захопило його.

— Розен, — прошепотів він, ідучи їй назустріч, — я так скучив за тобою!

Молода індіанка зупинилася, у її чорних очах він побачив іскру кохання, яку не погасила довга зима. На жаль, мадам Дюран перервала їхню зустріч.

— Олена народжує, — сказала, проходячи повз них. — Швидко ходімо!

Розен пішла за нею. Відтоді він її не бачив, наче вона свідомо його уникала.

Етьєн крутив у руках записку, яку написав Александр. Добре все обдумавши, він зрозумів, що виконати прохання друга можна було тільки за допомогою Розен. Нарешті у нього з'явився привід знову її побачити. Поклавши лист у кишеню уніформи, він попрямував до госпіталю Спїріт Лейку. У нього була ще година, перш ніж заступити на службу.

Віталій лежав на зім'ятих простирадлах. Він був весь мокрий від поту. Вже давно хлопчик загубився у часі, ночі переходили у дні, а він їх не помічав. Тільки-но він дізнався про арешт Олени, його стан швидко погіршився. У своїх мареннях він кликав її й простягав руки в порожнечу. Іноді між нападами сильного кашлю свідомість на мить поверталася до нього. Тоді він складав разом долоні й просив свою маму прийти забрати його.

Увійшовши до палати, Етьєн побачив Толю, який стояв біля ліжка Віталія й ворухив пальцями, як часто робив, коли хотів із ним поспілкуватися. Та у Віталія не було сил відповісти. Лепін підійшов до Толі й погладив його по кудлатій голові. Усвідомлюючи, що його друг, з яким вони разом гралися, помирає, хлопчик плакав. Раптом він схопив військового за руку, й Етьєн пригорнув його до себе.

Несподівано до кімнати ввійшла Поліна і, не дивлячись на Віталія, вирвала Толю з його обіймів.

— Що ти тут робиш? Час готуватися, ми їдемо сьогодні до Монреалю! — закричала вона, знаючи напевне, що він її не зрозуміє.

Глянувши недобрим поглядом на солдата, вона вийшла й потягла за собою брата. Глибоко нещасний, що змушений полишити свого найкращого друга, хлопчик добре розумів, що ніколи вже його не побачить. Плачучи, він востаннє озирнувся на нього.

Як тільки за Поліною й Толею зачинилися двері, Етьєн узяв вологого рушника й легенько витер обличчя дитини, чиє дихання затихало. Потім підсунув стільця, сів біля нього й ніжно пестив його спітніле чоло.

— Дорогий маленький чоловічку, — шепотів йому на вухо, — у мене для тебе звістка від твоєї сестрички. Олена хоче, щоб ти знав, як сильно вона тебе любить. Вона тепер не може прийти до тебе, бо привела у світ нову дитинку. Хлопчика, щозого на тебе. Ти став дядечком, Віталію.

У дитини вистачило сил на слабеньку посмішку і легеньке вдячне потискання руки сержанта Лепіна.

Була восьма година. Етьєн уже запізнявся на роботу, але все не міг наважитися лишити дитину, яка доживала свої останні миті. Сам на чужій землі, Віталій Ловенець, маленький український біженець, якого батько відправив до Канади, щоб у нього було краще майбутнє, ішов в інші світи. Канадський солдат сидів біля його ліжка, щоб тримати його за руку в мить великого відходу. Військовий тихо плакав над абсурдністю долі, над жорстокістю людського виду, який розпалює війни й убиває дітей.

У монастирі сестер Внебовзяття Олена набралася достатньо сил, щоб підвестися й зробити кілька кроків по кімнаті. На думку мадам Дюран, повитухи, новоспечена мама мала б залишатися в ліжку щонайменше десять днів, і саме цю вимогу вона висунула військовим, які хотіли якнайшвидше відправити її до Монреалю. Та вона не приходила подивитися на Олену після важких пологів, вона поклала на Розен обов'язок піклуватися про ту, яку пов'язувала з втратою свого сина Рауля, що загинув на полі бою десь у Європі.

У кінці цього дня, 12 червня 1916 року, шеф поліції Азад Фортен, нікого не попереджаючи, зайшов до Оленої кімнати. Незважаючи на заперечення сестри Йоланд-Марі, яка намагалася завадити, він став у ногах ліжка.

— Мадам Тефаняк, — не вітаючись, проказав він, — готуйтеся їхати до Монреалю. Ви сядете в поїзд завтра після обіду.

— Ця молода жінка ще занадто слабка, щоб подорожувати, — втрутилася черниця.

— І я не можу кинути свого молодшого брата, — благально мовила Олена. — Ви вже й так зробили мені боляче, забравши мого сина, дайте мені хоч відвідати Віталія.

— Треба було про це думати, коли вбивали свого чоловіка. Тепер заживайте плоди свого жахливого вчинку !

Фортен розвернувся й вийшов із кімнати. Неподалік від монастиря, коли він йшов дерев'яним тротуаром, знову зустрів Розен.

— Підготуйте мадам Тефаняк. Завтра вона поїде поїздом на Монреаль. Її супроводжуватимуть двоє солдатів.

— Я можу бути її компаньйонкою. Жінка, одна, з двома чоловіками, це не відповідає моралі. Мосьє кюре ніколи на таке не погодиться.

— Мадам Тефаняк — ув'язнена, злочинниця. Я не порушу правил, якщо відправлю її одну з військовими. Вона має бути готова опівдні, я особисто прийду за нею, щоб доставити на вокзал.

Розен дивилася на поліцейського, який твердо крокував у напрямку мерії. Ще недавно Азад умів бути ввічливим, та драма, у якій опинилася сім'я Лявальєрів, яку всі любили в Амосі, викликала в ньому холодну злість. Він у всьому бачив винною Олену. Він казав собі: якщо Александр і брав участь у вбивстві, то тому, що та сука спокусила його й потягла на злочин.

Відвівши очі від поліцейського, Розен побачила біля пресвітерської Етьєна. Він зробив їй знак. Вона спочатку вагалася, але сказала собі, що, поговоривши з ним, вона полегшить сум від швидкої розлуки з подругою. Та підійшовши, побачила, що Етьєн був серйозним, і було видно, що він готується повідомити про нові неприємності.

Амос, 12 червня 1916 рік

Три черниці-вчительки зібралися в каплиці на вечірню, але ніхто з них не міг молитися, притишені Оленині схлипування, що долітали до них, їх глибоко засмучували. Під чорними туніками, билися жіночі серця. Вони легко уявляли, якою нестерпною може бути для молодої мами втрата немовляти. Сповнений жорстокості Азад Фортен відмовив їй востаннє навідати молодшого брата в госпіталі Спїріт Лейку — таке рішення викликало спротив, особливо тому, що вона сказала, що 12 червня хлопчикова виповнюється дванадцять років. Як каже давнє прислів'я: починається рік удачі для нього.

Сестрі Йоланд-Марі раптом спала ідея. Вона підвела голову від складених разом долонь і, порушуючи правило, яке приписувало мовчати в цьому святому місці, звернулася до присутніх.

— Що ви скажете, якщо цього вечора ми запросимо мадам Олену за наш стіл? Це буде її останньою справжньою трапезою в монастирі, і я впевнена, що їй стане краще, якщо ми розділимо її біль.

Пропозиція видалася черницям гідною.

— Ця українка не злочинниця, — сказала сестра Тереза. — Я вірю їй, коли вона каже, що вони з Александром Лявальєром не мають жодного стосунку до вбивства її чоловіка.

— Вона як ангелятко, — додала сестра Філомена. — І така ж юна, як наші п'ятнадцятирічні учениці. З висоти мого набутого з роками досвіду я можу відрізнити добрі зерна від полови, і ця молода жінка — жертва, а не вбивця. Ходімо заберемо її й дамо запас любові до того, як вона поїде до в'язниці й зіткнеться зі своїми суддями.

Після колінопреклоніння перед вівтарем три черниці покинули каплицю.

— Я зроблю пиріг із родзинками й цукром, — вирішила сестра Тереза.

У коридорі, що вів до спалень, вони побачили Розен, яка прийшла провідати породіллю.

— Ви сьогодні раніше, — зауважила сестра Йоланд-Марі. — Зазвичай ви приходите перед тим, як ми лягаємо спати. Ми запросимо мадам Олену сьогодні за наш стіл. Вас теж запрошуємо. Нас не буде забагато, щоб огорнути її співчуттям.

— Прекрасна думка, дякую, ви дуже добрі, — відповіла Розен. — Ви не вірите, що вона винна, якщо судити з тої уваги, яку ви їй приділяєте. Чи я не права?

Усі троє кивнули.

— Кожна з нас чула її марення. Вона говорила тільки про любов до Александра, свого немовляти, до батька і, звичайно, до свого хворого молодшого брата у Спіріт Лейку. Ви знаєте, що сьогодні Віталію виповнюється дванадцять років?

— Ні, не знала, — відповіла розчулена Розен.

Перш ніж продовжити, вона витерла очі хусткою.

— Бідний хлопчик помер сьогодні вранці, — зронила вона, ледве стримуючи ридання. — Мені сказав сержант Лепін. Він тримав його за руку, коли той відійшов.

Черниці засмутилися. Сестра Філомена витягла з рукава білого носовичка й голосно висякалася.

— Яка жахлива новина для молодої матері! Деякі відрізки життя такі болісні, що потрібно міцно триматися за віру. Інакше можна повстати проти Бога, який іноді так жорстоко б'є.

Стара сестра перехрестилася, щоб попросити вибачення за сумніви, які вона щойно висловила щодо беззаперечної доброти Творця.

— Думаєте, варто повідомити їй про смерть молодшого брата сьогодні ввечері? — запитала сестра Тереза. — Вона й так вже сильно страждає, що втратила своє немовля! Можемо зачекати до завтра.

— Сестри, — мовила Розен, дивлячись на них загадковим поглядом, — у мене є до вас пропозиція. Я думала діяти таємно, та бачу, що Олена викликає у вас такі самі почуття, що й у мене. Ця нещасна українка далеко від своєї країни, в неї забрали немовля й несправедливо звинувачують у вбивстві.

— А ще вона така самотня! — прошепотіла сестра Тереза.

— Маєте Рацію, Розен, їй потрібна наша підтримка, — по-годилася сестра Філомена. — Що ви пропонуєте?

— Сьогодні вранці сержант Лепін отримав листа від Александра Лявальєра.

— Як його справи? — запитала сестра Тереза, яка дуже любила цього молодого хлопця, завжди такого веселого.

— Добре як на ті умови. Та він попереджає нас, що його батьки й адвокат працюють на те, щоб усі обвинувачення у вбивстві свого чоловіка звалити на Олену. І якщо бідну визнають винною, на неї чекає смертна кара.

— А Александр? Він теж ризикує...

— Звинувачення в організації вбивства загрожує більше Олені, ніж йому. Думаю, його розглядають радше як співучасника, — розсудливо зауважила Йоланд-Марі. — Що ми можемо зробити, щоб допомогти цим нещасним?

— Позичити мені одяг черниці.

— Ви хочете переодягнутися в сестру?

Індіанка широко усміхнулася.

— Ні, не я, — відповіла вона, її розвеселило здивування трьох жінок.

— Тож для кого? — поцікавилася сестра Тереза, ще більше заінтригована.

Розен нахилилася й тихо проказала.

— За допомоги сержанта Лепіна й Аранка, який чекає на нас на узліссі, ми допоможемо Олені втекти звідси.

— Перевдягнутій на черницю...

— Прекрасна ідея! — вигукнула сестра Тереза.

Але сестру Філомену й сестру Йоланд-Марі це, радше, спантеличило.

— Тихше, не треба кричати, — сказала Розен, прикладаючи до губ пальця. — Наш план поки що не здійснено, але маємо шанс його втілити, якщо діятимемо обережно.

— Піду принесу свій змінний костюм, — мовила молода черниця, — у нас з Оленою один розмір.

— Не знаю, що подумає наша мати настоятелька, — сказала до себе сестра Філомена, найстарша серед них трьох. — Чинячи так, ми стаємо співучасницями втечі, а мадам Олену звинувачують у вбивстві...

— Щоб нас не запідозрили, — запропонувала сестра Йоланд-Марі, — коли ви йтимете з монастиря, ми із сестрами будемо в каплиці. Тож і не станемо свідками вашої втечі.

— Так, молитимемося за вас, — додала сестра Філомена, — змовницьки підморгуючи сестрам.

— Наші молитви супроводжуватимуть вас. Ми будемо в каплиці годину, а потім виявимо втечу мадам Олени. Одна з нас вийде назовні, щоб попередити вартового, що її немає. Чи буде у вас достатньо часу?

— Так, — відповіла Розен, — план чудовий. Ніхто й припустити не зможе, що ви нам допомогли.

Сестра Тереза принесла вбрання.

— Хочете, щоб я пояснила, як його одягати?

Розен глянула на білий корнет*, що лежав на купі одягу.

— Не відмовлюся, відповіла вона.

— Вони зайшли до кімнати, а директриса пішла на кухню, щоб приготувати їжу для Олени. Ледве оговтавшись від пологів, вона має зібрати всі свої сили для втечі.

Сидячи перед вікном, Олена дивилася на хрест дзвіниці, який чітко вимальювався на грозовому небі.

— Хіба не єдиною заповіддю, яку лишив нам Ісус, була заповідь любити один одного? — запитала вона, не обертаючись, коли почула, як входять Розен і сестра Тереза. — То ж чому люди тут так мене ненавидять?

Індіанка обійняла її, намагаючись заспокоїти.

— Людська істота є загадкою, яку не варто намагатися зрозуміти. Так каже наш шаман. Ми ж вас любимо і вирішили допомогти вам.

— Дякую! Та ви нічого не можете зробити для мене. Завтра я сяду в поїзд...

— Правда, залізниця здається єдиним шляхом, щоб покинути Амос, та ми, індіанці, ми знаємо й інший.

І вона розповіла їй свій план.

— Я ледве ходжу. Як я зможу бігти з вами лісом?

---

* Головний убір черниць деяких католицьких орденів.

— Соканон дала мені ось це, — сказала Розен, дістаючи з ранця флакончик. — Це зілля, яке дасть вам сили і заспокоїть біль на час, доки ми виберемося з цього монастиря й дістанемося лісового покрову.

Олена випила зілля, яке простягнула їй індіанка.

— А якщо нас зупинить охоронець? — запитала вона.

— Наш план провалиться й життя йтиме далі.

— У вас вийде! — вигукнула сестра Тереза, яку охопила гарячковість від думки, що вона бере участь у змові. — Ходіть, я переодягну вас у черницю.

Вона допомогла їй одягти чорну сукню й корнет.

— У вас багато волосся, — зауважила вона, — вам буде в ньому незручно з ним на голові. Буде трішки давити.

Розен оглянула її й сказала.

— Має пройти. Ми готові. Відчуваєте в собі сили переграти ваших охоронців?

— Зілля від вашого шамана вже подіяло, бо я ще ніколи так добре не почувалася, звідколи нас затримали солдати біля грота в лісі.

— Добра новина!

— Я не можу піти без своєї скрипки.

Вона взяла футляр зі столу. Поки Розен сумнівалася, чи варто погоджуватися на це, почався проливний дощ, який сильно барабанив у вікно.

— Ось і Божий знак! — сказала сестра Тереза. Зводячи долоні до неба. — Я принесу накидку. Вам буде під нею легко сховати вашу чудову скрипку.

— Правда, цей потоп саме вчасно нагодився, — визнала Розен. — Тепер треба йти.

Олена підійшла до молодої черниці й ласкаво обійняла її.

— Дякую. — сказала їй, — і подякуйте від мене вашим товаришкам.

— Коли вийдете, то йдіть із похиленою головою, — порадила сестра Тереза. — Бо ми завжди набираємо благочестивого вигляду, коли йдемо до церкви.

Військові стояли біля обох виходів із монастиря. Розен вибрала перший, сподіваючись, що сержант Лепін буде неподалік. Щойно вона вийшла, як їх зупинив вартовий.

— Куди ви йдете в таку собачу погоду? — запитав він французькою.

— Хочемо помолитися за бідну дівчину, яку завтра відправлять до в'язниці, — відповіла Розен.

— Мені здається, що Бог скрізь! Для чого ризикувати захворіти на запалення легенів через злочинницю?

У цей момент Олена здригнулася. Військовий підійшов ближче. Лепін, який вийшов із продовольчого магазину, що навпроти монастиря, прокричав здалеку:

— Залиш, старий, ти маєш наглядати за монастирем. Я відведу цих дам до церкви.

І зробив знак двом жінкам іти за ним.

— Тобі краще сховатися під навіс, — знову сказав Етьєн своєму товаришеві по зброї, — бо інакше весь промокнеш. Скидається на те, що температура вночі знизиться. Яка собача погода!

Він спокійно довів жінок до церковного ганку. Це місце ніколи не зачиняли на ключ, завжди готове прийняти парадіян у будь-який час дня і ночі. Аранк чекав на них усередині.

— Уперед! Поспішаймо, маємо забратися якнайшвидше звідси та якомога далі.

— Ходімо через ризницю, — запропонувала Розен.

Вона штовхнула двері. Посеред кімнати, у якій горіла свічка, стояв вікарій Жозеф Лявальєр. У трьох друзів від здивування перехопило подих. Олена підвела голову і зустрілася поглядом із ним. На занадто худому обличчі в обрамленні білого корнета її сповнені переляку очі були чисто непорочними. І священник пом'якшав.

— Удачі, — прошепотів він, роблячи рукою в повітрі знак хреста.

Олена підійшла до нього і взяла у свої долоні руку, яка їх щойно благословила.

— Передайте Александру, що я його кохаю.

— Саме на прохання вашого брата ми й допомагаємо Олені втекти, — мовив Аранк.

Жозеф опустив очі.

— Я нічого не бачив, — сказав він. — А тепер поспішіть! Мосьє кюре може ввійти будь-якої миті.

Олена раптом кинулася в обійми священника.

— Благаю, — прошепотіла вона, — знайдіть нашого сина й подбайте про нього.

Розен потягнула її до виходу.

Вони довгого бігли під страшною грозою, Олена почувалася розбитою. Дія зілля зменшувалася, і в неї бракувало сил триматися і вона впала. Стурбований, Аранк нахилився й легко взяв її на руки. Ноша не була для нього важкою. За пів милі від Амоса на них чекали двійко запряжених коней. Аранк скочив у сідло. Розен допомогла йому підняти втікачку, і він посадив її перед себе, обхопивши руками. Спершись на груди свого рятівника, юна українка дозволила собі сподіватися на краще. Після всіх страждань, які вона витримала, добрі великодушні люди рятують її на прохання Александра. На противагу тому, що передрікала Імельда, її коханий і в камері думає про неї.

Олена прокинулася вдосвіта, дощ перестав, і сонячні промені проникали через полотно тіпі*. Дезорієнтована, вона перелякано роздивлялася довкруг себе.

— Не хвилюйтеся, — сказала Розен, — ми не в нашій резервації, де солдати здогадаються вас шукати. Аранк поставив вігвам далі на північ, у важкодоступному місці. Ходіть їсти, вам знадобиться багато сил протягом наступних днів.

Олена сіла на килимку.

— Дякую вам. У нас вийшло, як бачу.

— Ми не зостанемося тут, бо це занадто близько до табору й військового підрозділу. Мене точно запідозрять, що я вам допомагала, то мені теж краще бути якомога далі від Амоса. Завтра ми з Аранком відвеземо вас до альгонкенської** резервації Нотр-Дам-дю-Нор. Кічі Макензі, їхній шаман — наш друг. Я впевнена, що він погодиться вас сховати, доки не буде визнано вашу невинуватість або доки ви не вирішите втекти до Сполучених Штатів.

* Тіпі (англ. *tipi, tepee, teepee*) або вігвам — загальноживана назва традиційного переносного житла кочових індіанців Великих рівнин.

** Альгонкенці — один із індіанських народів Канади, переважно у Квебеку.

— Я не можу лишити Александра самого перед судом. Він знає, що в мене забрали нашого сина?

Розен витягла листок із кишені своєї туніки й простягнула Олені.

— Ось записка, яку передав Александр Етьєну Лепіну.

Олена взяла аркуш тремтячою рукою.

Етьєне,

Прошу, потрібно сховати Олену й нашого сина. Я впевнений, що ви з Аранком зможете розробити план, як їм допомогти зникнути з-під варти. Мої батьки шукають, як перекласти на неї всю провину за жакливий вчинок, який ми не скоювали. Вони намагаються переконати прокурора, що я — жертва маніпуляції, сподіваючись, що він скасує звинувачення, висунуті проти мене. Якщо я знатиму, що Олена в безпеці разом із нашою дитиною, я міг би дати своєму адвокату виконувати його роботу.

З глибокою вдячністю

Александр

P. S. І ще, не забудь сказати Олені, як сильно я люблю її й нашого сина. Вони завжди в моєму серці. Моя сила у їхній любові.

— Александру невідомо, що нашу дитину забрали. Я почуваюся винуватою, що не захистила наше немовля! — почала винити себе вона.

— Такої! Ви втратили свідомість! Ви ні в чому не можете звинувачувати себе.

Індіанка підвелася й стала навколішки біля вогнища, над яким висів чорний казанок. Ковшиком вона насипала в миску кашу, яку й подала Олені.

— А от я маю відчувати вину. Я занадто довірилася. Я думала, що вони прийдуть відбирати у вас дитину, але не вірила, що зроблять це в ніч одразу після народження. Я тоді втомилася й заснула, згорнувшись біля вас на ліжку. Коли ж прокинулася вранці, немовляти вже не було.

— Черниці нічого не чули?

— Чули, та думали, що то Орфа. Вони двері не замкнули, щоб вона могла ввійти, коли буде потрібно.

— А що Орфа, їй щось відомо? Немовля не забирають так просто, щоб ніхто не знав.

— Я питалася її. Вона сказала, що шеф поліції Азед Фортен прийшов за ним десь опівночі.

— І ніхто не знає, куди він його відніс?

— Кілька наступних днів Аранк спостерігав за Лявальєрами. Він зрозумів, що дитини в них немає.

— Тож...

— Вони поїхали до Монреалю, до сина, і нічого не вказує, що вони знали, де ваш син.

— Александру нічого не відомо, це зрозуміло, бо він думає, що дитина зі мною.

— Ми з Лепіном і далі його шукали, — сказав входячи до намету Аранк. — Думаємо, що Фортен відвіз його до Сентер і віддав комусь із родичів. Етьєн поїде туди у свою наступну відпустку. Довіртеся нам, ми зробимо все, щоб його знайти.

— Дякую, — сказала Олена, серце її розривалося, — ви найкращі друзі! Як добре, що ви є в Александра.

— Ви теж наш друг, Олено, — запевнила її Розен. — Те відторгнення суспільством, яке ви переживаєте, нам теж відоме. Ми, індіанці, знаємо, що таке бути вигнанцями. Відколи з'явилися білі, нас закрили в наших резерваціях, позбавили величезних територій, що належали нам не так уже й давно.

— Мені пощастило, що можу розраховувати на вас. Дякую!

Під співчутливими поглядами друзів Олена взяла ложку каші, та апетиту не було.

— Не хочу зловживати вашою добротою, та хочу попросити вас про дещо, — сказала вона.

Здогадуючись, про яке прохання юної українки йдеться, брат і сестра сумно перезирнулися.

— Я не можу піти до Нотр-Дам-дю-Нор без Віталія. Як думаєте, чи змогли б ви забрати його з госпіталю Спіріт Лейку з допомогою сержанта Лепіна? Там послабили охорону звідтоді, як в'язні отримали дозвіл повертатися на роботу до міста.

— Олено, вам потрібні всі ваші сили, — сказала лагідно Розен.

Очі молодої жінки збільшилися від переляку, і серце зупинилося.

— Ні! — вигукнула вона, — Віталій не...

— Мені шкода, — мовив Аранк, обіймаючи її. — Ваш молодший брат покинув нас учора.

— Ні! — кричала Олена, звиваючись в обіймах індіанця. Аранк міцніше притиснув її до себе.

— Етьєн був біля нього, — шепотів він і ніжно пестив її. — Він тримав його за руку до самого кінця.

Здригаючись від плачу, Олена почала бити по ньому кулаками.

— Ви брешете! Ви брешете! — кричала вона крізь сльози. Коли сили зрадили її, вона впала на плече індіанця.

— Я монстр, — шепотіла вона. — Я обіцяла йому, що нас ніщо не розлучить, він помер, а мене не було біля нього. Якби замість піти у схованку до Александра я пішла в госпіталь, нічого з того лиха, яке нас переслідує, не сталося б.

— Не звинувачуйте себе. Ми не можемо повернутися й змінити біг долі. Наш шаман завжди каже: все, що записано, станеться.

— Після трагічних подій, які ви пережили, — сказала до неї Розен, — ви маєте знайти сили йти далі й відшукати в собі сили, що підштовхнуть вас уперед, як бажання побачити свою дитину.

Вона взяла з низенького столика пакет.

— Тримайте, закривши очі Віталію й помолившись за нього, сержант Лепін узяв оце для вас.

Нещасна здивовано взяла його. То була рамка з трояндового дерева. Збережені часом, Антон і Дарія посміхалися до неї. Олена притиснула її до серця.

«Я маю побачити Віталія», — вирішила вона.

Вона з натугою підвелася й пішла до виходу з намету.

— Зачекайте! Ви не можете ризикувати, щоб вас знову заарештували, — скрикнула Розен.

— Сестра має рацію...

— Але я не можу, щоб Віталія поховали, а я з ним не попрощалася.

Засмучені, Розен і Аранк, які добре знали силу братерських почуттів, шукали, як утілити її бажання. Але рішення знайшла Олена. Вона поцілувала фото, яке тримала в руках.

— Я хотіла б, щоб цей портрет поклали в труну до Віталія. За порогом смерті батьки подбають про його останній сон. З ними братику буде не так самотньо.

І знову заплакала.

— Етьєн казав, що Віталія ховатимуть завтра, — мовив Аранк. — Відспівувати має Жозеф Лявальєр. Сьогодні ввечері я віднесу йому портрет, я впевнений, що він погодиться виконати ваше прохання.

— Не знаєте, Тєфаняки будуть на похороні?

— Ні, вони вчора поїхали. Толя, малий глухонімиий, теж був біля вашого брата саме перед тим, як той зробив останній подих. Етьєн казав, він робив йому знаки долонями.

— Я навчила їх розмовляти знаками, — відповіла вона між схлипуваннями. — Добре, що Віталій не був сам, коли помирав. Як думаєте, можна мені бути на його похороні, сховавшись у лісі?

— Дуже ризиковано, — застеріг Аранк.

— Та якщо вирішите піти, ми підемо разом, — запевнила Розен, упевнена у братовій підтримці.

Аранк кивнув на знак згоди. Він розумів Олену.

Наступного дня лив дощ, але повітря було теплим. Передягнена індіанкою, із заплетеним у косу волоссям Олена разом з Аранком сховалася на узліссі, звідки спостерігала за процесією, що рухалася до кладовища Спїріт Лейку. Кілька дерев'яних хрестів, що стояли вряд, позначали місця поховання тих, хто помер у таборі за півтора року його існування.

Думки молодої жінки полинули до Калуша, у її дитинство. Щасливі й безтурботні, вони вірили в безмірне щастя, та війна перервала їхні мрії. А тепер її молодшого брата опустять у глибину чужої землі, яка зустріла його, як парію, і у який він спочине навічно. Жозеф здійняв руку для останнього благословення, і в цю мить дощ припинився. Промінчик сонця пробився крізь хмари й освітив труну, зроблену з ялинових дощок.

— Спочивай із миром, дорогий Віталію, — прошепотіла Олена лагідно. Там, куди ти прямуєш, ти знайдеш маму, ти

казав, що з часом ти майже забудь її обличчя, та я впевнена, що ти впізнаєш її. У неї така сама гарна посмішка, як і в тебе. Відтепер я розраховую на вас. Ви будете моїми ангелами-охоронцями.

Співчутлива Аранкова рука лягла їй на плече.

— Мені шкода вас підганяти, та ми маємо піти раніше, ніж нас знайдуть.

Вона кинула останній, сповнений любові, погляд на кладовище і, заплакавши, пішла за своїм індіанським другом. Вкритою мохом стежкою вона прямувала в непевне майбутнє. Іти вперед спонукала її тільки надія відшукати чоловіків свого життя: свого батька, Александра та їхнього сина. Вони були десь там, чекали на неї. Їй було важко йти, та вона йшла.

Спіріт Лейк, 14 червня 1916 року

З похмурого неба знову лив дощ. Сержант Лепін і Розен вийшли з кладовища Спіріт Лейку, де вони були на похованні Віталія Ловенця. Зворушливим жестом Жозеф Лявальєр поклав у труну до дитини фотографію його батьків і перехрестив йому чоло.

— Сумно за хлопчика, який приїхав на чужину, щоб померти, — зауважив Лепін. — Сміливий маленький солдат, якого зачинили в таборі, відібрали свободу, а потім і сестру в останні миті його життя! Ті трагічні події, які йому довелося тут пережити, задушили його.

— Людська істота егоїстична, — луною відгукнулася Розен, — завжди незадоволена, завжди прагне завоювати нові території. Але важко сприймають, що хтось може бути інакшим.

Уперше, відтоді як три тижні тому Розен повернулася, молоді люди були наодинці.

— На противагу ж є любов, — вів далі Етьєн ствердно, повертаючись до своєї супутниці. — Я не розумію, чому ти мене кинула минулої осені, і слова не сказала.

Явно почуваючись ніяково його кохана мовчала.

— Мені треба знати, — благально мовив. — Я думав, ти мене кохала. Пригадуєш, останній раз, коли ми бачились в кінці літа, ми ходили по ділянці землі, яку я купив поряд із ділянкою свого брата. Ми мріяли про майбутнє. Ти видавалася такою щасливою! Казала, що кинеш своє плем'я й поселишся зі мною, бачила, як наші діти бігають по полю, вільні й щасливі. Чому оце все для тебе більше нічого не значить?

Молода жінка відвела погляд і дивилася на групу в'язнів, які викорчовували величезний пеньок.

— Буде на краще, якщо я триматимуся якнайдалі, — відказала вона невпевнено. — Як я вже казала, людям важко сприймати те, що хтось є інакшим. Щоб захопити наші мисливські угіддя й побудувати свої будинки та фабрики на наших

землях, білі заслали нас у резервації й хочуть, щоб ми звідти не виходили. Жереб отих українців, турків, а чи німців нам знайомий. Ми стали небажаними на землі наших предків.

Етьєн узяв її руку й змусив подивитися на себе.

— Ти добре знаєш, що я так не думаю. Для мене немає жодної різниці між нами. Я кохаю тебе і хочу, щоб ти стала моєю дружиною.

— Я вірю у твоє кохання, — прошепотіла Розен, — та відчуваю, що не можу нав'язувати нашим дітям статус метисів. Ти знаєш не гірше за мене, що це значить: знущання, виключення...

— Як ти можеш так думати? Ми роститимемо наших крихіток поряд з Амосом, селом посеред лісу. Тут люди добре ставляться до індіанців.

— Так, допоки кожен на своєму місці.

— Розен, кохана, твоє місце поряд зі мною.

Розен вивільнила руку й пішла стежкою, що вела до залізниці. У кілька кроків Етьєн догнав її і змусив зупинитися.

— Прошу, якщо є ще щось, що тебе ятрить, скажи. Причин, які ти навела, не достатньо. Те, що ти індіанка, для мене не має жодного значення. Ти могла бути, чорною, білою чи фіолетовою — нічого не змінилося б. Якщо маєш вагому причину кинути мене, я погоджуся й відпущу. Але я кохаю тебе і хочу знати.

— Я тебе теж кохаю, — зізналася вона. — У своєму коханні я не сумніваюся.

— Тож сталося щось таке, що змусило тебе змінити думку. І що це?

Великі чорні очі індіанки зволожилися, а губи затремтіли, наче не наважувалися говорити.

— Розкажи, прошу! Я бачу, що тобі боляче.

— Минулої осені, — нарешті мовила вона, — твій брат Альфред дав зрозуміти мені, що наш шлюб люди погано сприйматимуть, а наше життя стане пеклом. Думаю, Альфред не хоче мати індіанку ні невісткою, ні сусідкою й не хоче маленьких метисів як товаришів своїм дітям. Я не хочу, щоб ти віддалився від свого брата, та...

Етьєн вилаявся. Він кипів. Ось вона, причина! Йому й на думку не спадало, що Розен втекла через Альфреда.

— — Ходімо до нього разом, і я покажу йому мій спосіб мислення межі очі.

— Що б ти не робив чи не казав, Альфред ніколи не прийме наш шлюб, а моє плем'я тим паче.

— Тоді поїдемо і житимемо деінде. Чому не до Сполучених Штатів? — запитав Етьєн. — Тепер, коли я знаю, що ти маєш до мене такі самі почуття, як я до тебе, ніхто нас не розлучить.

— А наші діти? Думаєш, вони будуть щасливими обіч суспільства?

— Так, без тіні сумніву. Ми любитимемо їх, пишатимемося ними, і в нас буде щаслива сім'я. І горе тому, хто зазіхне на наше щастя!

— Усе видається набагато простішим, коли ти поруч!

Етьєна охопило палке бажання обійняти Розен, і він повів її під зелений полог дерев, якомога далі від недобрих очей. Розен ішла за ним, закохана і рада, що вони разом. Вона добре знала, що їхнє майбутнє не буде таким безхмарним, як казав Етьєн, але відчувала, що готова боротися поряд із ним проти людського осуду й жити з коханим, не ховаючись.

* * *

Нотр-Дам-дю-Нор, 29 червня 1916 року

Після довгої подорожі в каное й багатьох переходів, коли доводилося переносити човен, Олена, Аранк і Розен дісталися алгонкінської резервації Нотр-Дам-дю-Нор, що з північного краю озера Теміскаменґ, за сто двадцять п'ять миль від табору Спіріт Лейк. За цю тривалу одіссею Олена відкрила для себе новий спосіб існування, який раніше їй був невідомий: вона харчувалася дичиною, корінням і дикими плодами. Коли полювання було неуспішним, Аранк діставав зі свого наплічника тонкі смужки копченого м'яса, і вони його жували. Було не так легко відкушувати від нього, та вона врешті

звикла. Лягаючи й встаючи із сонцем, вони годинами йшли чи пливли, слухаючи звуки природи. Отих два тижні посеред лісу, далеко від трагічних подій, що її переслідували, повернули молоду маму до життя. Вона хотіла, щоб таке далеке від вороже налаштованої цивілізації життя було завжди. В останні вечори, сидючи біля багаття, у неї навіть ставало сил грати на скрипці. Вони були за сотні миль від найближчого житла, тому музика не могла їх виказати.

— Мені здається, що Віталій хоче послухати, як я граю, — казала вона, здіймаючи погляд до зоряного неба.

— У тебе дар, — прокоментувала Розен. — Я ніколи не чула такої гарної музики. Відчуваю, як звуки буквально літають довкола й огортають нас. Просто диво!

Троє молодих людей уже перейшли на «ти» і їхня дружба щодня ставала міцнішою.

Увечері 29 червня Кічі Макензі ще здалеку помітив, як вони веслували в напрямку Нотр-Дам-дю-Нор. Тож він стояв на пристані й чекав на них. Його кремезна фігура вирізнялася на тлі останніх відблисків сонця в сутінках. Щойно каное пристало, він простягнув Олені руку.

— Ласкаво прошу, — мовив він тепло, допомагаючи їй зійти на причал.

З Аранком і Розен він довго обіймався.

— Завжди велика радість бачити вас, навіть якщо, як сьогодні, обставини, що привели вас сюди, радше сумні.

Потім повів прибульців до свого намету, щоб нагодувати.

— Це м'ясо дуже смачне, — зробила йому комплімент Олена, яка їла руками, як індіанці.

Утамувавши голод, Кічі приніс купу газет, які й поклав біля ніг своїх гостей.

— Звідгоді, як я отримав твою телеграму на пошті у Віль-Марі, — мовив він до Аранка, — я купив кілька газет зі статтями про вбивство, про яке ти мені казав.

Потім повернувся до Олени.

— Мадам, журналісти вас не жалують, вони про вас дуже поганої думки.

Номер *La Presse** відразу привернув Оленину увагу. Заголовок жирним шрифтом на всю сторінку: *Кляті коханці Спірім Лейку!* Вона схопила газету й жадібно почала читати статтю. Слова плуталися. Очі вихоплювали тільки уривки фраз: (...) *Жезабель втікла, полишивши свого коханця на примху долі.* Повторювали слова Імельди, з якою напевне зустрічався редактор: *Чи вбивця уникне ешафоту? (...) На щастя, плід їхнього збоченого кохання відібрали у злочинниці (...)*

Олена була розгублена, газета випала з її рук.

— Я маю піти до в'язниці, — заявила вона. — Журналіст має рацію, моя втеча — це як зізнання. Ми з Александром ні в чому не винні, окрім того, що покохали один одного, коли я була заміжньою.

У Розен з'явилась ідея.

— Ти була заміжньою...

— Так, але то був фіктивний шлюб. Я вже вам розповідала цю історію.

— Для влади ти мала родину чоловіка.

— Ти на що натякаєш?

— Ти не думала, що немовля могли віддати на виховання Тефанякам? Відповідно до закону, вони — дід і баба.

— Господи, тільки не це! — захвилювалась Олена, закривавючи руками обличчя. — Сподіваюсь, ти помиляєшся. Щоразу, як така думка спливала, я намагалася її прогнати.

— Та все ж таке можливо. Тож маємо перевірити, — сказав Аранк.

— А як дізнатися, ми ж заховалися далеко в лісі.

— Ми живемо в лісі, але маємо певний доступ до цивілізації, — підтвердив Кічі, глузливо усміхаючись. — Ось, отримав лист для вас кілька днів тому.

Олена дуже здивувалася.

— Відповідаючи Александру через його адвоката, Етьєн дав йому адресу Кічі, тут, у Віль-Марі, — пояснив Аранк.

— Цей конверт для мене?

— Ні, Александр не має права спілкуватися з вами. З боку його адвоката було б порушенням професійної етики, якби

---

* Найбільша франкомовна газета, виходить у Монреалі.

надіслав листа вам. Та коли читатимете, швидко зрозумієте, що його слова адресовані вам.

Він простягнув їй зім'ятий конверт, по якому розпливлися чорнила.

— Мені шкода, — проказав алгонкен, — конверт намокнув у кишені штанів, та лист не постраждав.

Троє індіанців вийшли з намету, а Олена ніжно провела кінчиком вказівного пальця по аркушу паперу. То був почерк Александра, вона впізнала його. Тремтячою рукою взяла листок і почала читати.

Дорогий друже,

Буду вам вдячний, якщо ви нагадаєте особі, яку я кохаю, що постійно про неї думаю й що наше кохання — та сила, яка дає мені сміливість битися за свою свободу. Найщиріше моє бажання — бути з нею.

Олена притиснула записку до серця, цей клаптик паперу давав відчуття присутності Александра, і їй палко захотілося, щоб його бажання здійснилося!

Зникнення Олени було важким ударом для моїх батьків, які хотіли, щоб саме вона несла повну відповідальність за вчинений злочин. Та для мене, коли дізнався, що вона в безпеці, то була найкраща новина. Переконайтеся, що вона в безпеці й допоможіть потрапити до Сполучених Штатів, якщо буде потрібно. У мене дуже добрий адвокат, і він переконаний у моїй невинуватості. Йому треба переконати в цьому присяжних у ході процесу, який почнеться восени. Я не втрачаю надію.

Я впевнений, що ви дізнаєтеся про все з газет, тому більше не писатиму. Насамперед не хочу накласти небезпеку на Олену.

Мені бракує слів, щоб висловити їй, як я її кохаю.

Александр.

Р. С. Мій адвокат працює, щоб знайти нашого сина, у мене серце крається, коли думаю, що вони забрали його від матері.

Олена піднесла лист до губ.

— Бідний мій коханий, — прошепотіла вона, — ти дізнався, що в мене забрали нашу дитинку. Боюсь, Розен має рацію, і мої найбільші страхи стануть реальністю. Якщо нашого маленького справді віддали Тефанякам, то яка жахлива доля уготована йому!

Вона старанно склала записку, сховала за корсаж і вийшла з намету. Настала ніч, і місячне світло освітлювало поверхню озера Теміскаменг. Панував мир. Тільки кілька язиків диму здіймалися то тут, то там над вогнищами, що вже гасли. Олена підійшла до своїх друзів, які сиділи на березі озера. Це місце заспокоювало її, вона заплющила очі й перенеслася думками у їхню схованку в лісі. Запах ялин, хлюпання води й спів цвіркунів — усе нагадувало їй про Александра.

* * *

В'язниця Бордо*, 31 липня 1916 року

Метр Ляпуент міряв кроками залу в очікуванні Александра. Новини були поганими. Магістрат** відчував, що на справу, у якій він був захисником, відчутно тиснув уряд, а він відмовлявся, щоб його клієнт платив за нього. Було вбито українця, і канадський уряд, який і так уже втрапив у халепу через концентраційні табори, чим дорікав американський консул, хотів якнайшвидше залагодити справу, до того ж не припустившись помилок. Насамперед не варто було виносити рішення на користь Александра Лявальєра тільки тому, що він був громадянином Канади.

Заскрипіли дверні завіси, і Александр увійшов у супроводі вартового. Замість сповненого життя молодого хлопця, із яким він познайомився всього півтора місяця тому, в кімнату зайшов зажурений і блідий чоловік.

— Є новини про мого сина? — запитав Александр, сівши.

— Не ті, на які ви сподіваєтеся...

---

* Одна з найстаріших нині чинних в'язниць провінційного підпорядкування на острові Монреаль.

** В Канаді і Квебеку — юрист, мировий суддя.

Відчувши щось неладне, Александр вдивлявся в обличчя свого адвоката.

— Що ви хочете сказати?

— Найперше, вам буде приємно дізнатися, що опіку над ним отримали не Тєфаняки, як ви того боялися. Після пологів начальник поліції Амоса приїхав за ним. Тоді всі були переконані, що мадам Олена не виживе.

— Бідолашна кохана, коли думаю, що ти пережила! І мене не було поруч! Потрібно допитати Азада Фортена, — заявив він, опановуючи себе.

— Уже зроблено. Тієї ночі Фортен передав дитину повитусі, мадам Дюран.

— Що? Дружині начальника станції? Вона ненавидить Олену. Вона якось кинула їй каменем у голову. Вона ще й досі опікується ним?

— Ні, вона передала ваше немовля годувальниці в Сантер. Ми дізналися кому і зв'язалися з цією особою. Тільки вчора отримав її відповідь.

— Ну... — нетерпеливився Александр.

— Вона пише, що якийсь священник у супроводі якоїсь дами прийшов забрати дитину. У нього була записка від Азада Фортена з дозволом. Ця дама не вперше стає годувальницею, і щоразу як забирали дитину, вона про неї більше ніколи не чула. Вона думає, що дитину передали громадській благодійній організації і, може, відвезли у ясла, але ні в чому не впевнена.

— У ясла? Але ж наша дитина не незаконна!

— Не забувайте, що за законом ви не є батьком.

Слова адвоката вплинули на Александра. Переконаний Оленина дитина так само і його дитина, йому й на думку не спадало, що він не зможе заявити свої батьківські права.

— Але ж Олена — його мати! — прогримів він. — Ніхто не може стверджувати протилежне. Наше дитя — не сирота.

— Мати вашого сина — злочинниця-втікачка, звинувачувана в тому, що вбила батька своєї дитини.

— Не називайте Олену злочинницею, благаю, — попросив Александр.

— Для влади втеча Олени є зізнанням. Якщо вона вирішить заявити свої права, то має стати ув'язненою й постати перед судом. Якщо ж ні, то його батько мертвий, а мати зникла, тож ваша дитина стає вихованцем держави.

— Це жахливо! — вигукнув Александр.

— Я теж такої думки, але наш кабінет не отримував мандат на пошуки. Коли ми ставимо запитання, ніхто не зобов'язаний нам відповідати. Насправді тільки батько чи мати можуть довести свої права на цю дитину.

— А хіба дитина не має особливих прав?

— Привілеї, які суспільство визнає за дитиною, виконуються через дорослих, у них не має власної незалежності до досягнення повноліття. А тут — особливий контекст. Відповідно до закону батька цього малюка вбито, а мати — втікачка.

— Звичайно непросто, — погодився Александр. — І я нічого не можу вдіяти! Якби ви знали, як я страждаю! Прошу, зробіть усе, що у ваших силах, і тримайте мене в курсі ваших кроків.

Метр Ляпуент пообіцяв і відкрив теку з документами, що лежала перед ним.

— Та прийшов я до вас сьогодні вранці з іншого приводу.

— Якось добра новина?

— Ні, мені шкода.

— Що ще трапилося?

— Мадам Мері-Ен Робертс, та, про яку ви казали, що саме їй належить ідея фіктивного шлюбу... Вона померла минулого березня.

— О Боже! Тільки не це! Тож неможливо довести, що Олена могла би скасувати шлюб.

— Боюсь, що ні.

— Може чоловіку мадам Робертс було щось відомо? Він міг би свідчити замість неї.

— Майор М'юррей Робертс каже, що дружина казала про закохану молоду пару, яка хоче одружитися. Він пригадує, що втрутився, щоб звільнити хлопця, якого звинувачували в агресії щодо військового, й дозволити йому відбути весілля саме перед відправкою до табору Спірит Лейк. Дружина ніколи не казала йому, що йдеться про щось інше.

Вражений, Александр мовчав.

— Без свідчення мадам Робертс, щоб підтвердити фіктивність шлюбу, — заявив адвокат, — Олена — просто заміжня жінка. Тож у неї був мотив убити свого чоловіка, якого вона зрадила з вами.

— Але ж той негідник згвалтував її! — запротестував Александр. — Присяжні мають взяти це до уваги.

— Знаєте, на жаль, чоловіка не можна звинуватити у згвалтуванні своєї дружини, до того ж немає жодних доказів, що саме він її згвалтував. Ви казали, він заперечив, що саме він був нападником, — нагадав Арман Ляпуент.

— Але ж Олена знає, що то був він!

— Її слово проти слова її чоловіка, а сьогодні її звинувачують, що вона його вбила. Я схильний думати, що присяжні повірять радше версії жертви. Краще не згадувати про згвалтування, цей факт додає ще одну причину, чому Олена могла вчинити злочин, у якому її звинувачують.

Александр був розгубленим.

— Ви говорили з Абігаль Фрайман про шлюб за домовленістю? — запитав він. — У таборі вона була кращою подругою Олени і її довіреною особою. Вона їй точно казала про це.

— Це й надалі буде Оленине слово проти слова ТEFаняків, бо батьки Петра заперечують, що брали участь у цьому обмані. Я казав вам про це?

— Вони збрехали під присягою.

— Поліна стверджує, що бачила, як ви йшли з місця злочину. Тож вони впевнені, що ви з Оленою вбили їхнього сина. Зрозуміло, що вони ненавидять вас.

Александр обхопив голову руками.

— Без прямих доказів мені видається неможливим, щоб вас визнали винним у зумисному вбивстві.

— Прекрасна перспектива, — сказав глузливо Александр. — Я уникаю смертної кари, щоб провести решту свого життя у в'язниці. Я платитиму за злочин, якого не вчиняв, тоді як справжній вбивця й досі на свободі.

— Слідчі дії тривають. Сподіватимемося, що з'являться нові дані, які конкретизують нашу лінію захисту, — сказав

юрист підводячись. — Щоб там не було, ви можете розраховувати на мене. Я ваш адвокат і вперто захищатиму вас, як тільки вмітиму.

Зоставшись сам, Александр упав на стілець. Йому здавалося, що всі зорі зійшлися йому на шкоду. Ніколи в житті він не почувався таким безпомічним перед обличчям долі. Коли був молодшим і чув розмови про деякі справи, він часто питав себе: люди, яких визнали винними, чи були такими насправді. Коли він навчався, його приваблювало право, та йому й на думку не спадало, що одного дня саме він постане перед правосуддям.

Платцбург, Сполучені Штати Америки, 24 серпня 1916 року

Цієї прекрасної осінньої неділі Олег Севчук відпочивав, сидячи на громадській лавці. Хвили, що виблискували на річці Саранак, яка петляла через місто Платцбург, притягували його увагу. Після меси вчитель давав уроки англійської франкомовним канадцям, які емігрували до Сполучених Штатів. У його групі були також українці, які втекли з Канади через війну і бажали вивчити мову Шекспіра.

Два роки тому на нього напав і побив Петро ТEFаняк, і, вважаючи його мертвим, сховав тіло під купою гілок недалеко від прикордонного пункту Русез Пойнт. Випадково один із митників почув стогін і підібрав його. Потрапивши в лікарню Платцбурга, найближчого американського міста, він три довгих місяці боровся за своє життя, перш ніж вийшов із коми.

— Це — диво, — сказав йому американський лікар, побачивши, що він розплющив очі. — Я думав, ви ніколи вже не повернетесь до нас.

Підлікувавшись і без centa в кишені, він потрапив до центру для знедолених, який утримувала релігійна організація. Його реабілітація була довгою й важкою. Він мав знову навчитися ходити й говорити. Тільки через рік після нападу, в серпні 1915-го, він нарешті вийшов із клініки. Удар по голові, якого йому завдали, лишив сліди: почалися раптові мігрені, ліве око не бачило, він ходив, накульгуючи, але всі розумові здібності лишилися, тільки почав трохи заїкатися. Бажання й наполегливість дозволили йому стати майже повністю незалежним.

Коли він був на реабілітації, щойно з'явилася можливість, Олег намагався попередити Олену щодо Петрової підступності. Однак він не хотів викликати підозру у свого нападника, тому попросив одну з терапевтів, Жюльєн Депре, надіслати лист на адресу, де мешкали ТEFаняки в Монреалі. Конверт повернувся до нього з приміткою: *Адреси не існує*. Він намагався попередити український канадський комітет, викриваючи Петра, але знову, у нього не було точної адреси,

і його лист не зміг віднайти адресата. Потім він довідався з газет, що багато українців, турків і німців було заслано до концтаборів по всій країні. Як тільки новий біженець прибував до Платцбурга, Олег намагався розпитати, чи той знає Олену та її брата Віталія. Хоча біженців, хто вирішив перебратися до Сполучених Штатів, було багато, ніхто нічого не міг йому сказати.

Після закінчення меси Олег спустився у підвал церкви, де він давав уроки. Як і кожної неділі, його тепло зустріли учні. І доки вони з учнями обмінювалися новинами за тиждень, побачив, що прийшла Жюльєн, з якою в нього виникла міцна дружба. В руці вона тримала газету. Франкоканадці, що емігрували до Сполучених Штатів, підтримували зв'язки з батьківщиною, одним з таких була щоденна газета *La Presse*. Жюльєн купувала її щонеділі після меси.

— Ти маєш проглянути цю статтю, — сказала вона, показуючи на одну з публікацій.

— Про що там?

— Цього тижня в Монреалі починається судовий процес.

— Мені має бути цікаво?

— Читай...

Узявши газету, Олег побачив два фото, радше одне й одну карикатуру. На фото був досить симпатичний хлопець. На карикатурі — розтріпана жінка зі злим поглядом. Він прочитав заголовок: *Процес над коханцями Спіріт Лейку*. Під заголовком зазначалося, що процес почнеться цього понеділка, 25 вересня, у Палаці правосуддя в Монреалі.

Він підвів голову й запитав у Жюльєн.

— Ти знаєш цих людей?

— Проглянь статтю! Якщо мені не зраджує пам'ять, думаю, що ти там упізнаєш декого...

Стоячи біля сходів, Олег почав читати. Чим далі він заглиблювався в читання, його очі розширювалися від здивування.

— Не можу повірити! — кинув він розгублено. — Мадемуазель Олену звинувачують у вбивстві того бандита Петра! Найжахливіше, що йдеться про її чоловіка.

Олег зайшов у кімнату, де проводив заняття, і поклав газету на стіл. Заглиблений у власні думки, він повернувся

до учнів і щось бурмотів рідною мовою. Його українські учні намагалися зрозуміти, та слова були нерозбірливими, а розповідь дуже непослідовною. Жюльєн вийшла перед класом і повідомила, що уроку не буде.

— Мосьє Севчук щойно дізнався сумну новину, — повідомила вона. — Заняття з англійської переноситься на наступний тиждень.

Усі підвелися й вийшли з церкви, кидаючи заінтриговані погляди на вчителя. Той вгамував тремтіння і стиснув долоні.

— Антон попросив мене піклуватися про його дітей, — заїкався він, — Доля дуже жорстоко вчинила з нами.

Він намагався зрозуміти, як Олена могла стати звинуваченою у вбивстві, а ще більше, що штовхнуло її стати дружиною Петра.

— Зі статті випливає, що вона втекла, — зауважила Жюльєн.

Олег повернувся у реальний світ.

— Мені потрібно в Монреаль! — вирішив він, дивлячись на карикатуру своєї підопічної. — Журналіст описав Петра як нещасну жертву збочених коханців, я повинен сказати їм, яким оманливим був той чоловік й одночасно спробувати змінити думку про Олену. І найперше — спробувати зняти з неї усі звинувачення, тому що вона точно не скоювала того вбивства, це неможливо.

Олег підвівся зі свого стільця і, дезорієнтований, закружляв на місці.

— Бідна дитина! Уявляю, якою вона була розгубленою, коли на мене напали. Вони з Віталієм, мабуть, подумали, що я їх зрадив і обікрав. Та, незважаючи на всі негаразди, що спіткали її, я не можу зрозуміти, як вона могла вийти заміж за того таргана Петра. Вона мала бути зовсім нещасною і без засобів до існування.

— Лихо часто приводить до необдуманих дій. Я згодна з тобою, Олеже, тобі треба їхати до Монреаля. Соціальний клімат у Канаді покращився. Скажімо, превентивні дії проти іммігрантів ущухли. Недавно читала, що в'язні повертаються з таборів, щоб працювати на фабриках.

— Я потрібен Олені. Тепер, коли я точно знаю, навіть, якщо й уявлення не маю, де вона є, я не можу сидіти, склавши руки,

я маю допомогти їй. Думаю, Тефаняки не знали про підступність їхнього сина і піклувалися про дітей Ловенця. Навпаки, вони, здається, зловжили своєю необізнаністю. Я сподівався, що Антон приїхав до них, і вони повернулися до Європи. Якби ж то я знав про ту трагедію, яку переживали бідні діти!

Він зайшов додому зібрати валізу й поїхав на вокзал у супроводі Жюльєн. Вона переживала так само, як і її друг. Відтоді як він був її пацієнтом в інституті реадптації, вони продовжили зустрічатися й стали друзями.

— Сподіваюсь, Олена повернеться, — підбадьорила вона. — Було б добре, щоб вона дізналася, що ти їх не зрадив, ні її, ні і брата.

— Коли приїду до Монреалю, зустрінусь із тим адвокатом, Ляпуентом, який захищає Александра Лявальєра. Якщо вірити статті у *La Presse*, його клієнт був коханцем Олени.

Олег поквапився сісти в поїзді. Його гризли докори сумління, що після свого одужання він не повернувся до Монреалю. Але в Канаді була війна, а він справді думав, що діти Ловенці в безпеці зі своїм батьком чи з Ліною та Миколою Тефаняками, які, на відміну від їхнього сина, вбивцями не були. Принаймні він у це вірив. Після нападу на нього Петро точно нарозказував їм три мішки гречаної вовни.

А тоді його охопили сумніви. Може, Тефанякам усе було відомо й вони були на паях. Може, вони поклали гроші в банк або ж десь сховали, щоб дістати після війни. А облігація на пред'явника — вони її теж украли? Та облігація стала б таким собі подарунком долі для людей без centa в кишені. Вона неабияк фінансово підтримала б, на що вони навіть не сподівалися. А через жадібність одружили свого сина з Оленою, багатою спадкоємицею.

* * *

Резервація Нотр-Дам-дю-Нор, 28 вересня 1916 року

Олена провела літо на стоянці Нотр-Дам-дю-Нор у компанії своїх індіанських друзів. І ні разу не ходила у Віль-Марі, бо боялася, що її впіймають. Хоча й почувалася в безпеці серед

друзів, але, незважаючи на їхню доброту й увагу, вона жила в страху перед подіями, що на неї чекали. Їй так і не було відомо, де її дитина. Вона щохвилини про неї думала, серце її краялося від тривоги й горя.

Газети довго не згадували про процес над Олександром. Та вже кілька днів як їхня історія знову з'явилася на перших шпальтах.

І жодного іншого листа Кічі не отримав. За деякий час Олена зрозуміла, що вона не може тікати все життя.

Разом із Розен й Аранком вона ходила на полювання, або ж вони брали її ловити рибу на озеро Теміскаменг. Оці миті на природі були справжнім порятунком. Вони допомогли їй відновити здоров'я й не зануритися у відчай.

У середині серпня сержант Лепін приїхав у свою двотижневу відпустку у Віль-Марі, чим дуже порадував закохану Розен. Відтоді як вона допомогла Олені втекти, молода індіанка змушена була переховуватися, бо її розшукували за сприяння втечі злочинця. Етьєна допитували, та він сказав, що провів до церкви Розен і черницю, не здогадуючись, що то була Олена.

Діставшись індіанської стоянки, він розповів Олені, що Тефаняки відмовилися взяти немовля на виховання, але так і не дізнався, кому ж його віддали.

— Мені стало справді легше, я хоча б знаю, що мій син не в них, — сказала Олена, дещо заспокоєна. — Поліна мене так ненавидить! Я боялася, що вона йому щось заподіє.

— Знаєш, — сказала їй Розен, — мадам Дюран тебе теж не любить, факт, але вона добра і відповідальна, а ще обохнює немовлят. Я добре її знаю, бо часто допомагала їй. Я впевнена, що вона довірила твого сина тому, хто добре піклуватиметься про нього.

Олена тільки на це й сподівалася.

У кінці відпустки військовий повідомив, що він не повернеться в Амос. Табір Спіріт Лейк спорожнів, і багато солдатів отримали призначення в інші місця. Його підрозділ готується переправитись через Атлантику, щоб долучитися до канадських сил у Великій Британії. То буде ще та поїздка. Пообіцявши своїй нареченій повернутися, він поїхав з індіанського табору. Біль Розен змішався з Олениним болем.

Прийшла осінь, й індіанці збиралися вирушити далі на північ. Вони запрошували й Олену, та вона ще їм не відповіла. Процес над Александром уже розпочався. І якщо вона буде далеко, то втратить контакт з усіма й не знатиме, що відбувається насправді. А здаватися вона не могла.

Повернувшись із Віль-Марі ввечері 28 вересня, Кічі, як і обіцяв, приніс Олені газету, щоб вона відстежувала етапи процесу.

— Читай, — сказав по-змовницьки, простягаючи газету. — Думаю, там є дещо, чому ти зрадієш.

На першій шпальті в статті, присвяченій процесу, її увагу привернуло знайоме ім'я. Ледве дочитавши статтю, вона від збудження почала розмахувати газетою.

— Олег повернувся! — кричала вона.

— Хто такий Олег? — захвилювався Аранк.

— Наш захисник, той, кого обрав наш батько, щоб він опікувався нами. Він не зрадив нас! Петро побив його і пограбував. Яка наволоч! А ще намагався нас переконати у зворотному!

Вона все ще не могла повірити в те, що прочитала.

— Вітер змінюється, — раділа вона. — Завдяки Олегу люди довідаються, яким насправді був Петро ТEFаняк.

— Саме вчасно, — вигукнула Розен, у захваті від новини.

Олена вийшла з намету й пішла до річки. Вона хотіла побути наодинці, щоб осмислити щойно прочитане. «Віталіє, як би ти рабів, якби був із нами! Ти так любив нашого вчителя!» Вона неуважно дивилася на кількох качок, які плавали під берегом, а у її голові товклися думки.

Цієї ночі Олена довгих дві години намагалася заснути, а потім підвелася, узяла скрипку й навшпиньках вийшла з вігвама, у якому вона жила разом із Розен. Місяць, що вже став низько над горизонтом, заливав світлом табір, жоден листочок із тих небагатьох, які ще трималися за дерева, не ворухився.

Вона спустилася до озера, туди, де були припнуті каное, відв'язала найменше — те, на якому вони з Розен ходили рибалити, поклала скрипку і взяла весло. Вона вже збирала-

ся сісти в нього, коли легенький шерех привернув її увагу. На вершині пагорба в перших світанкових променях вона побачила силует Аранка. Вона застигла, злякавшись, що він хоче їй перешкодити.

Індіанець підняв руку й зробив знак відчалувати.

— Іди, — сказав просто, — така твоя доля, і ти маєш іти за нею. Хай наші боги будуть із тобою!

Олена вдячно усміхнулася йому й сіла в хиткий човник. Вона веслувала, як навчилася цим літом, і спрямувала каное в напрямку Віль-Марі.

До брата підійшла Розен.

— Я знайшла це на Олениному килимі, — сказала вона, показуючи клаптик паперу. — Вона дякує нам...

Вона зупинилася й простежила за поглядом Аранка — каное все зменшувалося вдалині.

— Ти відпустив її?

— Я завжди сумнівався, що ця жінка погодиться переховуватись усе своє життя. Олена Ловенець — вона справжня. Вона має бути в Монреалі. Вона занадто добра, щоб лишити Александра наодинці протистояти обвинуваченням, які висунуто проти них обох. Уже кілька днів я відчував, що вона замислилася над тим, що їй робити. Думаю, повернення її захисника й доказ його вірності стали тими силами, які спонукали взяти своє життя у власні руки.

— Звідтоді як ми запропонували їй іти з нами на північ, — зауважила Розен, — вона часто була замисленою. Я не здивована її рішенням. Сподіваюсь, ще побачимо її, коли в неї все налагодиться.

Брат із сестрою проводжали очима човник, аж доки він не став маленькою цяточкою на водній поверхні.

Займався день, перші сонячні промені освітлювали горизонт, у повітрі висів густий запах хвої. Задоволена власним рішенням, Олена веслувала в тиші природи, розуміючи, що незабаром має протистояти своїм суддям. Вона насолоджувалася спокоєм, бо не знала, що на неї чекає. В очах усіх вона була злочинницею. І боялася того, як до неї поставляться, коли вона прийде здаватися правосуддю. Захоплена вихо-

ром втечі й зникненням свого сина, у неї ледве стало часу оплакати Віталія. І раптом відчула, що він тут, перед нею. Вона зупинила човен.

— Дорогий братику — прошепотіла вона, а легенький вітерець розносив її слова, — я не змогла тебе захистити. Сподіваюсь, ти пробачиш мені. Ми були такі розгублені, ти і я, посеред цього горя і цих незнайомців! Моє серце не так розривається, коли я думаю, що ти приєднався до нашої мами. Але мені тебе так бракує!

Вона знову взялася за весла. Хвилі виблискували під осіннім сонцем. Дерев на березі стояли пофарбовані різними барвами, теплими та яскравими. Було надзвичайно гарно, та вона не сприймала цю красу. У неї занадто краялося серце.

— Ти згоден із моїм вибором, правда ж? — запитала вона, звертаючись до Віталія. — Я маю знайти Александра і наше дитя. Там, на небі, тобі відомо, що я не вбивала Петра. Тож прошу, допоможи мені виявити правду.

Чотирма годинами пізніше її човник обігнув виступ на вході в затоку й вона побачила село Віль-Марі. Олена ніколи не бувала так далеко на озері Теміскаменг, та коли її індіанські друзі показали їй шлях, як дістатися цього поселення, він закарбувався у її пам'яті, із чим вона себе тепер і вітала. Змучена й голодна, вона пристала до берега, прив'язала човник, взяла скрипку й обережно скочила на берег, щоб битим шляхом дійти до села.

У кінці вулиці Олена побачила церковну дзвіницю й довірилася Богу. В животі в неї бурчало від голоду, та вона сподівалася, що кожен крок стежкою наближав її до Александра та її дитини. Її вела любов до рідних їй людей. Переступивши поріг святого місця, Олена відчула, що сили полишають її. Вона сіла на лавку в останньому ряду нефа і нарешті дозволила текти так довго стримуваним сльозам.

Монреаль, 1 жовтня 1916 року

Олег Севчук упізнав солодкуватий запах мелясового передмістя, з яким він познайомився два роки тому, коли жив у Тефаняків. Поговоривши з адвокатом Александра Лявальєра і розказавши йому свою історію, він вирішив у цю неділю навідатися до Тефаняків. Він хотів почути від них, які події змусили Олену одружитися з Петром, бо цей шлюб був вище за його розуміння. Події, про які вони говорили в суді, не відповідали тому, що Олена розказувала Александру. Чому вони брехали? Щоб захистити кого? Зрозуміло, що не їхнього сина, бо він уже був мертвим. Чи вони хотіли помститися?

Тефаняки жили в напівпідвальній квартирі триквартирного будинку навпроти фабрики. Місце, скажімо так, не найкраще. Олегу стало майже шкода цих людей, та, нагадавши собі, що то були брехуни, а, можливо, й злодії, він постукав у двері, сповнений рішучості побачитися з ними.

Відчинила Поліна. Побачивши її, Олег здивувався рубцям, які вкривали лівий бік її обличчя. Він мимо волі відступив, що не сховалося від молодої жінки. Метр Ляпуент йому казав про пожежу, через яку сім'я Тефаняків опинилася на вулиці, але забув сказати про опіки, від яких постраждала перша свідок обвинувачення, і про ті наслідки, що лишилися на ній.

— Бідолашне дитя, що з вами сталося? — вирвалося у нього.

Упізнавши Олега, Поліна завмерла і не відповідала. Микола, що куняв у кімнаті, підвівся й підійшов до них.

— Вам у нас не раді, — кинув. — Прошу вийти.

Але Толя вже поспішав до прибульця й, радий його бачити, робив йому якісь знаки долонями. Здивований, Олег запитально подивився на Ліну.

— Для Толі це спосіб говорити з вами. Вони з Віталієм так гралися й добре розуміли один одного.

Відчуваючи, що вона налаштована не так вороже, як її чоловік, Олег звернувся до неї.

— Якщо я й прийшов сьогодні до вас, — сказав він, — то тільки для того, щоб переконати вас прийти і сказати правду на процесі Александра Лявальєра.

— Ви посміли назвати нас брехунами, — вилаявся Микола, стискаючи кулаки.

— Олена ніколи б не вийшла за Петра, якби...

— Геть! — закричав батько сімейства, перебиваючи його.

Та Олег твердо стояв перед ним.

— Що ви зробили з грошима дітей Ловенців, які Петро поцупив у мене? І облігацією на пред'явника? Ви, як і я, добре знали, що ті папери мали велику цінність, за них можна було досить довго добре жити.

Микола зблід і відступив на крок.

— До того, як ви повернулись, ми навіть не підозрювали, що Петро напав на вас. Навпаки, ми були переконані, що нападник саме ви. Щойно про це дізналися, почали шукати серед речей, які нам повернули військові. Ми хотіли повернути гроші Олені. Та, клянуся Толінім життям — мого останнього сина, ми нічого не знайшли.

— Я зарисував по пам'яті облігацію, яку Антон видав Олені.

Олег дістав із кишені ескіз.

— Я опублікував цей малюнок у *La Presse*, а адвокат Ляпуєнт відіслав копії банкам, попередивши, що такий папір було випущено в обіг. А тому, що йдеться про велику суму, якщо за нього ще не отримали готівку, то тепер це буде зробити важко, не привертаючи уваги й не викликаючи підозри.

— Може, в таборі Спїріт Лейк хтось дізнався, що в Петра були гроші, — наважилася припустити Ліна. І цей хтось убив його, щоб їх викрасти.

— Звичайно, це — новий слід, і адвокат Александра Лявальєра скористається цим. Крадіжка такої значної суми може бути мотивом для вбивства. На жаль, усяке розслідування у Спїріт Лейку утруднене. Там лишається все менше людей.

— Припиніть пошуки! Олена вбила мого брата, щоб позбутися незручного чоловіка, — заявила Поліна, яка вперше заговорила відколи прийшов Олег. — Я бачила, як вона йшла з місця злочину в компанії свого коханця. Вони сміялися. Я ненавиджу їх!

— У вас мали б виникнути сумніви, що Олена вчинила те вбивство, — сказав до неї Олег, намагаючись достукатись до неї.

— Олена — свята недоторка! Подивіться, що вона зробила моєму братові! Вона зрадила його з першим ліпшим.

— Чому ви так кажете?

— Ви наївний, бідний Олег. Заміжня жінка, яка вагітніє від іншого, вам нічого не каже?

— То був фіктивний шлюб.

— Тепер, коли вона вбила свого чоловіка, вона хотіла б, щоб усі в це повірили!

— У ніч пожежі хіба не вона витягла вас із полум'я?

— Коли зайшла в кімнату, вона роззиралася, не намагаючись врятувати мене. І вибрала того ідіота Толю, — сказала вона, кидаючи злий погляд на свого молодшого брата. — Тож досить ліпити з неї святу.

— Але ж ви не згоріли саме завдяки їй. Так мені сказали.

— Вона витягла Толю з його кімнати, перш ніж рятувати мене. На мені вже горів одяг.

— І саме тому ви звинувачуєте її? — запитав Олег, якому було ніяково від її слів. — Ви вважаєте, що ваше життя важливіше за життя вашого брата?

— Ви ображаєте мене, коли кажете, що я брехуха? — закричала Поліна — Я нічого не вигадую! Я добре бачила Олену з її Лявальєром, як вони бігли. Потім бачила Петра, він лежав у траві. Я казала тільки правду.

— Вийдіть, — наполягав Микола, відчиняючи двері. — Наш син вчинив злочин, коли напав на вас, але він уже мертвий. Нам нічого додати, окрім того, що ми вже сказали в суді.

— Я піду, обіцяю, та маю останнє запитання. Чому ви відмовилися від опіки над дитиною Олени?

Ліна зблідла. За неї відповів Микола.

— Бо ми впевнені, що то не син Петра. Тепер ідіть!

— Якщо ви так добре переконані, — кинув йому виклик Олег, — то саме тому, що знаєте, що їхній шлюб був фіктивним, і між ними не було стосунків.

— Петро сказав нам, що то не його дитина, і страждав від цього.

Микола грубо виштовхав Севчука на ганок, чим дуже за-
смутив Толю. Для глухонімого хлопчика, який не розумів слів
дорослих, Олег був другом, що віднайшовся, і який нагадував
йому про Віталія. Він так нудьгував за своїм товаришем!

Українець вирішив не наполягати й пішов додому. Сонце
хилилося за небокрай, і місто занурювалося в лілові сутін-
ки. Захід сонця був часом, який найбільше любив Олег. У
вечірньому спокої він ішов уздовж ріки Святого Лаврентія
й думав про дітей Ловенців. Віталій помер, а Олена зникла
десь у густому лісі. Він не чекав від Тефаняків якогось зізна-
ння. Та все ж сподівався, що його відвідини підштовхнуть їх
до роздумів. Хоча б визнали, що шлюб між Оленою та їхнім
сином був за домовленістю... Через твердження Поліни її
батьки, здається, переконані, що Олена винна. Вони, мабуть,
глибоко ненавидять її, якщо переконані, що вона забрала в
них третього сина.

Заглиблений у роздуми, Олег дійшов додому. Вже була
ніч. Світло ліхтаря падало на дерев'яну лавку, на якій сидів
адвокат Ляпуент із книжкою в руках. Здивований, Олег за-
просив його ввійти.

— Якщо я зроблю чаю, вип'єте зі мною?

— Із задоволенням, відповів адвокат, сідаючи біля мета-
левого столу.

Він швидко роззирнувся.

— Ваша секретарка мадемуазель Лялонд знайшла цю квар-
тиру для мене, — пояснив українець. — Дуже радий, що можу
розраховувати на її допомогу. Вдячний вам, що попросили
її допомагати мені.

— Просте визнання з нашого боку, — відповів Ляпуент. —
Відтоді, як ви виступили свідком на процесі Александра,
присяжні стали по-іншому дивитися на мого клієнта. Я спо-
стерігав за ними, коли ви розповідали свою історію, і побачив,
що вони значно змінили своє ставлення. Петро Тефаняк
перейшов із розряду бідної жертви у статус злочинця, бо,
напавши на вас, залишив помирати. І це все міняє, повірте.
А щодо облігації на пред'явника, яку він точно десь ховав, то
тут з'являються нові серйозні мотиви, що можуть пояснити

його вбивство. Хтось міг довідатися, що в нього є така сума й захотів заволодіти нею. Чому б тому задавакуватому Петрові й не похвалитися було, що в нього стільки грошей?

— Якщо Александр з Оленою не вбивали Петра, то вбивця все ще на волі.

— Так, і ним може бути будь-хто з в'язнів або й солдатів, хто знав про Петрові статки. На жаль, усе сталося в таборі для ув'язнених, і слідчі дії проводили військові, які були впевнені у винуватості Олени та її коханого. Тепер уже не можна повернутися до початку, а Спіріт Лейк із кожним днем порожніє. З тисячі двохсот в'язнів, які були там на початку року, лишилося щось близько трьохсот. Справжній вбивця ймовірно вже давно виїхав звідти.

— Але це не є підставою стверджувати, що крадіжка є мотивом злочину, хіба ні?

— Правильно! Моїм завданням сьогодні є направити присяжних на інший слід, на слід достатньо значущий, щоб виникли достатньо вагомні сумніви у винуватості мого клієнта. Але визнаю, що це буде нелегко. Прокурор у своєму виступі точно скаже, начебто Олена довідалася, що облігація на пред'явника в Петра і захотіла повернути свою власність.

— І вбила б його для цього?

— Не лише за це, а й щоб стати вільною. Я виступаю тепер адвокатом диявола, та для сторони позову — прекрасна можливість. Отримавши назад свої гроші й позбувшись набридлого чоловіка, вони з Александром стали б вільними й фінансово забезпеченими, щоб почати нове життя. Мій учений колега-прокурор — маленький розумник, і ці аргументи точно становитимуть частину запитань, які він планує поставити, щоб переконати присяжних у винуватості мого клієнта. Тому що ми не маємо жодного іншого підозрюваного...

— Уся ця історія жахлива. Коли я думаю, що Олена й Віталій стали в'язнями, мені стає боляче. Ці діти з Віденського імператорського двору опинилися в концтаборі, загубленому в порожнечі. І розумію, що Віталій не витримав. Він був вразливою дитиною. Ви знали, що до війни Олена була першою скрипкою Віденського оркестру?

- Так, Александр казав.
- А тепер її звинувачують у вбивстві.
- Так, говорячи про мадемуазель Ловенець, — чому я й прийшов до вас, — хочу повідомити вам новину сам, перш ніж ви дізнаєтеся про неї із завтрашніх газет, — уточнив адвокат.
- Добру чи погану?
- Олена здалася поліції.
- Що? — вигукнув українець. — Олена в Монреалі?
- Приїхала сьогодні вранці поїздом. Мене відразу про це повідомили.
- Яка несподіванка! І що тепер із нею буде?
- Я маю зустрітися із суддею й прокурором завтра перед початком слухань.
- Думаєте, її судитимуть одночасно з Александром?
- Ні, її судитимуть окремо.
- Метр Ляпуент зробив паузу. Підвівся, пройшов до вітальні в кінці квартири й повернувся до Олега.
- Навіть не знаю, що вам сказати. Можливо, коли присяжні довідаються про це, вони стануть значно прихильнішими до Александра, бо справжня, на їх погляд, винуватиця теж стане перед судом. Усі вважають, що саме Олена підбурила до вбивства Петра Тефаняка, тому що він був її чоловіком, чоловіком — остогидлим чоловіком. Зізнаюсь, що почуваюся впевненіше щодо свого клієнта, ніж вашої протеже.
- Маєте рацію. Я боюся за неї, — захвилювався Олег. — Знати, що вона так близько і не бачити її — мене засмучує. Думаєте, я зможу її відвідати?
- Я зроблю запит. Олена Ловенець не має сім'ї. Вам повинні дати дозвіл на зустріч.
- Александр знає, що вона повернулася?
- Ні, я попереджу його про це завтра, коли прийду до Палацу правосуддя. Думаю, він зрадіє й засмутиться водночас. Він так хотів, щоб жінка, яку він кохає, була якнайдалі від ненависті й шовінізму населення!
- Ви є свідком патетичної трагедії, — сумно сказав Олег. — Спробуйте швидше отримати дозвіл, щоб я міг побачитися з нею. Бідне дитя, як вона страждала! Думаю, вона читала газети. Щонайменше їй тепер відомо, що я не кинув її.

Олег підвівся й пішов налити собі ще чаю. Його руки тремтіли.

— І до всього, у неї забрали її дитину. Це не по-людськи!

— У кінці липня ми дізналися, — сказав адвокат, — що дитина два місяці була в годувальниці в Абітібі. Та дама вважає, що потім його віддали у ясла.

— У ясла? Що це? — захвилювався українець.

— Місце, куди віддають незаконних немовлят в очікуванні усиновлення.

— Сподіваюсь, його ще не всиновили, — стурбовано мовив Олег.

— Точно — ні. Влада, що ним опікується, має дочекатися завершення процесу і рішення присяжних, щоб вирішити його долю.

— Зі свого боку я впевнений, що Олена не убивця, — заявив Олег. — Я знаю її ще відтоді, коли вона була підлітком. Вона завжди була чуйною дівчинкою. Пригадую, вона відмовлялася розчавити павука, а воліла випустити його надвір, на свободу. Така справжня людина не могла закохатися у вбивцю.

— Шкода, що ви не належите до присяжних, — сказав адвокат, — мені б знадобилися люди, які думають, як ви. Та доки ті дванадцяттеро людей не винесли вердикт, зберігаймо надію. Ніколи не знати, у який бік хитнуться ваги правосуддя.

Адвокат потиснув руку Олегу і вийшов.

Сідаючи в карету, що чекала на нього перед будинком, правник попросив кучера їхати на Мон-Руаяль. Арман Ляпуент любив приходити на цю гору, щоб під неосяжним зоряним небом поміркувати над процесами, у яких брав участь, — стара звичка ще з часів, коли починав кар'єру. І саме там, на найвищій точці Монреалья, у ньому з'являлося натхнення, яке приводило до перемог.

Понеділок, 2 жовтня 1916 року

Сидячи в сусідній із залом засідань кімнаті, Александр Лявальєр чекав, коли за ним прийдуть. Дивно, але вперше після свого арешту він прокинувся, відчувши себе вільним,

захоплений почуттями й емоціями, які його супроводжували. Він хотів встати й співати, як він робив раніше. Відчуття присутності поруч Олени та їхнього сина було таким сильним, що, готуючись їхати до Палацу правосуддя, Александр спіймав себе на тому, що мугикав любовну пісеньку.

Коли прийшов адвокат, Александр був майже щасливим, чим дуже його здивував.

— Я завжди радію, коли бачу вас таким безтурботним. — заявив він. — У мене є дещо важливе повідомити вам.

— Хороша новина, я переконаний.

— Олена в Монреалі. Вона прибула вчора і відразу здалася поліції.

Здивований, Александр звів догори брови, спочатку розгубився, а тоді посміхнувся.

— Вам може видатися дивним, та сьогодні від самого ранку в мене було відчуття, що вона тут, поруч зі мною, — сказав він. — Мені хотілося, щоб її оминули ті негаразди, які переживаю я, та, як бачу, її почуття привели її до власних висновків. Олена приїхала боротися поруч зі мною. І це мене не дивує, бо вона справжня й щира. Сподіваймося, що вона не шкодуватиме про таке своє рішення.

— Щоб там не трапилося, будьте певні, що вона зробила правильний вибір, — запевнив його адвокат. — Якщо Олена справді така, як ви казали, вона ніколи не була б щасливою, весь час тікаючи від своїх обов'язків.

— Ви маєте рацію, — погодився Александр. — Ви точно побачите її раніше від мене, тож скажіть, що я кохаю її.

— Зроблю, обіцяю. Тепер маємо йти на засідання. Не варто змушувати тих месє чекати.

Через таку новину Александр цього дня був неуважним на слуханнях. Його кохана Олена повернулася й готова поряд із ним прийняти виклик. Найбільшим його бажанням було обійняти її, відчути лагідний дотик її шкіри, поцілувати... і, нарешті, познайомитися зі своїм сином. Та реальність процесу наздогнала його. Треба було ще багато подолати, перш ніж його мрії здійсняться.

Монреаль, 2 жовтня 1916 року

Сонячний промінь вимальовував арабески на металевому столі, за яким сиділа Олена. Вказівним пальцем вона неухважно обводила контури світла. У Віль-Марі люди жили далеко від війни і, на відміну від мешканців Амоса, чию ксенофобію загострила присутність в'язнів-ворогів за кілька миль від їхніх домівок, не виказували до неї жодної ворожості. Кюре Ляфорс зустрів її з повагою. Навіть дізнавшись хто вона і чому прийшла до нього, його ставлення до неї не змінилося.

— Ми не судді вам, — запевнив він.

Він люб'язно запропонував їй лишитися в пресвітерській до наступного дня, коли вона у супроводі начальника поліції відправиться поїздом до Монреаля, щоб передати її в руки компетентним установам. Він і його покоївка розпитували про її життя, її країну, інструмент, що був із нею, і про її кар'єру скрипальки. Після вечері й на велике задоволення господарів вона погодилася заграти. Вікна були відчинені навстіж. Вражені її грою, кілька меломанів навіть зупинилися біля пресвітерської, щоб послухати. Вечір був теплим. Кюре Ляфорс запропонував їй виступити на галереї перед будинком, щоб усі парафіяни могли скористатися нагодою імпровізованого концерту. Після виступу її тепло вітали й ніхто не ставив запитань, з якої причини кюре запросив її. Навіть якщо люди й загадувалися над такими питаннями, то не виказували цього.

Тепер, сидячи в кімнаті для зустрічей у в'язниці, де її утримували, вона чекала на Олега. Повернення її вчителя й доказ його безсумнівної вірності повернули їй довіру до людей. Коли двері відчинилися і дверному отворі виник його силует, Олена завмерла на стільці, не в змозі поворухнутися. Олег став на коліна біля неї й узяв її руку.

— Дороге дитя, — мовив тихо, — яке жахливе зло я вам заподіяв, не бажаючи того.

Від цього такого знайомого голосу Олена нестримно заридала. Її сльози текли по щоках, а вона навіть не намагалася їх витерти. Олег ніжно дивився на неї, вона для нього лишалася підлітком, з якою він познайомився, коли їй було тринадцять років. Він простягнув носовичка. Олена незграбно витерла обличчя, і він пригорнув її до себе.

Охоронець у кінці зали спостерігав за ними, але не втручався. Від самого початку саги з убивством українського в'язня його дружиною, він читав про це всі статті в газетах. У нього в голові склався образ убивці, та ні на мить не уявляв на її місці оцю тендітну молоду жінку, що плакала в обіймах друга. Вона радше скидалася на п'ятнадцятирічного підлітка, у якої відібрали сім'ю, чим на злочинницю-утікачку. Її нещастя викликало швидше співчуття. А ще вона нагадувала йому його старшу доньку, батьківське серце підказувало йому, що не варто втручатися, щоб змусити чоловіка сісти по інший бік столу, як вимагали правила. У будь-якому разі обвинувачувана не втече.

— Мадемуазель Олена, — сказав Олег, проводячи рукою по її волоссю, — прошу, не плачте. Я такий радий вас бачити!

— Олеже! — прошепотіла вона. — Олеже, ви тут! А батько так і не приїхав.

— Я знаю.

— І Віталій, він...

Вона заплакала сильніше.

— Тихше, тихше, — нашіптував їй на вухо Олег, — я знаю, що він пішов. Вам так болить!

— Усе через мене.

— Не кажіть так, дороге дитя. Це доля, війна, але не ви.

— Олеже, якби ви були тут, нічого б цього не сталося.

— Тихше! Не можна змінити минуле. Я тут, тепер, і я опікуватимуся вами, як і просив Антон.

— Татусь! Що він скаже, дізнавшись, що я не вберегла Віталія? Мене навіть не було поряд, коли він помирав, — спромоглася вимовити вона зі стиснутим переживаннями горлом. — Я втікала. Я не могла бути на його похороні, тільки коли його опускали в могилу, та й то здалеку. На щастя, дехто

зміг за мене покласти в його труну дерев'яну рамку з фото наших батьків. Пам'ятаєте його?

— Так, я пригадую те фото. І не крайте себе щодо вашого батька. Коли він, нарешті, приїде до Канади, він буде радий вам і ніколи не дорікатиме тим, що від вас не залежало.

— Боюся, що я буду у в'язниці, коли тато приїде до мене після війни.

— Майте довіру, мадемуазель, в Александра добрий адвокат.

— Він франкоканадець, а я українка. Те, як до нас ставиться населення, не покращилося з часу, відколи ви зникли. У Сполучених Штатах ви, може, й менше цього бачили, бо то нейтральна країна. А тут люди нас так само ненавидять і не соромляться показувати свою ненависть. Мої судді будуть ворогами моєї країни.

Підійшов охоронець і зробив Олегу знак, що час сісти.

— Розкажіть про себе, я хочу все знати.

— Петро мене жорстоко побив. Я був три місяці в комі. Щойно підлікувався, почав вас шукати, але ви вибули, не залишивши адреси. Війна та відстань ускладнили пошуки. Думав, що у вас усе добре. Я не знав, що той шахрай Петро теж викрав у вас облігацію на пред'явника і втішав себе тим, що думав, може, у вашого батька вийшло дістатися сюди.

— Петро відповідальний за всі ті трагічні події, що сталися в нашому житті, — сказала вона тоном, у якому проступала злість. — Усі біди почалися з того, як він напав на вас і змусив повірити у вашу зраду. Якби ви були з нами й у нас були гроші, у мене не забрали б Віталія, і я ніколи не почувалася б такою знедоленою, щоб зважитися на те згубне рішення — одружитися з Петром.

— Олено, ви діяли з любові. Ваш вибір не має ні в кого й ніколи викликати запитань. Сподіваймося, що справедливість переможе і вам не доведеться платити за смерть того пройдисвіта. Дороге дитя, обіцяю вам, що робитиму все що в моїх силах, щоб ви повернули собі хоч частину того щастя, яке у вас колись було. Знаю, що без Віталія воно ніколи не буде повним, та я хочу, щоб ви вільно жили й кохали.

Олена розчулено дивилася на Олега. Його повернення видавалося їй дивом. Його присутність надавала їй безцінну

підтримку. Цей чоловік був водночас її сім'єю, загубленою її частиною, й оазою посеред пустелі її самотності.

— Тепер скажіть, чого ви чекаєте від мене, і я діятиму відповідно до ваших побажань, — запропонував Олег.

— Ви знали, що в мене син?

— Так, — відповів він.

— Александр — його батько.

— Я знаю. Мені казав метр Ляпуент.

— Я маю тільки одне прохання: знайдіть його й опікуйтеся ним. Я не мала ніяких новин про нього відколи втекла з Амоса.

— Адвокат Александра думає, що його віддали до ясел. Так він мені сказав учора. Але він не може почати детальніші пошуки, якщо немає запиту від одного з його батьків.

— Тоді я можу видати вам довіреність. Навіть якщо мене звинувачують у злочині, я є його матір'ю. Я маю право знати, хто про нього піклується.

— Я обіцяю перевернути небо й землю, але знайти його.

— Дякую, Олеже! Я знаю, що можу розраховувати на вас. Коли знатимемо, де він, чи погодитесь ви забрати його? Якщо я буду змушена провести життя за ґратами, ви могли б стати його наставником.

Олега здивувало таке прохання. Воно нагадало йому про інше, зроблене два роки тому в Україні, прохання турботливого батька, який хотів уберегти своїх дітей. Думаючи про Антона і з прихильності до Олени, він не міг вирішити інакше, як погодитися, що він і зробив з чистого серця. В будь-якому разі він присягнув, що присвятить життя своїй протезе, аж допоки для неї не настане справедливість.

— Ви чудовий! Тато мав рацію, довіряючи вам. Коли знастиму, що моя дитина в безпеці з вами, то відчуватиму більше сил, щоб протистояти моїм суддям.

Олега зворушила така довіра. Горе, яке пережили діти Ловенці, самі, кинуті без centa в самому серці збуреного війською світу, його гнітило.

Охоронець повідомив, що відвідини закінчено. Олег підвівся, щоб іти.

— У мене останнє прохання, — зупинила його за руку Олена.

— Слухаю.

— Попросить зустріч з Александром. Скажіть йому, щоб не втрачав надії. Неприпустимо, щоб нас засудили за вбивство, яке ми не скоювали.

— Обіцяю, — сказав чоловік, нахилився і поцілував її в лоб. — Я знову прийду на побачення, як тільки буде така можливість.

— Ваше повернення додає мені сміливості, — сказала вона, перш ніж змусила себе відпустити його.

Коли він вийшов, Олена схопилася за ґрати в кімнаті, у якій вони зустрічалися, й дивилася, як він ішов коридором, що вів у вільний світ. В середині її звучала скрипка, а вона бачила, як сама прямує до світла.

Цього самого дня біля дверей одного з поліцейських відділків у Монреалі спокійно сидів хлопчик й уважно спостерігав за кожним, хто поспішав зайти чи вийти, оцінюючи кожного. Кілька разів, коли хтось дивився на нього, він робив йому знаки, та ніхто не зацікавився тим, що вважав просто спробою привернути увагу.

Дві години тому, коли хлопчик прийшов, він попрямував до стійки, за якою чоловік в уніформі заповнював якісь папери. Той неуважно подивився на нього і тильним боком долоні зробив знак не заважати. Тож хлопчик сів на стілець, очікуючи, що хтось на нього зверне увагу.

Толя почав втрачати надію, а Олена ж запевняла його, що він навчається способу спілкуватися, і люди його розумітимуть. Але його руки говорили мовою, яку мало хто з людей знав. Зневірений, він уже хотів повертатися додому. Та перед цим вирішив ще раз спробувати. Він несміливо наблизився до стійки, що розділяла відвідувачів і співробітників. Узяв папір, олівець і вивів своє ім'я. Те, що він умів писати власне ім'я, допомогло йому вийти з притулку, можливо, повторивши те саме, він зможе привернути увагу і його вислухають. Увагу на нього звернув сержант, який щойно ввійшов до кімнати. Толя простягнув йому папір.

— Хто цей малий? — запитав офіцер Надон секретаря Еміля Ляпланта, який все ще заповнював формуляри.

— Він тут з обиду, — відповів Ляплант. — Я казав йому іти, та цей юнак, мабуть, любить поліцію, бо сидів біля дверей увесь цей час.

Сержант Надон кинув погляд на аркуш, який йому дав Толя, і, докладаючи зусиль, намагався розшифрувати написані знаки.

— Схоже, він написав своє ім'я. *Толя Тефаняк*, — нарешті розшифрував він.

Побачивши, що поліцейський ним зацікавився, Толя здійняв руки й зробив ними кілька знаків, видаючи гортанні звуки.

— І так від самого його приходу, — зауважив секретар.

Надон уважно дивився на хлопчика.

— У дружини мого брата є глухоніма сестра, яка ходить до спеціалізованої школи, де навчають жестової мови. Я бачив її кілька разів. І жести цього хлопчика дуже схожі на ті, якими користується вона.

— *Тефаняк*, — прочитав секретар, — здається, це ім'я мені про щось говорить.

У захваті від того, що на нього звернули увагу, Толя дістав із жилетки аркуш паперу й розгорнув його перед двома чоловіками. Надон узяв його й уважно роздивився.

— Якщо сертифікат справжній, — припустив він, то йдеться про непогані статки.

— Я бачив схожий документ у *La Presse* на початку тижня, заявив Ляплант.

Раптом стукнув себе долонею по лобі.

— Тефаняк! Згадав! Прізвище українця, якого вбили в таборі Спіріт Лейк.

— Маєш рацію, — погодився Надон, — газети щодня розповідають про процес над його вбивцею.

Толя дивився на чоловіків, сподіваючись, що звернувся до правильної людини, щоб його вислухали. Приємний сержант узяв його за руку й запросив іти за ним.

— Я відправлю когось до сестер ордену Провидіння, в Інститут глухонімих, і попрошу направити нам перекладача, який знає жестову мову. Упевнений, дитина хоче говорити з нами, а щоб щось сказати, він використовує руки.

Надон посадив Толю біля свого столу, взяв із шухляди плитку шоколаду й простягнув йому. Дитячі очі засяяли. Він

не пам'ятав, щоб колись отримував стільки шоколаду сам-один. Очікуючи на перекладача і доки Толя насолоджувався гостинцем, Надон зателефонував своєму начальнику, лейтенанту Жоржу Руае, щоб доповісти про хлопчика.

— Я щодня уважно читаю статті про цей процес, — сказав Руае. — Метр Арман Ляпуент, адвокат обвинуваченого, — мій друг, ми вчилися в одному коледжі. Я запрошу його на допит.

Він глянув на годинник.

— Четверта тридцять, він ще має бути в палаці Правосуддя. Я пошлю когось за ним.

— А якщо ми помилилися?

— Ця облигація на пред'явника видається мені справжньою, — сказав Руае, роздивляючись її зусібіч. Краще зайвий раз потурбувати Армана, ніж не повідомити про цього хлопця.

Надона і Руае мучила цікавість, вони питали себе: яку ж історію має повідати їм цей юний українець із перемазаними шоколадом губами.

Уже давно минув час обідати, коли Ліна, яка не могла знайти Толю, спустилася на берег ріки, шукаючи його. Її син полюбляв приходити на це місце і дивитися, як пропливають кораблі. Жінка сіла на лавку навпроти ріки Святого Лаврентія і її погляд загубився у просторі. Насправді вона сюди прийшла не заради Толі, хлопчик часто зникав і завжди повертався, коли сім'я починала справді турбуватися. Вона шкодувала, що піддалася на Миколині вмовляння й погодилася підтримати брехню, щоб, так би мовити, зберегти честь сім'ї. Для неї зізнатися в шлюбі, що допоміг їхньому сину уникнути трибуналу, а брату й сестрі знову бути разом, не було безчестям.

Інтернування в Спіріт Лейку змінило її Миколу. Він став суворим і їдким, готовим принести сім'ю у жертву ненависті й духу помсти. Ліна його не звинувачувала. Вона страждала не менше щоразу, коли хтось із їхніх синів зникав у вирії війни. Її чоловік перевіз сім'ю до Канади з думкою, щоб усі діти були в безпеці. А сьогодні в них для продовження роду лишився тільки Толя, через інвалідність якого це видається сумнівним.

Микола ненавидів канадців, які запроторили їх у такий собі ГУЛАГ, нещасливе місце, яке коштувало життя його третьому сину. Його гнів перекинувся на Александра Лявальєра. Його кохання до Олени виставило Петра посміховиськом перед усім табором Спіріт Лейк, а цього його батьківська гордість не дозволяла йому пробачити. Та Ліна сумнівалася, що Олена з Александром були убивцями її сина, навіть якщо Поліна бачила їх біля місця, де потім знайшли мертвого Петра. Дівчина, яка два роки ділила з ними дах над головою, була лагідною й доброю, завжди відгукувалася, коли їм була потрібна допомога. Вона ніколи не нагадувала про з'валтування, у якому Петро врешті-решт зізнався, а страждала мовчки, аж до дня, коли вирішила піти. До того ж хіба не вона частину свого часу присвячувала, щоб навчити Толю й Віталія жестової мови? Сьогодні Ліна вже шкодувала, що не вчилася разом із ними. Вона могла б спілкуватися зі своїм тепер уже останнім сином. Може, Толя зможе її навчити!

Мордована каяттям із часу Олегових відвідин, вона закидала собі, що не сказала правду. Бачити, як страждають інші, ніяк не полегшує власних страждань. Тож вона підвелася й надумала сходити за адресою, яку лишив Олег, вирішила зустрітися з ним і розповісти, як вийшло, що Олена одружилася з Петром. Тим гірше, якщо за своє лжесвідчення її судитимуть, вона відповість. Строк її ув'язнення буде набагато меншим, ніж той, який очікує на Олену, якщо її визнають винною в смерті свого чоловіка. Вона не могла забути, що ця жінка кинулася в полум'я, ризикуючи власним життям, щоб урятувати життя двом її дітям.

Ліна була рішуче налаштована зробити все, щоб допомогти їй. Вона більше не мовчатиме. Чи битиме її Микола? Вона була готова протистояти йому, щоб справедливість було встановлено.

Олег жив недалеко. Трішки пройти на північ — і вона біля будинку, в якому здавали кімнати, там він і мешкав. Вона зупинилася, побачивши, як він виходить із будинку у супроводі поліцейського. Обидва чоловіки рушили в протилежний від неї бік. Зацікавлена, вона вирішила піти за ними. В середині

жовтня вже було холодно, тож вона щільніше загорнулася в хустку й пришвидшила крок, щоб не загубити їх. Через два з половиною квартали вони підійшли до будови із сірого каменю. То був поліцейський відділок, який вона бачила, коли ходила з Толею на ринок. Вона не знала, скільки часу там проведе Олег, тому вирішила повертатися додому й поговорити з ним завтра. Вона вже зібралася розвернутися, коли біля тротуару зупинилася карета, з якої вийшов адвокат Александра Лявальєра і, поспішаючи, зник у будівлі.

Інтуїція підштовхнула її піти за ним. Вона ввійшла. Праворуч через прочинені двері вона побачила Толю, який сидів біля поліцейського. Вона не розуміла, що відбувається, та серце її стиснулося. Невже закон відбере у неї останнього сина? Не вагаючись, вона штовхнула двері й увійшла до приміщення. Вона тремтіла, але рішуче стала перед поліцейським.

— Ви не можете затримати мого хлопчика, — сказала голосно, — він лише дитина.

Олег підвівся й підійшов до неї.

— Заспокойтеся, мадам, — попросив він, — Толю не заарештували. Він тут із власної волі. Але як ви дізналися, що він у поліцейському відділку?

Толя побачив матір і підійшов притулився до неї.

— Олеже, я хотіла поговорити з вами, — відповіла вона, почувуючись ніяково під спрямованими на неї поглядами. — Я бачила, як ви вийшли з квартири й пішла за вами сюди.

— Про що ви хотіли говорити зі мною?

Ліна повернулася до метра Ляпуєнта.

— Александр Лявальєр каже правду, коли передає слова Олени. Шлюб між нею і Петром був за домовленістю, щоб урятувати його від висунутих проти нього звинувачень і дати можливість Олені знову піклуватися про свого брата, — випалила вона, наче вивчене напам'ять завдання. — Але чому тут мій син?

— Він прийшов, щоб віддати нам ось це, — сказав Руає, показуючи їй облігацію на пред'явника.

Вражена, Ліна розглядала простягнутий документ. Вона впізнала його. Дізнавшись правду про Петрів учинок від

Олега, вони з Миколою ретельно обшукали всі синові речі, але нічого не знайшли.

Бесіду перервало повернення Ляпланта з двома черницями.

— Кому з вас потрібні наші послуги? — запитала молодша з двох сестер, Роз-де-ля-Круа.

Погляди звернулися до Толі, який тулився до матері.

— *Доброго дня*, — сказала сестра Роз за допомогою рук. — *Ти гарний хлопчик! Я рада, що прийшла побазікати з тобою.*

Радий, що знайшовся хтось, хто говорить однією з ним мовою, Толя привітався з нею з явним задоволенням.

— *Поліцейський припускає, що ти хочеш їм дещо пояснити. Правильно?*

Хлопчик кивнув на знак згоди.

— *Що ти хочеш їм сказати?*

Толя зробив серію жестів, а черниця переклала словами:

— *Я бачив, хто убив мого брата.*

Заява хлопчика мала ефект бомби, що розірвалася.

— Ви впевнені, що він сказав саме це? — захвилювався приголомшений метр Ляпуент.

Сестра Роза кивнула на знак згоди.

— Я можу попросити його повторити, якщо хочете.

Адвокат не відповів. У кімнаті зависла глибока тиша і всі оніміло дивилися один на одного. Було зрозуміло, що процес клятих коханців Озера Духу досяг кульмінації. Або ж дитина підтвердить свідчення своєї сестри Поліни, звинувативши Александра й Олену, або ж він розкриє ім'я іншого винного, уже справжнього.

Монреаль, 3 жовтня 1916 року

Зачинена у тісній, вологій і смердючій камері, Олена спала мало. Пенітенціарна служба забрала в неї скрипку. Дорогий їй інструмент був тим дорогоцінним місточком, що поєднував різні етапи її життя від Калуша до Монреалю через Спіріт Лейк і Віль-Марі, не забуваючи схованку в лісовій гущавині, де, огорнута коханням Александра, не могла вповільнити час, що летів занадто швидко.

З першими проблисками світанку цього туманного ранку її думки линули до сина — маленького тендітного створіння, народженого від забороненого кохання, якого в неї забрали відразу після народження. У чотири місяці дитинка вже має посміхатися й щебетати у своїй колисці. Вона уявляла, що в нього Александрові сирі оченята і такі самі ямочки на щічках, які побачила в день його народження. Стуляючи повіки, вона насправді бачила ті малесенькі пальчики, що вчепилися у її вказівний палець. Непевна пам'ять зберегла найкращий спомин про нього — коли вони вперше подивилися в очі один одного. Немовля дивилося на неї в усі свої величезні очіці, сповнені довіри. А вона не змогла його захистити.

Олена намагалася притлумити докори власного сумління й думати про Олега, якому дала довіреність і який пообіцяв зробити все, щоб знайти дитину. Сподівання давало їй достатньо сил підвестися з ліжка й протистояти новому дню у в'язниці.

Перед ґратами камери з'явився наглядач з великою сумкою.

— Тут одяг, — сказав до неї. — І взуття. Сьогодні вранці після сніданку за вами прийдуть, щоб доправити до палацу Правосуддя.

— Сьогодні мені буде висунуто звинувачення? — запитала вона.

— Мені не відомо! — відповів сухо наглядач. — Одягайтеся. Машина буде о восьмій.

Відкривши коробку, що була в сумці, Олена здивувалася, побачивши там за розміром на неї сріблястий сірий костюм, кольору, що найбільше подобався батькові, який казав жартуючи, що він підсилює блиск її фіолетових очей. У пакеті була ще біла шовкова блузка й туфлі на високих підборах. Поставивши нове взуття біля подарованих Розен мокасинів, її пройняла ностальгія. Вона завжди з вдячністю згадувала своїх індіанських друзів, але далі вона має йти сама дорогою непередбачуваної долі.

Вдягнувши костюм і надівши туфлі, вона стала перед малюсінським дзеркалом, закріпленим на стіні камери. Олена як змогла заплела своє довге волосся й уклала короною на голові. Картинка, яку вона побачила, здивувала її. Молода вісімнадцятирічна скрипалька, яка полишила Україну два роки тому, поступилася місцем зрілій жінці, яка пізнала кохання й материнство. У неї був погляд рішучої людини, готової протистояти лиху. Олена Ловенець накинута на плечі тягар свого життя й відчувала в собі сили нести його.

У супроводі охоронців вона через задні двері зайшла в Палац правосуддя, у цей час якийсь магістрат у чорній тозі пішов їй назустріч.

— Зніміть із мадам Ловенець кайданки, — сказав вимовливо, — я гарантую їй добру поведінку.

Щойно її звільнили, він перший ввічливо простягнув руку.

— Я — адвокат Александра Лявальєра — Арман Ляпуент. Я хотів би ближче познайомитися з вами, та на нас чекають, — зауважив він і повів її до зачинених дверей. — Ми вже запізнюємося.

Перш ніж переступити поріг, він зупинився.

— Александр там, у залі для засідань, але не знає, що ви прийдете зі мною. Ваша присутність стане для нього неочікуваною. Прошу, будьте спокійною і слідуйте за мною до мого столу.

Побачивши запитальний погляд молодої жінки, він додав:

— Ви питаєте себе, чому ви тут?

— Звичайно, ніхто не утруднив себе хоч щось пояснити.

— Учора пізно ввечері суддя погодився заслухати останнього свідка й для цього висунув вимогу, щоб ви теж були присутньою.

Без жодних додаткових пояснень він штовхнув двері і вони разом увійшли до судової зали. Олена відразу почала шукати поглядом Александра. Щойно його побачила, її серце готове було вискочити з грудей, вона втратила дар говорити й рухатися. Александр побачив спочатку свого адвоката й милу особу, що його супроводжувала. Упізнавши Олену, його лице засяло. Ота елегантно одягнена жінка й була нею, його Алею. І вона йому посміхалася.

Адвокат Ляпуент квапився, тому повернув її із замріяності й провів до столу, за який вони сіли. Мимохіть Олена побачила батьків Александра і його брата Жозефа. Ліна й Микола теж були тут, сиділи в кінці зали. Це був процес над Александром, то чому ж її привезли сюди? Сідаючи, вона помітила Олега, їй було приємно, що він тут.

Судовий секретар оголосив суддю Альфреда Пламондона, і всі замовкли. Магістрат піднявся на кілька сходинок із боку трибуни й сів на своє місце навпроти публіки.

— Месьє присяжні, — сказав до них глибоким голосом, дивлячись по черзі на кожного з дванадцяти чоловіків зліва від нього, — перш ніж завершити представляти свої докази, захист пропонує вислухати особу, яка бажає змінити свої свідчення, і останнього свідка, який повідомить вам важливі факти.

Олена з Александром перезирнулися. Їм не повідомили, про кого йдеться. Заінтриговані, вони не знали, на що чекати.

Метр Ляпуент запросив Ліну для свідчень. Збентежена мати повідомила про фіктивний шлюб свого сина Петра.

Олена з полегшенням зітхнула. Нарешті правда пробилася назовні.

Вислухавши розповідь мадам ТEFаняк, суддя попросив її лишитися в розпорядженні суду, бо лжесвідчення підлягають покаранню, і він оголосить його згодом. І запросив останнього свідка.

— Хочу попередити, що з вашого боку потрібна особлива увага. Наступний свідок потребує допомоги перекладача.

Черниця, яка його супроводжує, сестра Роз-де-ля-Круа, говоритиме замість нього.

Повернувшись до охоронця, він твердо наказав:

— Уведіть!

Толю ввели до зали. Він злякано тримався за руку сестри Роз-де-ля-Круа. Сідаючи на нього лаву для свідків праворуч від судді, він побачив Олену. Вираз його обличчя змінився — він уже став упевненішим.

— Свідок у вашому розпорядженні, — оголосив суддя Пламондон, звертаючись до адвоката захисту.

Ляпуент неквапно підвівся. Глянув на Олену, а тоді підійшов до Александра й поклав руку на ґрати.

— Месьє, — сказав він, дивлячись на присяжних, — ви почуєте, точніше сказати спостерігатимете, за хлопцем, глухонімим, але який, на щастя, знає жестову мову й правильно нею користується. Сестра Роз-де-ля-Круа, учителька Інституту глухонімих у Монреалі, перекладатиме для вас його жести.

Він повернувся до Толі.

— Доброго дня, — привітався з ним.

Толя зробив знак.

— *Доброго дня*, — переклала впевнено черниця.

— Вас звати Толя Тєфаняк?

— *Так*.

— Ви жили в таборі Спїрїт Лейк разом із вашими батьками.

Правильно?

— *Так*.

— Як ви навчилися говорити жестовою мовою?

Почуваючись ніяково, хлопчик подивився на Олену й показав на неї пальцем.

— *Вона, там, Олена... Вона навчила мене говорити за допомогою рук. Я багато говорив із нею та її братом Віталієм.*

— Ви готові розповісти нам свою історію? — запитав метр Ляпуент.

— *Так*.

— Прекрасно. Тож почнімо.

Зачинений у своєму світі тиші перед звернутими до нього обличчями, Толю охопив страх. На щастя, перш ніж він

потрапив до зали суду, сестра Роз-де-ля-Круа підбадьорила його, сказавши, що він добре спілкується жестовою мовою й що там буде Олена. Вона точно пишатиметься ним.

Метр Ляпуент усміхнувся й звернувся до юного свідка, турбуючись, щоб йому було комфортно.

— Толю, ви пригадуєте ранок 29 травня цього року, коли ви ще жили біля табору Спіріт Лейк?

— Так.

— Що сталося того дня?

— Помер мій брат Петро.

— Я хотів би, щоб ви розповіли нам про події, свідком яких ви стали того дня.

Толя на якусь мить завагався. Він повернувся до Олени, шукаючи в неї так потрібної йому підтримки. Вона посміхнулася до нього. Він підняв руки й почав розповідь.

— На мене ніхто ніколи не звертає уваги, — сказав він, — і я не розумію нічого з того, що люди говорять один одному. Та якщо я німий і глухий, то я не сліпий.

— І що ви бачили того дня, 29 травня?

— Олена сказала моїм батькам децю, що змусило плакати мою матір і дуже розлютило батька. А мого брата Петра ще більше. У хаті все перемішалось. Коли Олена вийшла, я пішов за нею. Як завжди, мене ніхто не бачив.

Толя знову подивився на Олену. Вона уважно слухала й була задоволена ним. Він зробив їй короткий знак рукою.

— Що сталося потім? — запитав метр Ляпуент.

— Олена мала коротку розмову з нашими сусідами Фрайманами й Бартелеями.

— І що зробила Олена після того, як поговорила з ними?

— Вона рушила до госпіталю. Мій друг Віталій був там, тому що хворів.

Дитина сумно подивилася на Олену.

— І що сталося потім? — вів далі адвокат.

— Я стежив за нею здалеку, крадучись за кущами. Замість того, щоб піти до госпіталю, вона повернула до лісу.

— Ви йшли за нею?

— Я сумнівався, бо боюся вовків, а їх там у лісі повно.

Олена кивнула й легенько посміхнулася. Вона пригадала, як Віталій і Толя боялися тих лютих звірів, хоча й називали себе хоробрими.

— *Я вже збирався повернути додому, коли побачив свого брата Петра. Я сховався за стовбуром берези, і він пройшов повз, не побачивши мене. Він пішов тією самою стежкою, що й Олена кілька хвилин до того. Я злякався.*

— Чого?

— *Мій брат був дуже злий і по його вигляду я зрозумів, що він дуже розлютився.*

— Ви пішли за ним?

— *Я подумав, що коли буду там, він не наважиться вдарити Олену.*

— Він уже бив її?

— *Так, і мені це не сподобалося! А ще вона тоді чекала на дитинку...*

— Що було далі?

— *Я ховався за кущами, коли побачив, як прийшов Ганс Фрайман.*

— Один із ваших сусідів?

— *Він ішов дуже швидко, щоб наздогнати Петра.*

— Ганс не любив вашого брата?

— *Ні. Він уже бив Абігаль, його дружину.*

— Справді? Чому?

— *Я не знаю.*

— Ганс догнав Петра?

— *Так. Він потягнув його за рукав, і я здогадався, що обидва перейшли на крик. Вони почали штовхати один одного, а тоді події почали розвиватися не дуже добре — Петро витягнув ножа з жилетки й пішов на Ганса, погрожуючи тому.*

На Толю напала гикавка, і йому стало ніяково. Метр Ляпуент підійшов до свого столу, на якому стояв глечик із водою, наповнив склянку й простягнув хлопчику.

— Попийте, — запросив він привітно.

Напившись, Толя заспокоївся й повів далі.

— *Ганс і мій брат побилися. Я бачив, що вони кричали, але нічого не розумів. Обоє качалися по землі, а коли Ганс підвівся, то ніж був у нього в руці. Він був розгублений. Зігнувся над Пе-*

тром і майже відразу випростався. Подивився довкола і побіг до села. Я бачив, як він викинув ніж, коли пробігав повз струмок.

— А що зробили ви?

— *Я так перелякався, що ще довго сидів там, доки зміг іти, щоб дістатися до Ліллієнвілля. Я дивився на те місце, де впав Петро, і сподівався, що він підведеться.*

— Ви пішли додому, не наближаючись до вашого брата?

— *Так, мені було дуже страшно. Я вирішив піти за батьком. На стежці зустрів Поліну. Я робив їй знаки, та вона не зважила на це і пішла, не дивлячись на мене.*

— Ви нікому не розповідали цю історію раніше? До того як розказали вчора в поліційній дільниці?

— *Після того як арештували Олену, єдиним, хто мене міг зрозуміти, був Віталій. Я пішов у госпіталь, щоб поговорити з ним, та він був надто хворим.*

Толя рішуче подивився на Олену й зробив на її адресу серію жестів, у його очах світилася безмежна ніжність. Сестра Роз-де-ля Круа переклала для суду:

— *Коли я прийшов до Віталія, він повторював твоє ім'я.*

По Олениній щоці скотилася сльоза.

— У мене немає інших запитань, — оголосив метр Ляпуент, стоячи перед принишкою залогою суду.

Суддя Пламондон запитав у королівського прокурора, чи він хоче допитати свідка. Коли той відмовився, свідка відпустили. Настав час для останнього слова. Прокурор, виведений з рівноваги свідченнями, які щойно почув, був переконаний, що Толя казав правду, — до того ж його слова підтвердило Лініне зізнання, — підвівся і звернувся до присяжних.

— Месьє, — сказав він коротко, — тепер вам належить вирішити, чи важливими є докази, надані захистом.

Нічого не додавши, він сів. Метр Ляпуент, своє чергою, вийшов наперед і, гордий за ті аргументи, що в нього були, виголосив коротеньку промову, наголошуючи на конкретних пунктах, на яких базувалися докази невинуватості його клієнта. Коли адвокат закінчив говорити, Пламондон звернувся до присяжних, пояснюючи їм, яким чином судити, чи заслуговують довіри свідки, особливо щодо надійності останнього.

— Тепер, — сказав він на завершення, — ідіть. Після обговорення ви повідомите нам ваш вердикт, який має бути однастайним.

Дванадцять чоловіків підвелися й вийшли із зали, за ними пішли суддя й секретар.

Толя підійшов до Олени.

— *Я скачаю за тобою і за Віталієм*, — проказав він за допомогою рук.

— *Ти справжній супергерой!* — відповіла Олена, користуючись тією самою мовою. — *Дякую, що прийшов урятувати мене. Я переконана, що Віталій пишається тобою на Небесах.*

Глухонімих хлопчик невпевнено посміхнувся, в його очах стояли сльози. Олена обійняла його. Цей дванадцятирічний хлопчина, замурований у тиші, щойно розкрив усім таємницю, про яку знав тільки він і Ганс Фрайман. В той час, коли вони розважалися, вивчаючи жестову мову, Олена не знала, що кожне вивчене тоді слово одного дня стане її перепусткою на волю. Притискаючи його до свого серця, у неї було відчуття, що вона водночас обіймає й Віталія. А потім вона подивилася на Александра, який схвильовано дивився на них із лави підсудних. Поліцейський одягнув на нього кайданки й вивів із зали чекати на вердикт.

Ліна підійшла до сина і взяла його за руку.

— Прошу вибачити мене за те, що не сказала правду із самого початку процесу, — звернулася вона до Олени. — Я могла б спробувати пояснити, та мені немає виправдання. Перш ніж наші дороги розійдуться, хочу подякувати за все, що ви зробили для Толі. Сьогодні я розумію, що ваше навчання було більше ніж грою. Мій хлопчик може говорити.

Разом із сином вона підійшла до Миколи, який уже збирався вийти із зали.

Зважаючи на очевидність представлених доказів, усі сподівалися, що обговорення триватиме не довго. Тож майже всі присутні zostавалися на своїх місцях. І справді, за десять хвилин оголосили, що присяжні повертаються.

Усі сіли на свої місця в судовій залі. Александр повернувся на лаву підсудних. І майже відразу ввійшли присяжні й суддя Пламодон. Секретар звернувся до дванадцяти присяжних.

— Месьє, — запитав він у них, — чи готові ви оголосити вердикт?

— Так, — відповів десятий присяжний.

— Хто говоритиме від вашого імені?

— Я.

— Як вас звати?

— Арман Леброн.

— Який ваш вердикт?

— Невинуватий, — проголосив той.

— Месьє присяжні, ви розумієте, що одностайно визнаєте обвинуваченого невинуватим?

— Так, — відповів Леброн від імені усіх.

— Дякую, — сказав їм суддя Пламондон. — Месьє присяжні, ви вільні.

Потім звернувся до Александра.

— Мосьє Лявальєр, ви вільні.

Не чекаючи більше, Александр перескочив через загорожу й побіг до Олени. Він обійняв її й пристрасно притиснув до себе.

— Вільний! Я вільний! Я кохаю тебе, кохаю тебе! — повторював він, божевільний від щастя.

Перш ніж вийти, суддя звернувся до Олени.

— Мадам Ловенець, зважаючи на те, що ми можемо затримати підозрюваного у вбивстві мосьє Петра Тефаняка, ви також вільні.

Александр потиснув руку адвокату, а тоді взяв Олену за руку і повів за собою. Перш ніж вийти із зали, він кинув погляд на своїх батьків, нерухомих у центральному ряді судової зали. Щодня від початку процесу вони приходили на слухання, сиділи один біля одного, об'єднані спільним страхом. Александр зупинився й посміхнувся їм. Їх очі стали добрішими, і він прочитав у них радість, яку вони відчували після такої неочікуваної розв'язки, яка зробила знову вільним їхнього наймолодшого сина. Олена простежила, куди він дивився, й теж їх побачила. Імельда й Едмон були батьками, вони бажали тільки щастя своєму хлопчику. Звичайно, вони хотіли звалити на неї всю відповідальність за горе, що їх спіткало, але вона подумала про свою власну дитину, і подих любові загасив її

злість. Ці люди були сім'єю Александра, і вона пригадувала, як він їх любив. Олена хотіла жити в мирі, тому вирішила, що час прощення настав. Вона ввічливо з ними привіталася. Лявальєри відповіли їй сором'язливою посмішкою.

На ганку палацу Правосуддя Олену й Александра підстерігала зграя журналістів, що чекала, коли вони вийдуть. *Благословенні коханці Озера Духу* — з таким заголовком наступного дня вийшла щоденна газета *La Presse*, яких в останню мить урятував глухонімиий хлопчик.

Метр Ляпуент, який ішов із ними, посадив їх у свою карету. Візник одразу ж рушив, щойно до них сів Жозеф Лявальєр. Доки брати обіймалися, Олена ставила собі питання: перед народженням сина вона попросила цього священника піклуватися про нього й стати його хрещеним батьком. Коли, переодягнена у черницю, вона перетинала ризницю в супроводі Розен і Аранка, він благословив її втечу і не намагався затримати. Чи є у нього інша причина бути тут сьогодні, окрім як підтримати брата і батьків?

— Я виконав обіцянку, — сказав Жозеф, відповідаючи на її запитальний погляд.

— Яку обіцянку? — занепокоївся Александр.

— Стати хрещеним батьком нашому немовляті й узяти його під свою опіку, — відповіла молода мама, не відводячи погляд від священника.

— Ви знаєте, де дитина? — запитав метр Ляпуент.

Не звертаючи уваги на адвоката, Жозеф і далі звертався до Олени.

— Після ваших пологів ви були без свідомості, і мосьє кюре наполіг, щоб я пішов і охрестив дитя того самого вечора.

— Ще до того, як Азад Фортен прийшов за ним?

— Так, начальник поліції з'явився там близько опівночі. Я дізнався про це пізніше.

— Ти охрестив нашого сина? — здивувався Александр.

— Так, а ще мав вибрати йому ім'я... Міг би просто назвати його Жозефом, що було б доречним за хрещення новонародженого, та я не хотів, щоб у вас закралася підозра, що я хотів, щоб мій хрещеник мав таке саме ім'я, як у мене. Порадитися з вами я не міг, тому мав вирішувати сам.

- І що ви вибрали? — запитала вона з побоюванням.
- Я пригадав, що вашого батька звали Антоном. Тож і подумав про Ентоні.
- Ентоні! Мені подобається! — зізналася вона радісно, шукаючи поглядом схвалення від Александра.
- Так, гарне ім'я, кивнув він.
- Але турбувало його дещо інше.
- Кого ти записав батьком у свідоцтві про народження? — запитав він старшого брата.
- Я говорив із мосьє кюре і розповів йому вашу історію. Враховуючи неоднозначну ситуацію, що супроводжувала народження вашого сина, ми погодилися, що краще було записати: *Батько невідомий*. Так тобі буде легко вписати твоє ім'я. Якби там було чиесь інше ім'я, то ти мав би тепер усиновити свого власного сина.
- Дякую, Жозефе!
- Аж серце радіє, що імені Тэфаняка не буде у свідоцтві про народження нашого сина, — поспішно додала Олена.
- А моє записане як хрещеного батька, — заявив гордо Жозеф.
- Кого ви взяли хрещеною матір'ю?
- Розен.
- Справді? — здивувалася Олена.
- Вона вам нічого не сказала? Я вражений, вона була так рада прийняти пропозицію!
- Ні. Бідна Розен, вона безсумнівно звинувачувала себе, що дивилася за дитям не так, як мало б бути, бо Фортен прийшов за ним, коли вона спала. Сподіваюсь, вона не думає, що я серджуся, що індіанка стала хрещеною матір'ю мого сина! Вона — моя найкраща подруга. Я напишу їй, і ми завітаємо до неї. Правда ж, Александре?
- Так, звичайно. А тепер найважливіше, мусимо вимагати, щоб вони нам сказали, де наш син. Метр Ляпуент, ураховуючи, що ми вільні, сподіваюсь, нам буде легко отримати інформацію?
- Свідчення Толі мені відомі ще від учора, тому секретар нашого кабінету вже направив запит про це Азаду Фортену

з попередженням, що відповіді він має відразу, як отримає телеграму. Ми впевнені, що він знає. Я відвезу вас у Віндзорський готель, де ми зарезервували для вас кімнату. Ви там спокійно можете чекати на відповідь, яка має надійти вже сьогодні увечері, найпізніше — завтра.

Він нахилився до віконця, щоб попередити кучера, та Жозеф зупинив його.

— Попросіть його заїхати радше за цією адресою.

Він дістав клаптик паперу з кишені свого пальта. Всі запитливо дивились на нього.

— Ентоні там, — відповів він на їхнє німе запитання.

— Чому було б не сказати мені раніше? — закинув йому Александр. — Ти ж знав, як я шукаю його.

— Бо дізнався тільки вчора, коли приїхав з Абітібі, щоб бути присутнім на завершенні твого процесу.

Правник передав записку візнику, і той скерував коней повільним клусом.

— Не можу повірити, прошепотіла Олена, схилиючись до Александра. Ми разом, вільні. І їдемо до нашого сина!

Сповнена почуттів, вона притулилася до плеча коханого, якого так хотіла побачити. За чверть години упряжка зупинилася перед будинком із червоної цегли в англійському стилі.

— Ти скажеш, нарешті, хто тут живе? — вимогливо мовив Александр.

— Друзі, — просто відповів Жозеф. — Терпіння.

— А наш син уже давно тут? — поцікавилася Олена.

— Уже деякий час.

— Александре, ти розумієш? Я знову знайду свого маленького. Я ледве бачила його після народження. А ти, ти познайомишся зі своїм сином!

Сльоза, яку не можна було зупинити, котилася по її щоці, солоня перлина, яку Александр витер кінчиком пальця.

— Ходімо туди, — сказав він, узявши її за руку, щоб допомогти зійти з карети.

— Я чекаю вас, щоб відвезти до Віндзорського готелю, — крикнув їм адвокат Ляпуент.

Підіймаючись сходами, що вели їх до невимовного щастя бути з віднайденим сином, Олена й Александр тремтіли.

Двері їм відчинив Едмон Лявальєр. На ньому ще й досі було пальто.

— Тату! — здивувався Александр. — Ви тут живете?

За ним стояла Імельда з почервонілими очима, було видно, що вона плакала. Едмон відступив, щоб дати дорогу сину й жінці, яку той кохав.

— У вас є всі підстави ненавидіти мене, — визнала Імельда, коли Олена проходила повз неї. — Хочу тільки, щоб ви колись змогли вибачити мене.

Почувся плач немовляти.

— Це наш син? Де він? — запитав Александр.

— Там, нагорі, — відповів Едмон, вказуючи на широкі вигнуті сходи, що вели на горішній поверх.

Александр узяв Олену за руку, і вони щодуху побігли сходами. Нагорі вони зупинилися, не наважуючись повірити, що за дверима кімнати був їхній син. Вони дивилися недовірливо один на одного.

— Нумо, зайдемо? — запропонував Александр.

— Спершу міцно обійми мене, — сказала Олена. — Забагато щастя, і мені страшно. Я вся тремчу, мені потрібне твоє кохання.

З безмежною ніжністю Александр притиснув її до себе. А тоді відчинив двері.

У дубовій колиці біля вікна заходилося плачем гарне дитя з ясними очима, по його щоках збігали струмочки сліз. Побачивши їх, немовля перестало плакати, і, наче чекало на них від самого народження, простягнуло свої гарненькі рученята.

— Ентоні, — шепотіла Олена, беручи його з усією пересторогою на руки, — ти просто чудесний!

Немовля схопилося за комір її блузки й намагалося зтягнути його до рота. Александр обійняв їх обох. Він відчував щось схоже на запаморочення. Він, той, хто підвівшись сьогодні зранку, думав, що наступні роки свого життя проведе у в'язниці, і тільки кілька годин по тому вже малював у своїх мріях найкраще майбутнє для своєї сім'ї. Через голову сина він шукав Оленин погляд. Вона усміхалася йому, а її очі палили коханням. Він поцілував її, відчуваючи солоний присмак сліз.

Абітібі, 10 квітня 1977 року

Високо над горизонтом сонце з усіх сил намагається зігріти цей квітневий недільний ранок. Сніг, що випав вночі, припошив верхівки ялиць, на які Еліс Ловенець хоч і дивилася з вікна поїзда, що повільно їхав у напрямку Сен-Віатор-де-ля-Ферм, але не бачила їх. Її чекали на святковій месі з нагоди Великодня. Скрипалька зі світовою славою, вона не з'являлась на публіці двадцять останніх років. Її блискуча кар'єра приводила її до найбільших залів від Мілана до Парижа через Ленінград, Лондон, Токіо... Сьогодні ж вона раптово перервала свій відпочинок на пенсії, щоб виступити в маленькому селі в Абітібі, у якому ледве набиралося двісті мешканців.

Сидячи дуже рівно, голова нахилена вліво — звичка, вироблена багатогодинними вправами, коли підборіддя спиралося на скрипку, — вона була мовчазною, заглибленою у власні думки. Її син Ентоні й онучка Дельфін, які сиділи на лаві навпроти, поважали її явно болісне самозаглиблення. Одягнута в лілового кольору костюм, який гармоніював з її рідкісного забарвлення очима, вона накинула на плечі норкову накидку, подаровану Георгом VI, королем Англії, як подяка за її участь у концерті у Вестмінстерському соборі в грудні 1945 року з нагоди завершення Другої світової війни. Дбайливо збережене протягом багатьох років хутро було для Еліс визнанням її канадського громадянства, а ще матеріальним свідченням концерту при дворі Англії, який перенісся на тридцять років.

— Поїзд запізнюється. Як думаєте, священник дочекається мене, щоб правити святкову месу? — захвилювалася літня дама, дивлячись то на сина, то на внучку.

— Заспокойтеся, бабусю, — відповіла Дельфін, гарненька тридцятилітня жінка з чудовим рудим волоссям, — там буде навіть єпископ Амоса монсенйор Гастон Енс. Радий вашому приїзду в одну з парафій його єпархії Його Екселенція повідомив нас, що братиме участь у великодньому святкуванні.

Відчувалося, що він був здивований тим, що ви не вибрали для виступу собор в Амосі.

— Мамо, — наполегливо проказав син, побачивши її сповнені насилу стримуваних сліз очі, — якщо ці відвідини важкі для вас, ще є час відмовитися. Можна послатися на те, що ви нездужаєте. Ніхто вам не зможе дорікнути. Люди будуть розчарованими, але зрозуміють. Вам вісімдесят років, і їм це відомо.

Літня дама мовчала, вона наче вдивлялася в далеке минуле.

— Протягом шістдесяти років ви приховували від усіх цей епізод вашого життя, період, що був, мабуть, занадто важким для вас, якщо ви про нього ніколи нам, членам вашої сім'ї, не розповідали.

— Маєш рацію, Ентоні, — відповіла Еліс. — Посеред північних лісів я бачила стільки розбитих мрій — моїх і тих, хто був поряд! Я провела тут ледве рік, але він видався мені вічністю. За короткий час моє життя і мої цінності витримали жакливі випробування. Я більше дізналася про велич і ницість людини, ніж за пів століття, що прожила потім.

Скрипалька витягла носовичка із сумочки, що лежала на колінах, і витерла сльози.

— Змушені втікати з України, ми з Віталієм опинилися одні в чужій країні. Незважаючи на холод, страх і насилля, найважчим був вибір, який я змушена була зробити.

Схвильована Дельфін відчула глибокий біль у стриманому глосі своєї бабусі.

— Ви були такою юною, бабусю! І не було нікого поруч, щоб довіритися у важку годину.

— У житті трапляються миті, коли людина лишається сам на сам зі своєю долею.

— Сподіваюся, ви знайдете колись сили розказати нам про цю главу. Ви так довго приховували її!

Поважаючи бабусині переживання і щоб не поглиблювати її страждання, молода жінка вирішила не наполягати. Їй не менше хотілося, щоб цей похід у глиб спогадів став тим ключем, який звільнить пам'ять Еліс, і вона, нарешті, розповість про далекі події, які зачорнили сумом один із відрізків її життя.

— Ви й далі хочете вийти на наступній станції? — запитав син.

— Так, Ентоні, я вибрала зустрітися зі своїм минулим і не хочу відступати. Щоб звільнити свідомість, мені треба зробити тільки один важливий крок. Я й так задовго відкладала.

Скрипалька дивилася на широкі простори полів і лісів, що відкривалися її погляду.

— Процес залагоджування починається оцим виступом, що я пообіцяла тим людям, які тепер живуть на землі, з якої я хитрістю втекла шістдесят років тому.

Ентоні нахилився до матері.

— Мамо, не дивуйтеся, якщо вас зустрічатиме делегація. Хоч ви й просили про тактовність, ваша пропозиція зворушила й розчулила всіх у парафії Ля Ферм.

— Спїрит Лейк, — прошептала Еліс. — Так вона називалася колись.

Рукою, одягнуеною в рукавичку, вона ніжно провела по футляру своєї скрипки, як пестять вірного друга, що лишається з нами назавжди.

На станції зібралися селяни, щоб привітати відому артистку, яка приїхала святкувати Великдень і виступити у їхній бідній церкві. Коли мер отримав запит від Ентоні, її сина, він багато разів перечитав листа, всесвітньо вдома музикантка вже давно була на пенсії! Чому вона раптом вирішила повернутися? А ще приїхати в Абїтібі, от прямо у їхнє село, у якому було тільки сільське господарство?

— Поїзд не запізнюється, — повідомив мер. — Десять хвилин тому мені телефонував начальник станції в Амосі й підтвердив, що наша гостя у цьому поїзді. Між нами й Амосом усього п'ять миль, тож ми вже незабаром побачимо локомотив.

— Я був на виступі мадам Ловенець у Лілі, у Франції, коли закінчував навчання в докторантурі із соціальних студій у тамтешньому Католицькому інституті, — додав монсеньйор Гастон Енс. — Ніколи не забуду тої вишуканої музики, яку вона з такою вдячністю й вправністю видобувала зі своєї

прекрасної скрипки. Я бував на багатьох концертах, але ця жінка — найбільший віртуоз, якого мені судилося чути.

— Отримавши запит виступити для нас, — уточнив мер, — я вивчив життєвий шлях мадам Ловенець і не знайшов нічого, що вказувало б на якусь можливу зацікавленість нашою громадою. Вона виступала в найвеличніших соборах і найкращих залах світу. Маю зізнатися, що її запит дивний.

— Вона ніколи не говорила про своє особисте життя, — додала дружина мера. — Завжди відмовлялася відповідати на запитання про неї чи її сім'ю. Та я пригадую, що у якійсь статті, опублікованій багато років тому, журналіст натякав, що мадам Ловенець — слов'янського походження.

— Але це ніяк не пояснює, чому вона перериває відпочинок на пенсії й приїздить виступати сюди, у Ля Ферм.

Спираючись на паличку, старий чоловік із трудом наблизився до групи людей, що зібралися навкруг епископа.

— Якщо дозволите, у мене, можливо, є відповідь на ваші запитання.

Вдалині почувся гудок поїзда. Усі підійшли до краю платформи й побачили, як він у кілометрі від станції виїжджає з-за рогу соснового бору. За кілька хвилин локомотив із металічним скреготанням почав гальмувати, проїхав повз них і зупинився. Усім, хто зібрався на пероні, явно нетерпеливилось привітати їхню знамениту гостю.

— Мадам, — сказав кондуктор, схиляючись до Еліс, — ви прибули до місця призначення.

Ентоні подав матері руку, щоб допомогти підвестися, але вона лишалася сидіти, погляд блукав по довколишніх пейзажах, які виднілися через вікно. Над головами натовпу Еліс шукала в пам'яті ту зустріч, яку їй приготували шістдесят два роки тому, коли вона була юною українською біженкою, яку привезли в концентраційний табір.

— Бабусю, — наполегливо мовила Дельфін, — час виходити з поїзда.

Вирвана зі спогадів, Еліс ніжно стиснула руку внучки, відмовившись від допомоги, підвелася й попрямувала до

виходу, не випускаючи з рук скрипку. Мер, який піднявся у вагон, щоб привітати її, йшов назустріч і запропонував їй руку.

— Давайте вашу скрипку, — сказав він, — я понесу її для вас.

Скрипалька інстинктивно притиснула футляр до грудей і холодно глянула на зустрічалника. Згадавши, що він був тим, хто запросив її, а не солдатом канадської армії, вона віддала йому скрипку і подякувала за приязність.

— Добре пильнуйте її, — попросила вона, спираючись на запропоновану руку.

Під оплески натовпу вона зійшла з поїзда. Монсеньйор Енс чекав на неї біля сходів.

— Люди в моїй єпархії мають велику честь, що ви вирішили вшанувати їх своїм виступом у це Великодне свято. Ви вже маєте наше визнання.

Він потиснув руку в рукавичці, яку подала йому артистка.

Еліс глянула довкола й посміхнулася присутнім. Потім підвела очі й пошукала знайомі місця в довкіллі, що відкривалося її погляду. Від колючого дроту, веж і хатин із кругляка не лишилося й сліду. Навіть малюсінька дерев'яна церква, куди запрошували грати під час її перебування у Спіріт Лейку, поступилася місцем іншій, кам'яній. Вона відчула, що почала тремтіти.

— Вам холодно? — захвилювався мер, чия увага була прикута до гості. — Ходімо, я відвезу вас своїм автомобілем. Ми поїдемо до церкви, де на вас із нетерпінням чекають.

— Я правитиму службу, — повідомив монсеньйор Енс, сідаючи біля неї в машину. — Мені допомагатиме мосьє кюре цієї парафії, який ласкаво запросив мене провести службу замість нього. Великдень у Ля Ферм ніколи не знав більшого успіху, як ваш виступ у тутешньому святому місці. Акустика тут, звичайно, поступається Вестмінстерській, та знайте, що ваша музика буде оцінена так само, як би була оцінена в соборі Лондона.

— Ви зробили нам величезний подарунок, мадам Ловенець, — наголосив мер, сідаючи попереду.

Трохи збоку з почервонілими від почуттів очима, літній чоловік, який знав Еліс, уважно дивився на неї, в глибині

очей світилася ніжність. Короткими кроками, спираючись на паличку, він повільно йшов за автомобільним кортежем, що попрямував до церкви неподалік — на відстані кількох сотень метрів. У пам'яті старого також збереглися бараки, колючий дріт і вежі. Його спогади затьмарив жакликий сором, і з яким він був згодний, сором від того факту, що він брав участь у написанні однієї з найтемніших сторінок канадської історії на початку Великої війни.

Він останнім увійшов до церкви. У відблисках світла він побачив Еліс, яка стояла на хорах і вже приставила свою скрипку до плеча. Старий офіцер упевнився, що, незважаючи на її вісімдесят років, вона зовсім не втратила своєї елегантності. Артистка зіграла кілька нот, щоб налаштувати скрипку. Вона була задоволена. Правою рукою вона здійняла смичок і, заплющивши очі, майстерно провела ним. Такі ж свіжі, як джерельна вода навесні, перші ноти *Аве Марія* Шуберта злетіли під склепіння скромного храму. Присутні, що стояли в нефі, застигли, зачаровані віртуозністю скрипальки.

Ця музика нагадала літньому чоловіку, що принишк за колоною, деякі миті його молодості, коли сержантом він захищав тендітну українку, яку музика перетворювала на благодатну ікону. Олена Ловенець промайнула, як мандрівна зірка, небом Абітібі. На майже нескінченно малу хвилю його погляд зустрівся з поглядом артистки, у нього з'явилося відчуття, що вона впізнала його, та лише на мить. Вона знову заплющила очі й поринула в останні ноти *Аве Марії*.

Закінчивши твір, Еліс опустила смичок і на мить завмерла. Вибух аплодисментів був відповіддю на її виступ.

Її очі зустрілися з очима Ентоні. Він посміхався їй із першого ряду нефа. Ця дитина успадкувала батьківську посмішку, яка малювала йому ямочки на щоках. Захоплена виром життя, Еліс бачила, як шалено пролітають роки, та пам'ять про її таке дороге і заслужене кохання з часом не отримало жодної зморшки.

Доки монсеньйор Гастон Енс ішов до вівтаря і розпочинав святкову месу, скрипалька розглядала присутніх, яких заливало сонячне світло. Сонячні промені, що витанцьовували

на вітражах, заспокоювали її пам'ять. Літня дама відчула глибокий спокій. Вона мала рацію, коли приїхала до Спіріт Лейку. Її присутність тут полегшувала спогади про колишні страждання. В умиротворенні цього святого місця фантоми, що давно поселилися у її пам'яті, ставали прозорішими і, здавалося, збиралися розвіятися.

У кінці меси, коли єпископ промовив *Ite missa est*, благословляючи присутніх накладеним у повітрі хрестом, Еліс узяла свою скрипку. Як оду радості вона видобула перші веселі ноти *Алілуя* Генделя. Щасливі, що цієї весняної неділі вони переживають незабутні хвилини, віряни були вражені.

У церкві ще пливло відлуння останніх нот, коли монсеньйор Енс вийшов зі своєю гостею в супроводі Ентоні й Дельфін на ганок, де й змішався з парафіянами, які там зібралися. З неприкритим задоволенням Еліс потискала простягнуті руки й смиренно приймала компліменти.

Раптом із натовпу відділився літній чоловік і, спираючись на паличку і злегка накульгуючи, підійшов до неї.

— Мадемуазель Олена, — звернувся він до неї, — ви пригадуєте мене?

Еліс аж підстрибнула. Вже давно ніхто не звертався до неї на її українське ім'я. Примружившись, вона придивилася до старого. Під час *Аве Марії*, на початку меси, вона подивилася в очі цього чоловіка, і уривок минулого торкнувся її пам'яті.

— Етьєн, — прошепотіла вона, — сержант Етьєн Лепін, це справді ви?

Очі старого солдата засяяли.

— Так, це справді я, — відповів він хрипким від почуттів голосом.

Його губи легенько тремтіли.

— Я вже давно чекаю на вас, — додав він. — Я завжди знав, що ви колись приїдете.

Еліс недовіжливо пройшла життєвий шлях у зворотному напрямі. Перед натовпом, приголомшеним такою неймовірною зустріччю, вона підійшла і взяла чоловіка за руки.

— Сержанте Лепін, — сказала вона, — я навіть не сподівалася зустріти вас через стільки років.

— Я не міг полишити цю землю, не побачивши вас знову, — заявив Етьєн. — Я обіцяв вам.

Еліс була зворушена.

— Тож ви здогадалися про мету мого приїзду до Спіріт Лейка?

Колишній сержант кліпнув очима на знак згоди.

— Кладовище табору вже багато років як закинуте. Зосталося всього кілька дерев'яних хрестів, розкиданих у високій траві.

— Думаєте, я можу туди піти?

— Звичайно, там приватні володіння, та коли дізнався, що ви приїдете, я зустрівся з власником землі й отримав його дозвіл розчистити ту частину, яка вам дорога, над могилою Віталія.

Ентоні підійшов до матері й вибачився, що перериває їхню розмову тет-а-тет.

— Мамо, парафіяльний комітет чекає на вас у колегіумі кліриків Сен-Віатор, — сказав, показуючи на широку будівлю із сірого каменю, що височіла на мисі. Там накрито банкет.

Не випускаючи руку колишнього солдата, Еліс повернулася до мера.

— Я хотіла б, щоб мосьє Лепін був поряд зі мною, — ввічливо попросила вона. — Ми знайомі понад шістдесят років. Я впевнена, ви вже зрозуміли, що ми вас попросимо про таку послугу.

— З великим задоволенням, — збрехав представник влади, насправді глибоко розчарований. Йому не подобалося, що він має поступитися місцем цьому відлюднику, який жив мисливством і рибальством й мешкав у хатині з кругляка на ділянці, що на Ран 2. Дехто вважав, що старий ведмідь вижив із розуму, а тут мадам Ловенець вимагає, щоб він сидів за почесним столом.

Елегантна дама й бідно одягнений солдат на пенсії рука об руку рушили до будівлі із сірого каменю. Еліс кинула погляд на внучку, щоб упевнитися, що вона тримає скрипку, а потім знову зосередилася на своєму щойно віднайденому другові. Ніхто з тих, хто їх супроводжував, не наважувався перервати

гнітюче мовчання загадкової історії, про яку кожен хотів би довідатися.

Піднявшись сходами, солдат Лепін зупинився й повернувся до озера.

— Бачите цей величний пейзаж, — сказав він, вказуючи правою рукою на горизонт. — Коли навкруг така краса, важко думати про мрії всіх тих біженців, спраглих свободи, які загубилися тут, на схилах Спіріт Лейку.

Над Озером Духа, яке називається тепер озеро Бошам, кружляв у радісній сарабанді косяк казарок. Прислухавшись, скрипальці здалося, що чує звук труби, яка кликала в'язнів до праці, і крикливий голос сержанта-майора Овена Мартінса, який задавав ритм їхній ході. Занурена у страхи минулого, Олена Ловенець притиснула руку до грудей і зробила над собою зусилля, щоб зберегти спокій. Їй треба було виконати останнє завдання, продиктоване любов'ю. А потім, коли позбудеться свого тягаря, вона зможе приготуватися до зустрічі зі своїм коханим Александром.

Артистка посміхнулася колишньому сержанту, рада, що він поруч із нею в момент виконання останнього обов'язку, який шістдесят два роки розривав їй серце.

Амос, 11 квітня 1977 року

Був Великодній понеділок, вечір закінчився. Сидячи під величезною кришталевою люстрою у їдальні Замку Амоса, Еліс Ловенець закінчила розповідь про своє перебування у таборі Спїріт Лейк, подорож, яку вона вирішила сховати в лабіринті забуття після того, як знову знайшла Александра і свого сина. Сержант Лепін втручався, коли йшлося про нього, згадував деякі деталі, які вона випустила чи забула, тоді як Дельфін і Ентоні слухали її, затамувавши дух, не наважуючись перервати, щоб вони не загубили нитку своїх спогадів.

— Перші мої спогади, які збереглися в пам'яті з того часу, коли ми жили в Лондоні, — згадував Ентоні. — Ви з татом ніколи не казали мені про Спїріт Лейк чи судові процеси, про які ти нам щойно розповіла.

— Не одна я мовчала про цей жах. Протягом шістдесяти років усі — турки, німці, українці, кого, як і мене, неправомірно ув'язнили, воліли бути в тіні. Лиш нещодавно дехто вирішив підвестися й знову пережити пам'ять тих місць і тих людей, які були там.

— Що змусило вас перебратися до Англії? — запитала Дельфін.

— Один із журналістів, який робив із нас клятих коханців, був засмучений неочікуваним і дивовижним фіналом процесу над Александром. Без сумніву, стурбований тим, щоб його вибачили за те, що був одним із найпалкіших наших недоброзичливців, він опублікував статтю, у якій розповів нашу справжню історію. Саме після публікації його тексту моя кар'єра відновилася.

— Розкажіть нам, Олено, — наполягав сержант Лепін зацікавлено. — Я завжди запитував себе, як ви відновили свою музичну кар'єру.

— Статтю прочитав керівник монреальського оркестру угорського походження, цей музикант згадав віденського маестро, який узяв мене під свою опіку й розповідав йому про

мій талант. Він викликав мене, оцінив мої музичні навички й запросив приєднатися до його оркестру з нагоди концерту в Сен-Дені — театрі, який відкрив свої двері в Монреалі за рік до того. І події пішли вервечкою. Один генерал, який був присутнім на тому концерті, запропонував мені приїхати в Галіфакс і грати для солдатів, що відбували до Англії. Одного дня ми з Александром і Ентоні, своєю чергою, зійшли на корабель. Облаштувавшись у Лондоні, я й далі грала для армії, приєднавшись до однієї з груп музикантів і співаків, які виступали в концертних залах, а також їздили по військових таборах і військово-повітряних базах. Потроху мене узнали, і кар'єра мала новий злет.

— Ви вибачили Імельді й Едмону те, як вони до вас ставилися?

Олена перевела погляд на каблучку на її підмізинному пальці, у якій сяяв діамант. Вона якусь мить із ніжністю дивилася на нього.

— Так, я вибачила їх насамперед тому, що вони забрали тебе, погодившись, що ти їхній онук, тоді як Александрю й мені загрожувало довічне ув'язнення. Та наші стосунки ніколи не були безхмарними, між нами було багато поганого, що міг вилікувати лише час. А ще, перетнувши Атлантику, ми з Александром могли вільно жити нашим коханням. Я скористалася великим культурним й інтелектуальним піднесенням післявоєнного часу, щоб здобути місце під сонцем. Після того тривалого конфлікту світ сподівався на радість жити вільним. То були безрозсудні роки, як їх називають сьогодні. Ми з Александром були надзвичайно щасливими.

— За кілька років, — розповідав Етьєн, — я натрапив на газету, у якій ішлося про вас і вашу кар'єру. Фото нагадало мені юну українку, яку я знав у Спїріт Лейку і яка грала на скрипці біля Озера Духа, мріючи знову стати вільною.

— Я була лише юною дівчиною, відірваною від свого батька і своєї батьківщини.

— Яка мала пережити багато страждань!

— Маєте рацію, Етьєне. Найгіршим з усього стала смерть Віталія, який пішов від нас, а мене не було біля нього. На щастя, там були ви, ви, Розен і Аранк.

— Розкажіть нам про себе, сержанте Лепін, — попросила Дельфін. Повернувшись із війни, ви знайшли Розен? Одружилися з нею?

Чоловік схилив голову на свою тремтячу руку.

— Так, вона чекала на мене, і ми все ж одружилися, незважаючи на незгоду мого брата, й ми поселилися на сусідній із ним земельній ділянці.

У старого змокрили очі, він крадькома витер їх зворотним боком рукава.

— На жаль, наше щастя було швидкоплинним. Розен забрав іспанський грип. Вона була вагітною.

Розчулена, Олена поклала свою руку на його.

— Етьєне, мені невимовно шкода! Я часто думала про неї, особливо про нашу нічну втечу, коли вона переодягла мене в черницю. Я двічі писала їй, щоб подякувати за те, що вона погодилася стати хрещеною матір'ю нашому сину. Ми з Александром хотіли побачити її. Тепер розумію, чому мої листи повернулися.

— Після її смерті я поїхав на канадський захід.

— Ви довго там жили?

— Після п'яти років поневірянь мені захотілося повернутися жити в Амос. Абітібі — мій дім.

— Ви спілкувалися з Аранком?

— Ні, після смерті сестри він теж пішов. Вибрав Манітобу. Я випадково дізнався, що він там одружився.

— Усе це так далеко! — прошепотіла Олена.

— Я був упевнений, що одного дня Віталій приведе вас до Спїрїт Лейку, — сказав їй Етьєн, — і настав час вам приїхати. Сил у мене лишається все менше. Повернувшись із Ванкувера, протягом багатьох років я на день його смерті, який також є днем його народження, ішов покласти квіти на його могилу, розказував йому про ваші успіхи. Та за довгі роки кладовище зникло у високій траві та кущах. Знаєте, що на місці, де колись стояв табір Спїрїт Лейк, відкрилася сільськогосподарська школа?

— Так, мені казали.

— Тож історія інтернованих тут людей зникла в колективній амнезії народу, вкритого плямами забуття, — додав Ентоні.

— Довгий час я хотіла себе переконати, що мій молодший брат повинен спочивати там, де за ним прийшла смерть у день, коли йому виповнилося дванадцять років. Та сьогодні, майже дійшовши до кінця свого існування, в мене виникло бажання забрати його ближче до себе, щоб ми могли лежати поруч на нашому вічному спочинку. Я вирішила провести ексгумацію його тіла, і відтепер Віталій спочиватиме на кладовищі Нотр-Дам-де-Неж, де вже двадцять років на нас чекає Александр.

— Саме дідусева смерть спонукала вас кинути кар'єру? — запитала Дельфін.

— Так. Александр був моїм імпресаріо, і ми разом об'їхали весь світ. Ти їздив із нами, Ентоні, аж доки не досяг віку, коли мав іти до коледжу.

— Я пам'ятаю. Мені було дванадцять років, коли я почав класичну освіту в Монреалі. Ви записали мене до нового коледжу Жан-де-Бребьоф у вересні 1928 року. Дідусь Едмон, який став удівцем за рік до цього, був радий поселити мене в себе на час мого навчання. І він ніколи не згадував, що мав колись магазин в Амосі.

— Після процесу над їхнім сином, — пояснила Олена, — Лявальєри продали магазин. Вони воліли не повертатися в Абітібі. Без сумніву, це місце нагадувало б їм про неприємні періоди їхнього життя.

— А Антон, ваш батько, ви знайшли його? — захвилювався Етьєн. — Ви так на нього чекали.

— Щойно ми прибули до Англії, я пішла в нотаріальну контору, де тато призначив нам зустріч. Останній раз, коли правник бачив його, було за тиждень до того, як ми з Віталієм сіли на корабель до Америки, і після того вже не бачив. Метр Герлі порадив нам піти в його банк. Я дала йому нашу лондонську адресу, і він пообіцяв, що повідомить нас, якщо Антон дасть хоч якийсь знак, але так і не повідомив.

— Ви пішли до банку?

— Так, і здивувалися, коли дізналися, що батько зняв майже всі гроші за рік до нашого від'їзду із Саутгемптона. Облігація на пред'явника, яку він нам дав, було останнім, що там лишалося.

— Тож ви так і не знайшли батька й не дізналися, що він зробив із грішми?

— Ні. Кілька років по тому мене запросили з виступом до Відня, і я скористалася нагодою, щоб відвідати Калуш. Наше бідне місто було вщент зруйноване. Згідно з муніципальним реєстром, Антон Ловенець помер незадовго після початку війни, коли російські війська рушили з боями в Україну.

— Тож, відправивши вас до Канади, він урятував вам життя.

— Так, любий тато!

— Чи вдалося йому продати свою фабрику? — запитав Ентоні.

— Жодного документа щодо цього немає. Ми з Александром ходили на те місце, де була фабрика. Від будівель zostалися лише купи щебеню, а земля в зруйнованому місті нічого не коштувала.

Підійшов офіціант, щоб запропонувати їм каву чи діжистив.

— Може, перейдемо в салон, — запропонувала Олена. — Моїм старим кісткам буде комфортніше у зручному кріслі. Вашим також, Етьєне.

Усі погодилися.

У салоні фоном грав піаніст. Побачивши знаменитість, підвівся, щоб привітати її. Відвідувачі відреагували на її появу гучними аплодисментами. Усі чули про виступ у церкві Ля Ферм на Великдень і, заінтриговані містичним приводом до її приїзду в Абітібі, коментували кожен на свій лад.

Олена з компанією пішла вглиб зали, до каміна, у якому потріскували кедрові поліна. Вона накинула на плечі вовняну шаль і прийняла від бармена скляночку *шеррі*.

— Тож, — повела далі Дельфін із того місця, на якому вона зупинилася, — ви так і не дізналися, що сталося зі статками вашого батька?

Олена неуважно роззирнулася.

— Ні. Багато статків загубилося на війні. На щастя, Толя знайшов акцію на пред'явника, і ці гроші дозволили нам жити в очікуванні, коли моя кар'єра скрипальки дасть нам засоби для існування, а потім і комфортно облаштуватися завдяки Александру, з якого вийшов прекрасний імпресаріо.

— Мене інше цікавить, — сказав сержант Лепін. — Чи заарештували Ганса Фраймана за вбивство Петра?

— На нього було видано мандат на затримання, та, думаю, він перейшов на американський бік разом із сім'єю, перш ніж його затримали. Його так і не знайшли. Багато іноземців змінювали прізвища після війни, щоб краще інтегруватися в новій країні. Не сумніваюся, що вони зробили так само. Думаю, того ранку, коли сталася трагедія, що ледве не коштувала нам з Александром свободи, Ганс зрозумів, що Петро вирішив піти за мною, і побіг наздогнати того, щоб урезонити. Що трапилося потім, нам відомо. Я переконана, що смерть Петра була випадковою, тобто, власне кажучи, ніякого вбивства не було. Ганс був добрим чоловіком. Я дуже рада, що його так і не затримали.

— А Тефаняки?

— За свої лжесвідчення Ліна отримала догану від судді. Справу було закрито. Думаю, магістрат вирішив, що ці люди досить настраждалися в таборі Спіріт Лейк і не хотів звальювати на них додатковий тягар.

— А що Олег?

— Коли переконався, що я в безпеці й щаслива, він повернувся до Платцбурга, де й одружився з Жюльєн Дебре.

— Бабусю, а що було далі з Толею? — запитала Дельфін, якій по ходу розповіді все більше подобався глухонімий хлопчик.

— Дорогий Толя! — прошепотіла Олена, дивлячись, як танцює в каміні полум'я.

— Як він знайшов ту акцію на пред'явника?

— Після смерті Петра мати віддала йому братову жилетку, безрукавку — хлопчику хотілося мати щось про нього на згадку. І під підкладкою він знайшов документ, який Петро там сховав. Той аркушик паперу мав для нього тільки сентиментальну цінність, аж доки Олег не показав його батькам свій ескіз. Тоді він зрозумів, що той клаптик паперу важливий. А як свідок смерті Петра він відчув, що має віддати його поліції. Через інвалідність його часто сприймали як розумово відсталого, але він був живою й розумною дитиною.

— Що сталося з ним після процесу? — поцікавився Етьєн.

— Мої батьки оплатили йому навчання, — сказав Ентоні, — і він став викладачем в інституті глухонімих. Потім одружився з жінкою, що мала такі самі проблеми, як і в нього, в них народилося троє дітей, які добречують і говорять.

— Радий за нього, — зрадів Лепін. — Я ніколи не забував про того хлопчика, що грався з Віталієм і розмовляв із ним за допомогою рук, а ще тих двох їхніх кошенят, які завжди крутилися поруч.

— Є ще дехто, про кого ми не говорили, — сказала Дельфін. — Поліна!

— У нещасної була сумна доля. Вона гуляла по пристані в Монреалі, і її збила вантажівка. Її батьки так ніколи й не дізналися, чи вона навмисно кинулася під неї, чи ні.

— Бідолашна жінка! Ви дуже сердилися на неї за те, що вона вас звинувачувала?

— Вона мене ревнувала, це правда, рубці, що лишилися після опіків, зробили її озлобленою й нещасною. Але я не могла закидати їй її свідчення, бо вона не брехала. Вона справді бачила нас недалеко від того місця, де знайшли Петра.

— На щастя, завдяки Толі у ТEFаняків були онуки, — додав сержант Лепін. — Така радість мала допомогти їм пройти через усі випробування, насамперед пережити втрату стількох дітей.

— Маєте рацію, — погодився Ентоні, — їм усе ж випала можливість відчувати радість бути бабусею й дідусем і постаріти в доброму оточенні.

— А тепер ходімо спати! — порадила літня дама. — Завтра день буде заповнений переживаннями, бо ми поїдемо на кладовище за Віталієм.

З широко відкритими в темряву очима Олена знову переживала чотирнадцять місяців свого життя, проведених у таборі Спїріт Лейк, які видалися їй століттям. Вона привітала себе з цією прощею в часі. Розказавши свою історію своїм рідним, в пам'яті лишилися тільки приємні спогади про пережите з Аранком, Розен і сержантом Лепіном, прекрасними людьми, які підтримували її й Александра у важкі для них часи. А коли заснула, перед неї вплив образ Віталія. Вона безтурботно раділа їхньому завтрашньому побаченню.

Тепер Віталій лежав на кладовищі Нотр-Дам-де-Неж поруч з Александром. Зі спокійним серцем Олена повернулася додому в супроводі рідних. Вона вже може піклуватися про спочинок свого молодшого брата, як і обіцяла шістдесят три роки тому батькові в Саутгемптоні. Звичайно, через свій вік, але після обіду, коли священник читав відповідні ситуації слова, у неї було відчуття того, що Антон і Дарія були там, прийшли привітати свого сина.

— Мамо, ви ж так і не відкрили пакет, який вам дав сержант Лепін на пероні в Амосі, — нагадав їй Ентоні.

— Тато має рацію, що нагадує, — ввічливо підтримала Дельфін, — нам усім кортить побачити, що там.

Схвильована, літня дама посміхнулася до внучки. Вона була з чоловіком і трьома своїми хлопчиками. Після смерті матері три роки тому Дельфін зблизилася з бабусею, і вони стали нерозлучними подругами.

— Згодна. Настав час відкрити той містичний пакунок, — мовила вона.

Тоді пішла до дубового столика, куди поклала його, по поверненню з Абітібі.

— Я знаю, що там, — зізналася вона, знову сідаючи на диванчик біля Ентоні. — У мене стільки емоцій викликає сама думка побачити це знову, що я вагаюся.

— Мамо, — сказав Ентоні лагідно, — думаю, я вгадаю, коли скажу, що це рамка з трояндового дерева, яку дав вам ваш батько. Чи помиляюся?

— Твоє припущення правильне, — сказала вона, прокручуючи пакунок у руках, наче боялася його відкрити.

— Вам допомогти?

— Так.

Її син обережно розв'язав вузол і зняв обгортковий папір. Показалося фото в поточеній червами рамці. Жозеф Лявальєр передбачливо помістив її в шкіряний мішечок, перш ніж покласти в домовину до Віталія. І зображення збереглося майже таким, як і було, хіба що злегка вицвіло. Полонені часом, Антон і Дарія посміхалися до своїх нащадків. Усі схилилися, щоб

роздивитися обличчя своїх предків, яких ніколи не бачили.

Занадто малий, щоб щось побачити, п'ятирічний Едуард примудрився прослизнути у центр групи й різко потягнув за рамку, щоб узяти в руки. Дорогоцінна річ випала з Олениних рук річ і впала на підлогу з березового паркету. Рамка від довгого перебування у вологості в труні стала крихкою й тріснула. Усі вражено замовкли, а маленький хлопчик, злякавшись того, що накоїв, заходився плакати.

Дельфін стала на коліна, щоб зібрати уламки.

— Бабусю, дивіться! — вигукнула вона, беручи пальцями маленький блискучий камінчик. І там є ще.

Ентоні схилився теж й оглянув підлогу. З уламків рамки з трояндового дерева показалися прекрасні діаманти.

— Мамо, — здивовано мовив, підводячи погляд на Олену палкий погляд, — Едуард щойно знайшов статки вашого батька!

Дельфін простягнула бабусі фото, яке підняла з підлоги. На зображенні, де чорний колір дещо посвітлішав, Антон Ловенець, чие лице, як завжди, променилося, здавалося, спостерігав за своєю донькою, а в кутиках губ блукала загадкова посмішка. В Олені було відчуття, що вираз його обличчя змінився, наче йому було весело від того, що побачив, що його хитрощі було розкрито, і нащадки, нарешті, зможуть скористатися його статками.

Літературно-художнє видання

Клер Бержерон

СКРИПКА СПІРІТ ЛЕЙКУ

Роман

З французької переклав Ростислав Немцев

Редактор *Тетяна Затулівітер*

Дизайн *Вадим Карасьов*

Макет *Сашко Шевцов*

Відповідальний редактор *Галина Завалій*

Анетти
видавництво
АНТОНЕНКО

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №4873 від 26.03.2015 р.

Видавець: ТОВ «Видавництво Анетти Антоненко»

Інтернет-магазин: www.anetta-publishers.com

Для листування: anetta@anetta-publishers.com

Віддруковано з готових діапозитивів
в друкарні ТОВ «Друкарня «Рута», ДК №4060 від 29.04.2011,
м. Кам'янець-Подільський, вул.Пархоменка, 1,
т. 038 494 22 50, drukruta@ukr.net
Замовлення №

БЕРЖЕРОН Клер

Б 48 Скрипка «Спірит Лейку». Роман. / Переклад із французької Ростислава Немцева. — Львів: Видавництво Анетти Антоненко, 2021. — 352 с.

ISBN 978-617-7654-59-8

Змушена покинути Україну 1914 року, юна талановита скрипалька Олена Ловенець і її брат Віталій вірили, що прямують до країни справжньої свободи. Коли ж вони прибули до Канади, розпочалася війна, і вони опинилися серед сімей в'язнів у таборі Спірит Лейк. Зраджена, позбавлена майна, Олена повинна ухвалювати рішення, які назавжди змінять хід її долі.

Зустрівши Александра Лявальєра, вона змушена визнати, що, незважаючи на війну, все ще є щасливі люди. Чи має вона право мріяти, захоплена вихором подій, які перевертають її життя з ніг на голову? Її заборонене кохання, про яке стає всім відомо, викликає презирство в її оточенні. У свідомості людей вона й Александр тепер клятві коханці...

На початку Першої світової війни, підштовхуваний зростанням ксенофобії населення, уряд Канади створив двадцять чотири табори для ув'язнення по всій країні, зокрема й табір Спірит Лейк в Абітїбі. Там утримували турок, німців, але в переважній більшості були українці. Тільки два з цих таборів могли прийняти сім'ї в'язнів, і Спірит Лейк був одним із них. Саме у цьому маловідомому місці відбуваються події захопливого, інформативного та зворушливого роману Клер Бержерон.

УДК 821.133.1(71)